ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ В ВЫБОРЕ БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИИ

К.И. Адамбеков – *д.п.н., проф.,*
М.И. Адамбеков – *к.п.н., проф.,*
К.Е. Изанова – *методист РСК им. К.Ахметова*

Түйін

Мақалада баланың кәсіпқой дене мәдениеті және спорт саласында мамандар дайындайтын орта білім беретін оқу орындарында оқып жүрген жастарды келешекте білікті маман болу жолдары көрсетілген.

Summary

The paper presents the results of an analytical study to choose their future profession in the field of physical culture and sports in the period of modernization of the educational process.

В связи с модернизацией и переходом школы-интернат одаренных детей в спорте в Республиканский колледж Олимпийского резерва, которое ориентирует в будущем учащихся спортсмена на выбор спортивной профессии, определяет новое содержание, форм и методов профессиональной подготовки спортсмена в самоопределении личности, а также обеспечивает на более широкие возможности, в реализации их жизненных планов. Вышеизложенное определение стратегических решении, предусматривает в будущем, далеко идущих спортивных прогнозов, способствующая саморазвитию, самоопределению и самореализации учащихся-спортсменов в подготовке на профессию учителя физического воспитания и тренера-преподавателя [1, 2, 3].

До профессиональная предвузовская подготовка и обучение учащихся спортсменов – это профессиональная ориентация на конкретную профессию, самооценка своих реальных способностей и возможностей в выборе профессии, самоопределение уже в стенах колледжа (школы).

Спортивно профессиональное самоопределение учащихся спортсмена происходит на протяжении обучения школьной жизни и характеризуется осознанием молодого человека, своего места в спортивном мире, в жизни других людей, своих отношении с ними (мировоззрения) осознание своего жизненного опыта. Спортивное образования, формирует и развивает у учащихся – спортсмена-студента, следующие базовые компоненты; это – познавательная, нравственная, трудовая, эстетическая и физическая культура.

Будущие специалисты по физическому воспитанию и спорта – это ценнейший потенциал развития нашего государства.

Главная задача эффективности процесса формирования физической культуры является:

- закрепление и развитие личных интересов к избранному виду спорта;
- формирование образовательной установки и правильное планирование учебно-тренировочных процессов;
- освоение интеллектуальных, информационных, двигательных ценностей физической культуры;
- формирование умений, необходимые для самостоятельных занятий по физической технико-тактической подготовки;
- обучение основами методики развития двигательных способностей;
- медицинской контроль (самоконтроль, гигиена, техника безопасности);
- психологическая подготовка.

От подготовленности школьника, студента зависит и профессионализм педагогического коллектива, насколько мы сможем выбрать и обеспечить спортивный инновационный путь развития. Учащихся-спортсмен-студент, обязан быть вовлечены в спортивно-исследовательских проектов, творческих занятиях, и в спортивных мероприятиях, различного ранга. Они должны понимать и осваивать новое, быть способными, уметь выражать собственные мысли, выбирать профиль обучения, осваивать программы профессиональной подготовки и осознано выбирать свою будущую профессию. Колледжам необходимы профессионально-компететные педагоги, воспитатели, тренеры-преподаватели, медицинские работники которые глубоко владеют психолого-педагогическими знаниями и понимающие особенности развития молодого человека, которые должны быть и являться флагманом современной школы. Плановая подготовка и переподготовка, пополняет знание специалистов по спортивной-педагогике, спортивной-медицине, спортивной-психологий, судейского корпуса, спортивных-менеджеров, спортивных-журналистов, и спортивных-инженеров по строительству спортивных объектов. При соблюдении всех принципов освоения программ, у всех спортивных специалистов повысится желание, в постоянном обучений, самообразовании, анализе, обобщения достигнутых результатов и ответственность за свою работу.

Для самореализации и творческого развития в РСШИКОР в республике, созданы все условия для учащихся-спортсменов и студентов; – это уникальные спортивные комплексы, школьные здания на 350 посадочных мест, общежитие на 350 человек, столовые здорового питания, медицинскими центрами, в учебном корпусе имеется 2 кабинета интерактивных досок, 2 кабинета компьютерных классов, библиотеки, актовые залы, интернет обеспечивающий выход в глобальную информационную сеть, доступ к отечественных и зарубежных достижении в области спортивной и педагогических наук. Помимо описания всего, перед администрацией стоит задача, о дополнительной реконструкции зданий и спортивных сооружении. Единая интеграционное спортивное-образование, дает возможность для качественной подготовки выпускников и решение проблем профессиональной ориентации молодежи.

Развитие спортивно-интеллектуального потенциала, поиск и отбор одаренных в спорте детей, талантливых в избранном виде спорта и оказание им всемирной поддержки в профессиональном развитии является важнейшими задачами РСШИКОР.

Это задача личностно-ориентированной спортивной педагогики направлена и призвана:

- на активизацию деятельности педагогов, воспитателей, тренеров-преподавателей в работе с талантливыми, одаренными учащихся спортсменами:

- пробуждение у учащихся спортсменов интерес к избранному виду спорта и планомерная подготовка спортивного резерва страны;

- участие во всех сферах спортивной подготовки, где конечная цель должна быть направлена на достижение вполне определенных, понятных целей, на решение конкретных спортивных задач.

Приобщаясь со спортом каждый учащихся спортсмен должен увидеть вполне конкретные выгоды.

Во первых учащихся-спортсмен приобретает навыки спортивного совершенствования и приобщается к новому миру спорта.

Во-вторых у каждого спортсмена появляются возможность проявить себя, участвуя на различных соревнованиях.

В-третьих это поиск и выявление новых оригинальных решений в спортивной подготовке как в теоретическом так и в практической работе.

Переход на качественно новую ступень школа-интернат-колледж, требует от специалистов спорта, повышенного знания, квалификации и творческой активности.

Сегодня нам необходимо двигаться вперед, работать на опережение создавать новое, не отвергая всего лучшего старого, чтобы поднять уровень подготовленности будущих специалистов, в целом обеспечивать для занимающихся, всеми необходимыми условиями для эффективности развития всех форм спортивного-образования и подготовки.

Этот новый тип образовательного учреждения как колледж, должен не только осуществляет спортивное образование, но и создает принципиальные иные подходы к обучению и воспитанию подрастающего поколение, которое основывается на современных спортивно-педагогической технологий. Перед учащихся-спортсменов-студентов, РСШИКОР, открыты новые перспективы, осознание в спорте самого себя, укрепление профессиональной направленности и поиск своего места в спортивной жизни.

Эффективность реализации всех задач, может дать большой толчок и стать намного выше, если при разработке и планировании структуры и содержания образовательных программ будет учтены следующие принципы.

1. Обеспечение прав граждан на выбор содержания и уровня своего образования.

2. Повышение гибкости общекультурных, профессиональных и научной подготовленности будущих специалистов спорта.

3. Расширить возможности обучения, в удовлетворении многообразных спортивно-культурно-образовательных запросов каждого молодого человека.

4. Повысить роль курсов повышения квалификации, семинаров, обзорных лекции, деятельность спортивно консультативных центров.

5. Развивать опыт отечественных и зарубежных опытов в инновационной направленности.

6. Использовать принципов Олимпийского образования как система ценностных установок в ФК и спорта.

7. От качества ресурсов, материально-технического обеспечения и финансирования.

8. От качественной организаций и осуществления круглогодичной учебно-тренировочных процессов.

9. Кадрового потенциала, профессиональной компетентности тренеров-преподавателей и специалистов спортивной медицины.

10. Учебно-методического и медико-биологического обеспечения.

11. Научно-исследовательской направленности.
12. В систематическом повышении квалификаций.
13. От правильной организаций питания.
14. Психологической подготовки.
15. От правильной селекции и отбора перспективных в спорте детей.

И в этом тренеры-преподаватели, специалисты спортивной медицины, менеджеры по спорту, являются – ключевой фигурой в обеспечений качества работы, от их уровня знаний и профессионализма, интеллектуальных способностей в конечном счете, зависит высокие достижения спортивных результатов. В задачи педагогического контроля спортивного отдела входит: оценка деятельности тренера, эффективность применяемых средств и методов тренировки. Уровень подготовленности спортсменов, динамика роста спортивных результатов, определение перспективности занимающихся.

1. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Учебник для вузов физического воспитания и спорта. – Киев: Олимпийская литература, 1997. – С. 220-226.

2. Смирнов МАО. Теоретические основы беговой нагрузки. Учебное пособие. – Новосибирск, 1996. – 213 с.

3. Матвеев Л.П. Основы спортивной тренировки. Учеб.пособие для ин-тов физической культуры. – М.: ФиС, 1977, – 129-134 С.

4. Платонов В.Н. Теория спорта. – Киев: Вищашкола, 1987 – С. 187-193.

О ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ОДАРЕННЫХ В СПОРТЕ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

К.И. Адамбеков – *д.п.н., проф.,*
Е.К. Адамбеков – *к.п.н., доцент,*
Т.М. Джапаров – *проф.*

Түйін

Бұл мақалада авторлар кәсіпқой спортқа жоғарғы дайындығы бар оқушылардың білім беру оқу орындарында шеберліктерін арттыру мүмкіндіктері көрсетілген.

Summary

The article presents materials on the training of talented students in sports in terms of modernization.

Спортивно профильное обучение сегодня является одним из ведущих процессов, отечественной системы образования. Целевая установка и государственный заказ специализированно-профильного обучения учащихся-спортсменов-студентов, осуществляется в контексте индивидуальных особенностей и способности спортсменов в избранном виде спорта.

В государственном стандарте в профессиональном обучении конкретизированы следующие задачи:

- развитие физических качеств и повышение функциональных возможностей организма, совершенствование технико-тактических действий (в избранном виде спорта);
- овладения современной технологией и прикладной физической подготовки;
- освоение системы знания теории и методики физической культуре, ее взаимосвязь со спортивной подготовкой;
- формирование профессиональной компетентности в физкультурно-оздоровительной, спортивной-медицине, спортивной педагогики и спортивной психологии, а также творческий подход ко всем формам учебно-тренировочных занятии.
- в реализации международных спортивно-образовательных проектов, изучение отечественных и зарубежных передовых опытов, при организации учебных процессов и учебно-тренировочных занятий, а также, в сотрудничестве с родственными учебными организациями, расширяя географию и контактов.

Школьный период учащихся-спортсмена-студента в РСШИКОР – это период интенсивного познания и самоопределения молодого человека о выборе своей будущей профессии и достижения определенных спортивных результатов.

Этапы жизненного самоопределения талантливых одаренных в спорте детей.

- первый этап, Поисково-зондирующий (12-13 лет) формирование интересы к избранному виду спорта, развитие интереса к участиям различных соревнованиям;
- второй этап, Профессионально-ориентированный (14-15 лет); оценка своих возможностей и достижений, углубленное освоение учебно-тренировочных занятий, развития физической, технико-тактической

подготовленности, участие в спортивных квалификационных соревнованиях за честь школы и республики;

- третий этап – Профессионально-адаптационный (16-18 лет) целенаправленное приобретение практического опыта в избранном виде спорта, углубленное освоение учебно-тренировочных занятий, формирование учащихся-спортсмена в участиях квалификационных соревнованиях как республиканского и международного ранга, кандидат и член сборной команды страны или резерв в подготовке к Олимпийским играм.

Современная спортивная – педагогика, спортивная-медицина, спортивная-психология, спортивный-менеджмент – это новое теоретико-практическое творчество, которая призвана осознаний мировоззренческого самоутверждения, нравственной жизни, оценка каждого поступка для полноценной реализации нормы и принципы человеческих отношений. Формирование такой современной спортивной культуры для молодого человека и для всех будущих специалистов в сфере физической культуры и спорта является центральной задачей.

Обучение и воспитание в системе современного спортивного образования, в настоящее время нужно рассматривать как специализированно-педагогическим процессом, которое включает следующие аспекты:

- нравственное воспитание;
- трудовое воспитание;
- эстетическое воспитание;
- физическое воспитание;
- гражданское воспитание;
- патриотическое воспитание;
- медико-психологическое воспитание;
- духовное воспитание и обучение.

Для повышения эффективности учебно-тренировочных процессов и медико-биологического обеспечения, а также ежедневного наблюдения необходимо решать следующие задачи:

- анализ функциональных возможностей и их изучение согласно данных;
- влияние всех программ в процессе обучения и подготовки;
- формирование всех нагрузок;
- диагностика и профилактика;
- восстановительные средства и методы;
- санитарно-гигиенический контроль;
- изучение паспортных и биологических возрастов;
- изучение молекулярной генетики;
- строгое соответствие системы У.Т.П;
- увеличение соревновательной практики;
- индивидуальная подготовка для юных спортсменов и студентов;
- модернизация новых, более эффективных путей при У.Т.З, У.Т.С. (Учебно-тренировочные занятия, соревнования).

Поиск инновационных, более эффективных путей, анализ и изучение методику подготовки и обучения, совершенствуя и умножая всех качеств в каждом возрастном периоде, можно значительно улучшить результаты подготовленности спортсменов. Подготовка элитного спортсмена – это многосторонни процесс, имеющий специальное содержание и форма организации, направленная на его всестороннее развитие и воспитание, в том числе на приобретение широкого круга специальных спортивно-профессиональных знании, навыков и умении, овладение технико-тактических действии и искусством соревновательной борьбы в избранном виде спорта. Теория и методика спортивной подготовки, направляет и предлагает на объективные и существенные основания к выбору тренирующих воздействий, моторной специфики конкретного вида спорта, знание функциональных и адаптационных возможности организма. Овладения рациональной системы движения и совершенствование технических приемов до автоматизма, в условиях тренировочных процессов и соревнованиях, при различных скоростях и мощности должно направленно на:

Основные разделы Теории и методики спортивной тренировки:

- теория тренинга;
- теория тренировочных нагрузок;
- теория построения У.Т.З., У.Т.С.;

- теория технико-тактической подготовки;
- теория программирования и прогнозирования У.Т.П.;
- теория модельных характеристик У.Т.З., У.Т.С.;
- теория научно-методической концепции.

Теория тренинга – это основная содержательная часть тренировочного процесса и повышение уровня работоспособности, переход организма из одного состояния в другое под влиянием тренирующих воздействии. Она базируется на биологическом знании и адаптации организма к напряженной мышечной деятельности и изучении физиологического механизма.

Теория тренировочных нагрузок – должна рассматриваться, как физиологическая категория и мера воздействия на организм специализированной мышечной работы, объем и организации тренирующих воздействии на всех уровнях, и во всех формах построения У.Т.П.

Теория и методика спортивной технико-тактической подготовки – включает и рассматривает два принципиальных понятия, которое передается через генетику и путем ежедневной спортивной подготовки, и может быть за счет достигнутых спортивных результатов, а главное от непрерывного и нескончаемого обучения и воспитания, от менее простого к более совершенному автоматизму.

Теория программирования и прогнозирования У.Т.П. – это правильное упорядочное содержание У.Т.П. в соответствии с целевыми задачами подготовки спортсменов, календарем соревновании и специфическими принципами, совершенствующим его все качества в каждодневном режиме дня.

Теория модельных характеристика У.Т.З, У.Т.С, и соревновании – это конкретные наиболее существенные показатели подготовленности спортсменов и выступает в качестве критериев оценки ее эффективности.

Теория научно-методической концепции – это система взглядов на способ построения У.Т.П. и планомерная периодизация УТЗ, на всех этапах спортивной подготовки.

Современное спортивно-педагогическое образование должно направленно на формирование общекультурных и общих профессиональных знании, которые относятся к педагогической, научно-исследовательской, организационно-управленческой деятельности. Таким образом, как показывает практика, спортивная компетенция в большей мере формируется в процессе планомерного обучения и воспитания, основная цель которых является овладение необходимые методы и способы в избранном виде спорта, для достижения учебных профессиональных и жизненных целей. Мощным механизмом в формировании мировоззренческих оснований личности, как гражданственность и патриотизм является основной задачей в системе спортивно-патриотического воспитания среди школьников. Спортивно-патриотическое воспитание – это систематическая и целенаправленная деятельность по формированию физических и духовно развитой личности, готовой к выполнению конституционного долга, моральной стойкой, обладающий высоким уровнем гражданственности чувства верности своему Отечеству.

1. Теория спорта. Под ред. В.Н. Платонова. – Киев: «Вища школа», 1987. – С. 174-186.
2. Матвеев Л.П. Основы спортивной тренировки. – М.: ФиС, 1977. – С. 108-123.
3. Платонов В.Н. Подготовка квалифицированных спортсменов. – М.: ФиС, 1986. – С. 53-66.

ЗАРОЖДЕНИЕ НАРОДНОЙ СИСТЕМЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

К.И. Адамбеков – *д.п.н., проф.,*
С.И. Касымбекова – *д.п.н., проф.,*
Э.К. Ахметова – *к.п.н., ст. преподаватель*

Түйін

Қазақстанда дене мәдениетінің және спортының тарихи дамуы, болашақ ұрпаққа тәлім-тәрбие беру ұстанымдарының бағдарламасын жетілдірудің ұлттық мұрасы болып табылады.

Summary

The history of development of national sports. Kazakhstan, training and education, program development principles, national heritage.

За годы независимости, проделана огромная работа в направлении спортивно-национального самосознания, уважения исторических и национальных традиции, обязывающая, ценностей национальной культуры, а именно в развитии национальных видах спорта. Использование во всех учебных заведениях нашей Республики национальные виды спорта, позволяет существенно расширить и углубить историче-

ское значение для молодых людей, о важности, полезности и значимости культурных ценностей своего народа. Национальные виды спорта, поэзия, музыка, танцы, народная медицина продиктована не только в традиционном быте, но и природным, генетическим и историческими особенностями. Передовая от поколения к поколению свои традиции они верили в гармонию и соразмерность физического совершенствования и красоту тела, как неразрывно связана с духовной красотой и путь нравственного совершенствования заключалось в соотношений «Добра и Зла».

Образование Казахского ханства, 15 век (1465-66 г.) стало переломным событием во всей этнополитической истории и стало известно во всем мире. Целая плеяда ханов, биев, батыров внесли неповторимое усилие, для укрепления территориальную целостность и единство народа.

В древности была разработана система подготовки скаковых лошадей и военной подготовки, на основе многолетнего опыта жизни. Об этом писали Геродот, Плутарх, Страбона, китайца Сиань Цзяня, путешественниками Марко Поло, Карпени, о наследии тюрков. По воспоминаниям Маниаха и Земарха, вассалов Византии; – «Подданные каганата блестящие стрелки, наездники, воины, борцы, фехтовальщики, проводят охоту с птицами, собаками, скачки на верблюдах, учат к народным танцам, сочиняют поэзию и стихи. Выносливы к жаре и к холоду, проводят конно -спортивные игры, тогузкумалак, шахматы и другие игры, которые в последствие стали национальными играми. А, в настоящее время эти игры и физическая подготовка, вошла в народную систему физического воспитания. Свой наивысший рассвет достигли в 5 по – 11 вв., в это временя, появляются такие великие ученые и мыслители как, аль-Фараби, Юсуф Баласагуни, Абу-Ибн-Саина, которые в своих трактатах оставили научные труды о «Каноне врачебной науки», «Кудагду билич», в стихах, поэзиях и музыке, которые определяло цель жизни, путем создания во вселенной свое происхождения, для будущего поколения, чтобы они верили и знали гармонию и соразмерность духовной красоты человечества. Все человечество знает их, как великих философов, поэтов, астрономов, естествоиспытателей, музыкантов. Они в совершенстве владели математикой, медициной и психологией. До нас дошли многие бесценные труды, лучших творений человечества. Знаменитый наш предок – султан Бейбарс, выходец из Средней Азий, до сих пор пользующийся огромным уважением и почитанием народов Египта, Сирий и Хиджара. Благодаря своим великолепным и непревзойденным качествам война и организатора, которое было передано генетикой предков, сумел проявить себя и подняться до султана могущественного Египта, одного из центров древнейшей в мире цивилизации. За свое правление, построил и возвел более чем 150 мечетей, медресе, библиотек и общественные бани. Арабский летописец ибн – Яхтий восторженно писал, что «Тюрки – кыпчаки, отличаются своей религиозностью, храбростью, красотой фигуры, правильностью черт и благородством. Султана-Бейбарса считают покровителем ученных, поэтов, философов, музыкантов и духовных лиц. В историческом очерке, отражается зарождение и развитие, а также совершенствование системы педагогики, медицины, психологии, которое составляет все богатое прошлого, где в 552г. на территории Евразии, от Тихого океана до Передней Азии, было образованно государство тюрков, «Тюрский каганат». Из прошлого доподлинно известно, что стремительная конница средневековых кыпчаков приводила в трепет правителей арабских, персидских, индийских, китайских, славянских, и греческих государств. Наши легендарные предки основали могучий Делийский султанат в Индии, правили в мамлюкском Египте. В 1458 году венгерский король Матвей Корвин, сформировал из кыпчакских воинов гусарский полк, овеявшие себя вечной славой. Вся личная гвардия грузинского царя Давида Строителя состояло из кипчаков. Армянском рукописи, повествуется о пребывании в Армении свыше 40 тысяч кыпчаков, в настоящее время есть село «Казах», «Кыпчак», река под названием « Казах» и это отчетливо напоминает следы наших великих кыпчаков, в этой небольшой, по нашим меркам, горной стране. Ярким свидетельством является кыпчакские «следы» в виде на каменных изваяний, которыми усеяна южная Украина, вся тюркская Евроазия, начиная от Днепра и кончая Восточной Сибирью и Северным Китаем. В самое трудное время для казахов, на арену вышли знаменитые бии того времени, они выступили как организаторы объединения сил трех жузов, против джунгарского геноцида. Их отличали за мудрость, красноречие, честность, порядочность и справедливость. Видимо, и в этом кроется наша сила и мужество, единство и братство, величие и гордость за наших предков. Наиболее великий вклад Казахстанского народа, отмечено в общей победе над фашизмом в Великой Отечественной войне. В Казахстане было сформировано более 20 крупных воинских соединений и призвано около 1,7 млн. человек. Среди них 504 чел. присвоено Героя Советского Союза, 134 чел. полных кавалера ордена Славы, две девушки А.Молдагулова и М.Маметова, стали Героями Советского Союза. Нам – есть чем гордится, своими легендарными и мужественными отцами, матерями и предками, которые до последнего сражались и отдали свою жизнь, за наше будущее.

Мощным механизмом в формировании мировоззренческих оснований личности, как гражданственность и патриотизм, является основной задачей в системе физического и патриотического воспитания среди молодежи. Слово «патриотизм» в переводе с греческого языка, означает «Отечество». Физическое и патриотическое воспитание – это систематическая и целенаправленная деятельность по формированию физических и духовно развитой личности, готовой к выполнению конституционного долга, моральной стойкой, обладающий высоким уровнем гражданственности, чувства верности своему Отечеству. Большая работа должна вестись, по формированию патриотических чувств и сознания студентов, на основе исторических ценностей и традиций. Сложившие традиции, должны направлены на воспитание чувства гордости и уважения к Гербу, Флагу и Гимну республики и ответственность за результаты выступления на всех официальных спортивным соревнования.

Приоритетный национальный проект физкультурного образования в наше время остается одним из ключевым механизмов. Учитывая исторический опыт прошлых поколений, оценивая чувство гордости, своих легендарных предков, здоровье молодого поколения – это политика, в котором заложена наше будущее, привитая нам наследием и традициями наших отцов.

Для этого в РК создана программа по развитию национальных видов спорта;

- физический нравственно-духовное развитие личности;
- сознание необходимости З.О.Ж. как условие благополучие существование человека;
- правильное организацией своей жизни;
- развитие стойкого интереса к спортивно-познавательной и двигательной активности;
- расширена система олимпиад и соревновании;
- развита сеть спортивно-специализированных учреждений для одаренных в спорте детей;
- развита психолого-педагогическая служба;
- готовность молодого человека, к ценностям смысловой ориентации в спортивном мире, жизни, культуры, науки и поведенческой этике;
- бережное отношение к государственным символам (герб, флаг, гимн и патриотическое воспитание);
- готовность к информационной деятельности и использование передовых опытов отечественных и зарубежных;
- знание и соблюдение общенациональных традиции и межнациональное отношение;
- концентрированное усилие ученых по спортивной-педагогики, спортивной-медицины, спортивной психологии и спортивного менеджмента, для полного познания значимости спортивного мира;

Основополагающими в решении проблем, учитывающая современные требования патриотического воспитания и для развития спорта, необходима:

- возрастающая конкуренция к Олимпийским видах спорта;
- повышения уровня профессиональной компетентности всех специалистов спорта;
- интенсивный поиск резервов, рост мастерства элитных спортсменов;
- обоснованно-оптимальное построение макро, мезо и микроциклов в УТП;
- овышение уровня спортивной-педагогики, спортивной-медицины и спортивной-психологий, а так же повышения уровня за содержанием и структуры учебно-тренировочного процесса и соревновательных нагрузок и их восстановительных процессов.

Наряду с олимпийскими видами спорта, в последнее время большую популярность в мире обретает Казахская национальная борьба. Всемирная федерация по «Казахша-курес» официально вошла в состав «FILA». В 2011 году в г. Астана впервые прошел представительный турнир по национальной борьбе «Казахстан-Барысы», это явилось одним из мощным проектом по развитию и популяризации национальных видов спорта, среди молодежи нашей республики. Для достижения высоких спортивных результатов, прежде всего необходима, степень высокой образованности и компетентности в области спорта, а также иметь высокие человеческие качества и элитный уровень спортивной культуры. Дело в том, что, это является в личной причастности всех специалистов спорта, которые посвятили всю свою жизнь, этой прекрасной профессии, а главное тот кто, сам испытал все тяготы спортивной жизни, радость побед и горечь поражения, он не может жить, без спортивной жизни. Философия спорта – это междисциплинарная область, знания, исследующая специфику спортивно-научную теорию и методику, как культурно-исторический феномен в современном цивилизованном пространстве и проясняет в качестве оценочного механизма единства, теории и методологии, логики познания спорта и спортивной науки. Анализируя многочисленные источники человеческой жизни, Казахского народа, этапов развития, с удивлением обнаруживаешь, насколько были богаты и велики достижения в различных сферах общего развития, как в музыке, поэзии, художества, рукоделии, и национальных видов спорта, создавая цивилизацию на многие

века, в те далекие времена, которые дошли до нашего времени. В каждом из этих направлении наших предков, создавшие высочайшую культуру из года в год передавались от поколения в поколение и стремились, чтобы новое поколение, могло сохранить все достижения для будущих жителей планеты. Эти знания и опыт, являются еще одним подтверждением высокого уровня цивилизации, достигнутое в те далекие времена, в разных племенах Средней Азии, которое дает направление, накопленное в мировом массиве информации о спортивном движении и связанных с ним явлением, а также в разработки, междисциплинарного комплекса знании, общей спортивной теории и технологии. Все накопленные в древней цивилизации, благодаря их опыта и знании, оказывает большое влияние и в наши дни в области подготовки, обучения и воспитания молодого поколения. Что касается современной системы подготовки спортсменов, то ее предпосылки, начали закладываться во второй половине XIX столетия, в связи с повышением популярности спортивного достижения постоянно возрастающее количество соревновании, интенсивного развития многих видов спорта, которое требует согласования правил и условий их проведения, совершенствования спортивных сооружений, оборудования и инвентаря, разработки и внедрения эффективных новых форм и методов развития. В XXI-веке, к системе физкультурного образования и воспитания, должно уделяться особое приоритетное внимание. Вхождение Казахстана в международное образовательное пространство, отчетливо выявляет тенденцию гуманизаций физкультурного образования и предлагает решить ряд основных задач:

- это формирование у молодежи целостную картину спортивной жизни, бережное отношение окружающей среде и общекультурное сознание.
- формирование гражданского самосознания, ответственность за Родину и развитие патриотизма.
- приобщение молодого человека к общечеловеческим и национальным ценностям, традициям и обычаям, переориентация на принципы гуманистической спортивной-педагогики, спортивной-медицины и спортивной-психологии на основе спортивно-национальных видов спорта. Необходимо требуется, для всех специалистов в сфере спорта, глубокое осмысление спортивной культурологи, непосредственно присущих к национальным видам спорта, рассматривая всесторонне, как и другим видам культуры. Ведь многовековая культура и патриотическое воспитание молодежи – это соцкультурное явление, способствующая удовлетворять, многообразные потребности молодых людей, залог прогрессивного развития и веление современности.

1. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Пер. с венг.; Под общей ред. В.В. Столбова. – М., 1982 г.

2. Аммиан фон Бек. Баламбер – хан гуннов. – Алматы: Принт, 2002. – 428 с.

3. Таникеев М.Т. Теоретико-методологические основы развития физической культуры в Казахстане. Автореферат докторской диссертации. – Алматы, 1997 г.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Р.К. Бекмагамбетова – *д.п.н., проф., зав. кафедрой общей, возрастной и социальной педагогики, КазНПУ имени Абая (Казахстан)*

Түйін

Мақалада мактепке дейінгі білім берудің сапасын арттырудың өзекті мәселелері қарыстырылады.

Summary

In this article reveal actual problems of improvement of preschool education`squality.

Проблема качества дошкольного образованияявляется весьма актуальнойв условиях модернизации национальной системы образования.Переход к демократическому иправовому государству, к рыночной экономикеобусловил необходимость повышения внимания качеству образования в дошкольных организациях. Интерес к данному вопросу связан с тем, что государство осознает, чтодошкольное образование – это важная ступень общего образования.

Новая образовательная политика Республики Казахстан, приоритетом которой является качество образования, привели к пониманию, чтоименнодошкольное образование является основой для развития личности и во многом определяет дальнейшую жизнь человека. Чем качественнее организовано дошкольное образование, тем успешнее развитие ребенка и тем более высокие достижения для него становятся возможны в будущем.

Дошкольный возраст в жизни ребенка отличается от других этапов развития тем, что в эти годы закла-

дываются основы общего развития личности, формируются психические и личностные качества ребенка, ценностные отношения ребенка к окружающей действительности, формируются средства и способы познания мира, культура чувств.

В связи с этим важной задачей в этот период является усиление воспитательного потенциала дошкольных учреждений.

Таким образом, дошкольное образование выступает в роли чрезвычайно важного фактора детского развития, определяющегоуспехи ребенка в его становлении как субъекта социальных отношений.

В настоящее время идет реформирование дошкольного образования, но, все-таки, оно ещене дало эффективного результата.

Для дошкольных организации характерно наличие определенных проблем в достижении качества дошкольного образования, к числу которых относится:

- отсутствие нормативно-правовой базы повышения качества дошкольного образования, а также ответственности за качество дошкольного образования;
- недостаточная государственная поддержкав совершенствовании качества дошкольного образования;
- отсутствие четкого механизма повышения качества дошкольного образования;
- профессиональная некомпетентность педагогических кадров в образовательном менеджменте;
- низкий профессиональный уровень педагогов,отсутствие креативного подхода к педагогической деятельности в условиях создания новых типов дошкольных учреждений;
- низкий уровень активности воспитателейв организации педагогического процесса в дошкольных учреждениях иповышении качества образовательных услуг;
- недостаточная готовность и включенность родителей в управление качеством дошкольного образования;
- несогласованность действий воспитателей и родителей;
- отсутствиесистематической работы в развитии молодыхталантов;
- неравномерный доступ к качественным образовательным услугамдошкольных организаций.

Проблема качества дошкольного образования является весьма актуальной вусловиях реформирования национальной системы образования. Интерес к данному вопросу отражает попытки общества перестроить систему передачи огромного опыта человеческих знаний подрастающему поколению.

Именно это обстоятельство послужило основанием длявыявления педагогических условий повышения качества дошкольного образования.

Определяя педагогическиеусловия, обеспечивающие качество дошкольного образования,необходимо выделить наиболее важные из них:

- высокий уровень качества образовательных программ и их методического обеспечения, содержание которых позволит педагогам строить образовательный процесс в соответствии с современными требованиями и уровнями развития общества;
- создание развивающей среды вокруг ребенка;
- высокий профессиональный уровень педагогов, работающих в различных типах дошкольных образовательных организациях, способных оказать помощь адаптироваться к жизни в окружающем мире, в развитии и формировании личности;
- использование здоровьесберегающих технологий, которые позволят организовать образовательный процесс таким образом, чтобы ребенок мог развиваться без излишнего физического и психического напряжения, подрывающего здоровье;
- включение родителей в образовательный процесс и их педагогическое просвещение;
- использование современных педагогических технологий воспитания и обучения дошкольников;
- разработка механизмов повышения качества дошкольного образования.

В модернизации дошкольного образования немаловажное значение имеет разработка критериев качествадошкольного образования.

Основу критериевкачества дошкольного образования должны составлятьдостижения уровня развития ребенка.

К показателямоценки качества дошкольного образования можно отнести:

- показатели качества образовательных условий;
- показатели развития ребенка;
- показатели психического развития детей;
- опосредованные показатели психического развития детей;
- показатели здоровья дошкольников.

Традиционным способомоценки качества дошкольного образования являются показатели качества образовательных условий. Здесь речь идет о качестве реализации образовательных программ в дошкольных организациях. Показателем в данном случае будут внутренняя диагностика и внешняя аттестация деятельностидошкольной организации.

Выявление развития дошкольника осуществляется различными методиками, которыесводятся к перечислению знаний и умений, которыми дошкольникдолженовладеть к определенному возрасту, то есть не выходят за пределы «зуновской» парадигмы.

В данном вопросе требуется особая осторожность, скорее необходимо проследить динамику развития дошкольника. Это связано с тем, что в силу ряда причин: перенесенных болезней, особенностей воспитания в семье, иногда ребенок отстает от своих сверстников, в данном случае значимым показателем является наверстывание упущенного.

Психическое развитие дошкольника определяется стандартизированными методикамидиагностики, существующими в современной психологии. В этом направлении необходимо ориентироваться именно на достижения детей в развитии способностей.

В данном случае учитываетсяразвитие:

- познавательной активностидошкольника;
- мышления ребенка;
- коммуникативных способностей дошкольника;
- символических способностей (воображения и игры).

Познавательная активность дошкольника – это любознательность ребенка, его открытость к новому, готовность познавать окружающий мир. Уровень познавательной активности дошкольника определяется различными психолого-педагогическими методиками.

Особый акцент делается науровень сформированности определенных компетентностей ребенка, готовности его к решению новых задач и действию в ситуации неопределенности.

Эмоциональное состояние ребенка также является важным показателем уровня развития дошкольника.

Еще один показатель развития дошкольника – это развитие мышления.

Критерием психического развития дошкольника являютсякоммуникативные способности, которые способствуютсоциализации личности, установлению контактов общения с окружающими людьми.

Способом символического отражения реальности дошкольника являются символические способности (воображение и игра).

Итак, основными критериями психического развития дошкольников являются познавательная активность, мышление, коммуникативные способности, уровень развития игровой деятельности, а также эмоциональное благополучие ребенка.

БИОРИТМЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СПОРТИВНЫЙ РЕЗУЛЬТАТ

Л.Р. Кудашова – *проф., д.б.н. КазНПУ им. Абая,*
Р.А. Дюсупова – *к.п.н., КазАСТ,*
Е.С. Кудашов – *к.п.н., КБТУ*

Түйін

Берілген түйіндемеде спортшылардың жаттығу үрдісіндегі іске қабілеттілігі мен биоырғақты өзгерулердің физиологиялық көрсеткіштерінің бар болуы жайлы мәліметтер келтірілген. Спортшылардың жұмысқа қабілеттілігі және физиологиялық көрсеткіштерінің көпкүндік биоырғақтар арасында өзара байланыс бар екені дәлелденген.

Resume

In the present work shows the presence of biorhythmic changes of physiological parameters and efficiency in of sportsmen during the training process. Proved that there many days interaction with the biorhythms of performance of athletes and physiological indices.

Актуальность темы исследования. В спорте к проблеме влияния биоритмов на спортивную работоспособность, в последние годы стал проявляется повышенный интерес как спортсменов, так и тренеров. Специалисты многих направлений педагогики, медицины и в области физической культуры и спорта изучают влияние хронофактора на организм. Наука хронобиология занимается изучением влияния фактора времени на биологические системы организма.

Современная спортивная тренировка с ее большими физическими нагрузками требует учета тех

факторов, которые могут влиять на спортивный результат. К таким факторам относятся многодневные биологические ритмы.

Согласно концепции Г.Свободы и Б.Флисса, жизнедеятельность человека регулируется тремя периодическими циклами биоритмов, которые представлены: 23 дневным-физическим, 28 дневным-эмоциональным и 31 дневным-интеллектуальным. Физический цикл характеризует уровень двигательной активности, силы, выносливости, а также координации. Первая половина биоритма продолжительностью 11,5 дней, характеризуется повышенной активностью, во второй половине следующих 11,5 дней физическая активность спортсмена снижается. В период со второго по девятый день постепенно истощается резерв мышечной силы [117].

Эмоциональный цикл, характеризует настроение и интуицию спортсменов. Впервые 14 дней спортсмен полон оптимизма, весел, а во второй половине периода с 15 по 28 день эмоции спортсмена входят в отрицательную фазу. Интеллектуальный цикл, определяет творческую активность личности. Первая половина 16,5 дней характеризуется повышенной активностью, а вторая половина сопровождается снижением памяти и творческой энергичности [1].

Наряду с утверждением о наличии вышеперечисленных биоритмов в хронобиологии существуют данные, отрицающие влияние таких биоритмов на организм.

Проводимые в данном направлении исследования, одни по оценке статистических данных спортивных рекордов, другие, по определению влияния различных фаз биоритмов на отдельные функции, здоровье и спортивные показатели, имели разные результаты как подтверждающие, так и отрицающие об их действии на организм. В.И. Шапошникова [2], много лет занимающаяся данной проблемой, считает, что для решения её необходимы более многочисленные исследования.

Целью настоящей работы было исследовать наличия биоритмических изменений работоспособности и физиологических показателей в тренировочном процессе спортсменов.

Методы исследования: анализ научной литературы, педагогические наблюдения, определение физической работоспособности.

Дни биоритмов физического, эмоционального и интеллектуального рассчитывались по компьютерной программе «Биоритмы для Windows-v3.20». Зависимость между изучаемыми показателями определялась путем расчета коэффициента корреляции по компьютерной программе Excel «Статистика».

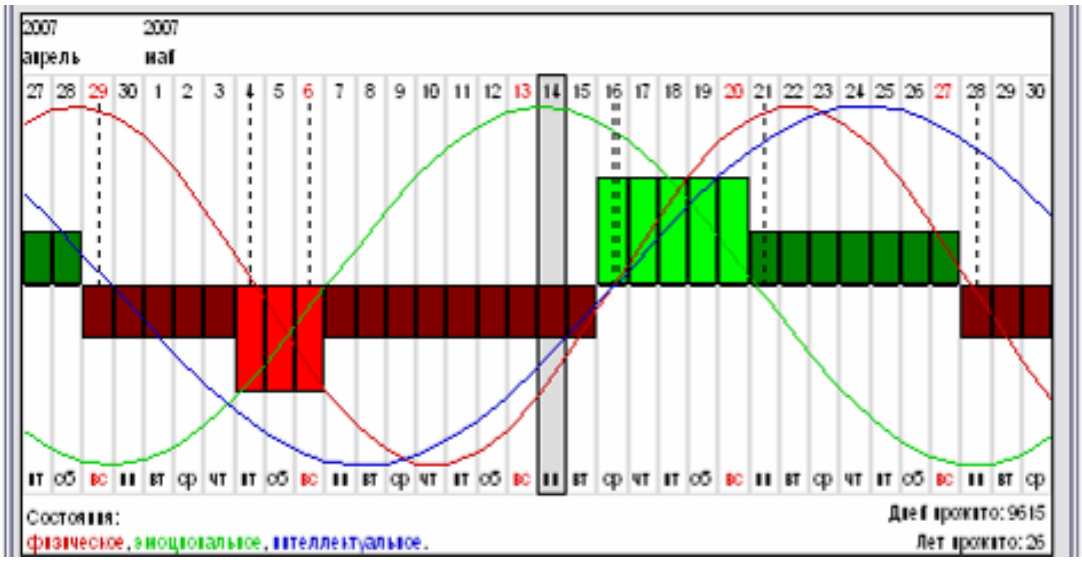

Рисунок 1 – Показатели расчета биоритмов по компьютерной программе «Биоритмы для Windows-v3.20»

Исследования проведены на 10 волейболистах и теннисистах высокой квалификации.

Показатели расчета дней физического и эмоционального биоритмов и их влияния на работоспособность волейболистов представлены на рисунке 2. Анализ полученных расчетов показывает, что на момент проведения исследований спортсмены находились в положительной фазе физического и эмоционального биоритмов.

Расчеты коэффициента корреляции между уровнем физической работоспособности и днями физического и эмоционального биоритмов выявили наличие высокой зависимости физической работоспособности при пульсе 170 ударов в минуту от фаз физического биоритма и эта зависимость находилась в пределах от r = - 0,738 до r = 0,878.

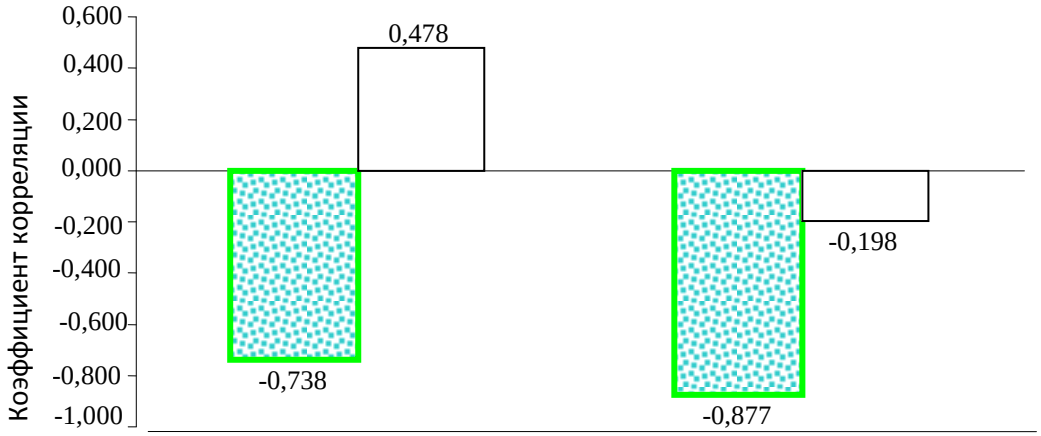

Рисунок 2 – Коэффициент корреляции между физической работоспособностью, МПК и биоритмами (физическим и эмоциональным) у волейболистов 1 разряда

Выявлена достаточно высокая зависимость физической работоспособности у волейболистов при пульсе 170 ударов в минуту от фаз физического биоритма и она находилась в пределах – 0,738-0,878 (P< 0,05).

В другой серии исследований, расчет многодневных биоритмов (физический, эмоциональный, интеллектуальный) проводился в подготовительном периоде у теннисистов 1 разряда.

Анализ полученных данных показал, что девушки теннисистки имеют наиболее высокую положительную зависимость от интеллектуального биоритма r =0,976, а у мужчин, тоже высокую, но отрицательную зависимость r =0,939. Между днями физического биоритма и точностью подач мяча у девушек-теннисисток существует положительная средняя зависимость, а у мужчин теннисистов – отрицательная.

Эмоциональный биоритм не влиял на точность подач, как у девушек теннисисток, так и мужчин-теннисистов в процессе учебно-тренировочных занятий.

Если спортсмену известно, что у него в это время будет двойной спад ритмов биологической активности, то ему не нужно пропускать соревнование, так как участие в соревновании позволит спортсмену преодолевать неблагоприятное состояние и быть подготовленным к ним.

Наиболее благоприятное время для повышения интенсивности физических нагрузок, когда два цикла в одном подъеме идут параллельно на протяжении 8-11 дней, и они могут повторяться каждые 4-5 месяцев.

Определено, что точность подач мяча у теннисистов имеет высокую отрицательную зависимость r = -0,939 от фаз эмоционального биоритма. Между днями физического биоритма и точностью подач мяча обнаружена средняя отрицательная зависимость r = - 0,677 (рисунок 3).

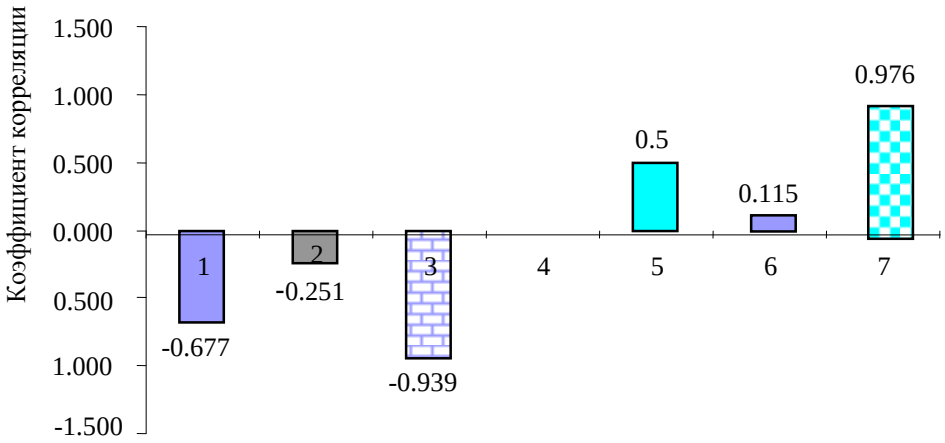

Биоритмы у мужчин: 1-физический, 2-эмоциональный, 3-интеллектуальный
Биоритмы у девушек: 5-физический, 6-эмоциональный, 7-интеллектуальный

Рисунок 3 – Коэффициент корреляции между точностью подач теннисистов и днями многодневных биоритмов

Многодневные биоритмы оказывают различное влияние на точность подач мяча в большом теннисе у спортсменов первого разряда:

- у теннисисток в тренировочных играх проявляется высокое положительное влияние фаз интеллектуального и среднее воздействие физического биоритмов;

- у теннисистов коэффициент корреляции по значениям аналогичен уровню девушек, но только с отрицательной зависимостью.

Установлено, что в теннисе на точность подач мяча у юношей в тренировочных играх оказывает высокое отрицательное воздействие фазы интеллектуального биоритма и среднее положительное действие – физический биоритм.

У теннисисток международного класса установлена положительная связь между успешностью выступления на соревнованиях и фазами многодневных биоритмов: физического, эмоционального, интеллектуального. Поэтому, если сроки соревнования будут совпадать с неблагоприятным физиологическим состоянием, то спортсмену следует учитывать это и более разумно распределять свои силы и тренироваться с умеренными объемами нагрузок.

Участие в соревновании в этих условиях позволит спортсмену проверить себя и свой организм на практике, чтобы в последующем, когда придется выступать в таких же условиях, он был уже подготовленным к ним.

При планировании тренировочного процесса учет биоритмических циклов может использоваться как ориентир для определения динамики многодневных нагрузок. Реализация вышеназванных условий возможна при согласовании с объективными законами и с использованием определяемых закономерностей функционирования и развития организма.

Выводы.

1. Расчет коэффициента корреляции между уровнем физической работоспособности и днями физического и эмоционального биоритмов выявили наличие высокой зависимости физической работоспособности при пульсе 170 ударов в минуту от фаз физического биоритма.

2. Установлено различное влияние фаз многодневных биоритмов на точность подач мяча в большом теннисе у спортсменов высокой квалификации.

3. Высокое воздействие на точность подач мяча в теннисе играет интеллектуальный биоритм, среднее влияние оказывает физический биоритм.

4. Установлено различное влияние многодневных биоритмов на девушек теннисисток и мужчин теннисистов. Зависимость эта высокая – положительная от фаз интеллектуального биоритма у девушек и отрицательная у мужчин, средняя связь выявлена от фаз физического биоритма, что необходимо учитывать в тренировочном процессе.

Ключевые слова: биоритмы, спортивная работоспособность.

1. Белов А.Ф. Биоритмология: Учебное пособие. – Рязань, 1986. – С. 49.

2. Шапошникова В.И. Биоритмы – часы здоровья. – М.: «Советский спорт», 1991. – С. 21.

КӨНЕ ДӘУІРДЕГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТӘРБИЕ МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРДІҢ ДАМУ ТАРИХЫ

А.Н. Ильясова – *п.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ,*
Ж.К. Ержанов – *оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ,*
Ж.А. Айпеисов – *доцент, М.Оспанов атындағы БҚММУ*

Резюме

В статье рассматриваются вопросы содержания воспитания в древнем Казахстане и средние века, как основы развития педагогической мысли.

Resume

The questions of maintenance of education in ancient Kazakhstan and Middle ages, as bases of development of pedagogical idea, are examined in the article.

Қазақ халқының пайда болу тарихы өте күрделі этногенетикалық процестер негізінде жүріп өтті.

Ғылымда «қазақ» этнонимінің пайда болуы, «оның этимологиялық мән мағынасы» (5), қазақ халқының пайда болуымен қалыптасуы туралы әр түрлі пікірлер бар. Сол көзқарастарға сүйене отырып қазақ халқының пайда болуы кездейсоқ және бірмезгілдік акт еместігін айтқымыз келеді. Бұл мәселеге тоқталу-

дағы негізгі мақсат халықтың пайда болуымен байланысты тәрбиенің және педагогикалық ой-пікірдің туындау, даму жолдарын анықтау және тәрбиенің мазмұнын ашып көрсету еді.

Тамыры ғасырлар қойнауына кететін (шамамен б.д.д. VI-VIII ғғ.) қазақ халқының ұрпақ тәрбиесіне қатысты бай рухани мұрасы жинақталған.

Ұзақ уақыт бойы тәрбиеге қатысты халық даналығы ұрпақтан ұрпаққа ауызекі сөз арқылы жеткізіліп отырды. Тұлға эталоны құрылып, тәрбие мақсаты анықталды. Бұлар «жігіт сегіз қырлы бір сырлы» болады деген қазақ халқының белгілі мақалының мазмұнында айқындалды. Мақалдың мазмұнына үңіліп талдау жасасақ «сегіз қырлы бір сырлы жігіт» төмендегідей кәсіби маңызды және тұлғалық қасиеттердің иегері болуы керек еді. Олар ең алдымен:

- көшпелі мол шаруашылығын жақсы білетін;
- еңбексүйгіш;
- тұрақты;
- батыл;
- табанды;
- тапқыр;
- сөзге шешен;
- суырып салма ақын;
- шыққан тегін білетін;
- музыкалық қабілеттің иегері болуы.

Осындай қасиеттерді қалыптастыру қажеттігі көшпелі қазақтардың ауыр өмірінің оларға қатаң талаптар қою мен тығыз байланысты болды. Себебі өмір мен іс-әрекет (мал шаруашылығымен шұғылдану) табиғат және жан-жануарларды өсіріп бағу мен байланысты болды. Олар тек денесі мығым, күшті, төзімді ғана емес, күрт өзгеріп тұратын табиғат жағдайына икемделген, психикасы (жүйкесі) тұрақты, өзі ұстамды болу керек еді.

Тәрбие табиғатқа сәйкестілік сипатта болып, табиғатты қорғайтын, сақтайтын білетін бағытты ұстанумен байланысты болды. Балаларды тәрбиелеу мен оқыту ересек адамдардың отбасы, жәйілімдағы өмірі сүру жағдайларына және шұғылданатын еңбектерімен тікелей байланысты болды. Балаларды кең, байтақ жатқан далада жол табуға, көздері көргіш, қырағы және сақ құлақ болуға үйретті. Жастар аң аулауға, ақындар айтысына қатысып, жыраулар мен әншілерді тыңдап, мақал-мәтел, жұмбақ, терме және басқа да дидактикалық шығармаларды естеріне сақтады. Халық педагогикасында жастар тәрбиесіне қатысты, оларды өмірге, еңбекке даярлауға байланысты көптеген амал, әдіс, тәсілдері болды. Тәрбие барысында ауыз екі халық шығармашылығының барлық жанрлары қолданды. Тәрбиеде баса назар төрт бағытқа аударылды. Олар еңбек, адамгершілік, дене, эстетикалық тәрбиелері болды.

Уақыт оза келе орта ғасырда Қазақстан территориясында сәулеті жағынан Бұхара, Самарқанд сарайлары мен мешіттерінен кем түспейтін Отрар, Тараз, Испиджаб, Сайрам, Түркістан және т.б. қалалары гүлденіп өркендеді. Оның дәлелі ретінде археологиялық қазбалардың нәтижелерінен мысалдар келтіруге болады. Қалаларда балаларға қарапайым білім беріп іскерліктерін қалыптастыратын мектептер (медреселер) пайда болып, кітапханалар ұйымдастырыла бастайды.

Ойшылдардың шығармаларында жастар тәрбиесінің мазмұны айқындалады. Ол тәрбиенің бірнеше бағытын қамтыды.

Тәрбиенің бірінші бағыты – интеллектуалдық (ақыл-ой) тәрбиесі.

Интеллектуалдық тәрбие балалардың танымдық күшімен қабілеттерінің дамуымен, білім деңгейімен, еңбек іс-әрекеттерін өмірде қолдана білуімен бағаланды. Интеллектуалдық тәрбие баланың тұлға ретінде қалыптасып дамуының басты компоненті болып табылды. Бұл тәрбие бағыты өсіп келе жатқан ұрпаққа қоршаған орта туралы, адам туралы, халықтың өткенімен бүгінгісі туралы білімді (табиғат, адамдар қоғамы туралы) игеруге мүмкіндік берді, тұлға бқйында дүниетанымды қалыптастырды. Айтылған сөздің дәлелі ретінде «Білімсіз өмір жоқ, оқусыз білім жоқ», «Оқу – білім көзі, білім – өмір шырағы», «Ғылым – инемен құдық қазғандай», – деген мақал-мәтелдерді келтіруге болады.

Ақыл-ой тәрбиесінің мазмұны:

- география мен өлкетану туралы білімдерді: кеңістік туралы түсінік пен хабардар болып, бағытталу, осымен байланысты ырымдар. Бұлар ауа райын болжауға, қыстауға, жайлауға көшкенде жол таба білу үшін қажетті білімдерді;

- астрологиялық мәліметтерді: жұлдыздардың орналасуы бойынша болашақты болжай білуді;

- биологиялық білімдерді (ботаника, зоология, этимология және басқада табиғат туралы ғылымдар): пайдалы-зиянды өсімдіктер, дәрі-дәрмектік өсімдіктер туралы білімді, үй және жабайы хайуанаттар,

олардың тауарлық құндылықтарын, үй жануарларының жасын ажырата білу, қозылау, бұзаулау уақытын білуді, ауру түрлерін білуді және емдеу, жәндіктердің пайдалы-зияндысын ажыраты білуді;

- халық медицинасынан білімдірді: ауру симптомдары мен емдеу жолдарын және амалдарын білуді;
- тарихи білімдерді: жүздің, рудың тарихи-географиялық және тарихи-мәдени өткенін, дәстүрін, аңыз әңгімелерін білуді;
- әдеби білімдерді: тіл білу, шешендік, шайырлық, фольклор, эпос, халық даналығы туралы мақал, мәтілдерді білуді қамтыды.

Ал білім мен іскерліктің басым көпшілігі қолданбалы сипатта болады.

Адамгершілік тәрбие бағыты адамгершілік-этикалық нормаларды, идеалдарды, сезіммен сенімді, адамгершілік іс-әрекетпен жүріс-тұрысты қамтыды.

Адамгершілік тәрбиесінің негізіне:

- үлкенді сыйлау, кішіні құрметтеу, тіл алғыштық;
- ананы құрметтеу, апа-қарындасқа және жалпы қыз-балаға қамқорлық көрсету;
- халқына, еліне, руына, отбасына беріліп адал болу;
- патриотизм, ерлік, батылдық, ынтымақтастық пен бірлік, ержүректік;
- қол ұшын беру, құрбан болу;
- азаматтылық, тілектестік;
- гуманизм, азаматты сүю, мейірімділік, қарапайымдылық;
- адал, шыншыл, сыншыл;
- намыс, ар-ождан, абырой, өзін-өзі сыйлау;
- көпшілдік, тұрақтылық сияқты қасиеттер алынды.

Жағымды адамгершілік мінез-құлыққа қарама-қарсы жағымсыз мінез сыналды. Олар: жалқаулық, менмендік, тәкапарлық, өсекшілдік, қаскүнемдік, жеңілтектік, өтірікшілдік, бұзықтық, азғындық т.б.

Тәрбие амалдары ретінде:

- ата-ана, ағайын-туған үлгісі. Бұл «ата-көрген оқ жанады, ана көрген тон пішеді» деген мақалмен анықталды;
- бабалардың даналық сөздері «үлкенді шақырмайды-оған барады»;
- салт-дәстүр: «байлықты емес намысыңды қорға», «бай байлығын қорғайды – ер намысын қорғайды»;
- тарихи-ерлік мұра;
- мақал, мәтел, аңыз-әңгімелер;
- әдебиет;
- музыка қолданылды.

Еңбек тәрбиесі.

Қазақ халқының басты еңбек іс-әрекеті ол малшаруашылығы болды. Балаларды соған даярлады. Ал жұмыстың негізгі түрі – бақташылық, малға қарау, өнімдер жасау болды. Балалар болса үлкендердің үлгісіне, жасаған шаруасына (еңбегіне) қарап өсті, оларды қайталады. Еңбек іс-әрекетінің басты түрі қолөнер болды. Оған тері илеу, одан бұйымдар жасау, жүн түту, одан киіз басу, ағаштан, темірден бұйымдар жасау, құрылыс жұмыстары (қыстау, малқора салу) жатты. Тәрбие барысында еңбекке қатысты мақалдар пайдаланылды.

Қыз балаларда еңбекке тартылды. Оларға отбасылық-ошақ қасылық еңбек түрлері үйретілді. Бұл үй жинау, тамақ даярлау, ұзақ мерзімде сақталатын тағамдарды жасау, киім, кесте тігу, кілем тоқу, киізден бұйымдар жасау арқылы жүзеге асырылды.

Келесі тәрбие бағыты ол эстетикалық тәрбие.

Қазақ халқының дәстүрінде эстетикалық тәрбие жоғары деңгейде ұйымдастырылған болатын. Ол сыртқы пішін, киім кию, өнер, архитектура, тіл, әдебиет, музыка, би, өлеңдерді айтып үйрену арқылы жүзеге асырылды.

Эстетикалық тәрбиенің амалдары ретінде:

- табиғат;
- шешендік, қызыл тіл, поэзия, эпостар, аңыздар, ертегілер, ақындар айтысы т.б. Аталған тәрбие бағытының көздері ретінде «Қобланды», «Алпамыс», «Қыз жібек», «Қозы- Корпеш – Баян сұлу» эпостары;
- ән-күй, өлең;
- ұлттық би;
- қолданбалы өнер болып табылды.

Дене тәрбиесіне қазақ халқы үлкен мән берген, оны бала дүниеге келген күннен бастап жүзеге асырған.

Балалар үнемі далада, табиғат аясында жүрді. Дене тәрбиесінің амалдары ретінде:

- ауа мен сумен шынықтыру: баланы жалаңаш жатқызу, үстіне суық су құйу, құйрық маймен сылау, массаж жасау, жазда жалаңаяқ жүргізу;
- атқа міну;
- бәйгеге, аламан-бәйгіге қатысу;
- алыс шақырымға шабу, жорға жарыс, көкпар, қыз-қуу;
- ойындар: ақсүйек,алтыбақан т.б.;
- күрес;
- спорттық жарыстар;
- аң аулау;
- әскери жаттығулар қолданды.

VII ғ. Қазақстан территориясында ғылым, ағарту, мәдениеттің дамуы ислам дінінің ықпалымен жүріп отырды. VIII-XVIII ғғ. дейін білім беруде басты роль мұсылман мектебі мен медреселер атқарды. Бұлардың міндеттеріне ислам дінін тарату болды. Балаларды молдалар оқытты. Білімді араб тілінде алды. Мектептердің іші қарапайым болды, жиһаз қойылмады. Шәкірттер аламан төселген еденде малдас құрып отырды. Мектеп пен медреселер жазда және қыста жұмыс істеді. Оқу жылы 4-5 ай болды. Мектептерде негізінен 7-8 жастан 16-17 жастағы ер балалар оқыды. Білім беру мазмұны діни тұрғыда болды. Оқу процесінде діни мазмұндағы кітаптар пайдаланылды. Оқу араб алфавитін жаттаудан басталатын. Әріптерді қосып оқу әдісі қолданылды. Оқу құралы ретінде «Шариат-уя-иман» немесе «Иман-шарт» қолданылды.

Сонымен, біздер мақалада көне дәуірдегі Қазақстанда тәрбие мен педагогикалық ой-пікірдің даму тарихына байланысты мәселелердің кейбір жақтарына ғана тоқталдық.

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында аталған феномендерге қатысты қазақ халқында бай жағымды тәжірибе жинақталғанына біздер көз жеткіздік. Осыған байланысты айтарымыз алда біраз үлкен жұмыстар тұр. Олардың нәтижесі қазақ халқының пайдасына қолданылуы керек.

1. Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С.Қ. Қазақ тәлім-тәрбиесі: Оқу құралы. – Алматы, 1995. – 352 б.

2. Учебное пособие по истории Казахстана с древнейших времен до наших дней // Под ред. академика Козыбаева М.К. Учебное пособие. – Алматы, 1992. – 171 с.

3. Асфендияров С.Д. История Казахстана: Учебное пособие. – Алматы, 1993. – 304 с.

4. Нарымбаева А.С. Туран – колыбель древних цивилизаций. – Алматы, 2009. – 688 с.

5. Сейталиев К.Б. Педагогика тарихы: Оқулық. – Алматы, 2008. – 416 б.

АБАЙ ҚАЗАҚТЫҢ АУЫЗША ТАРИХ АЙТУ ДӘСТҮРІН ЖАЛҒАСТЫРҒАН БИЛЕРДІҢ СОҢҒЫ ТҰЯҒЫ

Б.Т. Берлібаев – *т.ғ.д., проф., Алматы энергетика және байланыс университеті*

Резюме

В данной статье раскрываются исторические воззрения Абая Кунанбаева.

Summary

In given article reveal historical views of Abai Kunanbaev.

Дәстүрдің кеңес дәуіріндегі көзден ғайып бола сақтаған түрінің бірі – ауызша тарих айту дәстүрі. Академик Мұхтар Әуезов өзінің Абай туралы монографиясында «...дана ақынның өз халқынан және жалпы адам баласының өнер-ой байлығынан алған үш үлкен салалы түп-төркіні барын байқаймыз. Мұның біріншісі – қазақ халқының есте жоқ ескі заманнан жиып, өсіріп келген өз даналығы, халықтың әдебиет қоры, ақын Абай осы қордан көп нәр алып, сол арқылы өз өлеңін көп көркейтті» деп жазған еді.

Мұқаңның осы ойының жан-жақты қарастырылып, жалғасын таппағанын байқаған зерттеуші Сейіт Қасқабасов қазіргі күні Абайдың ұлттық фольклорымыз бен Шығыс сюжеттерін пайдалануы жайында зерттеу жүргізудің мүмкіндігі туып отырғанын айтады.

Аса көрнекті шығыстанушы В.П. Юдиннің зерттеуіндегі даланың ауызша тарих айту дәстүрін дерек көзі ретінде мойындау керектігі жөніндегі пікірлерін ескерсек, қазақ халқының ауыз әдебиетінің деректерін тарихи деректерге айналдыратын кезең де енді келді. Еліміз тәуелсіздік алғалы, біздің халықтың өзіндік діл ерекшелігінен туындайтын осы ауызша тарих айту дәстүрін кейінгі кездері әдебиетшілер мен тарихшылардың бір бөлігі қуаттап, қолдай бастағаны қуантады.

Олар осы бір ұмыт болып бара жатқан дәстүрден дерек көзін іздестірудің тарихнамалық-методология-

лық тұрғыдағы негіздерін жаңартып, қайта түлетуге бет алды. Ондай зерттеушілер қатарынан С.Жақыпбеков, М.Қойгелдиев, Р.Артықбаев, Қ.Атабаев сияқты тарих ғылымдарының докторлары мен Синьцянь университетінің профессоры Су Бейхан, тарих ғылымдарының басқа да докторлары, кандидаттары мен ізденушілері Г.Жүгенбаева, З.Елешова, Ә.Балапанова, Ж.Орамах, М.Алпысбесұлы, Д.Салқынбек, Л.Жүсіпова, филолог-жазушылардан Р.Бердібаев, А.Сейдімбек, М.Мағауин, Қ.Салғара, З.Сәнік, Т.Қоныратбаев сияқты белгілі ғалымдар мен әдебиет өкілдерін көруге болады. Бүгінде бұл бастамағаны әсіресе Ақселеу Сейдімбек сияқты әдебиет өкілі қайта жаңартып отырса, бұған таңданудың қажеті жоқ. Өйткені, кеңес жылдарындағы нағыз қазақ тарихы қазақ әдебиетінің аясында лажсыз жасырынып келгенін сезінсек, бүгінде тарихи пернелер өз орнын табарына күмәндану – пендешіліктен басқа ештеңе де емес. Тарақты Ақселеу 1993 жылы «Балталы, Бағаналы ел аман бол» (шежіре) еңбегін жариялай отырып, Далалық ауызша тарихнаманың (ДАТ) тарихи танымдағы елеулі арна болып табылатын қасиетін жұрттың есіне салған еді. Оның 2008-ші «Қазақтың ауызша тарихы» деп аталатын еңбегі өзінің тарихилығымен құнды болса, ол ең алдымен қазақтың тарихшылдығын оның ұлттық болмасынан іздеудің нәтижесі болар деген ойға келеміз.

Ал, данышпан Абайдың қазақ жазба әдебиетінің негізін қалай отырып, Қазақтың ауызша тарихнамасын қазақтың ұлттық болмысының негізінде одан әрі дамыта білген қасиетін алғашқы байқаған Міржақып Дулатов болатын. Ол «Қазақ» газетінде жарияланған «Абай», «Дауқұмар» мақаласында ерекше мәні бар маңызды мәселені көтеріп, Абай мұрасын халықтың тарихи жадының көрінісі ретінде ұғыну керектігін ұсынған. («Қазақ», 1914, №67). Т.Ақселеудің ДАТ деп отырғаны М.Дулатов айтып отырған халықтың тарихи жады екендігіне бүгінде күннен-күнге көзіміз жетіп келеді. Олай болса, Абайды Даланың ауызша тарих айту дәстүрін сақтап, дамытқан ірі қоғам қайраткері ретінде де білетін мезгіл жетті.

Шындығында, Кеңес дәуіріне дейін қазақтың ауызша тарих айту дәстүріне қазақтың әр от басындағы отағасы ие болды. Қазақ халқының XX ғасырдағы аса ірі реформаторларының бірі Әлихан Бөкейханов бұл жөніндегі шындықты былай көрсеткен: «Дүниеде өзге жұрттар қатарында кем, қор болмайтын, тұқымым құрып қалмасын деген халық өзінің шежіресін иманы дәрежесінде ұғып-білуге тиіс болады. Қазақ ішінде әр үйдің отағасы, әр ауылдың ақсақалы тұрған бір шежіре». «Ауылыңда қартың болса, жазып қойған хатпен тең», «Алпысқа келгеннен ақыл сұра!», «Аймақ құты – ақсақал, ауыл құты – бәйбіше» деген сияқты мақал-мәтелдер тарихты білетін шежіреші адамдарға қатысты айтылса керек.

Өткен ғасырдың басында қазақ тарихын осы шежіре арқылы жүйелеуге алғашқы болып кіріскендердің бірі Шәкәрім Құдайбердіұлын «қазақтың Карамзиніне» теңеген Жүсіпбек Аймауытов, Шәкәрім ақсақалдың жазғандарына сын айта келе, оны тарихтың екі мақсатта жазылатын талаптарымен таныстырған:

1) Мектепте балаларға оқыту үшін һәм;

2) Халықтың бұрынғы қателерін жарыққа шығарып, айқындап, елдің өткен, бұл күнгі өмірін һәм келешегін білдіру үшін. Ж.Аймауытов тарихи шежірені осы талаптармен үйлестіргенде, адам һәм елдердің аттарымен қатар олардың ісін, тұрмысын, әдеті, заңдарын да көргісі келетінін ескерткен. Бұл үшін Ұлы Абайды кінәләуға болмайды.

Кейбір абайтанушылардың айтуынша, сондай-ақ Абай ауылының көне көз есті азаматтарының естелік әңгімелеріне қарағанда, Ұлы ақын інісі әрі талантты шәкірті Шәкәрімге қазақтың шығу тегі жөнінде арнайы зерттеп, оны халықтың өз төл шежіресімен сабақтастыра отырып, бұрыннан қалыптасып қалған жаңсақ ұғымдардың терістігін ұғынықты етіп дәлелдәп, жаңаша тарих жазуды тапсырады. Шәкәрімнің өзі оның растығын былай жеткізеді: ««Абай қазақ шежіресін жаз» деп, он тоғыз жасымнан қазақ шежіресін жинай бастадым». Әрине, бүгіндей бір елдің шежіресін ақпараты жетімсіз жағдайда жазып шығу оңай емес еді. Дегенмен, Абайдың шежіре-тарихты жазуды басқа шәкірттерінің біреуіне тапсырмай, Шәкәрімге беруі оның өз жолын қуған өзгелерден гөрі ғылым жолына ден қойып, тарихи шығармаларды зерделей оқып жүргендігі, бірнеше тілді жақсы білетін қабілеттігі себепкер болғанға ұқсайды. Солай болса да, аға артқан ауыр міндеттің жауапкершілігін сезінген зерделі іні терең зерттеп, ұзақ ізденудің салдарынан бұл еңбекті Абайдың көзі тірісінде жазып бітіре алмады. Бірақ ол кеш болса да, ағасының аманатын орындап, Абай бұл дүниеден көз жұмғаннан кейін жеті жыл өткен соң, «Түрік, қазақ-қырғыз һәм хандар шежіресі» деген атпен 1911 жылы Орынбор қаласында бастырып шығарды.

«Қалың елім қазағым, қайран жұртым...» деп қабырғасы қайысқан ұлы ақын өз халқының тарихы мен тағдырына ерекше ден қойғаны соншалық, өлер алдында Шәкәрімнен сұрағаны осы шежіре-тарихтың жайы көрінеді.

Абайдың тарихи зерттеу істерімен шұғылдануы 1878 жылы Семейде құрылған Статистика Комитетінің жұмысымен тығыз байланысты. Абайтанушы ғалым Қайым Мұхамедханұлы осы мәселенің шынды-

ғы туралы былай дейді: «Абай Михаэльспен бірге Статистика Комитетінің жұмысына белсене араласты. Әсіресе Семей облыстық өлкетану музейін ашу және қоғамдық кітапхана ашу жұмысын ұйымдастыру мәселесіне ат салысып, іс жүзінде көмек көрсетеді» («Абай» №1, 92, 39 бет.).

Абайдың өлкетану мұражайына жасау-жабдығымен киіз үй бастатқан, елуден астам нәрсе сыйлағанын бізге жеткізген Қ.Мұхамедханұлы Абайдың туған халқының тарихын зерттеу нәтижесінде жазған «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы» деп аталатын еңбегі, мен «Орта жүз қазақтарының рулары туралы» шежірелік мақаласының 1890 жылы жазылғанын айтып, осы мақалаға түсіндірме жазған Н.Коншиннің мына сөзін келтіреді: «Настоящая заметка с подсрочными к ней объяснениями составлена исключительно на основании слов одного очень известного в Семипалатинской области киргиза, не пожелавшего, чтобы его фамилия была напечатана, киргиз этот (из рода Тобыкты племени Аргын) выразил опасение, как бы сообщаемые им сведения не показались обидными для некоторых родов, любящих окружать свое происхождение разными фантастическими вымыслами» (Памятная книжкма Семипалатинской области на 1900 год, стр. 119). Көріп отырғанымыздай, Абайдың қазақтың шығу тегін орыс тілінде баяндап, оны Н.Коншин атынан баспаға ұсынуы, ал тағы бір ақын шәкірті Көкбайға Абылай мен Кенесары туралы дастан жазуды тапсыруы – төл тарихқа алаңдаушылықтың белгісі еді.

Шәкәрім Абайдың ұсынысымен жазған шежіре-тарихта қытай, араб, парсы, түрік, Еуропа жазушыларының еңбектерінен деректер алғанын ескертеді. Бірақ ол Абай оқыған Әбілғазы Баһадүр ханның «Түрік-тер шежіресін» кеңінен пайдаланғанмен, Абайдың тарихи деректерді қайдан алғаны жөнінде көрсететін жалғыз шығармасы «Бабырнаманы» пайдаланбаған. Абай өз дерегінің қайдан алынғанын Алаша хан жөнінде айта келіп, «Алаша хан қалмақты көп шауыпты, көп қырыпты, қалмақ рақымсыздығына қарай» мынау бір алашы болды ғой» депті, жан алушы болды деудің орнына. Сондықтан ол кісі Алаша хан атаныпты. «Бабырнамада» солай жазылған дейді. Бірақ Шәкәрім, Алаша хан туралы осы мәліметтерді жеткізе келе, «Бұл сөздің анықтығы Әбілғазы баһадүрхан мен Аристов екеуінің кітабында да бар» деп «Бабырнаманы» ауызға алмайды. Бұдан не аңғаруға болады? Біріншіден, Абай Шәкәрімнің аса зеректігі мен біліміне күмән келтірмей, оның шежіре жаза алатынына шексіз сенген десек, екіншіден, жоғарыда Ж.Аймауытов сынағандай, шежіреде адамдардың тұрмысын, әдет заңдарын көрсетуді Абай Шәкәрімге жүктемеген сыңайлы. Себебі, бұл өзінше бөлек әрекетті қажет ететін тірлік. Керісінше, Абай бұл істі өз мойнына алған тәрізді. Осыған орай Шәкәрім де би ағасының еншісіне ортақтасуды өз міндетіне алмаған.

Тарихқа үңілсек, Балқожа бидің тәрбиесін көрген Ыбырай Алтынсарин өзінің «Киргиз хрестоматиясына», «Ізбасты», «Байұлы», «Жәнібек батыр», «Жиренше шешен» дейтін тапқырлық-шешендік сөздерді енгізіп, оларды оқуға ұсынды. Сөйтіп, халық даналылығының балаларды тапқырлыққа, өткірлікке, адамгершілікке баулитын тәрбиелік мәнін дұрыс түсінген ағартушы оны өз кезегінде тарихи білім ретінде қажетке жарата білген. Сол сияқты, Абай қазақтың тұрмыс-тіршілігін, заңдық-құқықтық әдет-ғұрып нормаларын өзінің би ретіндегі жауапкершілігін сезіне отырып, қара сөздерінде нақышына келтіріп баяндайды да, ол Ғақлия деген атпен қолжазба кітап болып шыққанда, оны балаларға оқытуды молдаға табыстаған.

Бұл ретте Абайдың немересі Уәсиланың естелігі біраз мәлімет береді: «Әлі есімде бір күні біздің оқып отырған үйімізге әкем келді. Әдеттегідей бәріміз орындарымыздан тұрдық. Әкем айнала қарады да: Отырыңдар! – деді. Біз отырып жайғасқан соң, молдаға қарап:

- Балаларға мына бір кітап әкелдім, осыны көшіріп, көбейттіріп, бала басына бірден таратып бер. Бүгіннен бастап осы кітапты қоса оқыт!, – деді.

Біз қуанып кеттік. Әкем үйден шыққан соң, молда әлгі кітапты алды да, бас жағын оқыды, кітап қолжазба екен. Біз ол кітапты көшіріп, оқи бастадық. Басқа кітаптарға көп көңіл бөлмейтін болдық. Өйткені, бұл жаңа кітаптың тілі ұғымды, сөзі түсінікті, ылғи ақыл айтып отыратын жақсы кітап болды. Кейінірек байқасам, сол кітап әкемнің «Ғақлия» атты қарасөзбен жазылған кітабы екен. Біздің молдадан бұл кітапты естіген басқа молдалар да, көшіріп алып, өз шәкірттеріне оқытып жүрді».

Демек, Абай да, халықтың «көне сөздерін» өзінің «қара сөздеріне» жинақтап, болашақ үшін қазақ халқына тән ділдік ерекшеліктерді тарихи білім көзі ретінде ұсына білген. Бұл – сол кездегі мәдени дамудың үлкен жетістігінің көрінісі болатын. Зерттеуші В.П. Юдиннің пікіріне жүгінсек, «Далалық ауызша тарихнама жалпы тарихнамамен сәйкеспегенімен, заңдылықтары жағынан бір. Далалық тарихнаманың қайнар көздерін зерттеу Дешті-Қыпшақ көшпелілерінің тарихи білімін айрықша құбылыс, құрылым және мәдени дамудың көрсеткіші ретінде қарастыруға мүмкіндік береді деп сенеміз».

Шоқанның пікіріне үңілсек, қазақ қоғамында би атағын алу үшін екі шарт: бірінші – әдет-ғұрып заңын жетік білу, екінші – шешендік қабілеті болу керек. Дәл осыған ұқсас пікірді өз бойынан жаңағы екі қасиетті де көрсете білген Абай да айтады: «Бұл билік деген біздің қазақ ішінде әрбір сайланған кісінің

қолынан келмейді. Бұған бұрынғы «Қасым ханның қасқа жолын», «Есім ханның ескі жолын», «Әз Тәуке ханның Күл төбенің басында күнде кеңес болғандағы «Жеті жарғысын» білмек керек. Һәм, ол ескі сөздердің қайсысы заман өзгергендіктен ескіріп, бұл жаңа заманға келіспейтұғын болса, оның орнына татымды толық билік шығарып, төлеу саларға жарарлық кісі болса керек». Шоқан мен Абайдың осы айтқан пікірлерінде дау шешіп, билік-бітім сөз сөйлеу үшін әдет заңдарын білумен бірге, шешендер-тарихшы маман сияқты маңызды рөл атқарғанын орынды көрсетеді.

Сәкен Сейфуллин 1932 жылы жазған «Қазақ әдебиетінің» 1-ші кітабында шешендік сөз өнері бір кісінің үлесі емес екендігін, қайта бір сөзді әлденеше кісі иемденіп айтатындығын дұрыс аңғарған. «Пәлен бидің сөзі екен» деген сөздің көбін сол бидің өз жанынан шығарған сөзі деп бекіте айту қиын, өйткені бір бидің сөзін екінші бидің жадында сақтап, оны өзінікі қылып айта берген. Осы күні бір рудан «пәлен би айтқан екен» деген сөздерді тексеріп келсең, ол биден талай жыл бұрын басқа бір би айтқан сөз болып шығады».

Демек, белгілі бір сөз нақты бидің айтқаны болмағасын, оны халық шығарған болып табылады. Ал халық шығармасының қайсысын алсақ та, алдымен оны жеке адамдар, біртіндеп басқа адамдар жаңғырта жүріп өңдейді, өзгертеді. Ақырында әлеуметтік мәні, тарихи құны бар әрбір шығарма сынала, сырлана келе әрленеді. Сөйтіп барып, белгілі бір халықтың тұрмыс-салтына, тіршілік-тілегіне, ұғым-сеніміне үйлесіп қалыптасады да, билер арқылы бүкіл халықтық мұра сияқты ортақ рухани қазынаға айналады.

Би болса, ол – ежелгі заманнан бергі қауымның (рудың) басшысы, көсемі. Бірақ оның басшылығы төре тұқымы хан-сұлтандар сияқты тегіне немесе байлық ерекшелігіне емес, жеке басының қасиетіне, атап айтқанда, елдің тарихын, салт-санасын, әдет-ғұрпын жетік білу мен ойға жүйрік, тілге шешендігіне байланысты болған. Бұған жоғарыда айтқан Шоқан, Абай және Сәкеннің сөздері дәлел.

Сібірдегі бұратана халықтардың әдет-заңдарын зерттеген Д.Самоквасов бұдан тоқсан жылдай бұрын: «Би атағы халық санасында табиғи шешендік дарынымен бірге халықтың негізгі әдет-ғұрыптарын және елінің тарихы жайындағы аңыз-әңгімелерді жетік білетін бірен-саран адамдарға ғана тиіс», – дейді. Олай болса, қазақ биі билеуші ғана емес, сонымен қатар, білім мен өнер иесі, яғни өз заманының заңгері, әдебиетшісі болумен бірге, ол ең әуелі кәсіби тарихшы болған. Ендеше Абайды қазақ қоғамындағы ұлы билердің соңы болумен бірге даланың ауызша тарих дәстүрін жалғастырып, оны сөйлете білген тарихшы десек, оның несі айып?

Өз дәуірінде билерді қанаушы таптың өкіліне жатқызуға мәжбүр болған М.Әуезовтың пікіріне жүгінер болсақ, ол Абайдың би ретіндегі тұлғасын, яғни тарихшы ретіндегі бейнесін «Абай Құнанбайұлы» деген монографиялық еңбегінде оның қарасөздерін тілге тек ете келе, былай деп, астарлы түрде жеткізеді: «Қарасөздер» көркем прозаның өзінен бөлек, Абайдың өзі тапқан бір алуаны болып қалыптанады. Бұл сыншылық, ойшылдық және көбіне адамгершілік, мораль мәселелеріне арналған өсиет, толғау тәрізді». Енді М.Әуезовтың осы пікірін талантты шығыс зерттеушісі В.П. Юдинның «Қара сөз» атауына байланысты айтқандарымен салыстырсақ, Абайдың Дешті Қыпшақ көшпелілерінің тарихи білім үлгілерін жалғастырушы екендігіне тәнті боламыз. «Далалық ауызша тарихнаманы көрсететін шығармаларды, – дейді В.П. Юдин, – оның қайнар көзі деуге болады. Олар тарихи әңгіме жинақтарын – Дешті Қыпшақ көшпелілерінің тарихи білімінің» бөлімдерін көрсетеді. Бұл әңгіме-бастаулар арнайы «қара сөз» атауына ие болды, яғни «ескі сөз», «ежелгі сөз» дегені». Демек, М.Әуезов пен В.П. Юдин бір пікірдің адамдары. Олар «қара сөзді» тарихи білім ұғымына жатқызса, онда ол ұғымды баса-бастан, би дәрежесіне жеткен тарихшылар ғана биік шыңға шығара алады.

Сонымен, қанатты сөздерді кейде «қара сөз», «көне сөз», «қария сөз» дейтін болсақ, даланың ауызша тарих айту дәстүрі бойынша, ондай сөздердің тарихи мәндік ұғымы болған және ол жалпы тәрбиеде маңызды рөл атқарған. Бұл арада, Абайдың өзін сөйлетер болсақ, оның жер дауы туралы бітім-билігіне қарап, көпті көрген көзі қарақты, көкірегі шот, көңілі қазыға лайық нағыз тарихшы екенін байқаймыз. Інісі Оспанның жатақтарды қорлап, олардың егініне жылқысын жайған қылығына наразы болған Абай: «Жер ортақ, өсімінде менікі-сенікі жоқ» деуің жатақ елінің табанының етін, маңдайының терін бағаламау, ел дәстүрінің ата заңында бар ма? Білмесең, бар, ана Нұрсейіттен сұрап біл!...» деген екен. Немесе, Абайдың нағашысы Тонтай, Абайға: «Төрт түліктің қасиетін бір ауыз сөзге сиғызып, айтып бер!» дегенде, Абай: Асыл – мүлік болады – қойдың жүні, Шудалы түйе сұлу жаздың күні. Қымызы мен жақсы аттың желігі артық, Сиырдың күзде озады сүмесіні, – деп, жауап беріпті. Бұған қарап, Абайдың елдің ауызша тарих айту дәстүріндегі заң үрдістерін де, қазақ өмірінің негізгі тұтқасы болған мал шаруашылығының даму тарихын да терең білген адам екеніне күмәнданбаймыз.

Қазақ қоғамында кәсіби тарихшының рөлін билер атқарған заманда, әсіресе билердің соңғы тұяғы Абай өмір сүрген кезенде тұтастай бір тарихи дәуірді қазақтың ауызша тарих айту дәстүрінің бір тармағы

қазақы поэзия арқылы да бейнелеуге тура келді. Соның өзінде Абайдың поэзиялық творчествосы тек жарты ғасырды ғана қамтитын тарихи дәуірді танытады десек, бұл Абайға көзқарасымыздың әлі жұтаңдығын көрсетеді. Егер Абай заманында қазақтың ділі біржола қалыптасқанымен, оның даму түп-тамырының әріде жатқанын ескерсек, Абай поэзиясы қоғамның дамуындағы өзі өмір сүрген кезеңді бейнелеу арқылы қазақ халқының тағдыры мен, ұлттық мінез-құлқын тарихи тұрғыдан кең арнада алып, қоғам көшінің жеткен жерін оның өткен жолымен байланыстыра білген деп бағалауға әбден лайық. Міне, осы жағынан келгенде Абай, ұлттық тарихи білімді поэзия тілімен де дамыта білген ірі қоғам қайраткері. Оның бұл арадағы қайраткерлігі поэзияны өз заманының аддамдарының қабылдау түйсігіне сәйкестендіріп, халықтың күнделікті өмірінде жиі кездесетін тарихи құбылысты жеке адам тағдыры арқылы бере алу талантына байланысты. Ол өзінен бұрынғы халық жадында сақталған қаһармандық эпостардың сюжетін бұздайды, қайта оны жинақылап, нақтылап, оқиғаны реалистік тұрғыдан көрсетіп, тарихи білімді өз тұрғысынан дамыта білді.

Халық ауыз әдебиетінде жасы келген ауқатты адамдардың жас қызды әйелдікке алуы тақырыбындағы сюжеттік оқиға жиі кездессе, Абай бұл сюжеттегі оқиға желісінің дәстүрлі белгілерін сақтап, оны фольклорлық сарыннан бөліп, өмір мен тұрмыстың шындығына қарай бейімдеуге мән береді. Мұндайда ақынның гумандық дүнетанымы бой көрсетеді. Ақынның «Бір сұлу қыз...» өлеңін алайық. Абай:

Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында,
Хан да жанын қияды қыз жолында.
Алтын-күміс кигені, қамқа, торғын,
Күтуші қыз-келіншек жүр соңында.
Деген сөз: «Бұқа буға, азбан дуға»,
Хан қарық боп, түсіп жүр айғай-шуға,
Етімді шал сипаған құрт жесін деп,
Жартастан қыз құлапты терең суға...»

деп, бұрынғы эпостардағыдай ұзын сонарға бармай, кейіпкердің іс-қимылына деген көзқарасын ашық айтады. Сөйтіп ол, фольклорлық материалды көркемдеп баяндағанда, адамды басты идея етіп алады. Егер біз тарих дегеніміздің өзін өмір мен қоғам танудың, адам танудың негізгі мектебі деп түсінсек, Абайдың жаңағы әрекетінен оның тарихи білімді өз заманына бейімдеп дамытушы қоғам қайраткері екеніне тәнті боламыз. Оның адамды басты идея етіп алу шеберлігі шығыс фольклорының сюжеті мен дінмен бірге келген тарихи білімді тілге тиек ету арқылы жазылған үш поэмасында да кездеседі. («Ескендір», «Масғұт», «Әзімнің әңгімесі»).

Өмірге ылғи да гуманистік тұрғыдан қарай білге Абай, «Ескендір» поэмасын жазбас бұрын тиісті тарихи материал жинақтап, олардың ішінен неғұрлым шындыққа жақын келетін сюжет түрін таңдай білген. Яғни, дүниеге өлгенде ғана тоясың деген идеяны басшылыққа алған Абай, Ескендірдің жағымсыз бейнесін дәл жеткізу үшін қазақ арасында сол жиһангез-қолбасшы жөнінде кең тараған шығармалар арасынан өз халқының менталитетіне (діліне) сәйкес келетін көне заманғы Талмудтың сюжетін пайдаланған. Дінге негізделген ол сюжеттің мазмұнына ислам дініндегі қазақтардың сенбесіне қоймайтынын Абай жақсы түсінген. Өйткені дәл Абай заманындағы халық ислам дінімен бірге келген тарихи білімнің жетегінде болатын. Аталмыш сюжет бойынша, Ескендір патша көп әскерімен басқа елде жорықта жүріп, жұмаққа келіп тіреледі де, оның ішіне қанша әуіреленсе де кіре алмайды. Жұмақтың шырақшысы оған адамның бас сүйегін сыйға тартады. Патшаның қасындағы кеңесші ұсынған сыйлықтың сырын ашып, мәнісін түсіндіреді.

Осыдан кейін барып пәтуаға келген әумесер патша қалың әскерін алып өз жұртына қайта кетеді. Абай бұл арада біріншіден, барды қанағат ете білу сияқты имандылыққа негізделген тарихи білімді ұсынса, екіншіден, атақты қолбасшы-жиһангер барынша дәріптелген бұрынғы жазылған шығармалар жетегінен өз халқын арашалап алуды мақсат еткен. Осы арада, академик С.Қасқабасовтың пікірі біздің ойымыздан шығады. Ол айтады: «Ел арасында айтылып жүрген хикаяттар мен жазба шығармалардағы данышпан патша, әулие, пайғамбар, алланың сүйікті адамы, Әжуд-Мәжудтерді тоқтатқан Ескендір Зұлқарнайынды әшкерелеу, оның қайда, қай уақытта өмір сүргенін айту, өмірде қандай адам болғанын көрсету, сөйтіп Ескендер есіміне байланысты қате пікірді жоққа шығару Абайдың басты мақсаты болған».

Абай «Масғұт» поэмасында да ислам дініндегі Қыдырды мүсәпір шал бейнесінде көрсетіп, мәселені қазақтардың сол дінмен бірге келген тарихи білім түсінігіне орайлас тілмен жазу жағын ескерген. Осы поэмадағы негізгі мақсат та «Ескендірдегі» сияқты өмірге демократтық-гуманистік көзқараспен қарап, тарихи білім негіздеріне реалистік тұрғыдағы позициясынан туған мұраттар еді.

Тарихи білімнің ауызша тарих айту дәстүрінің өмірге үйлесімді болуын қадағалай білген Абай өзінің жиырма тоғызынша сөзінде «Қазақтың мақалдарының көбінің іске татырлығы да бар, іске татымақ түгіл,

не құдайшылыққа, не адамшылыққа жарамайтұғыны да бар» – деп кейіп, көптеген мақалдардың қолданыстағы түрінде сын айтса, бұл сол тарихи білімнің тазалығына деген қамқорлық болатын.

Тіпті ол, өзінің өлеңдерінде дәстүрлі мәтелдерді мақал дәрежесінен асырып, афоризмге дейін ұластырып, ауызша тарих айту дәстүрін заңғар биіктерден көрсете білген.

Афоризм – халық мақалы сияқты қысқа қайырымды сөздердің айшықты түрі. Немесе, қанатты сөздердің айшығы афоризм арқылы беріледі. Ал қанатты сөздерді кейде «қара сөз», «көне сөз» дейтін болсақ, даланың ауызша тарих айту дәстүрі бойынша, ондай сөздердің тарихи мәндік ұғымы болған, және ол жоғарыда айтқандай, жалпы тәрбиеде маңызды рөл атқарған. Қазақтар сөз қадірін терең білген сайын, өз тарихын да соғұрлым жадында сақтай білген. Егер, белгілі бір қанатты сөздер поэзия сатысына дейін көтерілсе, оның мағынасы бұрынғыдан да гөрі әрленіп, оған халықтың елігіп, құштарлануы артады. Сөйтіп, сөз қадірін білген адам поэзиялық тұрғыға көтерілген афоризмдерді жақсы қабылдап, өз ұрпағына жалғастырады. Ендеше, афоризмдік үлгімен тарихи қанатты сөздерді әрлендіріп, ұрпаққа қалдыруды Абай биік шыңға көтерген. Оны халық мақалдарымен салыстырып көрейік:

Халық мақалы	**Абай афоризмі**
«Екі кеме құрығын Ұстаған сұға кетер»	«Екі кеме құрығын Ұста, жетсін бұйрығың»
«Жаман сиыр өрешіл»	«Сиырша тойса мас болып, Өреге келіп, сүйкенер»
«Еңбек етсең, емерсің»	«Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей»

Осыған қарап, айтарымыз, қазақтың ауызша тарих айту дәстүрін ұрпақтарға жалғастырып, оны біздің дәуірімізде жазбаша тарихқа айналдырып кеткен билердің ең соңғы тұяғы Абай – ірі қоғам қайраткері.

Біз, Абайды «жазба әдебиетінің негізін салушы» дегенде, оның ауызша тарих айту дәстүрін дамыта отырып, оны жазбаша жолға салудағы еңбегіне де мән берсек, тарихи шындыққа жақын келеміз. Сондықтан, кеңес дәуіріндегі Абайға қатысты үйреншікті тұжырымдардан арыла отырып, жазба әдебиетінің Абайға дейін де қалыптасқанын қазір белгілі болып жатқан дәлелді деректермен айшықтап, Абайға көзқарасты ашық тұрғыдағы ұлттық мүдделермен ұштастыра білу керек. Ал осы мақаладағы Абайдың тарихшылдығын қарастырудағы мақсатымыз, кейбіреулер айтып жүргендей, мифопоэтикалық ыңғайдағы борпылдақ, балама тарих жасау емес, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2006 жылғы Жолдауында көрсетілгендей, «дәстүрді сақтап, түлету» ниетінде, қазақ тарихын дамыту үшін ауызша тарих айту дәстүріндегі Абай үлгілерін дерекке айналдыру.

«Өзі өмір сүрген заман шындығы, қоғам құрылысы Абайдың өлеңдеріне де, қарасөзіне де негіз болды» – деп көрсеткен зерттеуші Х.Ж. Сүйіншәлиев оның тарихшы ретіндегі бейнесін былай сүреттейді: «Көзіне көрінген өмір көріністерін Абай жалынды жырмен де, жай қарасөзбен де жетімді дәрежеде айтып берген. Олай болса, Елбасының бүгінгі талап-тілектеріндегі Абайдан үлгі алу мәселесінің өзегі дәстүрді түлету арқылы Абайды сөйлету болса керек.

Президент Н.Ә. Назарбаев 2006 жылдың жиырма төртінші наурызында «Қазақ әдебиетіне» берген сухбатында көпшілікке мынандай сауал тастады: «Біз үнемі» қазақ ауыз әдебиеті мұралары телегей-теңіз, аса бай» дегенді жиі айтамыз». «Бай» болса ол қайда? Бар болса неге шығармаймыз?». Біз айтар едік, ауыз әдебиеті ауызша тарих айту дәстүрін Абайға дейін сақтап келсе, Абай оны өз өлеңдері, поэмалары мен қара сөздері және мақалдары арқылы нақышына келтіріе отырып, жазбашаға айналдырған қазақ билерінің соңғы буыны. Олай болса, қазақ ауыз әдебиетін афоризмдік дәрежеге дейін көтерген Абайдың ауызша тарих айту шеберлігін бүгінгі ұрпаққа жеткізіп бере алсақ, Ел басының сұрағына қайтарылатын жауаптарға жақындаймыз.

1. Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы, 1959, – 208 б.

2. Қазіргі абайтанудың өзекті мәселелері (Ұжымдық монография). – Алматы. «Ғылым» ғылыми баспа орталығы. – 202, 61 б.

3. «Қазақ» газеті / Бас редактор Ә.Нысанбаев – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1998, – 16 б.

4. Ол да сонда, – 268 бет.

5. Мырзахметов М. Абай ізімен, – 136 б.

6. Қазақстан Республикасы ҒА Хабарлары, Тіл, әдебиет сериясы, 1992 - №1, – 30 бет.

7. «Абай», - №1, 1992, – 42 бет.

8. Абай, 1993, - №5, – 42 бет.

9. Шәкәрім, түрік, қазақ-қырғыз һәм хандар шежіресі // Жұлдыз, - №1, 1991.

10. Абай, шығ. Жинағы, – Алматы, 1961, – 493 бет.

11. Шәкәрім, аталған еңбек, – 78 бет.
12. Алтынсарин Ы. Таңд. шығ., – Алматы, 1955, – 82, 87, 88, 123 бб.
13. Абай әңгімлері / ел аузынан алынған / ҚР Ұлттық ҒА-ның Орталық кітапханасының қолжазба қоры, 1950.
14. Утемиш-Хаджи, Чингиз-наме, – Алматы, 1992 – 65 бет.
15. Уәлиханов Ш. Мақалалар мен хаттар, – Алматы, 1949, – 56 бет.
16. Құнанбаев А. Шығ. толық жин., 2-т, 1945, – 157 бет.
17. Сейфуллин С. Қазақ әдебиеті, 1-кітап, 1932, – 14 бет.
18. Самоквасов Д. Сборник обычного права сибирских иногородцев, – Варшава, 1876, – стр. 46.
19. Әуезов М. Әр жылдар ойлары, 1959, – 168 бет.
20. Юдин В.П. Чингиз-наме, – Алма-Ата, 1992, – 66 бет.
21. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер; 10 томдық. Бағдарлама жетекшісі: Зиманов С.З. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша, – Алматы: Жеті жарғы, 2004, – 171 бет.
22. Төреқұлұлы Н. Қазақтың 100 би шешендері, 1995, – 230-231 бб.
23. Абай (Ибраһим Құнанбаев) Екі томдық шығармалар жинағы, Бірінші том. – Алматы: «Жазушы», 1986, – 263-267 беттер.
24. Қазіргі абайтанудың өзекті мәселелері (Ұжымдық монография). – Алматы: «Ғылым» 2002, – 75 бет.
25. Абай. Қара сөз. Поэмалар. «Ел». – Алматы, 1993, – 63 бет.
26. Өмірәлиев Қ. Абайдың нақыл сөздері (Афоризмдері), – Алматы, 1958, – 13 бет.
27. Сүйіншәлиев Х.Ж. Абайдың қарасөздері. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік Көркем Әдебиет Баспасы, 1956. – 52 б.

СТРУКТУРНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

А.Е. Жумабаева – *д.п.н., проф.*,
Т.К. Оспанов – *к.п.н, проф.*,
А.А. Кдырбаева – *к.ф-м.н., проф.*,
А.Х. Сулейменова – *ст. преподаватель КазНПУ им. Абая,*
Д.К. Айджанова – *Общественный фонд «Step by Step»*

Одна из задач высшей педагогической школы – выработать у будущих педагогов-воспитателей устойчивую потребность в самовоспитании и самообразовании, являющихся основными компонентами творческой деятельности. Самообразование и самовоспитание способствуют формированию умений, навыков, способностей и личностных качеств студентов в период их обучения. Они играют важную роль в практической деятельности педагога как для его самосовершенствования, так и для организации самовоспитания ребенка и руководства им.

Современные социально-экономические условия ставят перед системой профессионального образования задачу подготовки компетентного, конкурентоспособного специалиста для работы в динамично меняющихся условиях, способного самостоятельно и творчески решать профессиональные задачи, готового к дальнейшему самообразованию и саморазвитию. Решение этой проблемы сосредоточено в построении нового образовательного пространства и реализации положений Болонской декларации.

В условиях инновационных преобразований образовательной сферы меняется стратегия подготовки специалистов, в том числе и будущих педагогов дошкольного образования. Особое внимание современных исследователей обращено на подготовку специалистов, способных творчески реализовывать свои педагогические умения в новых условиях жизни, в ситуациях быстрых перемен. В связи с этим в современной педагогике идут противоречивые процессы, связанные с изменением её содержательных характеристик. Одна из отличительных особенностей этих процессов заключается в том, что осуществляется пересмотр и переосмысление содержания профессиональной готовности выпускников педагогического вуза в целом и педагога дошкольного образования в частности.

Особо актуальной становится проблема обеспечения дошкольных образовательных учреждений профессионально компетентными педагогическими кадрами, способными к эффективному управлению образовательным процессом и содействию успешной социализации детей дошкольного возраста. Поэтому перед профессиональным образованием стоит важная задача сформировать у будущих педагогов дошкольного образования личностно и профессионально значимые компетентности, определяющие их профессиональную готовность к работе с детьми дошкольного возраста.

Предпосылками для решения этой проблемы послужили современные подходы и направления в профессиональной подготовке будущих специалистов: движение от понятия «квалификация» к понятию

«компетентность»; переход на многоуровневую систему высшего образования; качество образования как центральная задача формирования единого образовательного пространства, – направленные на поддержку высокого статуса и уровня профессиональной компетентности будущих специалистов.

Профессиональная деятельность педагога дошкольного профиля имеет свои специфические особенности. Многие исследования подчеркивают, что успешное развитие ребенка дошкольного возраста, его личностная активность и социальная состоятельность зависит от грамотного, целенаправленного руководства со стороны взрослого. Поэтому специфика профессионально-педагогической деятельности педагога дошкольного образования заключается в том, что инвариантные требования и характеристики обогащаются специфическими особенностями профессиональной деятельности: возрастные особенности детей дошкольного возраста, особенности организации деятельности, особенности взаимодействия между детьми и сотрудниками ДОУ. Структура деятельности педагога дошкольного профиля определяется его миссией, связанной с обеспечением организационно-управленческих условий для успешного образования и социализации ребенка в условиях ДОУ.

Так как образовательный процесс находится в поле профессиональной деятельности и организатора-методиста, и воспитателя дошкольного образовательного учреждения, это позволило нам в большей степени рассматривать объем педагогической деятельности, направленной на создание условий для успешного и гармоничного развития и образования ребенка.

Определяя структуру профессиональной деятельности педагога дошкольного образования, мы постарались выделить основные объекты его деятельности (схема 1).

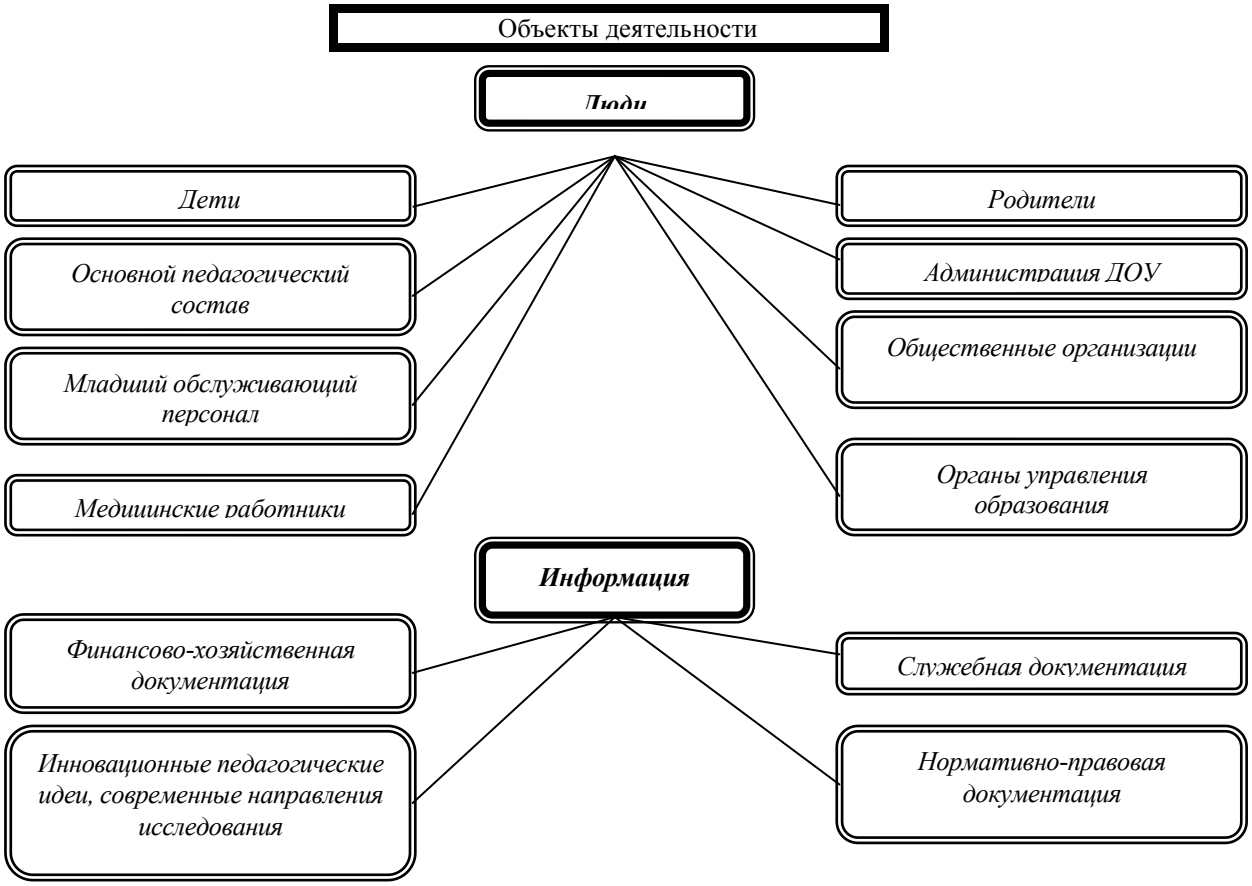

Схема 1. Структура деятельности педагога дошкольного образования

Представленная структура деятельности педагога дошкольного образования включает в себя: перечень сфер и объектов профессиональной деятельности, раскрытие основных ее видов, и является основой для квалификационных характеристик будущего педагога. Следовательно, структура деятельности проецирует на процесс профессиональной подготовки будущего специалиста и становится образцом и аналогом его деятельности, а также задает содержание и формы соответствующей учебной деятельности студентов.

Таким образом, целостное представление о структуре педагогической деятельности специалиста дошкольного профиля, характеристика ее содержания позволили сформировать компетентностную модель будущего педагога дошкольного образования, которая рассматривается как сумма составляющих компетентности, формирующихся в процессе образовательной деятельности, и представляет собой обобщенное описание того, чего должна достигнуть личность в процессе образовательной деятельности для успешного функционирования в системе общественных отношений в роли компетентного специалиста.

Н.Ф. Талызина отмечает, что модель деятельности специалиста должна определять систему задач, которые встают перед специалистом после окончания обучения [3]. А.А. Калмыков определил модель специалиста как описание целей образования, сводящихся к системе осваиваемых в процессе образования способов, средств и ресурсов адаптации к профессиональной среде. Автор говорит о том, что, разрабатывая модель специалиста, необходимо включать следующие элементы: общие квалификационные требования к специалисту, описание профессиональной среды, общее назначение специалиста и основные виды его деятельности, структуру и содержание деятельности специалиста, личностные качества и качества специалиста [4].

Таким образом, модель специалиста определяет необходимые качества, свойства, знания, умения, особенности личности, необходимые для успешного овладения определенным родом деятельности. Она включает в себя характеристики профессиональной деятельности и профессиональные задачи, а также является нормативом планируемых профессиональных качеств выпускника.

Базой для создания компетентностной модели будущего педагога дошкольного образования выступили квалификационная характеристика, определенная государственным образовательным стандартом, модель деятельности педагога по ее осуществлению, а также исследования уровня подготовленности выпускников ВУЗа к дальнейшей профессиональной деятельности.

Таким образом, руководствуясь требованиями Государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по специальности 5В010100" Дошкольное обучение и воспитание" в области определения основных видов деятельности педагога-организатора дошкольного образования и научно-методическими разработками моделей компетентностей, нами была предпринята попытка создать компетентностную модель педагога дошкольного образования как структуру, состоящую из трех групп компетентностей (*схема 2*), выявить типологию универсальных и предметных компетенций будущего педагога, а также наполнить их содержательно.

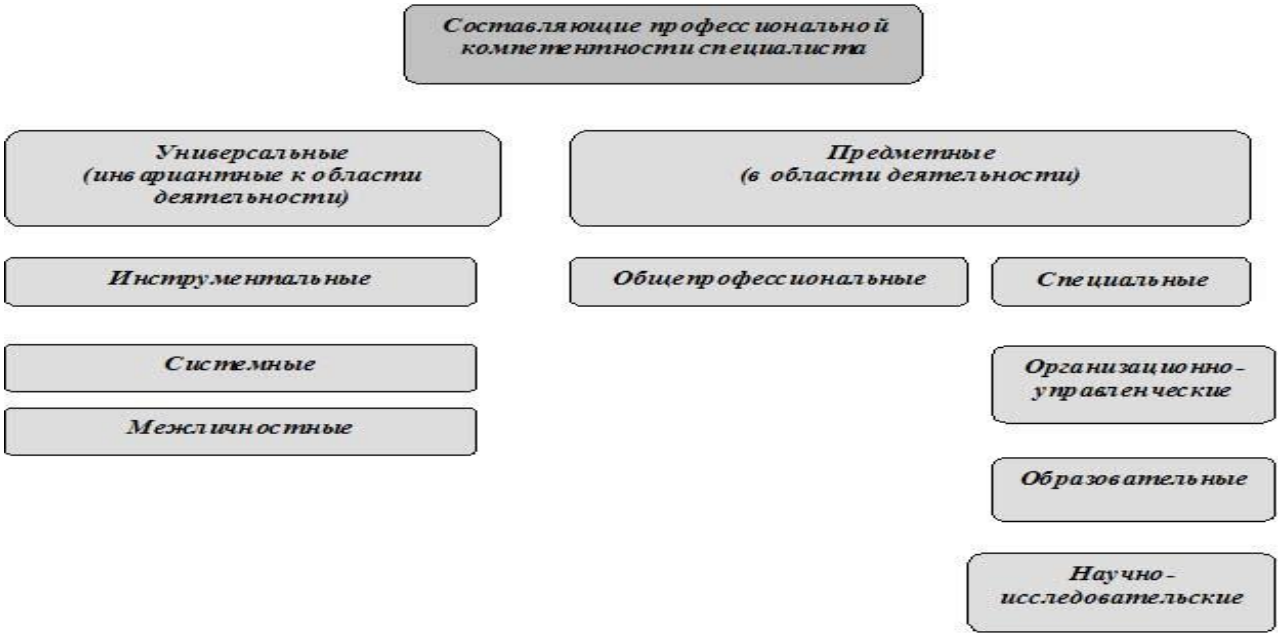

Схема 2. Компетентностная модель специалиста дошкольного образования 5В010100 - Дошкольное обучение и воспитание

В качестве основных были выделены *универсальные и предметные* компетентности [2]. Универсальные компетентности являются базовой основой для профессионального становления специалиста любой области деятельности в условиях современной рыночной экономики, они обеспечивают нормальную жизнедеятельность человека в социуме. При характеристике универсальных компетентностей важным является учет основных потенциалов, которыми должна обладать личность: познавательный, морально-нравственный, творческий, коммуникативный потенциалы, определяющие направленность на самоопределение в системе общественных отношений. Отсюда следует, что универсальные компетентности представляют собой систему знаний, умений, качеств личности, способствующих успеху его профессиональной деятельности.

Значительная часть составляющих универсальной компетентности приобретается педагогами вне образовательной деятельности. Однако следует подчеркнуть, что некоторые социально значимые качества личности не являются постоянными категориями. С изменением социально-экономического устройства общества меняются и представления об оценке личностных качеств. Это означает, что отдельные социально значимые качества личности подвижны во времени и направления их трансформирования диктуются объективными социально-экономическими условиями. И это, в свою очередь, означает, что современный компетентный педагог обязан отслеживать эти процессы и быть готовым адекватно объективным условиям реагировать на возникающие инновации, грамотно использовать их как в личностном развитии, так и в решении педагогических проблем. Следовательно, профессиональная компетентность есть итог той внутренней работы самой личности педагога, в процессе которой внешнее, пройдя через субъективность личности, перерабатывается и осваивается ею, порождая порой четко не осознаваемое умение в конкретной педагогической ситуации разрешить конкретную педагогическую проблему.

Следующей составляющей компетентностной модели будущего педагога дошкольного профиля являются предметные компетентности, которыми должен обладать специалист педагогического профиля, и определяющие его успех в педагогической деятельности. Сформированность этих компетентностей способствует самореализации и конкурентоспособности педагога на рынке труда, делает процесс профессионального становления личности целостным и системным.

Учитывая тот факт, что специалист должен обладать как общими, так и частными компетентностями в рамках конкретной профессиональной деятельности, модель будущего педагога должна содержать и общепрофессиональные, и специальные компетентности. Поэтому, опираясь на квалификационную характеристику специалиста дошкольного образования, определенную государственным образовательным стандартом, мы сочли необходимым выделить специальные компетентности, характеризующие готовность специалиста в узкой области профессиональной деятельности, то есть деятельности в сфере дошкольного образования.

Все структурные компоненты профессиональной компетентности направлены на практическую деятельность педагога дошкольного образования в виде умений разрешать конкретные педагогические ситуации. Профессиональная готовность педагога, то есть его общая способность мобилизовать имеющиеся знания, опыт, личностные и социальные качества и ценности, которые приобретены в процессе образовательной деятельности и составляют профессиональную компетентность будущего педагога.

Итак, сформированная нами компетентностная модель демонстрирует специфику деятельности педагога дошкольного образования, обусловливающуюся созданием благоприятных условий для безопасного и творческого труда сотрудников ДОУ с целью укрепления здоровья детей, их образования и развития в соответствии с требованиями современного общества. Поэтому, формируя компетентностную модель будущего педагога дошкольного образования, мы попытались максимально возможно учесть специфику его профессиональной деятельности и сформулировать перечень специальных педагогических компетентностей, необходимых для успешного осуществления своей профессиональной деятельности в условиях дошкольного образования. С этой целью определили содержание специальных для него профессиональных компетентностей:

❖ **организационно-управленческие:**

- устанавливает профессиональный и личностный контакт с детьми дошкольного возраста;
- способствует созданию благоприятной среды для развития и образования дошкольника;
- устанавливает гуманные отношения между участниками педагогического процесса, основанные на диалогическом взаимодействии и эмоциональном контакте с детьми дошкольного возраста;
- мотивирует людей на совместную деятельность;
- координирует взаимодействие между сотрудниками ДОУ;
- устанавливает связи с общественностью;

• мотивирует родителей на взаимодействие с педагогами ДОУ; аргументировано и доступно раскрывает специфику развития и обучения дошкольника);

• осуществляет планирование деятельности ДОУ;

• осуществляет координацию и контроль педагогического процесса ДОУ;

• способствует формированию управленческой культуры администрации ДОУ;

• систематически повышает свою профессиональную квалификацию и квалификацию сотрудников ДОУ;

• обеспечивает охрану жизни и здоровья детей и сотрудников ДОУ;

• владеет способностью педагогического анализа;

• принимает участие в лицензировании, аттестации, аккредитации ДОУ;

• использует экспертные методы при оценке различных программ образовательного учреждения;

• применяет экспертную оценку работы педагогов и администрации ДОУ;

• организует экономическую деятельность ДОУ;

• составляет сметы финансирования и бюджетного нормирования расходов на ДОУ;

• составляет сметное планирование;

• работает с внебюджетными средствами ДОУ;

• составляет бизнес-план;

• анализирует развивающую среду и социально-технические условия ДОУ;

• моделирует образовательные и педагогические ситуации в ДОУ.

- использует требования к оснащению и оборудования помещений ДОУ;

• использует санитарные правила и нормы, правила техники безопасности и противопожарной защиты;

• осуществляет аналитическую и рекламную деятельность (проводит анкетирование, тестирование, опрос потребностей ребенка и общества; организовывает научно-методические выставки, ярмарки, занимается созданием сайта, PR-компании).

❖ **образовательные:**

• понимает значимость ребенка в системе общественных отношений;

• осуществляет образовательный процесс, направленный на развитие и образование ребенка в период дошкольного детства;

• владеет вариативным арсеналом воспитательных подходов и технологий;

• реализовывает личностно-ориентированный подход в работе с дошкольниками, т.е. владеет и может применить диагностические методики, направленные на изучение личности дошкольника;

• проектирует направления развития личности дошкольника, т.е., определяет основные тенденции и направления личностного развития ребенка, в соответствии с их возрастными и индивидуальными особенностями;

• отбирает содержание образования, т.е. опирается в отборе содержания на нормативные документы в области образования (государственный образовательный стандарт, программу);

• использует современные образовательные технологии;

• определяет критерии эффективности в применении образовательных и воспитательных технологий;

• способствует социализации детей;

• способствует формированию общей культуры личности детей и сотрудников ДОУ;

• конструирует различные формы психолого-педагогической деятельности;

• обладает способностями к рефлексии и саморефлексии деятельности.

❖ **научно-исследовательские:**

• строит программу своего профессионального самосовершенствования в области деятельности и в соответствии с инновационными направлениями в исследовании проблемы образования детей дошкольного возраста;

• участвует и организовывает деятельность методических объединений и другие виды методической работы.

Таким образом, на основе компетентностного подхода мы смоделировали образ современного педагога дошкольного образования, определили его профессиональную компетентность как уровень знаний и профессионализма, позволяющих принимать правильные решения в конкретной педагогической ситуации с целью содействия благополучного развития ребенка в условиях дошкольного образовательного

учреждения. А перечисленные выше компетентности составляют профессиональную направленность педагога дошкольного профиля, на основе которой он осуществляет свои педагогические функции и решает стоящие перед ним профессиональные задачи.

1. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): Метод. пособие. – М., 2005. – 285 с.

2. Болонский процесс: нарастающая динамика и многообразие / Под ред. В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002. – 408 с.

3. Талызина Н.Ф. Пути разработки профиля специалиста. – Саратов: СГУ, 1987. – 176 с.

4. Калмыков А.А. Программно-методическое обеспечение переподготовки преподавателей ВУЗа (на примере преподавания Интернет). Дисс…канд. пед. наук. – М., 2002. – 192 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА СЕМЬИ В ПОДГОТОВКЕ РЕБЕНКА К ШКОЛЕ

А.С. Тотанова – *к.п.н., профессор КазНПУ им. Абая*

Түйін

Мақала баланы мектепке даярлауда отбасын педагогикалық қолдау мәселесіне арналған. Ата-аналарға педагогикалық қолдау көрсету баланың толыққанды дамуы мен білім алу құқығын жүзеге асыру мақсатында отбасына ұйымдастырылған кәсіби көмек ретінде көрсетілді.

Summary

Article is devoted to a problem of a pedagogical family support in preparation of the child for school. Pedagogical support of parents is carried out as the organized, professional help to a family for the purpose of realization of the rights of the child on full development and education.

Педагогическая поддержка как сложная, высокотехнологическая, специальная педагогическая деятельность, в основе которой лежит определенная парадигма. В идеале педагогическая поддержка родителей осуществляется как целенаправленная, организованная, профессиональная помощь семье с целью реализации прав ребенка на полноценное развитие и образование [1]. Семья является активной системой с имеющимися в ней резервами социальной активности и её собственным воспитательным потенциалом. Многие имеющиеся возможности семьи способны проявиться только в определенных стимулирующих условиях. И такие условия нужно создавать профессионально подготовленным специалистам. В настоящее время проблема подготовки ребенка к школе является наиболее актуальной, т.к. придя в школу, первоклассник должен иметь навыки чтения, письма и счета. Однако самое главное для любого человека, и для ребенка в частности, умение общаться, приспосабливаться, слушать, слышать и понимать.

Подготовка детей к школе является одним из наиболее важных вопросов педагогики. Именно школа является связующим звеном между детством и взрослостью. При этом посещение дошкольных учреждений не обязательно, а посещение школы строго обязательно. И дети, достигая школьного возраста, понимают, что школа открывает им путь к взрослой жизни. Отечественные исследователи считают, что готовность к обучению в школе – это многокомпонентное образование. Готовность к обучению в школе как многокомпонентное образование включает в себя такой уровень физического, психического и социального развития ребенка, который необходим для успешного усвоения школьной программы без ущерба для его здоровья. Все три составляющие школьной готовности тесно взаимосвязаны, недостатки в формировании любой из ее сторон, так или иначе, сказываются на успешности обучения в школе [2; 3].

Особое место в общей системе подготовки детей к школе необходимо отводить работе с семьей. От того, каковы семейные традиции, какое место занимает в ней ребенок – будущий школьник, какова по отношению к нему воспитательная линия членов семьи, зависит многое. Семья является главным институтом воспитания и играет важнейшую роль в подготовке ребенка к школе и ее влияние на эту готовность [4; 5]. Подготовка к школе – очень серьезное дело. В процессе подготовки ребенка к школе родители должны правильно организовать занятия будущего школьника, в игровые формы необходимо постепенно вносить элементы учебного процесса в школе для того, чтобы ребенок легче адаптировался в новой для него обстановке. Необходимо равномерно развивать умственные и физические способности ребенка, поддерживать его умственное и физическое состояние в хорошей форме для соблюдения общей гармонии развития. Процесс подготовки к школе должен иметь прогрессивный характер, направленный только вперед, к знаниям и новому статусу. В силах родителей создать в семье такую обстановку, которая не только подготовит ребенка к успешной учебе, но и позволит ему занять достойное место среди одноклассников, чувствовать себя в школе комфортно.

Основная задача родителей – это научить ребенка быть усидчивым, уметь слушать, быть внимательным, т.к. в школе ему придется проводит много времени за партой. Родители должны иметь максимум полезной информации о том, какие испытания предстоят их ребенку перед поступлением в школу, гимназию или лицей. Специальные тесты помогут оценить развитие малыша, прежде чем он переступит порог школы. Тестирование, которое применяют во многих школах, необходимо не только для того, чтобы попасть туда. Оно нужно родителям, т.к. именно они должны правильно оценить способности своего чада перед поступлением в учебное заведение. При недостатке этих способностей никакие ухищрения не смогут сделать ребенка успешным учеником. К поступлению в школу надо готовиться. Пройти тестирование при поступлении в некоторые учебные заведения не так просто, даже очень развитому ребенку. Поэтому необходима тренировка в форме домашнего тестирования, к проведению которого родители должны подойти серьезно. Родители должны знать, что нельзя проводить домашнее тестирование в официальной обстановке, не следует говорить ребенку об ответственности, необходимости сосредоточиться, т.к. это создает условия для стресса. Ребенок должен чувствовать себя свободно и комфортно, не бояться ответить неправильно. Он будет уверен, что за неправильный ответ его не будут ругать. В этом случае ребенок с удовольствием и интересом примет участие в беседе.

Для того чтобы домашнее тестирование прошло успешно, родителям необходимо знать правила его проведения. Родители должны создать спокойную доброжелательную обстановку и, выбрав момент, когда ребенок весел и доволен, предложить ему поиграть в вопросы и ответы. Время тестирования – не более 35 минут. В процессе тестирования необходимо сочетать тесты, относящиеся к различным областям деятельности. Не следует говорить ребенку о том, что его собираются проверять, т.к. это испугает и насторожит его. Ребенок может замкнуться в себе и вообще не ответить ни на один вопрос. Не следует торопить ребенка (пусть лучше подумает), но не надо позволять слишком долго молчать. Желательно спокойно предложить перейти к следующему вопросу, никак не комментируя молчание ребенка. Родители не должны показывать своего огорчения, если малыш отвечает неправильно, а должны подумать, чем могут быть вызваны неправильные ответы. Возможно, ребенок не понял вопрос или побоялся ошибиться, а может быть, его переполняют знания, но он не может собраться с мыслями [6].

При каждом правильном ответе следует хвалить ребенка, при ошибке или отсутствии ответа помогать ему, направив его мысли в нужном направлении. Не следует подсказывать ответ. Если ребенок растерялся или не собрался с мыслями, то помощь одного из родителей окажется эффективной. Если же малыш не знает ответа, то необходима подготовка по данной теме. Подобные тесты рассчитаны именно на то, чтобы обнаружить такие пробелы. Родители должны наблюдать за ребенком в процессе его размышления над вопросами. Если он устал или его раздражают вопросы, ответы на которые он не знает, следует прекратить тестирование, а в следующий раз предложить более легкий тест в форме занимательной игры, чтобы малыш не отказался. Начитать следует с самого легкого вопроса, чтобы он поверил в свои силы. За удачные ответы ребенка обязательно следует похвалить. Сложность вопросов должна постепенно увеличиваться. Даже если родители уверены в высоком интеллекте ребенка, необходимо дать ему возможность быстро и точно ответить на все вопросы и испытать чувство удовлетворенности от собственного успеха. Нельзя заставлять ребенка отвечать на вопросы, сравнивать своего ребенка с другими детьми (ни в его, ни в чужую пользу). Усвоив основные правила домашнего тестирования, можно приступать к процессу. Совместная работа родителей и ребенка должна быть веселой и увлекательной, ребенка постоянно нужно подбадривать, а родителям необходимо удивляться интересным вопросам. Некоторые тесты позволяют наблюдать за ребенком и делать выводы. Тестирование при общении включает наблюдение за малышом в процессе обычного повседневного общения. Родители могут найти подходящее время, когда ребенок чувствует себя хорошо, доволен и весел. Можно поговорить с ним во время прогулки (конечно, если рядом нет сверстников, с которыми малышу хочется поиграть) или дома после обеда, удобно расположившись на диване.

При поступлении в школу дошкольник должен иметь определенный уровень развития речи. Разговаривая с ребенком, можно выяснить, насколько разнообразна его речь, какие слова он использует, часто ли употребляет глаголы, прилагательные, деепричастия. Какими предложениями он говорит: простыми или сложными? Выразительна ли его речь? Можно спросить у малыша, кто изображен на иллюстрации (желательно, чтобы она была ему незнакома). Что он делает? Какой он? Почему он делает именно это? Почему именно он так поступает? Очень хорошо, если ответы ребенка не будут односложными, а речь будет грамотной и выразительной. Можно предложить ребенку посмотреть на любой сюжетный рисунок и рассказать, что на нем изображено. Например, на рисунке – два мальчика, идущие по улице. Один из них держит в руках мяч. Оба выглядят расстроенными. Пусть малыш попробует предположить, что

произошло с мальчиками. Следует помочь ребенку начать, если он затрудняется. Можно задать вопросы, на которые он должен ответить: Что произошло с мальчиками? Почему у одного из них мяч? Почему они такие расстроенные? Что происходит? О чем думает каждый из них, что хочет, что чувствует, что видит, что слышит? Что будет дальше? Данное задание рассчитано на пробуждение фантазии ребенка и его интереса. Все дети любят фантазировать и сочинять, а научиться грамотно выражать свои мысли сложнее. Однако, увлекшись, малыши охотно сочиняют целые истории. Следует наблюдать за речью ребенка и сделать выводы.

Можно предложить ребенку поиграть с числами, начиная с простых вопросов, постепенно переходя к более сложным. При неправильных ответах ребенка стимулируют к размышлению. Ребенку предлагают посчитать от 1 до 10; посчитать от 3 до 8; назвать число, которое стоит перед 5; назвать число, которое стоит после 4; назвать число, которое стоит между 5 и 7; сказать, из каких чисел состоит число 5 (например, 1 и 4); сказать, какое число на 1 больше числа 6; сказать, на сколько 5 больше 3. Затем переходят к задачам, предлагая решить сначала простейшие задачки: У Оли есть кукла, а у Саши машинка. Сколько всего игрушек у ребят? или Катя съела апельсин, грушу и яблоко. Сколько фруктов съела девочка? Далее задачи усложняются, родители придумывают условия сами, например, вопросы, направленные на развитие памяти: 1) Сколько медведей встретила в лесу Маша? 2) Сколько гномов встретила Белоснежка? 3) Сколько животных жило в рукавице? Такие вопросы можно придумывать и задавать их после прочтения сказки или просмотра мультфильма.

Следующие задачки не совсем математические, они на внимание и сообразительность: а) На дереве было три гнезда. В каждом гнезде по щенку. Сколько всего щенков сидело в гнездах? б) У одной вороны три крыла, а у другой на одно больше. Сколько крыльев у второй вороны? Для проверки логического мышления попросите ребенка назвать одним словом три понятия или явления (предварительно приведите пример: стул, стол, шкаф – мебель). Возможные варианты: белка, еж, медведь; январь, июль, июнь; автобус, машина, трамвай; черешня, груша, слива, яблоко. Следующее задание более сложное – найти лишнее слово: корова, лошадь, свинья, крокодил; стол, стул, шкаф, машина. Придумывать подобные задания можно бесконечно. Следует использовать новые слова, которые малыш только что узнал из общения с родителями или из книжек. Можно предложить еще одну группу вопросов, рассчитанную на детей 6-6,5 лет: Какое животное больше: лошадь или собака? Утром мы завтракаем, а днем…? Днем светло, а ночью…? Небо голубое, а трава…? Вопросы составляются в зависимости от уровня знаний ребенка.

После тестирования подсчитывается количество правильных и неправильных ответов. Если ребенок, верно, ответил не меньше чем на 80% вопросов, то это очень высокий результат, менее 20% – низкий уровень развития, 10% – очень низкий. Домашнее тестирование предусматривает тестирование не только детей, но и самих родителей, которые могут, например, проверить свое отношение к ребенку. Возможно, отношение к ребенку слишком предвзятое, и родителям необходимо снизить свои требования, чтобы не повредить самооценке малыша. Нельзя постоянно заставлять ребенка заниматься и требовать от него только хороших результатов. Иногда родители не замечают, как придирчиво относятся к своему чаду, желая видеть его вундеркиндом. Ребенок это прекрасно чувствует и стремится соответствовать вашему идеалу, что создаст ему большие проблемы в школе. Малейшая оплошность будет восприниматься им как трагедия. Кроме того, такая позиция родителей легко приводит к детской лжи. Ребенок начинает обманывать маму с папой из боязни разрушить тот идеальный образ, который они создали. Предлагаемый тест поможет родителям понять, правильно ли они готовят своего ребенка к школе. Главное – знать о своих ошибках и вовремя исправить их. В тесте приведены не только вопросы, но и правильные ответы, чтобы родители могли проверить, совпадают ли они с правильными.

1. Нравится ли вам ваш малыш? (Да. К ребенку надо хорошо относиться, независимо от его успехов, то есть оценивать результаты, а не его самого).
2. Слушаете ли вы то, что ребенок говорит? (Да. Ребенку необходимо уделять достаточно внимания, чтобы он чувствовал себя личностью).
3. Смотрите ли вы на малыша, когда он с вами говорит? (Да. Это говорит о вашей искренней заинтересованности).
4. Стараетесь ли вы создать у ребенка ощущение значимости того, о чем он рассказывает? (Нет. Совершенно не обязательно преувеличивать то, что для малыша является естественным и нормальным, иначе ребенок будет считать, что он – пуп земли).
5. Исправляете ли вы речь малыша? (Да. В корректной форме, не перебивая и не передразнивая).
6. Позволяете ли вы ребенку совершать ошибки? (Да. На ошибки имеет право любой человек).

7. Хвалите ли вы малыша, обнимаете ли его? (Да. Только тогда ребенок почувствует вашу любовь и внимание, которые ему необходимы).

8. Смеетесь ли вы вместе с ним? (Да. Общий смех сближает, помогает установить доверительные отношения с малышом).

9. Отводите ли вы каждый день время для чтения ребенку и для бесед с ним? (Да. Это самый лучший способ обучения).

10. Играете ли с малышом в какие-нибудь игры? (Да).

11. Поощряете ли вы интересы и увлечения ребенка? (Да. Малыш чувствует, что вам не безразлична его деятельность, это укрепляет его уверенность в своих силах).

12. Есть ли у малыша собственные книги? (Да, много. У ребенка должна быть своя библиотека, которую вы помогаете ему собирать, начиная с самого раннего возраста).

13. Есть ли у ребенка дома место, которое отведено только ему? (Да. У малыша обязательно должен быть хотя бы свой угол со столом и местом для игрушек, а лучше – отдельная комната).

14. Стараетесь ли вы подать малышу пример, читая газеты, журналы, книги, вообще интересуясь окружающими событиями? (Да. Личный пример больше всего влияет на успех обучения и стремление ребенка к знаниям).

15. Обсуждаете ли вы с малышом и со всей семьей что-то интересное из прочитанного или услышанного вами? (Да. Общение плюс личный пример – слагаемые успеха).

16. Стараетесь ли вы опередить малыша и сказать за него то, о чем его спрашивают посторонние люди, например врач или продавец в магазине? (Нет. Ребенка надо приучать к самостоятельности, лучше подождать, пока он справится с волнением, чем торопить или говорить за него).

17. Смотрите ли вы познавательные телепередачи вместе с ребенком? (Да. Так ребенок чувствует вашу поддержку и ваш интерес).

18. Задаете ли вы малышу вопросы о смысле увиденного по телевизору? (Да. Вы стимулируете его логическое мышление).

19. Ограничиваете ли вы возможности ребенка смотреть телевизор? (Да. Ребенок не должен смотреть все передачи без разбора, смотреть телевизор лучше не больше 30 минут в день).

20. Стараетесь ли вы ходить с малышом на прогулки? (Да. Во время прогулок можно многому научить малыша и много рассказать ему, да и наблюдение за ребенком в процессе игры со сверстниками дает вам возможность скорректировать его поведение путем мягкой ненавязчивой беседы или ролевой игры).

21. Ходите ли вы вместе с ребенком в театр, музей, зоопарк? (Да. Все это необходимо для разностороннего развития ребенка, повышения его эрудиции).

Чтобы ребенок хотел пойти в школу родители должны мотивировать его, рассказывая интересные истории из своего детства, читая книжки о школе. Информация должна быть позитивной, но и идеализировать школу не стоит. Можно поведать и о двойках, и о том, что у вас бывали трудности, но вы с ними справлялись, потому что вам хотелось быть успешным учеником. Рассказывая о своих любимых учителях и читая ребенку книжки, родители могут обращаться не только к сознанию малыша, но и к его чувствам. Проверить, насколько эффективны беседы родителей с детьми очень просто. Нужно выяснить, как ребенок относится к школе, учебе, учителям и самому себе. Ребенку предлагается нарисовать, какой ему представляется школа, учительница; задаются косвенные вопросы типа: «Если бы можно было учиться в детском саду или дома, ты пошел бы в школу?» Малыш может сказать, что его привлекает в школе красивая форма, ранец и другие аксессуары. Другой вариант: он хочет пойти в школу, потому что там уже учится его друг. Это не столь важные причины. Нужно, чтобы у ребенка было желание учиться: писать, читать, считать, решать задачи.

Семья для ребенка является одновременно и средой обитания, и воспитательной средой. Влияние семьи особенно в начальный период жизни ребенка намного превышает другие воспитательные воздействия. Чем лучше семья и чем лучше влияет она на воспитание, тем выше результаты физического, нравственного, трудового воспитания личности. Подготовка ребенка к обучению в школе это очень важный процесс, необходимый для формирования личности будущего школьника. В процессе подготовки ребенка к школе родители должны правильно организовать занятия будущего школьника, в игровые формы необходимо постепенно вносить элементы учебного процесса в школе для того, чтобы ребенок легче адаптировался в новой для него обстановке. Необходимо равномерно развивать умственные и физические способности ребенка, поддерживать его умственное и физическое состояние в хорошей форме для соблюдения общей гармонии развития.

1. Педагогическая поддержка ребенка в образовании / Под ред. В.А. Сластенина, И.А. Колесниковой. – М., 2006.
2. Венгер Л. Как дошкольник становится школьником? // Дошкольное воспитание. – 2005, - №8, – с. 66-74.
3. Безруких М.М. Ступеньки к школе. – М., 2002.
4. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – М., 1991.
5. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М., 1999.
6. Волков Б.С., Волкова Н.В. Готовим ребенка к школе. – СПб., 2008.

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРҒА РУХАНИ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Ә.Ж. Тастанов – *п.ғ.к., профессор*

Резюме

В данной статье рассматриваются педагогическое условие формирования инновационной деятельности учителя.

Summary

In this article the pedagogical condition of formation of innovative activity of the teacher is considered.

Жаңа ғасырға аяқ басып отырған заманымызда қоғам мүдесіне лайықты, жан-жақты жетілген ертеңгі қоғам иелері болатындай азамат тәрбиелеп өсіру, отбасының, балабақшаның, мектептің, жоғары оқу орындарымен қоса барша қоғамның міндеті болып отыр.

Осыған байланысты еліміздің болашағы ұрпақ тәрбиесіне тікелей байланысты. Өйткені Республикамыздың тізгінін ұстап, халықтың қадір-қасиетін, жерінің байлығын, тілінің мұраттылығын, тарихы мен мәдениетінің асыл мұрасын қастерлеп, жалпы адамзаттың рухани терезесімен тең түсетін ұлттың лайықты перзентті бола алатын ұрпақ тәрбиелеу бүгінгі күннің маңызды мәселелерінің бірі болып саналады.

Адам тәрбиесі – жалпыға қатысты мәңгі категория. Қазіргідей рухани азғындық асқынып тұрған заманда бұл философиялық категория ерекше мәнге ие болып отыр.

Тәрбие түзелмесе, рухани азғындықтан құтылмасақ, жастарымыздың бойына отаншылдық пен ұлтжандылық қасиеттерді қалыптастыра алмасақ, онда ешқандай ертеңгі тұлға келешек болуы мүмкін емес.

«Адамзатқа ен бірінші керегі білім емес, тәрбие. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне опат әкеледі» деп әл-Фараби айтқандай, педагогика ғылымының зерттейтін негізгі категориясының бірі – тәрбие.

Жалпыадамзаттық құндылықтар жеке тұлғаның бойында өмірге келген сәттен бастап бірге дамиды, жасы ұлғайған сайын қоршаған ортасына сәйкес бірге қалыптасады.

Табиғат – адам тәрбиешісі. Адам болып туып, адам болып қалу үшін табиғат-ананың атқарар рөлі зор. Табиғат бөлшектері: жан-жануарлар дүниесі, өсімдіктер әлемі, өзен, сай, биік таулар, құлазыған небір шыңдар, сағым тербеген сары дала – бәрі адамдардың ақыл-ойына, санасына, денесіне күш, бойына қуат, өнеріне шабыт, көңіліне қанат береді.

В.А. Сухомлинскийдің пікірінше рухани тәрбие беру дегеніміз – баланы гулге су құюға немесе тазалыққа үйрету емес, ол – баланың санасына табиғаттың біртұтас жүйе екендігін, ол – адам мен табиғаттың бірлігінен құралатынын жеткізу.

«Ұлттық тәрбиенің негізгі – адамгершілік пен еңбек тәрбиесі» – дейді М.Жұмабаев. Адамгершілік тәрбиесін сәби шақтан озық түрде баулу керек.

Бала тәрбиесіндегі адамгершілік ұғымы қай кезде де назардан қалып көрген емес. Бүгінде балалардың рухани адамгершілік мәдениеті жоғары болуы маңызды мәселе ретінде саналады.

Осыған байланысты Әбу Насыр әл-Фарабидің «Адам алдымен ойлы, парасатты болуға, ақыл ойдың жан-жақты дамуына көңіл бөлу қажет. Шын мағынасындағы білімділік – тамаша адамгершілік сипат» – деген ұлағатты пікірін мойындай отырып, жас ұрпақты білім нәрімен сусындату да педагогтың үлкен еңбегі екенін естен шығармағанымыз абзал.

Халықтың педагогикалық мәдениеті оның өмір сфераларымен тығыз байланысты. Белгілі кеңестік философ Г.Н. Волков: «Қазіргі қоғамды барлық өмірге қажетті құралдары мен құрылысынан, жолдарынан ойша түрде ажыратып көрейік. Қоғамды жабайы табиғатқа бірге-бір қойғанда не болады? Адамзат көптеген жеңілістерге ұшырап, дамуы бірнеше он жылдықтарға ғана құлдырап, ғылымның соңғы жетістіктеріне сай өркениеттің жаңа материалдық мәдениетін құрайды» – деген қызықты ой айтады.

Сондықтан өмірде әрбір адам неғұрлым ақылды, мейірімді болған сайын, соғұрлым өзгенің жақсылығын да бағалай алатын болады. «Жас өспей ме, жарлы байымай ма? демекші, бүгінгі жас нәрестенің ертеңгі азамат екендігі де еш күмән тудырмайды. Сондықтан өз бойларына жоғары адамгершілік мәдениетін бүгіннен бастап сіңіре білу, адал болу, арлы болу әркімнің парызы.

Адам жақсылыққа жамандық істеу арқылы жете алмайды, қашанда қайырымдылық, ибалық қажет. Өйткені адамның асыл қасиеті – оның жасаған жақсылығы. Адам қоғамның, мүшесі десек, әрқайсымыз осы атқа лайық болуымыз керек.

Ұлы Абай атамыздың 19 қара сөзінде «Адам баласы туа сала есті болмайды. Естіп, көріп, ұстап, татып естілердің айтқандарын есте сақтап қана естілер қатарында болады» – деп ақыл-естің, тәрбиенің жеңісі арқылы жетілетінін ғылыми тұрғыдан дәлелдеп берген.

Әрбір жеке адамға адамзаттың рухани мәдениетінің жақындығы маңызды мағынаға ие. Жеке тұлға осы рухани құндылықтардан алыстаса, ол сезімдік және ойлау қабілеті төмен тұлғаға айналады. Адамзатпен рухани тығыз байланыста болған адамның қоғамдағы орны жоғарлайды.

Халықтық тәрбиенін мінез-құлқы жайында А.С. Макаренко қызықты бақылаулар жүргізді. Оның ойынша, бұл процесс өзара қатарласып жүруі тиіс. Бұған ол халықтың қоғамдық жұмысын, әртүрлі ырым түрлерін, ойыннын барлық формалары мен оның көріністерін жатқызады. Жазудың пайда болуына дейін педагогикалық білім басқа халықтардың білімінен сирек жеке-дара дамиды. Адам тәрбиелеп қана қоймай, өзі де өзін қоршаған қоғам мен заттар арқылы тәрбиеленеді және халықтық педагогикамен негізделеді. Мінез ерекшеліктерінің қалыптасуында биологиялық факторлардан гөрі тәрбиенің рөлі күшті. Бұл жөнінде академик И.П. Павлов: «Адамның мінез-құлқынын бейнесі нерв жүйесінің туа біткен қасиеттеріне ғана байланысты болып қоймайды, сонымен бірге организмнің жеке өмір сүру барысында болатын ықпалдарға да байланысты. Демек кең мағынасында айтқанда, үнемі тәрбиелеу немесе үйрету жұмыстарына да байланысты болады» дейді.

Ерте кездегі ойшылдардың айтуы бойынша қалыптасқан мінез – адам мөрі. Шынында да, адам мінезі туа біткенде қандай болса, оның өміріндегі іс-әрекеті де сондай болады. Мінез негізінде адамның өмір тәжірбиесінде алған әсері нәтижесінде қалыптасатындығы бұрыннан айтылып келе жатыр. Бірақ адам барлық нәрсеге бірдей жауап бере алмайды. Өзіне керекті, қажетті нәрсеге айрықша қызыға қарап, олардың мазмұнын, мәнін терең қабылдайды. Ал өзіне керексіз нәрсеге мән бермейді. Демек, адамдарға өмір тәжірибиесінің қалыптасуы онын мұрат-мақсатына, арман-тілегіне, ниетіне байланысты екендігі айқын.

«Нәресте анасынан туғанда екі түрлі мінезде туады, біреуі – ішсем, жесем, ұйқтасам бұлар – тән құмары. Екіншісі – білсем, не көрсем, не ұстасам деп соларға талпынып... көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап тыныштық көрмейді, мұның бәрі жан құмарлығы». Абай атамыздың бұл тұжырымдамасы қазіргі ғалымдардың тұжырымды зерттеуімен тепе-тең деп бағалаймыз.

Осыған орай адамның мінез-құлық ерекшеліктерін зерттеуде ең алдымен оның мақсатына байланысты туған қызығуын, қажеттілігін анықтап алған жөн.

Қазіргі тәуелсіз мемлекетіміздегі жаңа қоғам мүделеріне лайықты, жан-жақты жетілген, бойында ұлттық сана мен ұлттық психологиясы қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу – отбасының және жалпы білім беру ошақтары мен барша халықтың міндеті.

Өзіміздің өркениетті ел қатарына қосылу бағытындағы үлкен мәселелердің бірі – келешек ұрпақтың рухани дамуы. Ал бұл көзқарас Қазақстан Республикасының Білім туралы заңында көрініс тапқан. Онда «Білім беру – бұл қоғам мүшелерінің адамгершілік интелектуалдық мәдени дамуының жоғары деңгейін және кәсіби біліктілігін қамтамасыз етуге бағытталған тәрбие мен оқытудың үздіксіз процесі», – деп жазылған.

Қоғамдағы рухани құндылықтардың табиғаты, мәні және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеулердің адамгершілік пен рухани жағдай мәселесімен тікелей байланысты қарастырылып, осы кезге дейін күн тәртібінен түспеуі жеке тұлғаның рухани-адамгершілігін дамытудың аса қажеттілігін байқатады.

Өзгеріп отырған дүниеде кез-келген мемлекет дамуының тарихи жолы, қазіргі кезеңдегі ерекшелігі, оның экономикалық саяси, әлеуметтік жағдайымен ғана емес, материалдық және рухани мәдениеттің деңгейімен де анықталады. Ал оның қазіргі қоғам дамуындағы алатын орны өлшеусіз.

Осы тұрғыдан алғанда мәдениет ұғымы өзіндік ерекшелігімен сипатталады. Ал қоғамдық өмірдің барлық саласын қамтумен қатар, мәдениет – халықтың мыңдаған жылдар бойы асыл қазынасы, оның мінез-құлқы мен жан дүниесінің, бостандығы мен зердесінің мұрагері бола алатын салалардың бірі.

Құндылық әлемі мәні жағынан өте айқынды. Ал адамгершілік құндылық қоғамның жалпы адамзаттың құндылықтарын бағалауға, дүниені және өзін-өзі танып білуге, түсінуге, адамдармен адамгершілікті саналы қарым-қатынасқа үнемі ықпал жасайтын, адам бойындағы адами қасиеттерді үнемі дамытуға ынталандыратын күш.

Осыған орай біз адамгершілік құндылық идеясы өркениетке бет бұрған қоғам дамуының бағыты бола алады және адамның ішкі жан дүниесінің байлығын өмірге, адамға, табиғатқа шынайы адамгершілік,

парасаттылықпен адамның ар-намысын, ар-ожданын қадірлеу, ерікті ойлауды дамыту, адамдар арасындағы қарым-қатынас сүйіспеншілікке, қамқорлыққа негіздеу керек деп түйіндейміз.

Мәдениет пен адамгершілік өзінің тарихи дамуында әрі көпқырлылығымен, әрі саналылығымен айқындалады, олар бір-бірімен байланыса отырып, әлеуметтік өмірдің өз алдына ауқымды құбылысы болып есептеледі. Мәдениет адамгершілікпен қатар өзіне ғылымды, өнерді, дінді, құқық мәселелерін және рухани әлемнің т.б көптеген арналарын қамтиды. Түптеп келгенде, біздер бүгінгі талаптар тұрғысынан қоғамның мәдени-әлеуметтік мүмкіндіктерін жаңа өнерлі рухани адамгершілік құндылықтарға жұмылдыруда жаңа әлеуметтік-мәдени ортада адамдар арасында адамгершілік құндылық негізінде қарым-қатынаста болу қажеттілігін байқауға болады. Олар табиғатқа мәдени адалдық көзқарас саласы; әлеуметтік жүйедегі қарым-қатынас саласы; бүкіл әлемдік мәдениет пен қарым-қатынаста болу саласы; этнос аралық мәдени қарым-қатынас саласы болып ерекшеленеді. Аталған мәдени-рухани құндылықтар жаңа өмірлік өркениеттіліктің тіліне айналуы адамгершілік тәрбиесінің құнды бағытын көрсетеді.

Еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті елдердің қатарына қосылуы бүгінгі ұрпақ бейнесіен көрінеді. Қалыптасқан әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жағдайлар және іскерлік қасиеттері жоғары, адамгершілік қасиеттері мен парасаттылық, адалдық, әділдік, адамды сыйлай білу арқылы тұлғаны жан-жақты қалыптастыруды міндеттейді.

Сондықтан қазіргі кездегі тәрбиенің ерекшелігі – адамның, адамзаттың қасиетінің сынға түсуі еліміздегі әлеуметтік болмысымыздың жанаруына әкеледі. Бұны жасайтын – адам.

Ал біздің негізгі мақсатымыз – қазіргі жастарға рухани тәрбие беруде олардың тұлғасын дұрыс зерттеп, табиғи қасиеттерін дұрыс дамыту.

1. *әл-Фараби. Әлеуметтік-этникалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1995. – 210 б.*
2. *Халитова І.Р. Әлеуметтік педагогиканың өзекті мәселелері – Алматы, 2006.*
3. *Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1998. – 521 б.*
4. *Абай. Қара сөз. Поэмалар. – Алматы: ЕЛ, 1992. – 272 б.*
5. *Әділова З., Қалиева Қ. Этнопедагогика оқулығы. – Алматы: Абылайхан атындағы ҚаЗХҚ, 2001.*

АБАЙДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨМІР САБАҒЫНА ТӘРБИЕЛЕУ

Б.Т. Умаргазинова – *п.ғ.к., доцент, Мектепке дейінгі, бастауыш білім беру және педагогика кафедрасы*

Резюме

В данной статье рассматриваются проблема воспитания учащихся к психологическому уроку жизни посредством слов назидания Абая.

Summary

In this article the problem of education of pupils to a psychological lesson of life by means of words of edification of Abay is considered.

Абайдың қара сөздерінің басты ерекшеліктерінің бірі олар, көбіне, халық арасында кең тараған мақал-мәтелдерден басталады. Біздің ойымызша, мұның психологиялық астары – осы мақал-мәтелдерде. Абай қазақ мақал-мәтелдерінің мазмұнын талдап, олардың адамның өміріне пайдасы, әлде зияны бар ма деген сұрақ қойып, сол сұраққа өзінің жауабында халыққа ақыл-кеңесі арқылы егжей-тегжейлі түсіндіріп, өмір сабағын беріп отырады. Мысалы, ол үшінші сөзінде мынадай пікір айтады: «Осы күнде қазақ ішінде «ісі білмес, кісі білер» деген мақал шықты. Оның мәнісі: ісіңнің түзулігінен жетпессің, кісінің амалшы, айлалығынан жетерсің деген сөз». Бұл мақалдың мазмұнын түсіндіре келіп, Абай оны сол уақыттағы қулық-сұмдықпен, бұзықшылықпен байланыстырады; бір мықтыға арқа сүйеп, кейбіреулер бақталастық, қаскүнемдік, жағымпаздық, жалқаулық жолдарына түсетінін қатты ескертеді. Демек, осындай өмір философиясының көрінісін қазіргі уақытта да кездестіреміз, ал халық шаруашылығының нарықты экономикаға көшуімен байланысты бұл философияны басшылыққа алатындардың санының көбею қаупі бар. Сондықтан да мектептегі оқу-тәрбие жұмысында оқушылардың өзіне деген сенімін, іс-әрекеттегі белсенділігін, кісілермен қарым-қатынастағы әділдігін дамытатын амал тәсілдер әрдайым ойластырылып отыруы керек.

Абай халықтың сол уақыттағы экономикалық тұрмысының біржақтылығын, тек малмен айналысуын, үлкен өкінішпен айтып, оның негізінде жеке адамдардың ой-санасында малжандылық пайда болып, сонымен тығыз байланысты жағымсыз қасиеттердің қалыптасатынын қатты күйінішпен ескертеді.

Осыған орай ол өзінің бесінші сөзінде мынадай бірнеше мақалдарды келтірді. «Түстік өмірің болса, күндік мал жи», «Өзіңде жоқ болса, әкең де жат», «Мал адамның бауыр еті», «Ердің малы елде, еріккенде қолда», «Берген перде бұзар», «Мал тапқан ердің жазығы жоқ» тағы басқалары. Бұл мақалдардан жеке адам басында қандай мақсат туады? «Мұның бәрі – дейді Абай өзінің үшінші сөзінде», – төрт аяқты малды көбейтеміннен басқа ойының жоқтығынан. Ал осы мақсатты орындау үшін ұрлық, қулық-сұмдық, тіленшілік тіпті әкесімен жауласуға дейін баратыны айтылады. Мұндай теріс мінез-құлықтың психологиялық астары адамның өз жеке басының қамын ойлаумен шектеліп, басқаларға рақымы жоқтығында. Олар оған, әрине, керек, тек мақсатқа жетудің шарты ретінде ғана. Қазіргі уақытта да осындай психологиясы бар адам жоқ деп айта алмаймыз. Олар жеңіл жолмен ақша тауып, жоғарыда көрсетілгендей, теріс мінез-қылыққа жақын тұрып, қылмыс жасауға дейін барады.

Әңгімені Абайдың қара сөздерінен өрбітсек, олар 45 сөзден тұрады. Соның бәрінің өзекті мәселесі – туған халқыңды сүйе біл, мұңайса бірге мұңай, қуанса бірге қуан, кемшіліктерінің мінін айтып, сынап, болдырмау жағын қарастыр, жақсылыққа бағыттап сүйре. Мұғалімдер үшін ұлы ақынның бұл өсиетінің маңызы орасан зор. Жақсы педагог болудың басты шарты – өзінің сабақ беретін пәнін біліп қана қоймай, оқытудағы шеберлікті меңгерумен шектелмей, ең алдымен, оқу-тәрбие жұмысын халықтың алқалы өмірінің негізінде жүргізуді ескеріп отыру. Дәйім көңілге түйетін бір жайт, Абайдың әрбір қара сөзі құрамы жағынан екі бөліктен тұрады. Бірінде сол уақыттағы өмірге байланысты кемшіліктерге, адамдардың жағымсыз мінез-құлықтарына сын айтылады да, екінші жағынан, сол кемшіліктерді болдырмау үшін ақыл-кеңес беріледі. Абайдың осы нақыл сөздеріне ой жүгіртсек, оның ірі педагог және психолог екенін аңғарамыз. Сондықтан бұл сөздердің педагогикалық және психологиялық астарын айыра білу мұғалімге өте пайдалы.

Абай адамның жарамсыз қасиеттерінің қалыптасуына жол бермеу үшін оның рухани қажеттіліктерін, соның ішінде, әсіресе, ғылым мен өнерге құмарлығын барынша дамытуды өсиет етеді. Осыған орай адамның ақылы мен еңбегінің мәніне тоқталып, оларды жеке бастың бақытының құдіреті деп түсіндіреді.

Бақпен асқан патшадан,
Мимен асқан қара артық.
Сақалын сатқан кәріден
Еңбегін сатқан бала артық.

Қандай тамаша сөздер! Осы сөздердің негізінде мектеп оқушыларына адамгершілік қасиеттер, оның адам тағдырына жасайтын күшті ықпалы туралы бірнеше сатыдан тұратын этикалық әңгімелер өткізуді ойластыруға болады.

Абай өзінің жетінші сөзінде адамның білімге жанқұмарлығын өмірбойлық азық қылуды мақсаттайды. Ол балаға туа бітетін екі құмарлықты айырады. Бірі – тәннің құмары, яғни баланың – «ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұруы». Екіншісі – жан құмары, яғни, «білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген». Бұл екеуі тығыз байланысты.

Бірінші құмарлық жанқұмарлыққа жайлы жағдай жасайды. Сондықтан да ол құмарлықтың пайдасын мейлінше ескеріп, оны толық қанағаттандыру жағын барынша қарастырып отыру керек. Бұдан оқушы балаларды қамқорлыққа алу жөнінде мұғалімде тиісті ой туады деген пікірдеміз. Екінші білімге деген жанқұмарлықтың бала шақта күшті болатынын айтып, Абай адамның есейіп келіп, сол қасиеттен ада болатынына қатты қынжылады. «Құр көзбенен көрген біздің хайуан малдан неміз артық? Қайта бала күнімізде жақсы екенбіз...» – дейді ол. Бұдан мұғалімге оқушыларыңды тек көрсетіп үйретпей, сабақтарыңда жақсылап ой салып отыр деген пікір туа ма деген ойдамыз. Тек баста ой болса ғана көкіректе сәуле, білімге жанқұмарлық өмірбойлық болуға тиісті. Осыған орай Абайдың «Жан қуаты» туралы ойлары психологиядағы таным процестерінің өзара қызметінің сипатын көрсетеді. Ол: «Жан қуаты деген қуат – бек көп нәрсе» дейді де, соның ішінен ерекше үш түрін айырады. «Біреуі... Не көрдің, есіттің, әрнешік білдің, соны тездікпенен ұғып, ұққандықпенен тұрмай, арты қайдан шығады, алды қайда барады, сол екі жағына да ақылды жіберіп қармаққа тез қозғап жібереді. Егер бұл болмаса көп білуге көп уақ оңды пайда да бермейді». Сөйтіп оқу процесінде керекті білімді бақылап, қабылдап, ұғып қана қоймай, оның алды, артын ойға салып түсініп отыру керек, тек сонда ғана оқу тиімді болады. Ал жан қуатының «екінші міндетін жаңалықты» қабылдау барысында ұқсағандарды тексеріп отыру қажеттілігін айтады. Яғни психология тілімен айтсақ, ойлау операциялары: салыстыруды, талдауды, құрастыруды, жүйелеуді, дәлелдеуді – барынша белсенді түрде қолдану керектігіне назар аударады. Жан қуаттың үшіншісі: «...Жүректі мақтаншақтық, пайдакүнемдік, жеңілдік, салғырттық – бұл төрт нәрсемен кірлетпей таза сақтаса, сонда сырттан ішке барған әр нәрсенің суреті жүректің айналасына анық раушан болып түседі. Ондай нәрсе тұла бойыңа жайылады, тез ұмыттырмайды. Бұл сөздердің психологиялық астары білімді

терең игеру үшін оның жолында жоғарыда көрсетілген жаман қасиеттерге бой бермей, барынша беріліп жұмыс жасау керектігі айтылады. Ал жан қуатының бәрінің басты күші талап» – дейді Абай. Ол қырық төртінші сөзінде «Адам баласының ең жаманы – талапсыз» – дейді. Расында да тек талап болса ғана (өмірге деген қызығы, талғамы, құмарлығы, идеалы) адам ілгері басып, өніп-өсіп дамиды.

Абайдың отыз жетінші сөзінде тәрбие жұмысының психологиялық негізіне қатысы бар көптеген құнды пікірлер айтылған. Соның бірі біздің қазіргі өміріміздің сипатына айналған толып жатқан митингтер мен жиындардың мәніне түсінік беретін сияқты. Кейде осындай митингтердің арты тобыр психологиясының желігіне беріліп, жарамсыз, тіпті қылмысты іс-әрекеттерге соқтырып жүр. Осыған орай Абайдың мына сөздерін қалай еске алмасқа: «Сократқа у ішкізген, Иоанна Аркті отқа өртеген, Ғайсаны дарға асқан, пайғамбарымызды түйенің жемтігіне көмген кім? – Ол көп, ендеше көпте ақыл жоқ. Ебін тап та, жөнге сал». Яғни көпке еркіндік беріп қана қоймай, оның тобырға айналып кетпеу жағын ескеріп, басшылық жасап, ақылмен бағыттап отыру қажеттілігі орынды айтылады. Осыған орай мектепті саясатсыздандыру керек деген ұранның жалған екенін оқушылардың саясатқа араласпай тұрмайтынын ескеріп, демократияның, митингтердің, жиындардың әр түрлі сипатта болатынын, оның алды-арты неге соқтыратынын түсіндіріп отырған жөн дейміз. Абайдың қара сөздерінде мұғалімдерге, зерттеушілерге ой салатын ой-пікірлер көп-ақ. Бұлардың мәні мен астарын талдап, түсініп білу бағытында тиісті жұмыс жүргізілуі керек.

БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР РӨЛІ

К.А. Абдреимова – *п.ғ.к., аға оқытушы*

Резюме

В данной статье расскрываются сущность инновационных методов и технологий обучения.

Summary

In this article the essence of innovative methods and technologies of training reveals.

Соңғы он жылдықта Қазақстан Республикасының білім беру реформасы оның әлемдік білім кеңістігінде бірігуі мен әлемдік білім беру стандартына жуықтау мақсатында жүзеге асырылуда. Сондықтан білім беруді дамыту мәселелері білімнің сапасын қалыптасқан білім беру сипатында өткен тәжірибелерді саралап, әлемдегі озық үлгімен сабақтастыра, өзіміздің ұлттық болмысымызды ескере отырып жетілдіруді басты назарға алуда. Білім беру саласындағы реформалар бір жағынан, әлемдік білім беру кеңістігіне сай өркендетуге ұмтылса, екінші жағынан ұлттық болмысты қалыптастыру мақсатында мәдени-тарихи құндылықтарға сай өзіндік бет бейнесін сақтауды көздейді.

Бұл кез келген мемлекеттің рухани да әлеуметтік-экономикалық дәрежесі онда өмір сүретін халықтың білім деңгейі мен меңгерген білім, біліктерін шығармашылықпен қолдана алуына байланысты болады. Себебі әлемдегі барлық ғажайып жаңалықтарды білім, білікті шығармашылық құндылық ретінде бағалаумен, оны ізгі мақсаттарға сәйкес қолданып, жаңаны табумен мүмкін болады.

Білім беру жүйесінің қайта құрылу үрдісінде педагогика теориясы мен оқу-тәрбиенің жағымды және жағымсыз сипаттамалары қатар бақыланады.

Соның ішінде жағымды бағыттарға жататындары:

– вариативтілік және білім беру мазмұнының түрлі деңгейлігі;

– жаңа ақпараттық технологиялардың енгізілуі;

– өзгермелі әлеуметтік-экономикалық шарттар талап ететін жаңа мүмкіндіктердің, жаңа оқу пәндерінің енгізілуі;

– пәндер бойынша оқу-әдістемелік кешендердің жаңаруы;

– гуманитарлық білімге көңіл бөлуді күшейту және т.б.

Ал жағымсыз факторларға жататындар:

– мирас болып қалатын білім стандартының және педагогикалық білім беру бағдарламаларының пайда болуына ғылыми негізделген қатынастардың жетіспеушілігі;

– жаңа педагогикалық технологияларды енгізудегі және өңдеудегі қалыс қалу;

– педагогикалық білім жүйесіндегі ақпараттық орта мен мәдениеттің дамымауы;

– шағын кешенді және ауылдық мектептерде мамандардың жетіспеушілігі, ғылыми-әдістемелік жұмыстың өз деңгейінде ұйымдастырылмауы;

– педагогтың әлеуметтік статусының төмендеуі, жоғарғы деңгейі, мұғалім мамандығын таңдаған ЖОО

түлектері үлесінің қысқаруы, жоғары білікті мамандардың экономиканың жоғары төленетін салаларына ауысуы;

– білім беру модернизациясы негізіне жататын міндеттерге педагог кадрлардың аттестациясы мен бағалау жүйесінің сәйкессіздігі.

Соңғы жылдары елімізде мұғалімге қоғам тарапынан қойылатын талаптар көтерілді.

Оқытушы – педагогикалық дарынды және жаңаға ұмтылатын, кәсіпті дағдылар мен қорытынды жасауға қабілетті, рухани дамыған, шығармашыл тұлға.

Осыған байланысты 12 жылдық білімге көшу қазіргі мұғалімнен ойлау қабілетінің инновациялық, шығармашылық сипаттарын қажет етеді.

Сондай-ақ, қазіргі қоғамымызда әр мұғалім өз іс-әрекетінде қажетті өзгерістерді, әртүрлі тәжірибелер жөніндегі мағлұматтарды, жаңа әдіс-тәсілдерді дер негізінде қабылдап, дұрыс пайдалана білуі керек. Сонымен қатар мектептегі оқу-тәрбие жүйесі, мұғалім-оқушы арасындағы қарым-қатынас, жалпы оқытуды ұйымдастыру талапқа сай елеулі өзгерістерді қажет етіп отыр.

Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында қазіргі мектептер:

1. практикалық қызметте жинақталған барлық игіліктердің сақталуы;

2. қоғамның интеллектуалдық қуатын жетілдіру;

3. еліміздің материалдық - қаржылық әл-ауқатын әрі қарай дамыту;

4. орта білім беру жүйесін әрі қарай дамыту т.с.с міндеттерді көздейді. Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдары, әр мұғалім күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар мен өзгерістерге батыл жол ашарлық қарым-қатынас жасаулары керек. Оқыту түрлерін, әдістері мен құралдарын одан әрі жетілдіріп, тиімді тәсілдерді нәтижелі қолданудың жолдарын іздестірулері қажет.

Ғылыми педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып табылған оқыту үдерісінің нәтижесін көрсететін әдіс-тәсілдер мен олардың түрлерін көбінде жаңашыл, инновациялық деп атайды.

Сондықтан да оқушылардың ой-өрісін, ұлттық мәдениетін, ұлттық рух пен сана-сезімін дамытатын алғыр тұлғаны қалыптастыруда тәрбие жүйесіндегі инновациялық іс-әрекеттердің ендірілуі үлкен жетістіктерге жетелеуде.

Бүгінгі ғылыми-техникалық прогрестің қарқындап өсуі кезінде өндірісті автоматтандыру, компьютерлендіру мәселесімен тығыз байланысты. Өркендеп отырған өтпелі кезеңде мектеп оқушыларына білімді ғылыми негізде меңгерту, білімді әлемдік стандартқа жақындату, оқытудын мазмұны мен әдістерін жаңарту арқылы білім сапасын көтеру мемлекеттік мәселе болып отыр. Бұл мәселелерді ойдағыдай шешу мектептің материалдық базасына, оқу-әдістемелік құралдардың ғылыми әдістемелік негізде жасалуына, мұғалімдердің ұстаздық еңбекті жаңа технологиялық тұрғыда ұйымдастыруына, сонымен бірге мектеп басшыларының педагогикалық білгірлігіне және оқу-тәрбие жүйесін бүгінгі күн талабына сай шебер ұйымдастыра білуіне байланысты болмақ.

«Қазақстан тағдыры, келешегі мол болуы мектептің қандай негізге құрылуына тіреледі. Мектебімізді дені сау, берік және өз жанымызға үйлесетін негізге құра білсек, келешегімізге тайынбай серттесуге болады.

Ал сондай негізді құра алмасақ, келешегіміз күнгірт» – деп ұлы педагог Мағжан Жұмабаев айтқан. Сондықтан мектеп – мемлекеттің, қоғамның және жеке адамның білім беру саласына сұраныстарын қанағаттандыратын қоғамдық мемлекеттік жүйе. Өсіп келе жатқан ұрпақ тәрбиесінің дене және жан сұлулығын, интелектуалды әлеуметінің қамын ойлау – тәуелсіз Қазақстанның алдында тұрған ең маңызды мәселенің бірі.

Оқыту – қоғамдық құбылыс. Оқытуды екі түрлі мағынада қарауға болады. Біріншісі, мектепте арнайы пән оқыту. Екіншісі, өмірде оқыту, өмір сүруге үйрету. Тәрбиелеу мен оқыту – егіз ұғым. Оқыта отырып тәрбиелейміз, тәрбиелей отырып оқытамыз. Оқыту тәрбиеге қарағанда нақтылау. Оқыту үйрету арқылы іске асады. Бұл – оқытудың маңызы. Оқыту – тәрбиенің құрамды бөлігі, қайнар көзі, жүйелі түрі. Оқыту арқылы тәрбиенің саналылығын, руханилығын, әсемдігін, әсерлілігін, адамгершілікке баулу жолын, еңбекшілдігін және т.б. айқындап толықтыруға болады. Оқыту – тәрбиенің интеллектуалды түрі. Сондықтан мектеп мұғалімдерінен бұл мәселені жан жақты үрдіс ретінде қабылдауын және инновациялық технологияны пайдалануға ықпал ететін көптеген шартты жағдайларды жақын білуі талап етіледі. Инновациялық технология оқытудын жалпы әдіснамалық талаптарын, салаларын, құрылымын, оның қолдану деңгейлері мен кезеңдерін саралай отырып, мектептегі пәндерді оқытуда пайдалануды, оның педагогикалық шарттарынын мәнін, әдістері мен іс-әрекетінің жүйелілігін көрсетеді.

Инновациялық үрдіс – бұл білім беру үрдісіне тұрақты, жаңа элементтер кіргізетін, жүйенің бірінші жағдайдан екінші жағдайға көшуіне алып баратын жаңалық, жаңадан ендірілетін әрекет. Білім беру

ұйымдарының жаңалықтар жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты қызметі. Инновация өзінен-өзі пайда болмайды.

«Инновация» ағылшын тілінен («innovation») сөзінен шыққан, «жаңаша серпімділік», «жаңашылдықты енгізу» деген мағынаны білдіреді. Инновациялық технологиялар қазіргі мектептің басты сипаты болып табылады. Жалпы білім беретін мектептердегі инновациялық іс-әрекеттер мен педагогикалық технологияның мәні жайлы көптеген анықтамалар бар:

Технология – қандай да болсын істе, өнерде қолданылатын тәсілдердің жиынтығы.

Технология – бұл өнер, шеберлік, ептілік, өңдеу тәсілдерінің жиынтығы қалыпты өзгерту.

Педагогикалық технология – оқу үрдісін іске асырудын мағыналы технологиясы.

Педагогикалық технология – оқытудың жоспарлы нәтижесі.

Педагогикалық технология – педагогикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын барлық жеке тұлғалық, құралдық, әдістемелік тәсілдерін жүйелі жиынтығы ретінде жұмыс істеу.

Бір технологияның өзі әр орындаушыда әртүрлі сипатта болуы мүмкін, өйткені шебердің құзіреттілігі, оқушылар контингенті сыныптағы психологиялық ахуал, көңіл-күй әртүрлі болуы мүмкін.

Педагогикалық технология педагогикалық мақсатқа жету үшін пайдаланылатын барлық, дара инструменталдық және әдіснамалық құралдарды қолдану реті мен жиынтығының жүйесін білдіреді.

Технология – оқушы мен ұстазға бірдей қолайлы жағдай тудырушы оқу үрдісін ұйымдастыру және жүргізу, бірлескен педагогикалық әрекетті жобалаудың жан-жақты ойластырған үлгісі.

Педагогика ғылымында баланы оқыту мен тәрбиелеудің міндеті жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру болғандықтан, жаңа технология бойынша әдістемелік жүйенін басты бөлігі – оқытудың мақсаты болып табылады.

Сондықтан танымдық іс-әрекет белгілі бір дәрежеде белсендірілуі қажет. Бұл әдістемелік жүйенің басқа бөлшектерінің де (әдіс, мазмұн, оқыту түрі мен құралдарының) өзара байланысы қалпында өзгертілуін талап етеді.

Қазіргі оқу-тәрбие үрдісінде жаңа педагогикалық инновациялық технологияны пайдалану мұғалімдерді жаңаша жұмыс істеуге, оқушылардың дербес және логикалық ойлау қабілетін арттыруға, оларды шығармашылық жұмысқа тартуға ықпал етеді.

Қорыта келе, жалпы білім беретін мектептерде инновациялық педагогикалық технологияны тиімді пайдаланудың нәтижесі мол. Өйткені қоғам алға қарай дамыған сайын адамның өмірге деген құштарлығы арта түседі. Ал, білім берудің негізгі мақсаты – оқушы тұлғасын дұрыс зерттеп, табиғи қасиетін дұрыс дамыту.

1. Тоқсанбаев М.А. Педагогтың кәсіби құзырлығын қалыптастыру-жаңарған білім негізі. – Алматы, 2009 ж.

2. Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасы.

3. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. – Алматы, 2002 ж.

4. Еркебаева Ғ.Ғ., Құрманбеков Ж.Ж. Дидактика курсы бойынша семинар сабақтарын өткізуге арналған әдістемелік құрал. – Алматы, 2008 ж. – 78 бет.

5. Кенжебаев Т.К., Көшімбетова С.А. Мектептің оқу-тәрбие үрдісінде инновациялық технологияларды ендіру жолдары. – Тараз, 2004 ж.

БАЛАНЫҢ МЕКТЕПТЕГІ ОҚУҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

М.А. Асылханова – *психол.ғ.к., профессор «Жалпы педагогика және психология» кафедрасы, Абай атындағы ҚазҰПУ,*
К.К. Сулейменова – *магистр*

Түйін

Бұл мақалада оқу процесін меңгеру барысында оқушының психикасындағы өзгерістердің орын алуы менмінезқұлқында, санасында, психикасында өзгерістердің болуы, баланың даму кезеңінің мүмкіндіктеріне жол ашып, таным үрдістерін қалыптастырып дамытуға мүмкіндік беретіндігі қарастырылған.

Резюме

В этой статье рассматриваетсячто процесс обучения учащихся в психике происходят множество изменении и в характере, сознании которые способствует психическому развитию ребенка, становлению, развитию позновательных процесов и соответствует государственном требованиям по внедрению в школах новых учебных стандартов и его разностаронность.

Summary

A resume In this article is examined that teaching process student in a psyche take place great number change and in character, consciousness which instrumental in psychical development of child, becoming, to development of poznovatel'nykh procesov and corresponds state requirements on introduction in schools of new educational standards and him raznostaronnost'.

Мектепке психологиялық дайындық- мотивациялық, интеллектуалды сфералардың және ырықтылық сферасының дамуының жоғарғы деңгейін анықтайтын күрделі құрылым. Әдетте, психологиялық дайындықтың екі аспектісін көрсетеді, тұлғалық /мотивациялық/ және интеллектуалдылық дайындық.

Мектептегі оқуға тұлғалық дайындығы, баланың жаңа әлеуметтік ортаға бейімделуі мен бастауыш мектеп оқушысының көптеген психологиялық ерекшеліктерінің қалыптасуына негіз болып табылады. Балада мектеп міндеттеріне деген жауапкершіліктік қатынас орнайды, бала ол үшін қызықты нәрсені ғана орындап қоймайды, сондай-ақ кез-келген оқу жұмысын орындауға тырысады.

Оқуға деген қатынасынан басқа, бала үшін мұғалімге деген, құрбыларына, өзіне деген қатынасы маңызды орынға ие болады. Мектептегі тұлғалық дайындыққа *өзіне деген* белгілі бір қатынастың болуы, баланың оқу-іс-әрекетіне, өзінің қабілетіне, жұмысының нәтижесіне, мінез-құлқына деген адекватты қатынасын білдіреді. Баланың мектепке тұлғалық дайындығын анықтай отырып оның ырықтылық, еріктілік сферасының даму ерекшелігін,мінез-құлқының ырықтылығын, мұғалім тапсырған талаптарды, белгілі бір нақты ережені сақтаудан көрінеді.

Ал, мектептегі оқуға интеллектуалды дайындықта, баланың ойлау үрдістері, жалпылау, объектілерді салыстыру, жіктеу, айқын белгілерін бөліп шығарумен, қорытынды жасау тәсілдерімен байланысты. Бала танымдық белсенділікке ие болуы үшін, әрі оқудың сәтті басталуы баланың мектептегі оқуға психологиялық тұрғыдан дайындығына байланысты.

Бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың психикалық дамуы, Л.И. Божовичтың [1] ойынша жеті жас дағдарысы, бұл баланың әлеуметтік "менінің" болуы, өзіндік сана сезімінің өзгеруінің болуы. Жеті жас дағдарысы кезеңінде Л.С. Выготскийдің [2] атауы бойынша *күйзелістердің жалпылануы* болады, үнемі қайталанатын сәтсіздіктердің тізбегі тұрақты аффективті кемшілік сезімі, өзінің мәнділік сезімінің кемсітілуі сияқты сезімдердің қалыптасуына алып келеді. Эмоционалды-мотивациялық сфераның күрделенуі баланың *ішкі өмірінің* қалыптасуы мен ішкі және сыртқы өмірінің ажыратылуы оның мінез-құлқын өзгеруімен байланысты болады. Бұл болашақ қылықтарды адекватты бағалауға мүмкіндік беретін, интеллектуалды сәт, өзінің әрекеттерінде ішкі әлемінің маңызды жағы болып табылады, осы уақытта импульсивтілік мінез-құлығыжоғалады. Бала әрекет етпей тұрып алдымен ойланады, өзінің күйзелістерін жасырады, оған ауыр болса да өзгелерге білдірмеуге тырысады.

Бастауыш мектеп жасындағы оқу жетекші іс-әрекет болып есептеледі жәнеоның белгілі бір *құрылымы* болады. Д.Б. Эльконин [3] бойынша оқу іс-әрекетінің компоненттерін қарастырғанда:

бірінші компоненті*мотивация,* оқу іс-әрекеті мотивтелген, оны меңгеруге итермелейді және түрлі оқу мотивтерімен байланыстырылады. Екінші компоненті, *оқу тапсырмасы* яғни, бала орындау барысында әрекеттің жалпы тәсілдерін меңгеретін тапсырмалар жүйесі. Үшінші компоненті, *оқу операциялары,* орындау әркеттері мен тәсілдері т.б. Операциялар мен оқу тапсырмалары оқу іс-әрекетінің негізгі компоненті болып есептеледі. Төртінші компонент, *бақылау.* Алғашқыда балалардың оқу жұмысын мұғалім бақылайды, кейін біртіндеп олар өздері бақылай бастайды, сөйтіп бақылаудың соңғы кезеңі, *бағалау болып есептеледі.*

Бастауыш мектептегі бала психикасының дұрыс дамуына байланысты көптеген ғалымдар бастауыш мектептегі оқыту мен дамудың тиімді жолдарын қарастыруда. Соған байланысты жалпы әлеуметтік, саяси-экономикалық және мәдениеттілік деңгейлеріміздің жаңа сатыға көтеріліп, жаңа реңге ие болуы бастауыш мектептен басталатын оқыту, білім беру жүйесін жаңаша тұрғыда қарауды талап етуде. Сол себепті еліміздің болашағын дамытатын жетілдіретін жас буынның бастауыш мектеп оқушыларының психикалық даму қалыптасу ерекшеліктеріне назар аударуымыз қажет. Мектепке алғаш келген оқушының психикасының жаңа ортаға бейімделуі өзін қоршаған ортаның танымдық үрдісіне әсер етуіне байланысты болмақ.

Қазіргі оқу-тәрбие жүйесінде бастауыш мектеп бала өмірінің ең алғашқы білім алуының және мектептегі балалық шақтың даму кезеңі екені белгілі жағдай. Білім берудің әлеуметтік міндеттері мен мазмұны бастауыш мектептегі оқу-тәрбие процесі баланың психологиялық ерекшеліктерін өзгертіп, дамуын қалыптастыратын бірден-бір орын десек қателеспейміз. Баланың психологиялық дамуы бала бақшадан бастап орта білім беру аяқталғанға дейінгі аралықты қамтитын және қоғамдық тәрбие берудің тарихи қалыптасқан жүйесіндегі бастауыш оқытудың мақсаттары мен мазмұнының өзгеруіне байланысты

өзгеріп жетіліп отырады. Осы кезде баланың мінез-құлқында, санасында, психикасында өзгерістер орын алады, бұл даму кезеңінің мүмкіндіктеріне жол ашып таным үрдістерін қалыптастырып дамытуға болатындығынкерек ететін өте маңызды жауапкершілікті талап етеді. Ж.Пиаже [4] оқушының психикалық қасиеттерінің негіздері дәл осы бастауыш сынып жасында қалыптасады және баланың әдетіне айналады деген. Сондықтан отандық және шетелдік ғалымдар бала психикасының дамуына ерекше назар аударып қадағалап отыратын кезең болғандықтан баланың анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне де назар аударуда. Оқу процесіндегі оқу мен тәрбиенің әсері баланың танымдық іс-әрекетінің қалыптасуы туралы және оқушының білімді меңгеру процесіндегі психикалық жүйелерінің даму, қалыптасу ерекшеліктерінің өзгерістерін көп жағдайда ескере бермейміз. Психолог ғалымдардың айтуынша баланың бастауыш мектепте тиісті дәрежеде сабақты меңгеруі мен дұрыс ойлай алмаушылығы ойлау процесінің формалды логикалық тәсілдерін дұрыс қолдана алмауынан деген. Осы кезде, баланың барлық психикалық үрдістері мен психикалық дамуында елеулі өзгерістер болады, физиологиялық және психологиялық процестер қалыптасып жетіледі. Дамудың, меңгерудің тұрақты бастамасы бастауыш сыныптардағы іс-әрекеттері, бала үшін мектеп өмірінің алғашқы баспалдағы болатындықтан олардың ақыл-ойының, дене күшінің төзімділігін талап ететін ерекше орын. Мектептегі алғашқы психикалық өзгерістер дамудың әрбір кезеңінің, іс-әрекетінің негізгі жетекші орында екені белгілі. Бұл жастағы балалар үйреніп өзінің шамасына қарай меңгеріп, өзіне баға беруге тырысушылық пайда болады, қиял және символиканы пайдалана білуі дамиды. Осының бәрі баланың алғашқы мектепке даярлығын сипаттайтын негізгі сәттер.

Жеті жасар бала мектеп табалдырығын аттасымен-ақ оқушы болады, оның өмірінде ойын әлі маңызды орын алғаны мен осы уақыттан бастап ол біртіндеп басымдылық рөлін жоғалта бастайды. Бастауыш сынып оқушысының жетекші іс-әрекеті оның психикалық танымдық және адамгершілік күштерін дамытудың жаңа кезеңдерін қалыптастыратын оқу әрекеті. Сол себепті, жаңа өзгерістердің бірнеше кезеңдерінен өтетіні анық; әсіресе баланың мектеп өміріндегі жаңа жағдайларға алғаш енуі айқын байқалады, бұл кезде балалардың көпшілігі жаңа жағдайларға психологиялық жағынан даярланған, балабақша мен салыстырғанда бала жаңа нәрселерді үйренуді күтіп отырады, әрі мектептегі оқуға қызығушылық құлшыныс танытады. Баланың бұл ішкі позициясы екі жағдайда маңызды, алдымен мектеп өмірінің жаңалығын алдын ала сезінуі және психикалық ерекшеліктеріне сыныптағы мінез-құлық ережелеріне, жолдастарымен ерекше қарым-қатынас нормаларына, күн тәртібіне қатысты мұғалімнің талаптарын жылдам қабылдауға көмектеседі. Бұл талаптарды бала қоғамдық маңызды және орындамауға болмайтын талаптар деп қабылдайды. Тәжірибелі мұғалімдерге белгілі психологиялық жағынан анықталған мынандай қағида бар: Оқушының мектепке келген алғашқы күнінен-ақ оқушының сабақтағы, үйдегі және қоғамдық орындардағы мінез-құлық ережелерін анық және нақты мағынада түсіндірілуі. Оқушыға жаңа көзқарасының, міндеттерінің алғашқы күннен бастап берілуі маңызды.

Жаңа ережелер мен нормаларды оқушының орындауын талап ету бірінші сынып оқушысына орынсыз қаталдық жасау емес, мектепке баруға даярланған балалардың өз түсініктеріне сәйкес олардың міндеттерін ұйымдастыратын негізгі шарт болып табылады. Егер бұл талаптар орынсыз теріс не екі ұшты болса, онда оқушы өз өмірлерінің жаңа кезеңдеріндегі өзіндік ерекшеліктерін сезбейді, мұндай жағдай оқушының мектепке деген ынтасын жоюы мүмкін. Оқушының ішкі позициясының екіші жағы оның білім мен іс-әрекетті меңгеруі оның дұрыс қарым-қатынасына байланысты. Оқушы келешекте қажет болатын білімдердің нақтылы құрамын сезбейді, тек білімнің мәнділігі мен құндылығын білуге ұмтылады, айналасындағыларды білуге құмарлығының артуынан көруге болады.

Алғашқы кезде оқушы оқу пәндерінің мазмұнымен таныс болмай тұрып-ақ оқудың маңыздылығын санасымен сезіне алады. Оқушыда оқу материалдарына танымдық ынтасы аз болсада, олар математиканы, грамматиканы және басқа да пәндерді тереңдетіп оқу кезінде көптеген мағұлыматтар алып психикасында жағымды түсініктер қалыптаса бастайды. Оқушының қабілеттілігі жеке-дара көріне бастайды, бұл жағдай математика немесе грамматикада байқалады, сол кезде баланың қай пәнге қабілеттілігін байқаған мұғалім алғашқы кезден бастап ары қарай дамуына ықпал етуі тиіс. Басқа да қабілеттіліктерінің арқасында балада сандардың тіркестілігі, әріптердің реттілігі т.б. деректер туралы мағұлымат алуықажетті де маңызды болуында.Баланың білім туралы интуицияларын қабылдауын мектептегі оқудың алғашқы күнінен бастап дамытып отыру тиімді, себебібұл оқу іс-әрекетінің негізі ретінде балалардың танымдық процестері мен психикасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мектептегі алғашқы кезеңде оқушының сыныптағы не үйдегі мінез-құлқын реттеп отыратын мұғалімнің жаңа талаптарына баланың бейімделуі және оқу пәндерінің мазмұнына қызыға бастауы және оқу процесіндегі жаңа міндетін мойындап, меңгеруін оның мектепке жақсы даярлықпен келгендігінен байқалады. Кей жағдайда бала мектеп өміріне тез арада араласып кете алмайтын кездері де болады, сондай қиын кездер бірінші сыныптың оқушыларының

бастарынан өткізетін қиындықтардың негізгі түрлері деседе болады. Алғаш мектепке келген оқушыда үш түрлі қиындық кезеңдері жиі байқалады, олардың бірінші кезеңі мектептің жаңа ережелеріне байланысты. Мыслаы: бала ерте дер кезінде оянуы, сабақтан қалуға болмайтындығы, барлық сабақтарда тыныш отыру, үй тапсырмасын орындау т.б. талап етіледі. Мектептегі жаңа талаптарға алғашқыда көндігу бала психикасына да әсер етеді; бала тез шаршайды, оқу процесінің кейбір жағдайларға байланысты бұзылуы пайда болады. Жеті жастағы балалардың көпшілігі психологиялық-физиологиялық жағынан қажетті дағдыларды қалыптастыруға даяр болады.

Мұғалімдер мен ата-аналар бала өмірінің оқу процесіне байланысты қойылатын жаңа талаптарды түсінікті, айқын жеткізуі, олардың орындалуын үнемі қадағалап балалардың жеке-дара ерекшеліктерін ескере отырып ынғайына қарай мадақтау мен жазалау шараларын қолданып отырулары қажет.

Бірінші сынып оқушыларының бастан кешкен қиындықтарының екінші түрі, бала мұғаліммен және сыныптағы жолдастарымен үйлерінде болатын қарым-қатынастың сипатынан туындайды. Балаға мүмкіндігінше жылы шырай таныта отырып оқу-тәрбие процесін оқушыға түсіндірсе де, ол бәрі бірде бала үшін беделді де қатал тәлімгер болып табылады, үнемі балаға мінез-құлық ережелерін меңгертіп, әрі олардың еңбегіне баға беріп орындайды.

Бастауыш сыныптағы қиындықтың үшінші кезеңі көптеген оқушылар оқу жылының ортасына қарай сезіне бастайды. Алғашқыда мектепке ерте келеді, кез-келген тапсырмаларды орындауға ынталылық танытып бар ынтасымен орындап, мұғалімнің қойған бағасына мақтанып білімді меңгеруге даярлығы сезіліп тұрады. Білімді игеру оқушының іскерлігі мен ынтасына құрбы-құрдастары мен қарым-қатынаста, ойын үстінде және кітап оқығанда меңгеріледі.Бастауыш сынып оқушыларының психологиясының дамуы басты жағдайларға байланысты, әсіресе олар үшін жетекші процесс оқу іс-әрекетінің негізінде өтеді. Оқу іс-әрекеттерін меңгере отырып біртіндеп мұғалімнің талаптарына бағына бастайды. Баланың жаңа қасиеттері оқу процесінің меңгерілуіне қарай дамып қалыптасады. Оқу іс-әрекетінің маңызды талаптарының бірі оқушы өздерінің айтуымен іс-әрекеттерді меңгерулері арқылы сабақты да толық меңгере алатындығына сеніммен қарауы, осы кезде жекелеген психикалық процестерінің қалыптасуы арқылы оқуды жақсы меңгереді, әрі таным процестерінің дұрыс қалыптасып, дамуы жүзеге асырылады. Бала мектепке алғаш келгенде қабылдау процестері едәуір жетіліп келсе де олардың оқу ісіндегі қабылдау формалары мен түстерді тануы және өздері таңдаған заттардың сапалары мен қасиеттеріне жүйелі талдау жасай алмайды.

Оқу процесін меңгеру барысында оқушының қабылдау процесінің көрінісімен дұрыс бағалау, бақылау деңгейімен тығыз байланысты, әсіресе бірінші, екінші сынып оқушылары мұғалімнің, ата-аналардың пікірін басқалардан гөрі нәтижелерін өздері бағалайды. Балалардың оқуға деген көзқарасының белгілі бір динамикасы байқалады, олардың психикасы мектептегі оқу арқылы әрмен қарай сатылап даму үстінде болады. Жоғарыда айтқанымыздай мектепке келген күннен бастап бала өмірінде мүлдем жаңа өмір басталады. Мектептегі психологиялық даярлық қай қырынан алсақ та баланың оқуға дейінгі бүкіл психикалық дамуының қорытындысы балабақша мен ата-ананың тәрбиесі мен үйретудің барлық жүйесі екендігін көруге болады. Оқу әрекеті кезіндегі іс-әрекеттер және олардың меңгерілуі таным процесінің тиісті дәрежеде жүйелі оқыту мен дұрыс тәрбиелеуде ғана қалыптасады.

Балаға алғашқы мектепке келген күннен бастап таным процестерін шашыраңқыламай дұрыс дәдежеде дамыта түссе бала болашақта қиналмай оқитын болады. Оқушы бастауыш мектептен бастап жүйелі білім алып, қоғамдағы қажетті салалардың барлығынан бағдар алуға үйретіліп,дағды қалыптастырылса баланың психикасында сабақты меңгеруге деген ерекше құлшыныс болады. Осындай оқыту процесі арқылы болашақта кез-келген білімді сапалы түрде меңгеретін теориялық көзқарастың бастамасы жасалар анық.

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1975.
2. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – СПб., 1997.
3. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Перевод с французского. – М.: Педагогика. 1969.
4. Эльконин Д.В. Психология обучения младшего школьника. – М., 1974.

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРИКЛАДНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА НА ПРОИЗВОДСТВЕ И ВОЕННОЙ СЛУЖБЕ

А.А. Загинайко – *к.п.н., ст.преподователь кафедры ТиМ НВП,*
Ж.О. Козбаев – *преподователь кафедры ТиМ НВП,*
Е.Е. Оспанкулова – *магистр 2 курса ФКиС*

Түйін

Арнайы кәсіби-қолданбалы дене дайындықтың қолданысы дәйекті түрде курсанттардың оқу барысын мен жиындардың барлық кәсіби нормативтың орындалуының уақытын қысқартылды.

Резюме

Применение специальной профессионально-прикладной физической подготовки достоверно сократило время выполнения всех профессиональных нормативов курсантами во время учебных сборов.

Summary

The use of special professional-applied physical training significantly reduced the execution time of all the professional standards of the cadets during training sessions.

Профессионально-прикладная физическая подготовка представляет собой один из видов специализированного процесса физического воспитания, направленного на воспитание физических и связанных с ними психических качеств личности, а также формирование двигательных умений и навыков применительно к конкретным особенностям трудовой и военной деятельностей [1].

Одним из основных направлений теории и практики физической культуры является стремление придать физической подготовке профессиональную направленность, использовать физическую культуру и спорт как средство укрепления здоровья трудящихся и подготовки их к высокопроизводительному труду, как средство подготовки специалиста к будущей профессиональной деятельности.

Е.П. Гук изучал особенности профессиональной деятельности и условия труда врача-хирурга [2]. Было выявлено, что профессиограмма врача-хирурга характеризуется фиксированной вынужденной рабочей позой с наклонным положением тела, длительным статическим напряжением мышц спины и ног, выполнением тонких дифференцированных по координации микродвижений пальцев, кистей и рук при постоянном напряжении зрения и внимания, большом нервно-эмоциональном напряжении. Профессиональная деятельность врача-хирурга предъявляет требования к развитию статической выносливости ножных мышц, быстроте зрительного различения, сосредоточенности и переключения внимания.

При освоении профессии хирурга рекомендуются следующие средства ППФП: гимнастические упражнения, направленные на укрепление мышц стопы, ног, спины, на координацию движений и равновесие; легкая атлетика – кроссы, спортивная ходьба; спортивные игры; игры на внимание.

В.И. Ильиничем и З.И. Локтионовой были изданы методические рекомендации по ППФП животноводов Казахстана, в которых раскрыты средства и методы овладения необходимыми прикладными навыками и физическими качествами [3].

Социологическим исследованием З.И. Локтионовой было охвачено 255 ветеринарных врачей Казахстана [4]. В нем в результате анкетного опроса установлено, что продолжительность рабочего дня ветеринарных врачей длится 8-9 часов в полевых условиях. Средняя продолжительность работы в полевых условиях – четыре месяца в году. На пониженную работоспособность указали 78% опрошенных. Причиной утомления 50% из них назвали продолжительность рабочего дня; 20% – высокую двигательную активность; 69% – постоянную работу с ядохимикатами; 73% – работу при высокой до 40^0 температуре. Все это свидетельствует, что труд врача предъявляет высокие требования к профессионально-прикладной физической подготовленности – общей выносливости, силовой выносливости, способности к длительному статическому напряжению, устойчивости к холоду и жаре.

Исследование трудовой деятельности охотоведов показало, что труд в полевых условиях у 87,5% опрошенных заключается в движении в течение более 8 месяцев в году. Рабочие сутки продолжаются в экстремальных условиях до 14-16 часов. Причиной утомления 42,5% опрошенных назвали нервное напряжение; 15% – продолжительность рабочего дня; 12,5% – неблагоприятные климатические условия. Наиболее важными качествами для охотоведа являются общая выносливость – 55% опрошенных и эмоциональная устойчивость к экстремальным условиям – 30% опрошенных. Эти качества воспитываются в процессе ППФП.

За рабочую смену литейщик выполняет до шести тысяч разнообразных операций, из которых 60%

осуществляется с помощью ручного труда. Он совершает до 12 километров перемещений, поднимая и перенося различные грузы до 30 килограмм и более. На него оказывает влияние ряд неблагоприятных факторов производственной среды – перепад температур с +4 до $+40^0$ С, загазованность и запыленность воздуха, шум и вибрация. Занятия по ППФП литейщиков улучшили их общую выносливость на 35,5%, статистическую выносливость на 37,2%, производительность труда возросла на 2,3%, заболевания и травмы уменьшились на 25%.

Одно из направлений публикаций ученых посвящено методике организации похода и экспедиций, умению целесообразно организовывать свои действия на суше и воде, повысить свою уверенность в безопасности действий, умению правильно выбирать способы передвижения в различных условиях. Даны методические рекомендации по организации и технике передвижения в горных условиях, верховой езде, вождению мотоцикла, правильной подготовке и передвижению на воде.

В настоящее время разработаны средства и методы профессионально-прикладной физической культуры для представителей различных рабочих профессий, для них рекомендованы физические упражнения и тренажеры.

В результате корреляционного и факторного анализов установлено, что на показатели производственной деятельности токаря-фрезеровщика наибольшее влияние оказывают такие упражнения, которые развивают силу, быстроту, способность к дифференциации мышечных усилий, пространственную ориентацию, устойчивость внимания и быстроту двигательной реакции. Развитию этих качеств, как показал педагогический эксперимент, способствуют такие средства, как физические упражнения с элементами баскетбола и волейбола.

Профессиональные движения чертежников характеризуются значительной сложностью и зависят от уровня способности дифференцировать мышечные усилия, уровня координации движений и подвижности суставов. Применение специальных физических упражнений значительно улучшает профессионально-прикладные способности чертежников.

Б.К. Каражановым средства физической культуры, оптимизирующие сенсомоторную деятельность, были разделены на две группы [5]. В первую вошли упражнения, способствующие укреплению общего функционального состояния, нервно-мышечной системы: упражнения производственной и оздоровительной гимнастик, плавание, оздоровительный бег, спортивные игры, туризм. Во вторую группу были включены упражнения, способствующие оптимизации собственно операторской деятельности: физические упражнения на расслабление и растяжение мышц, не участвующих в производственных рабочих операциях; упражнения, направленные на осознание рабочих операций по элементам и частям; упражнения, способствующие снятию эмоциональной напряженности.

В.Ш. Мансуровым, В.А. Деевым и Б.К. Каражановым изучались возможности прогнозирования поведенческих реакций и работоспособности в условиях производства и спортивной деятельности методом омегаметрического контроля. Для этого комплексно регистрировались разные виды сверхмедленных процессов с соблюдением стандартных условий наблюдений, что обеспечивало возможность сопоставления нейродинамики мозговых образований у отдельно взятых лиц, занятых определенными видами трудовой деятельности или спорта. Исследования проводились в условиях ткацкого производства с охватом лиц отдельных специальностей и квалификации, а также во время соревнований на спортсменах высшей квалификации. Омега-потенциалометрия проводилась до и после выполнения специальной работы. В качестве функциональной нагрузки использовалось статическое сжатие кистью ручного динамометра с усилием 75% от максимального. Данные омегаметрии сопоставлялись с результатами выполняемой работы.

Анализ полученных и обработанных на компьютере результатов показал, что величина исходных значений и динамика сдвигов омега-потенциала в ответ на функциональную нагрузку, регистрируемых до выполнения работы, варьировали в широких пределах. При такой вариативности исходных значений изучаемого потенциала можно выделить три уровня его функциональных значений. Первый уровень характеризуется низкими значениями омега-потенциала (до 20 мВ). Второй – средними значениями (от 20 до 39 мВ). Третий – высокими значениями омега-потенциала (от 40 до 102 мВ). При первом и третьем уровнях выявлены разнонаправленные сдвиги динамики величин омега-потенциала после функциональной нагрузки на всех этапах дискретных измерений с фиксацией конечных значений за пределами исходных величин. Результативность труда и спортивные достижения были невысокими. Омегаграммы, отнесенные ко второму уровню по величине потенциалов и характеру сдвигов с выходом к концу измерения до исходных значений, являются оптимальными.

С.Н. Зуевым установлено, что военно-технические виды спорта и физическое воспитание в системе

начальной военной подготовки на предприятиях являются сферой профессиональной военной деятельности, где решаются задачи формирования боевой готовности и ее совершенствования, сферой, в которой решаются вопросы гармоничного развития, сферой специализации молодежи. Автором разработана, научно обоснована и внедрена в практику система физического воспитания молодежи на учебных пунктах начальной военной подготовки при заводах. В результате педагогического эксперимента выявлено, что полугодовое освоение 80-часовой программы физического воспитания на учебных пунктах начальной военной подготовки наиболее целесообразно. Установлена прямая зависимость между уровнем физической подготовленности молодежи с одной стороны и качеством освоения военно-технической специальности в условиях походно-боевой обстановки с другой.

Объектом исследования А.Ф. Тараненко [6] была учебно-профессиональная деятельность двух социальных групп студентов технического ВУЗа и курсантов высшего общевойскового командного училища. Автором диссертационного исследования установлено, что особенности мотивации и физическая активность студентов обусловлены социальным статусом и избранной профессии, показателем которого является стабильность конкурсного отбора. У курсантов военного училища постановку целей и форм физического совершенствования определяет стремление быть профессионально пригодными.

Ряд научных исследований посвящен профессионально-прикладной физической подготовке применительно к воинской службе и службе в правоохранительных органах. Профессионально-прикладная физическая подготовка сотрудников органов внутренних дел является ведущей, отражая такие виды подготовки, как огневая, строевая, техническая и др. Установлено, что наиболее типичными средствами ППФП сотрудников органов внутренних дел являются такие виды спорта, как рукопашный бой, самбо, дзюдо, каратэ, борьба классическая и вольная, бокс и легкая атлетика. Применение методики ППФП во время педагогического эксперимента показало, что в опытных группах по сравнению с контрольной значительно возросли такие качества, как сила, быстрота, выносливость, гибкость, ловкость, равновесие.

Целью диссертационного исследования С.В. Непомнящего [7] было совершенствование профессиональной подготовки работников патрульно-постовой службы милиции путем направленного использования средств и методов ППФП. Соответственно цели исследования были поставлены следующие задачи: определить основные требования патрульно-постовой службы к физической подготовленности человека; выявить особенности ППФП в учебных центрах МВД, УВД; разработать и экспериментально обосновать комплекс эффективных средств и методов ППФП для патрульно-постовых служб.

Объектом исследования С.В. Непомнящего был процесс ППФП в учебных центрах МВД, УВД. Предметом исследования являлись профессионально-важные в патрульно-постовой службе милиции физические качества и психомоторные способности и их целенаправленное развитие под влиянием специально разработанных средств и методов физической подготовки.

Автором выявлено, что работа постовых нарядов милиции протекает преимущественно на уровне труда легкой категории тяжести (66,7$\pm$0,8% рабочего времени), в меньшей мере – на уровне труда средней категории тяжести (22,0$\pm$1,2% рабочего времени). В любой момент, а чаще это происходит между 19-22 часами, имеет место скачкообразная работа в режиме тяжелого труда (5,8$\pm$1,0% рабочего времени) и в режиме труда очень тяжелой категории (3,5$\pm$1,4% рабочего времени). Установлено, что профессиональная деятельность в патрульно-постовой службе милиции предъявляет повышенные требования к таким физическим качествам человека, как выносливость к длительной ходьбе (12770$\pm$430 м) и скоростно-силовой работе большой и максимальной интенсивностей; способность к проявлению «взрывных» усилий в движениях и ударах; умение выполнять быстро и точно сложно-координационные двигательные действия; проявление быстроты в реакции выбора и точности в реакции на движущийся объект.

Проведенное С.В. Непомнящим с помощью профессиографических методов исследование труда в патрульно-постовой службе по совершенствованию ППФП слушателей учебных центров МВД, УВД позволили подтвердить мнение специалистов о приемлемости разработки дифференцированного содержания ППФП для работников различных подразделений органов внутренних дел.

С.М. Погудин [8] поставил цель определить перспективные направления в совершенствовании системы профессионального становления выпускников военного и физкультурного профилей. Задачами исследования были: обобщить данные о структуре профессиональных способностей специалистов по физической культуре и спорту (ФКиС) – офицеров ракетных войск стратегического назначения; обосновать значение принципов спортивного отбора и многоуровневой структуры подготовки военно-физкультурных кадров в системе профессиональной ориентации и отборе.

Исследованию были подвергнуты студенты государственного института физической культуры города Великие Луки и Дальневосточной государственной академии физической культуры на предмет мотивации поступления молодежи в ВУЗы физической культуры.

Автором отмечается, что в теории спорта высших достижений разработана технология отбора перспективных спортсменов, ключевые положения которой могут найти применение в системе профессионального отбора и многоуровнего образования молодежи. При этом важное значение имеет соблюдение принципов спортивного (профессионального) отбора: этапность в процессе выявления спортивной (профессиональной) пригодности подрастающего поколения; долговременный учет развития индивидуальных способностей; моделирование эталона идеального спортсмена (специалиста, офицера); выбор в качестве критериев отбора наиболее стабильных, генетически обусловленных принципов из числа составляющих модель идеального спортсмена (специалиста). Сделаны выводы, что в многолетнем процессе профессионального отбора и становления специалистов по ФКиС, а также офицерских кадров необходимо учитывать соответствующие модельные характеристики и возрастную динамику индивидуальных показателей, имеющих профессиональную значимость.

К модельным характеристикам операторов ракетных войск относят показатели быстроты простой зрительно-моторной реакции, критерии частоты световых мельканий, скорость переработки информации, а также уровень развития общей (аэробной) выносливости и скоростно-силовых качеств. Среди психологических составляющих профессиональных способностей, обеспечивающих успешность выполнения функциональных обязанностей офицерами ракетных войск, выделяют следующие качества: социально-управленческие, аналитически-управленческие, операторские и технические.

Во время плавания на организм моряков оказывает влияние ряд специфических факторов – морская качка, смена климатических зон, ограниченная подвижность. Особенно затрудняющей трудовую деятельность является качка. Для устранения отрицательного влияния качки были применены акробатические и гимнастические упражнения, прыжки на батуте, спортивные игры, плавание и упражнения на тренажерах. Специальная направленность физической подготовки курсантов-моряков заключалась в использовании упражнений с различными поворотами, вращениями и наклонами.

Прикладные требования к профессии инженера-судоводителя определяют следующие факторы: длительное плавание в условиях ограниченного двигательного режима, высокая степень нервно-психического напряжения оператора-наблюдателя; качка, шум, вибрация; частая смена климатических условий; однообразие и монотонность жизни на судне. Результаты педагогического эксперимента показали, что ППФП обеспечивает успешное овладение профессией, достоверно повышая на 6,2% модельный уровень профессионально важных качеств высококвалифицированных капитанов и штурманов дальнего плавания.

Построение ППФП слушателей таможенной академии должно осуществляться на базе общей физической подготовки с включением в программу курса спортивных игр: волейбол, баскетбол, футбол, а также настольного тенниса, бадминтона, дартса, туризма, плавания. В программу старших курсов предлагается введение элементов рукопашного боя и пулевой стрельбы.

К профессионально-прикладным разделам физической подготовки в армии США относятся: рукопашный бой, преодоление препятствий, совершение марш-бросков, плавание с оружием и в снаряжении. Навыки ведения рукопашной схватки с оружием или без него рассматриваются в армии США как важное средство психологической подготовки, позволяющее развивать такие необходимые качества, как агрессивность и уверенность в своих силах. Основываясь на опыте войн в Корее и Вьетнаме, обучение рукопашному бою проходит в учебных центрах и боевых воинских частях и рекомендуется для всех категорий военнослужащих.

Профессионально-прикладная физическая подготовка Вооруженных Сил ФРГ (Бундесвера) рассматривается как важное средство психологической подготовки личного состава. Особенно большое значение прикладной физической подготовке придается в егерских, горно-пехотных и парашютно-десантных воинских частях, которые предназначены для выполнения сложных боевых задач [9].

1. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – М., 1991. – 543 с.

2. Гук Е.П. Профессионально прикладная подготовка врача-хирурга. автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – М., 1981. – 23 с.

3. Ильинич В.И., Локтионова З.И. Профессионально-прикладная физическая подготовка животноводов Казахстана. Методические рекомендации. – Алматы, 1982. – 34 с.

4. Лактионова З.И. Требования к профессионально-прикладной физической подготовке ветеринарных врачей // Тезисы докладов итоговой научно-методической конференции преподавателей кафедр физического воспитания сельскохозяйственных ВУЗов СССР. – Елгава, 1986. – С. 60-61.

5. Каражанов Б.К. Оптимизация сенсомоторной деятельности средствами физической культуры // Тезисы всесоюзной научно-практической конференции «Научные основы физкультурно-оздоровительной работы среди населения». – М.: 1986. – С. 122.

6. Тараненко А.В. Формирование мотивации к занятиям физическими упражнениями в зависимости от профессиональной ориентации. Автореф. ... канд. пед. наук:.13.00.04. – М., 1992. – 23 с.

7. Непомнящий С.В. Средства и методы профессионально-прикладной физической подготовки работников отдельных подразделений МВД СССР: автореф. ... канд. пед. наук:.13.00.04. – М.: 1989. – 23 с.

8. Погудин С.М. Критерии профессионального становления учащейся молодежи в ВУЗах военно-физкультурного профиля //Теория и практика физической культуры. 2002, - №7. – С. 41-43.

9. Утепко В.П., Щеголев В.А., Вознюк А.Н., Фофанов А.М. Военно0прикладная физическая подготовка военнослужащих сил ФРГ (Бундесвера) / Первый Межд. научный конгресс «Спорт и здоровье». – СПб., Т.2. 2003. – С. 142-144.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОМАНДА – ГЛАВНЫЙ ИННОВАЦИОННЫЙ РЕСУРС РАЗВИТИЯ ФАКУЛЬТЕТА В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ФГОС ВПО

Л.В. Селькина – *к.п.н., доцент., Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет,*
М.А. Худякова – *к.п.н., доцент, Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет,*
А.Б. Акпаева – *к.п.н., доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

Түйін

Макалада факультеттің инновациялық үдересіне әсер ететін педагогикалық топтардын типі қарастырылады. Жаңа білім стандартына көшу жағдайында олардың даму жолдары қарастырылады.

Summary

In article types of the pedagogical teams influencing innovative processes of faculty are considered. Ways of their development to conditions of transition to a new standard of education are considered.

Кардинальным событием в системе высшего профессионального образования РФ является сегодня масштабный переход ВУЗов на реализацию ФГОС ВПО. С 1-го сентября 2011 года высшее профессиональное образование в России ведется в рамках Федерального государственного стандарта 3-го поколения (ФГОС-3), который существенно изменил систему подготовки специалистов. Переход на двухуровневое образование, сокращение аудиторных часов, увеличение доли самостоятельной работы студентов, с одной стороны, и новые требования к подготовке выпускников высшей школы, обладающих набором сформированных компетенций – общекультурных, профессиональных, специальных (предметных), способных легко адаптироваться к рынку труда с другой стороны, ставят ряд проблем перед профессорско-преподавательским составом ВУЗов. Их решение, на наш взгляд, возможно при создании педагогических команд на отдельно взятых факультетах или специальностях.

Для достижения успеха необходим круг единомышленников, которые разделяют цели и ценности, которые профессионально компетентны в реализации поставленных задач, тех, кто в согласованной работе сможет обеспечить осуществление планов и программ. Для успеха в делах вузовских преобразований нужен коллектив. Любой руководитель стремится создать свою команду, управлять дееспособным коллективом. Под коллективом мы понимает ценностно-организационное единство людей, порожденное и объединенное совместной деятельностью по достижению общих целей, имеющее внутреннюю структуру, образованную за счет установления прочных внутриколлективных деловых и неформальных связей. Под командой – автономную группу профессионалов, создаваемую для оперативного, эффективного решения управленческих задач. Отличительной особенностью команды является ее немногочисленность (4-9 человек). В зависимости от поставленных задач одни педагогические команды работают в течение длительного времени, другие – короткий период и по завершении работы могут быть расформированы.

Так на факультете педагогики и методики начального образования Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета с 2010-2011 учебного года были созданы и функционируют различные по типу педагогические команды.

Команда управления, в состав которой входят декан и его заместители, заведующие кафедр. Успешно решаются вопросы руководства учебно-воспитательным процессом на факультете, перехода на новые учебные планы, введения факультативов, курсов по выбору и спецкурсов для бакалавриата, обеспечение учебной литературой по дисциплинам. Командой управления разработаны модели деятельности преподавателей, рейтинговая система оценки достижений студентов, ведется сопровождение индивидуальных образовательных маршрутов. Следует заметить, что если каждый член администрации просто четко выполняет свои обязанности и не выходит за рамки их выполнения, то это еще не команда.

Команда по вопросам усовершенствования, основное назначение которой связано с созданием условий для оптимизации учебно-воспитательного процесса на факультете. Члены команды вошли в

совет по качеству и разработали систему менеджмента качества образования на факультете. В результате разработки членами Совета по качеству и коллективного обсуждения преподавателями кафедр была создана *проектная модель* образовательного пространства, функционирование которой будет способствовать формированию у студентов деятельностных и коммуникативных способностей и личностных качеств, необходимых в условиях полипредметности обучения факультета ПиМНО и вариативности начального общего образования.

На основе осознания ключевой идеи функционирования факультета были выделены и наполнены конкретным содержанием *5 направлений* деятельности факультета по повышению качества подготовки специалистов начального общего образования:

1. *Организационно-рефлексивное:* формирование умения учиться в достаточной полноте (личностное самоопределение в учебной деятельности, умение выполнять пробное учебное действие, фиксировать затруднение в УД, выявлять его причину, ставить цель, составлять план действий, осуществлять выбор способов и средств достижения цели, реализовывать проект, проводить самоконтроль и самооценку собственных учебных действий, коррекцию ошибок и т.д.).

2. *Коммуникативное:* формирование норм поведения в учебной деятельности, норм общения, норм коммуникативного взаимодействия, способность понять и принять позицию другого человека и т.д.

3. *Познавательное:* организация саморазвития познавательных процессов, формирование способности к системному использованию различных методов и средств познания, работы с информацией и т.д.

4. *Ценностное:* формирование нравственно-этических норм, ценностных ориентиров, норм самовоспитания, здоровьесбережения и т.д.

5. *Мотивационное:* формирование у будущих специалистов начального общего образования целостного представления о профессиональной деятельности, динамике ее развития и субъективной готовности оценить и принять ее требования.

Мы отдаем себе отчет в том, что применение в образовательном процессе факультета ПиМНО основ системно-деятельностной педагогики будет сопровождаться рядом трудностей и потребует значительных временных затрат, поскольку от преподавателя требуется:

1) освоение новой парадигмы образования, предполагающей отличный от репродуктивного (объяснительно-иллюстративного) тип деятельности (и преподавателя, и студента);

2) умение управлять поисковой, самостоятельной деятельностью студентов, предоставляя им свободу выбора уровня сложности учебных заданий;

3) умение проектировать траекторию индивидуального развития обучаемого;

4) создание методического обеспечения процесса внедрения технологии деятельностной направленности в учебно-воспитательную работу факультета.

Преодоление трудностей видится в проведении *комплекса мероприятий*, направленных на активизацию процесса освоения преподавателями кафедр факультета ПиМНО технологии деятельностного метода и ее внедрения в обучение студентов:

• проведение для преподавателей кафедр факультета семинарских занятий с целью:

- согласования понимания терминов «деятельность», «учебная деятельность», «самоопределение», «воспроизводимая деятельность», «нормореализация», «рефлексивная самоорганизация», «нормотворчество», «самореализация», «готовность к саморазвитию»;

- согласования качественного отличия содержания образовательной деятельности факультета в рамках деятельностной парадигмы образования;

- согласования технологического инструментария деятельностной направленности, отраженного в работах Л.Г. Петерсон;

- разработки модельных образцов лекционных и практических занятий для студентов по различным педагогическим, фундаментальным (математика, русский язык) и методическим дисциплинам;

• разработка содержания метапредметного спецкурса *«Мир деятельности»* (в рамках учебной нагрузки преподавателей кафедр педагогики), направленного на усвоение студентами структуры учебной деятельности, понимание того, что является исходным материалом и продуктом учебной деятельности, каковы функции преподавателя и студента в учебной деятельности и какие деятельностные способности (и при каких условиях?) развиваются в учебной деятельности;

• коррекция учебных планов, программ по педагогике, частным методикам, тематики ВКР, содержания педагогической практики студентов дневного и заочного обучения. Здесь важно уделить значительное внимание изучению теоретических основ технологии деятельностного метода (в курсе педагогики), проектированию уроков различной целевой направленности в технологии деятельностного метода –

уроков «открытия» нового знания, рефлексии, развивающего контроля (в курсе частных методик), проведении уроков деятельностной направленности в базовых школах (в рамках педпрактик);

- создание системно-деятельностного управления учебно-воспитательным процессом;
- разработка методического обеспечения самостоятельной учебно-познавательной деятельности студентов (памятки по работе над текстом лекций, алгоритмы подготовки к лекции, семинару, экзамену, написания реферата и выполнение исследовательской работы).

Проектная команда – это многофункциональная группа, в которой работают преподаватели разных учебных дисциплин. Обычно такие команды расформировываются по завершении проекта. Но в научно-исследовательской работе один проект может сменяться другим, а значит, члены команды могут работать многие годы. Более того в рамках факультета одновременно могут функционировать несколько проектных команд, состав команд может меняться по завершению одного проекта и переходе на выполнение другого.

Работа в проектных командах позволила нам создать:

- сборник интегрированных заданий для младших школьников «Наш пермский край», ориентированный на достижение предметных и метапредметных результатов в соответствии с требованиями ФГОС НОО;
- учебно-методические комплексы по дисциплинам для направления подготовки: педагогическое образование, профиль подготовки: «Начальное образование», квалификация (степень) выпускника: бакалавр;
- электронные учебные пособия для самостоятельной работы студентов по дисциплинам «Методика преподавания интегрированного курса «Окружающий мир», «Методика преподавания математики» и пр.

Работа в командах позволяет не только решать возникающие в переходный период проблемы, но и является ресурсом развития факультета, так как в организации команд немало «плюсов»:

- профессиональный (команда профессионалов способна быстро и эффективно решить задачу, на которую обычно уходит значительное время, генерировать нестандартные решения, создавая «копилку решений», «Кодекс чести» профессионала не позволит делать работу некачественно);
- коммуникативный (в команде отрабатывается стиль сотрудничества и взаимной поддержки, каждый из членов команды гибко участвует в координации работ);
- социальный (наличие команды создает факультету выгодный имидж, дает преимущества при реализации стратегического плана);
- духовный (работа в команде всегда содействует личностному и профессиональному росту членов команды, а значит и повышает эффективность команды в целом). Именно это позволило нам рассматривать процесс создания команд, работу в командах как главный инновационный ресурс развития факультета в условиях перехода и реализации ФГОС ВПО.

ТҮРІК ТІЛІН ШЕТ ЕЛ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДАҒЫ МАТЕРИАЛ ТАҢДАУЫ

М.Абсатова – *п.ғ.д., профессор Абай атындағы ҚазҰПУ,*
А.Демирель – *магистрант СДУ*

Түйін

Бұл жұмыстың мақсаты, бүгінгі таңда көбірек маңызға ие болған түрік тілін шет тілі ретінде оқытудағы таңдалған материалдың маңыздылығы. Өйткені тек қана тіл үйреткенде емес, сонымен қатар кез-келген бір затты үйретуде таңдалған қате жолмен тура көзделген мақсатқа жету мүмкін емес. Әсіресе бұл түрік тілі үйрету мәселесі болғандықтан ерекше маңызы бар. Тілді үйрететін мұғалімдер дұрыс таңдалған материал арқылы өз сабақтарын жалықтыратын және түссіз болудан құтқарып, қызықты қылуына болады.

Özet

Bu çalışmanın amacı, günümüzde daha çok önem kazanan, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılması gereken materyallerin doğru seçimidir. Çünkü, sadece dil öğretiminde değil, herhangi bir bilgi öğretiminde yanlış materyal ve yanlış yolla doğru bir öğrenim kazandırılması mümkün değildir. Hele bu Türk Dili eğitimi olunca ayrı bir önem kazanmaktadır. Dil öğretimi yapan eğiticiler, doğru materyal seçimiyle, dil öğrenimini sıkıcı ve zor bir algı olmaktan çıkarıp zevkli bir hale getirebilirler.

Summary

The purpose of this study is the right choice of materials to be used in teaching Turkish as a foreign language which is more important today than ever before. Because it is not possible to give an accurate study not only in language teaching but also in teaching any information using wrong material and the wrong way. Especially it gains importance when it is Turkish Language Learning. Language teaching trainers can make the language learning process more enjoyable rather than making it tedious and difficult by the choosing the right material.

Заманымыздың дамыған шарттары және технологияның әсерімен дүние жүзі кішкентай бір мемлекетке айналып барады. Дүниенің осылай кішіреюі түрлі мәдениеттерді, мемлекеттерді, халықтарды және адамдарды жақындастырып жатыр және осы жақындасудың табиғи әсері ретінде байланыс алғашқы орынға шығып жатыр. Түрлі мәдениет және халықтар арасын байланыстыратын құрал ол – тіл. Адамдардың туылғаннан үйреніп сөйлескен тілден басқа тілді үйренуін шет тілін меңгеру деп аталады. Бір адам шет тілін меңгеруінде сол тілдің мәдениетін де үйрену, адамның өз құндылығын және өзге мәдениет құндылығын да білінуіне көмекші болады.

Адам тілі – мыңдаған жыл тәжірибелерін және құндылықтарын таситын өте маңызды құрал. Әр тіл түрлі халықтардың тәжірибесін, білімін және түсінігін өз мойнында жинаған. Тіл белгілі бір халық ішінде өмір сүретін адамға тән қасиет. Халық болса тарихи бір зат. Адамды басқа барлық жандылардан ерекшелендіретін ең маңызды қасиеттің негізгісі, ойлануын және ойын дауыстап жеткізетін, айналасымен байланыс жасауын қадағалайтын сөйлеу өнері болып табылады [1, 4].

Шет тілін үйрену және үйрету, өз алдына құрал және методтары бар алаң болып табылады. Адамдар ертеректегі бар болғанмен жетіну орнына әрқашан даму және жаңалықтар артынан жүруде. Осы даму және жаңалықтар артынан жүрудің нәтижелерінің бірі – өз тілімен жетінбей, өзге тіл және мәдениет үйрену болып табылады. Технологияның дамуы және адамдардың жаңалық ізденуі бірлескенде тіл үйрену және үйрету методтары одан да маңызды рөлге ие болып жатыр. Әр тілдің меңгеру уақытында қолданылған метод және құралдар жалпы алғанда бірдей болса да, ерекше алғанда өзгешеліктер болады.

Өмірдің әр мезетінде қолданылатын байланыс және хабарласудың әсері, білім беру алаңында да білініп жатыр. Ақпараттық технологиялардың дамуы нәтижесінде тіл үйрету алаңында да осы мүмкіндіктер қолданыла бастады. Ақпараттық технологияның қолданылатын жерлерінде тіл үйрену мүмкіндіктері технология мен өмірге параллел болып дамып жатыр. Осы күнге дейін тіл үйрету жаттығулары ретінде жасалған тыңдау, оқу, диалог, ауызша түсіндіру және жазбаша түсіндіру сияқты іс-шаралар тілдің төрт негізгі мүмкіндіктерін көрсетеді. Түрік тілінің өзге ұлттарға үйретілуінде ақпараттық технологияның жиі пайдаланылу қойылған мақсатқа жету үшін де, дисциплина ретінде де тиімді болатыны белгілі. Бір тілдің үйретілуі сол тілдің үйрену мүмкіншілігімен тура байланысты.

Түрік тілін шет тілі ретінде оқыту ежелгі заманда басталған. Бірақ оның түпкілікті үйретілуі біздің заманызда басталды. «Өзге ұлт өкілдеріне түрікшенің үйрету тақырыбында жазылған алғашқы кітап – Махмұт Қашғаридің Диуани-лұғат ат-Түрк. Махмұт Қашғари бұл кітапты араптарға түрікше үйрету үшін 1072 жылы жазған және кітаптың кіріспесінде араптарға түріктердің үлкен бір ұлыс болғанын екенін, түрікшені үйренулерін, түріктермен жақсы қарым-қатынас жасалса өздері үшін үлкен пайда болатынын жазған. XI ғасырда Қарахан түрікшесімен жазылған бұл еңбекте түрік мақал-мәтелдері қолданылған; түрік тілі дауыс, түр және мағына бойынша зерттелген; түрік тілінің сөз қоры жайында жазылған; түріктер жайында маңызды деректер берілген. Түрікшенің XI ғасырдағы жағдайы және тарихи дамуын меңгеру жағынан бұл еңбек өте маңызды рөлге ие [2, 5].

Әсіресе Европада және түркі халықтарында түрік тіліне деген қызығушылықтың артуына байланысты бұл алаңда ізденістердің артқаны байқалуда. Алайда бұл ізденіске көмек бере алатын еңбектердің жоқ болуы үлкен кемшілік ретінде байқалуда.

Түрік тілі – оқылуы секілде жазылатын, жазылғаны секілді оқылатын, грамматикасы оңай және түсінікті, заманауи білім мен жұмыс системалармен ұйымшылдығы бар тіл. Түрік тілінің өзіне тән бұл қасиеттері, әрине, осы тілдің үйрену және үйретілуінде жасалатын жұмыстарда жеңілдіктер болады. Үйрену кезеңіні бір байланыс процессі ретінде сияқты ойласақ осы жеңілдіктер меңгерудің жақсаруына және қойылған мақсатқа тезірек жетуге мүмкіншілік береді. Түрік тілінің ең жақсы қасиеті – жазылғаны секілді оқылатын тіл болуы. Не жазсаныз соны оқисыз. Яғни, түрік тілінде ағылшынша немесе французшадағы секілді дифтонгтар болмайды. Сондықтан үйренілуі оңай тіл [3, 4].

Түрікшенің шет тілі ретінде оқытуға бастаудан бұрын қандай метод қолданылуы таңдалуы қажет. Басынан қойылған мақсаттарға оқушыларды жеткізу, дұрыс таңдалған үйрену және үйрету методтары көмегімен мүмкін. Үйрену және үйрету методтарының әсерлілігі – мақсат және мазмұнына байланысты үйрету жолдары және дұрыс таңдалған материалдар көмегімен мүмкін болады. Материалдар кейбір үйрету алаңдарында үйретуді қолдайтын зат ретінде қолданылса да, кейбір жерлерде түгелдей мұғалімнің рөлін басып алған және мазмұнды оқушыларға турадан беріп жатыр.

Құралдардың негізгі мақсаты үйретуді қолдайтын аспабтар. Үйрену және үйрету процесстерінде оқушының үйренуі және мұғалімнің әсерлі болуы үшін, тілдің үйретілуінде, онымен зерттеу жасауда кез-келген үйрету және үйрену жұмысына білім материалы деп айтылады. Қысқаша айтқанда, мақсатқа жету үшін қолданыла алатын кез-келген құралға білім материалы деп айтылады.

Білім беруде бір құралдың қолданылуы кез-келген заттан бұрын бір жолдың және бір материалдың жүйелі түрде таңдалуын қажет етеді. Материал таңдауы атқарылып жатқанда 3 зат назарға алынады. Олар:

- Жасалуы жоспарланған білім беру процессіне сәйкес бір жолдың таңдалуы,
- Жетекші ретінде пайдалы бір мұғалімді табу,
- Таңдалған жетекшіге сәйкес материал таңдалуы, ауыстырылуы және бөлінуі [4, 16].

Білім беру материалдарының таңдалуы берілетін білім сияқты маңызды. Қате материал таңдалуы мақсатқа жетуді қиындастырады және білім алуды жалықтыртып жібереді.

Білім беру материалдарының таңдалуында негізгісі үйрену процессіндегі мақсатқа сәйкестілігі. Білім беру материалдары таңдалуындағы негізгі шарт оқушымен үйлесімділігі [5, 12].

Материал және жол таңдалуы жасалғанда, мына заттарға көңіл аудару қажет:

- Оқушы ерекшеліктері,
- Құрал-жабдық ерекшеліктері,
- Білім алаңы,
- Мұғалімнің ара-қатынасы,
- Үйренудің пайдалары,
- Қысқартулар.

Білім беру материалдары үйрену кезеңінде мұғалім тарапынан түрлі орталарда оқушыға берілген құралдар. Бұл құралдар арасынан оқушы қажеттіліктерін түгелімен қамтамасыз ете алатын материалдардың пайдалануы қажет.

Материалдардың дайындалуындағы негізгі элементтер материал түріне байланысты ауысқан кезінде, кез-келген материалдың дамуына байланысты мына заттарды ескеру қажет:

1. Білім материалы оңай және түсінікті болуы қажет;
2. Білім материалы сабақтың және тақырыптың мақсаттарына сәйкес таңдалуы және дайындалуы қажет;
3. Білім материалы сабақтың тақырыбын ашатын барлық білім емес, тек негізгі және маңызды білімімен толтырылуы қажет;
4. Білім материалында қолданылған жазбаша мәтіндер, жазбаша және суретті элементтер, оқушының педагогикалық ерекшеліктеріне сәйкес болуы қажет және оқушының шын өмірімен байланысы болуы қажет;
5. Білім материалы оқушыға арналған жаттығулармен толтырылуы қажет;
6. Білім материалдары мүмкін болғанынша шын өмірмен байланысы болуы қажет;
7. Білім материалы әр оқушыға қол жетімді болуы қажет;
8. Білім материалы тек қана мұғалімнің оңай қолдана алатын түрден емес, сонымен қатар оқушының да оңай қолдана алатын түрден болуы қажет;
9. Уақытымен қайтадан қолданылатын материалдар шыдамды болуы қажет, бір қолданыста құртылып кетпеуі қажет;
10. Дайындалған білім материалдары керек болған кезде дамытуға мүмкін болатын жағдайда болуы қажет [5, 31].

Тіл үйретуде материал таңдаудың осыншалық маңызды болуы, күніміздегі тіл үйретудің маңыздылығы адамдар арасында белгілі бола бастағанының белгісі. Адамдардаң осыншалық мән беруіндегі, армандаған және үйрену үшін көрсеткен талаптары тіл үйретуді маңызға алмай, белгілі бір метод қолданылмай және оқушылар жағынан қызығушылық оятатын материалдар қолданылмай жасалуы мүмкін емес. Осылай білім беруге талпынса да, мақсатқа жету өте қиын, тіпті мүмкін емес.

Ғасырлар бойынша білім алаңында мұғалімдер білімді ауызша жолмен беруге тырысты. Білімнің ауызша берілуі қаншалықты пайдалы болса да үйренудің танымдық процессімен байланысты жаңа білім тіл үйретуде түрлі жолдардың ізделуіне жол ашқан. Тарихтан алынған тәжірибелер білім берушілер білім алушылардың шарттарына және ерекшеліктеріне сәйкес білім беру орталарының қалай жабдықталатынын да ойлаған. Тәжірибелер нәтижесінде білім беру орталарының жабдықталуы білім материалдарының дайындалуы, қолданылуы және іске асыру кезеңдерінің дамып жатқан дүниенің шарттары және мүмкіндіктеріне қарай өзгеріп бара жатқаны белгілі [6].

Білім беру системасының ортасына оқушының танымдық, дене бітімдік және эмоционалдық ерекшеліктерінің орнығуымен қатар білім беру іс-шараларында жол, құрал-жабдық таңдауында да оқушыға және білім алушыға қарай ауысу байқалған.

Ғасырымыздың технологиялық дамуының арқасында, білім іс-шараларына көптеген жаңа мүмкінші-

ліктер пайда болған. Осы мүмкіншіліктерге байланысты жабдықталған білім орталары және білім беру жүйелері дамыған. Білім және білім беру қызметтерін одан да көп адамдарға көбірек сапамен жеткізу үшін уақытымыздың білім саласы жағынан барлық мүмкіндіктерін тиімді түрде пайдалану қажет. Бұл технологияларды қолдану арқылы тіл үйрету және үйрену орталарын жақсарту, сапасын арттыру және білім беру қызметінің алаңын кеңейтуге болады. Осы кезеңде білім орталарында қолданылатын құрал-жабдықтардың қаншалықты маңызды екені тағы да бір рет көзге түсті [7].

Білім материалдарының белсенді түрде дайындалуында және таңдалуында кейбір принциптердің контроль етілуі үшін әр мұғалімнің мына сұрақтарға жауап беруі керек:

- Материал білім программасымен сәйкес және білім беру саласын қолдай ма?
- Материал мазмұны дұрыс және қатесі жоқ па?
- Материалда қолданылған түсіндіру түрі ашық және түсінікті ме?
- Материал оқушы үшін қызықты ма?
- Материал оқушының сабаққа қатысуына көмектесе ала ма?
- Материал техника жағынан дұрыс дайындалған ба?
- Материал жайлы оқушының еретеректе алған білімі бар ма?
- Материал мазмұны жағынан бейтарап және сабақ беретін мәні бар ма?
- Материалды қолдану үшін жазылы документтер бар ма?

Білім беру материалдарының дамуында және қолданылуында көзге түсетін жоғарыдағы негізгі принциптерге сәйкес, түрлі материалдардың дайындалуымен байланысты бірнеше талаптар жасалған [5, 31].

Қорытындылай келе, түрік тілін шет тілі ретінде оқытудағы материал таңдауы және қолданылуы өте маңызды тақырып. Осыншалық маңызды бір тақырыпты көрмегендей әрекет жасауға болмайды. Дұрыс таңдалған жүйе және материал көмегімен алға қойған мақсатымызға жету оңай болматыны секілді, қате таңдалған жүйе және материал мақсатымыздан тайып кетуіміз әбден мүмкін.

Кілт сөздер: түрік тілін үйрету, материал таңдау, шет тілін оқыту, білім беру материалдары.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, materyal seçimi, yabancı dil öğretimi, öğretim materyalleri

Key words: Turkish Language Learning, choosing the right material, foreign language learning, learning materials

1. Baki Y. Karakuş N. Türkçe Öğretiminde Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı. Pegem Akademi Eylül 2012

2. Hengirmen M. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi. A.Ü. Tömer Dil Dergisi, s.10, mayıs 1993

3. Büyükaslan A. Yabancı Dil Türkçenin Öğretilmesinde Yeni Yöntemler. Marc Bloch Üniversitesi Türkçe Araştırmalar Bölümü 2007

4. Seferoğlu S.S. Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı. Pegem Yayıncılık Aralık 2006

5. Şahin T.Y. Yılmaz S. Öğretim Materyalleri. Anı Yayıncılık Ankara

6. Akkoyunlu B. Yılmaz M. Türetimci çoklu ortam öğrenme kuramı. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 28, 9-18-2005

7. Şahin A. Maden S. Dil Bilgisi Öğretiminde Materyal Tasarımı. Pegem Akademi 2011

ЭСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТРЕВОЖНОСТИ ДЕТЕЙ 8 ЛЕТ

Р.Б. Абдрахманова – *к.пс.н., доцент,*
А.Э. Абдрахманов – *к.пс.н., Институт Магистратуры и Докторантуры PhD, КазНПУ им. Абая*

Резюме

Данная статья посвящена экспериментальному изучению взаимосвязи уровня тревожности и стиля семейного воспитания, разработаны рекомендации школьному психологу в рамках работы с тревожными детьми.

Summary

This article is devoted to experimental study about relationship between anxiety level and style of family education; we have developed recommendations for school psychologist within work with anxious children.

Bu makale için ayrılmıştır deneysel çalışma arasındaki ilişki hakkında kaygı düzeyi ve tarzı aile eğitimi; geliştirdiğimiz öneriler için okul psikolog içinde çalışmak endişeli çocuk.

Проблемы семьи и внутрисемейных отношений были актуальны всегда. Но, пожалуй, особый интерес к вопросам семейной жизни появился в последние годы в связи с кризисным состоянием современной семьи. Большинство исследований посвящено анализу экономических, социальных, педагогических аспектов жизнедеятельности семьи.

Семья – первая в жизни человека социальная общность (группа), благодаря которой он приобщается к ценностям культуры, осваивает первые социальные роли, приобретает опыт общественного поведения. В ней он делает свои первые шаги, переживает свои первые радости и огорчения, из семьи выходит в большой мир, чтобы потом вернуться обратно, когда в этом мире ему станет неуютно [1].

Итак, семья – это малая социальная группа, для которой характерны определенные внутригрупповые процессы и явления. В то же время от других малых групп семью отличают некоторые признаки: брачные или родственные связи между ее членами; общность быта; особые морально-психологические, эмоционально-этические и правовые отношения. Кроме того, семье присущи такие особенности, как пожизненная принадлежность к семейной группе (семью не выбирают, в ней человек рождается); максимальный гетерогенный состав группы (возрастные, половые, личностные, социальные, профессиональные и другие различия членов семьи); максимальная степень неофициальности контактов в семье и повышенная эмоциональная значимость семейных событий.

Семейные отношения имеют ряд психологических особенностей, характерных только для них:

- наличие не одной, а ряда общесемейных целей, которые могут меняться в процессе развития семьи;
- частичное различие в интересах и установках членов семьи;
- наличие супружеской пары, взаимоотношения в которой в значительной мере определяют характер взаимодействия в семье;
- включенность в нее представителей нескольких поколений и большой срок близкого знакомства между ее членами;
- многосторонность и значимость семейных отношений и их взаимосвязь;
- особая открытость, уязвимость членов семьи [2].

Семья включает две основные подсистемы: подсистему супружеских отношений и подсистему детско-родительских отношений.

Важнейшая социальная функция семьи – воспитание подрастающего поколения. Семья в современном обществе рассматривается как институт первичной социализации ребенка. Родительство имеет социокультурную природу и характеризуется системой предписанных культурой и обществом норм и правил, регулирующих распределение между родителями функций ухода за детьми и их воспитания в семье; определяющих содержание ролей, модели ролевого поведения. Родители несут ответственность перед обществом за организацию системы условий, соответствующих возрастным особенностям ребенка на каждой из ступеней онтогенеза и обеспечивающих оптимальные возможности его личностного и умственного развития [Кон, 1988]. В истории родительства все более явной становится тенденция возрастания значения института семьи. Прежде ответственность за воспитание ребенка возлагалась на общество, в то время как индивидуальное родительство охватывало лишь относительно непродолжительный период детства ребенка до начала вступления его в трудовую деятельность или начала выполнения им социальных функций, но с изменением задач социализации ребенка в рамках семейного воспитания на каждой из возрастных стадий его развития претерпевают изменения также конкретные формы и средства воспитательных воздействий, характер отношений ребенка с родителями. Главными задачами семьи являются формирование первой социальной потребности ребенка – потребности в социальном контакте (М.И. Лисина), базового доверия к миру (Э.Эриксон) и привязанности (Дж. Боулби, М.Эйнсворт) в младенчестве; формирование предметно-орудийной компетентности в раннем возрасте и социальной компетентности в дошкольном, сотрудничество и поддержка в освоении системы научных понятий и осуществлении самостоятельной учебной деятельности в младшем школьном возрасте; создание условий для развития автономии и самосознания в подростковом и юношеском возрасте. Эмоциональная насыщенность и эмоционально-позитивный характер межличностных отношений, устойчивость, длительность и стабильность взаимодействия с партнером, совместная деятельность и сотрудничество со взрослым как образцом компетентности, социальная поддержка и инициирование к самостоятельной деятельности делают семью уникальной структурой, обеспечивающей наиболее благоприятные условия для личностного и интеллектуального развития ребенка [3].

В плане детско-родительских отношений немаловажным является выделение типов семейного воспитания указанных в работе Д.Баумринда [Baumrind, 1975]. Критериями такого выделения признаны характер эмоционального отношения к ребенку и тип родительского контроля. Классификация стилей родительского воспитания включала четыре стиля: авторитетный, авторитарный, либеральный, индифферентный.

Нами предпринята попытка изучения влияния стиля семейного воспитания на тревожность детей младшего школьного возраста. Поскольку в соответствии с теоретическими данными в этом возрасте

родители играют ключевую роль в оказании поддержки в формировании личностных особенностей ребенка. В случае если родители не уделяют должного внимания своим детям, например при попустительском стиле воспитания, дети проявляют беспокойство и повышенный уровень тревожности, например, перед выступлениями на празднике или отвечая у доски.

Как показывает практика, формирование детской тревожности является следствием неправильного воспитания ребенка.

В соответствии с этим нами проведено экспериментальное исследование по изучению взаимосвязи уровня тревожности детей 8-ми лет и стратегий семейного воспитания.

Методики и процедура исследования:

1) Методика: Шкала явной тревожности для детей CMAS (The Children's Form of Manifest Anxiety Scale) (адаптация детского варианта шкалы проведена и опубликована А.М. Прихожан) [4]. Исследование проводилось среди учеников 2-го класса.

2) Методика «Стратегии семейного воспитания» [5]. В данном случае исследование проводилось с родителями учеников 2-го класса.

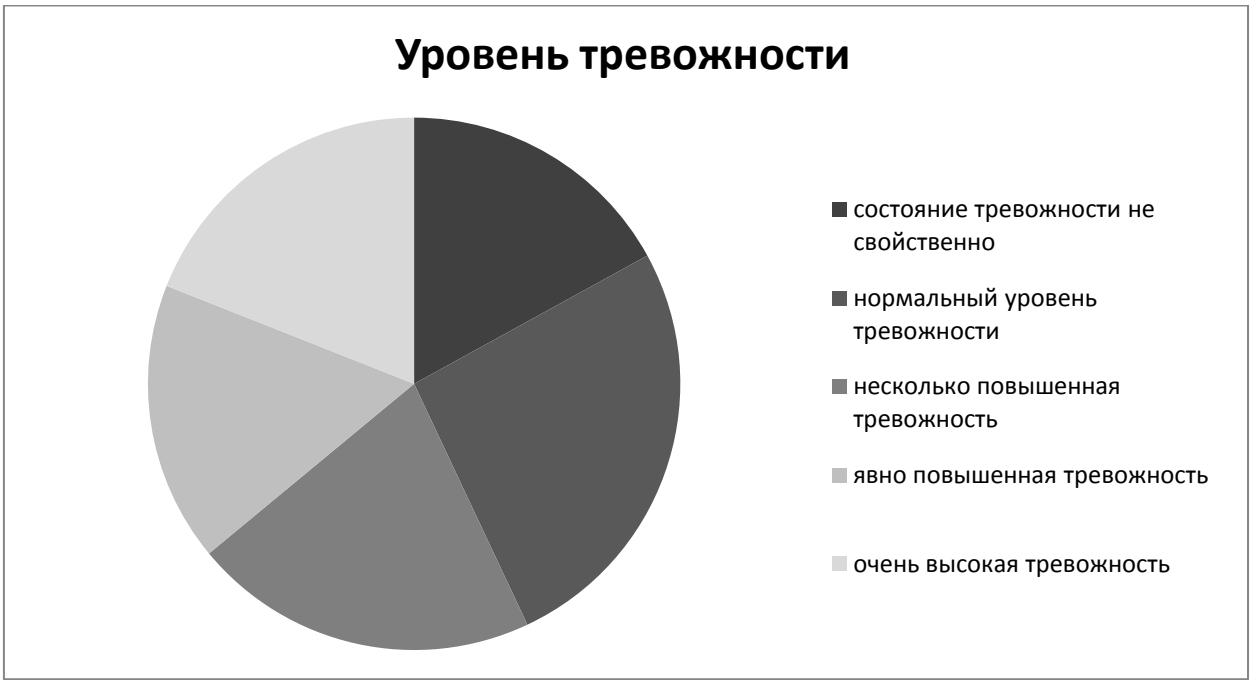

Рисунок 1 – уровень тревожности детей младшего школьного возраста

В соответствии с диаграммой, 17% испытуемых состояние тревожности не свойственно, у 26% наблюдается нормальный уровень тревожности, 21% свойственна несколько повышенная тревожность, 17% характерна явно повышенная тревожность и наконец, 19% школьников обладают очень высокой тревожностью.

До настоящего времени еще не выработано определенной точки зрения на причины возникновения тревожности. Но большинство ученых считает, что в дошкольном и младшем школьном возрасте одна из основных причин кроется в нарушении детско-родительских отношений.

Тревожных детей отличает чрезмерное беспокойство, причем иногда они боятся не самого события, а его предчувствия. Часто они ожидают самого худшего. Дети чувствуют себя беспомощными, опасаются играть в новые игры, приступать к новым видам деятельности. У них высокие требования к себе, они очень самокритичны. Уровень их самооценки низок, такие дети и впрямь думают, что хуже других во всем, что они самые некрасивые, неумные, неуклюжие. Они ищут поощрения, одобрения взрослых во всех делах. Для тревожных детей характерны и соматические проблемы: боли в животе, головокружения, головные боли, спазмы в горле, затрудненное поверхностное дыхание и др. Во время проявления тревоги они часто ощущают сухость во рту, ком в горле, слабость в ногах, учащенное сердцебиение.

В данном случае группу риска составляют 19% учащихся, которые в своем поведении проявляют признаки тревожности. Однако прежде чем перейти к описанию данной категории испытуемых, рассмотрим стратегии семейного воспитания, с целью установления закономерности этих двух факторов.

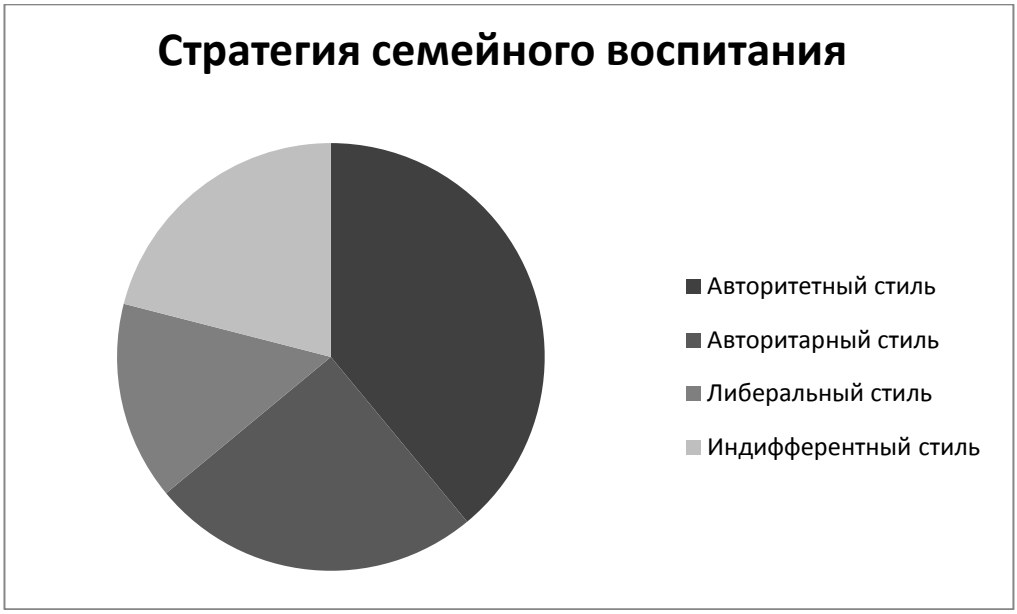

Рисунок 2 – Стратегии семейного воспитания детей младшего школьного возраста

В соответствии с диаграммой 39% родителей склонны к авторитетному стилю воспитания, 25% авторитарному стилю, у 15% семей наблюдается либеральный стиль и наконец, 21% предпочитают индифферентный стиль воспитания.

Авторитетный стиль («демократический», «сотрудничество») характеризуется тем, что родители сознают свою важную роль в становлении личности ребенка, но и за ним самим признает право на саморазвитие. Трезво понимают, какие требования необходимо диктовать, какие обсуждать. В разумных пределах готовы пересматривать свои позиции. Родители поощряют личную ответственность и самостоятельность своих детей в соответствии с их возрастными возможностями. Родители требуют от детей осмысленного поведения и стараются помочь им, чутко относясь к их запросам. При этом родители проявляют твердость, заботятся о справедливости и последовательном соблюдении дисциплины, что формирует правильное, ответственное социальное поведение.

При авторитарном («автократическом», «диктате», «доминировании») стиле воспитания родители хорошо представляют, каким должен вырасти ребенок, и прилагает к этому максимум усилий. В своих требованиях они, очень категоричны и неуступчивы. Ребенку в данных условиях, жесткого контроля порой неуютно. Родители с таким стилем воспитания ограничивают самостоятельность ребенка, не считают нужным как-то обосновывать свои требования, сопровождая их жестким контролем, суровыми запретами, выговорами и физическими наказаниями. При таком воспитании у детей формируется лишь механизм внешнего контроля, основанный на чувстве вины или страха перед наказанием, и как только угроза наказания извне исчезает, поведение может стать потенциально антиобщественным. Авторитарные отношения исключают душевную близость с детьми, поэтому между ними и родителями редко возникает чувство привязанности, что ведет к подозрительности, постоянной настороженности и даже враждебности к окружающим.

Либеральный стиль («попустительский», «снисходительный», «гипоопека»). При таком стиле родители высоко ценят своего ребенка, считают простительными его слабости. Легко общаются с ним, доверяют ему, не склонны к запретам и ограничениям. Однако стоит задуматься: по плечу ли ребенку такая свобода? Становясь более взрослыми, такие дети конфликтуют с теми, кто не потакает им, не способны учитывать интересы других людей, устанавливать прочные эмоциональные связи, не готовы к ограничениям и ответственности. С другой стороны, воспринимая недостаток руководства со стороны родителей как проявление равнодушия и эмоционального отторжения, дети чувствуют страх и неуверенность.

Индифферентный стиль. Проблемы воспитания не являются для родителей первостепенными, поскольку у них иных забот немало. Свои проблемы ребенку в основном приходится решать самому. А ведь он вправе рассчитывать на большее участие и поддержку с вашей стороны.

Анализ данных позволил выявить закономерность относительно того, что дети с повышенным уровнем тревожности воспитываются в семьях с индифферентным стилем воспитания.

Поскольку индифферентный стиль воспитания определяется низкой вовлеченностью родителей в процесс воспитания, эмоциональной холодностью и дистантностью в отношении ребенка, низким

уровнем контроля в форме игнорирования интересов и потребностей ребенка, недостатком протекции, данная категория испытуемых проявляют следующие признаки в своем поведении и физиологии: они не могут долго работать не уставая, им трудно сосредоточиться на чем-то, любое задание вызывает излишнее беспокойство, во время выполнения заданий очень напрягаются, они скованы, смущаются чаще других, часто говорят о напряженных ситуациях, краснеют в незнакомой обстановке, жалуются что им снятся страшные сны, руки у них обычно холодные и влажные, нередко бывают расстройство стула, сильно потеют, когда волнуются, не обладают хорошим аппетитом, спят беспокойно, засыпают с трудом, пугливы, многое вызывает страх, обычно обеспокоены, легко расстраиваются, часто не могут сдержать слезы, плохо переносят ожидание, не любят браться за новое дело, не уверены в себе, в своих силах, боятся сталкиваться с трудностями.

Работа с тревожным ребенком сопряжена с определенными трудностями и, как правило, занимает достаточно длительное время.

В качестве рекомендаций школьному психологу образовательного учреждения, подчеркнем необходимость проведения работ с тревожными детьми в четырех направлениях:

1. Повышение самооценки.
2. Обучение ребенка умению управлять собой в конкретных, наиболее волнующих его ситуациях.
3. Снятие мышечного напряжения.
4. Бесед с родителями. Родители прежде всего, должны ежедневно отмечать успехи своих детей, сообщая о них в его присутствии другим членам семьи (например, во время общего ужина).

Рекомендации психолога родителям тревожных детей:

1. Общаясь с ребенком, не подрывайте авторитет других значимых для него людей. (Например, нельзя говорить ребенку: "Много ваши учителя понимают! Бабушку лучше слушай!").
2. Будьте последовательны в своих действиях, не запрещайте ребенку без всяких причин то, что вы разрешали раньше.
3. Учитывайте возможности детей, не требуйте от них того, что они не могут выполнить. Если ребенку с трудом дается какой-либо учебный предмет, лучше лишний раз помогите ему и окажите поддержку, а при достижении даже малейших успехов не забудьте похвалить.
4. Доверяйте ребенку, будьте с ним честными и принимайте таким, какой он есть.
5. Если по каким-либо объективным причинам ребенку трудно учиться, выберите для него кружок по душе, чтобы занятия в нем приносили ему радость и он не чувствовал себя ущемленным.

1. *Целуйко В.М. Психология современной семьи. – М.: ГИЦ «ВЛАДОС», 2004. – 272 с.*
2. *Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. – М., 2000. – 512 с.*
3. *Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. – М., 2005. – 320 с.*
4. *Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М., 2000.*
5. *Сергей Степанов. Стратегии семейного воспитания // Школьный психолог, 2000/05/08 http://festival.1september.ru/articles/515683/ (Дата обращения: 30.04.2013).*

СТУДЕНТТЕРДІҢ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ЖЕТІЛДІРУДЕ ТАНЫМДЫҚ КЕДЕРГІЛЕРДІ ЖОЮ ЖОЛДАРЫ

Г.Т. Сәдуақас – *Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру теориясы мен әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.к.,*
Ж.Әбілхайырова – *п.ғ.к., аға оқытушы*

Таным – ақиқаттың санада бейнелену процесі мен қайта жаңғыруының барысында жинақталған білім, қабылдау, түсіну, түсініктің пайда болуы сияқты жүйелердің өзара әрекеттестігі мен ақпарат тудыру. Білім – адамдар санасында ақиқат дүниенің белгілері мен қасиетінің бейнеленуінің нәтижесі. Білім адамдардың өмірі мен қызметін реттеуші маңызды фактор болып табылады. Ал танымдық әрекеттің негізі білім арқылы көрінеді. Белгілі бір мәселені шешу ойлау арқылы іске асатыны белгілі. Ойлау дегеніміз – белгілі бір өмірлік мәнді міндетті шешуде сананың элементтерін белсенді түрде іске қосу дегенге саяды. Ойдың көрінісі – тіл – сөз. Қандай сөз болмасын, ой арқылы миымызда кестеленеді. Кесте дұрыс болғанымен, сөз арқылы оның барлық бояуларын жеткізе алмайтынымыз аян. «Көңілдегі көрікті ойдың ауыздан шыққанда өңі қашады» деген мақал бекер айтылмаған. Оның себебін ғалымдар былайша түсіндіреді:

«ойдың шарасы кеңірек, әр ойлаған ойды бір сөзбен, не бірнеше сөзбен, я бірнеше сөйлеммен оңай айта қоюға болмайды», – десе, С.Аманжолов, Р.Сыздық тіл мен ойдың үйлескен бірлігін адамзат атаулының болмыс табиғатынан, өсіп-өнген ортасынан, әлеуметтік шығу тегінен іздейді. Ғалымдардың келтірген дәлелдеріне қарай сөзіміздің, сөйлеміміздің әр түрлі болып жатуына қарамастан, ойлау әрекетінің бәрімізде болатыны шындық. Тіл мен ойлаудың бірлігін ғалым М.Балақаев: «Тіл – адам ойының айнасы. Әдетте ойы айқын кісінің сөзі де анық, дәл болады. Ойы таяз, пікірі күңгірт кісінің сөзі де берекесіз болады, – деп сипаттай отырып, сөзді ой өрнегінің мағыналы бөлшектері деп, олардың арасындағы байла-нысты: «қарапайым ой қаңқасы да, айқын ойдың көріктеу бояуы да сөз дәлдігімен өлшенеді. ...Сөз дәлдігі – ой дәлдігі» десе, В.Кодухов: «ойлау дегеніміз – ойлай алу қабілетіне ие болу, талқылау, тұжырымдай және қорытындылай білу, баға бере алу», – деп есептеген. Тіл мен ойлау жөніндегі пікірлерге (И.П. Павлов, И.М. Сеченов, В.Фон Гумбольд т.т.) талдау жасай келе ғалым К.Аханов: «тіл мен ойлаудың арасына тепетеңдік белгісін қойып теңестіру де, ол екеуінің бірлігін жоққа шығарып, бірінен бірін бөліп тастау да ешбір ғылыми негізі жоқ қате көзқарастар болып табылады» дей келе, ол екеуін байланыстыратын шындық болмыс пен адам танымы екендігін зерделейді. Ғалымның бұл тұжырымын М.Балақаевтың келтірілген пікірі де дәлелдей түседі. «Танымның жоғары сатысы болып табылатын психикалық процесс – ойлау сезімдік танымға негізделеді, санадағы бейнелерге сүйенеді. Дүниедегі құбылыстарды, жекеленген фактілерді қабылдай отырып, адам оларды ойша өңдейді, олардың әрқайсысының мәнісі мен қасиетін, өзара байланысын танып біледі. Осылайша дүниедегі заттар мен құбылыстар адам санасында сәулеленеді, зерделенеді, олар туралы ұғым пайда болады». Ал тіл ойды беру құралы болғандықтан, ұғым сөз арқылы сыртқа шығады.

Қазақ тіл білімінде алғаш рет мәдени нормалар мен олардың танымдық сипаты кең көлемде М.Балақаев зерттеулерінен бастау ала талданған дей келе, ғалымның көзқарастары туралы филология ғылымдарының докторы Э.Оразалина мынадай пікір білдіреді: «ғалым айналадағы объективті болмысты адам ойының заңдылықтарымен байланыстыра отырып, маңызды лингвистикалық проблемалар қатарында адамзат тілінің мәдени дамумен астарласу ерекшеліктеріне, оның халықтың парасатты ой елегімен ұштасу ұстанымдарына, тілдік талғамды нығайту амалдарына ұлттық тілдің әлеуметтік мәртебесін көтеру қажеттіліктеріне ерекше көңіл бөлді, «...тіл мәдениетінің танымдық негізін тілдің халықтық қасиетімен байланыстыру керектігін және ол үшін ана тілінің байлықтарын талғам елегінен өткізу қажеттігін дәйектеп көрсетті, тіл мен таным ұғымдарына мәдениет ұстанымдарын шебер үйлестіре отырып, жоғары адамдық құндылықтарды сөз табиғатымен, оның көпшілікке әсер етер құдыретімен түсіндірді», – деп бағалайды. Тіл мәдениеті ғылымының негізін сала отырып ғалым М.Балақаев: «тілдік талғамы нашар адамның тіл мәдениеті де төмен болады, тіл мәдениетінің басты талабының бірі – тілдің халықтық қасиетін дамыту, ана тілінің байлықтарын талғам елегінен өткізіп молынан әдеби тілге енгізу» деп тұжырым жасады. «Ұлт мәдениетінің қай түрін алсаңыз да, онда сол ұлттың бүкіл таным болмысы мен тұрмыс, тіршілік суреті сақталған», – дейді Г.Смағұлова. Яғни тіліміз таным құралы болумен қатар, халықтық болмысымыздың да құралы бола алады. Осыған орай оқыту, білім беру үрдісіндегі ең маңызды мәселе білім алушының ойын, ойлай білу қабілетін дамыту болуы тиіс. Өйткені ойы байдың – сөзі бай, дұрыс ойлай білген адам дұрыс сөйлей де білетіні даусыз. Бұл мақсатта қазіргі білім беру жүйесінің талабы: студентті өз бетімен білім алуға тәрбиелеуі, кез келген жағдаяттан шығудың жолын табуға бағыттауы, сыни ойлауға қалыптастыруы өте маңызды. Осыған орай студенттің танымдық белсенділігін туғызатын оқытудың белсенді әдістерін қолдану қажет. Сонымен бірге студенттерде болатын танымдық кедергілерді, оларды жоюдың жолдарын білу де маңызды деп ойлаймыз.

Танымдық кедергінің болуы табиғи заңдылық, оны мүлдем жою мүмкін болмайтын да шығар. Алайда, жоғары мектепте білім беруде негізгі мәселе студенттің басын дайын білімге толтыру ғана емес, мүмкіндігінен оза білім беру, берген білімнің негізінде оны алудың жолын, әдісін игерту, оны тәжірибеде, кәсіби әрекетінде өз бетімен қолдана алу қабілетін дамытуға жағдай жасау екені аян. Психолог А.Н. Леонтьев адамда тәжірибенің екі түрі – туа берілетін және жүре пайда болатын ғана емес, оған қоса, үшінші түрі де болатындығын дәлелдеді. Ол адамзаттың өмір сүру барысында игерілген тәжірибесі болып табылады. Адам тұлғасының ерекшелігі осы тәжірибенің негізінде дамиды, – деп тұжырым жасайды. Ал тәжірибе кез келген адамның әрекетінде қалыптасатыны белгілі. Яғни студент өзінің кәсіби әрекетінде игерген білімін ғана емес, оны нақты жағдайда қолдана білу қабілетін, іскерлігін көрсете алуы тиіс. Демек студенттің игерген білімі оның жан-жақты қалыптасуының құралы бола алады. Осыған орай ғалымдар кәсіби білімнің әрекеттік бағыттылығына үлкен мән беріп отыр.

Танымдық кедергінің болуы заңды да, оны жою өте қиын екені де белгілі. Біріншіден, ол туа біткен қасиет болса, екіншіден, ондай кедергілер болмаса, білім берудің тиімді жолдары туралы ізденістер

өмірге келмес те еді дейді педагог-ғалымдар. Ғалымдардың тұжырымдаулары бойынша танымдық кедергілерді жеңудің негізгі жолы – ғылыми-таным әдістерін, атап айтқанда, білім алудың жолдарын, әдістәсілдерін үйрену. Осыған орай жоғары білім беру мазмұнын құрастыруда, студенттердің оқу-танымдық әрекетін жобалауда: *мақсат – оны іске асыру – нақты әрекет – нәтиже* бірізділігін сақтау танымдық кедергілерді азайтудың тиімді жолы болмақ. Демек, танымдық қиындықтарды жеңудің басты жолы – студенттің оқу әрекеті, оны тиімді ұйымдастыра білу. Белгілі психолог А.Н. Леонтьев тұлғаның психологиялық үрдістері мен дара ерекшеліктері іс-әрекет кезінде танылатындығын айта келе, «тұлға дегеніміз – индивидтің іс-әрекетке араласуынан болатын жаңа өзгерісі», – дейді. Ал әрекет болу үшін ынта, ықылас, қызығушылық болуы шарт. Өйткені кез келген істі істеуге әрекеттену үшін адамның соған деген ынтасы, ықыласы болуы қажет екендігі белгілі. Осыған орай кәсіби ынтаны ояту қажет. «Ол үшін пәнге студенттердің қызығушылығын туғызу керек. Бұл орайда проблемалық сұрақтар беру, оның шешімін іздету, студентті ғылымдағы белгіліден белгісізге қарай жетектеу, алғашқы нәтижеге қол жеткізу, ғылыми ізденіс сезімін ояту, өзінің кәсіби әрекетінде нәтижеге жетудің жолдарын, маңызын түсіну сияқты әрекеттер тиімді екені даусыз», – дейді профессор З.Бейсенбайқызы. Бұндай нәтижеге жетуде оқу құралдарының заман талабына сай жазылуы, яғни студентті әрекет етуге бейімдеуі, жетектеуі, сонымен қатар оқытушының танымдық кедергілерді байқай білу шеберлігі мен шыдамдылығы, ұстамдылығы және технологиялық білімі болуы міндетті деп санаймыз.

1. Балақаев М. Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. – Алматы: Мектеп, 1989. – 96 б.

2. Оразбаева Ф., Сағидолла Г., Қасым Б., Қобыланова А. т.б. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: Ргіпт, 2005. – 535 б.

3. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: Ғылым, 1998. – 196 б.

4. Леонтьев А.А. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Педагогика, 1977. – 304 с.

5. Бейсенбаева З. Жоғары оқу орнында сөзжасам пәнін оқытудың әдістемелік негіздері: пед. ғыл.докт. ... диссер. – Алматы, 2005. – 294 б.

ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІН БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

К.И. Ергазиева – *х.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ, Қазақстан*

Түйін

Мақалада мақсат және игерушіліктің мақсаттары интерактивті технологияның оқу үдерісінде қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются цели и задачи использования в учебном процессе интерактивных технологий.

Summary

The article discusses the goals and objectives of using interactive technologies in educational process.

Бакалавриаттың негізгі білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру шарттарына қойылатын талаптардың бірі,оқушылардың кәсіби икемділіктерін қалыптастыру және дамыту мақсатында оқу процесінде жаңа оқыту әдістері мен технологияларын кеңінен пайдалану болып табылады.

Педогогикада оқытудың бірнеше моделі бірге тиімді қолданылады: пассивті – оқушы оқу «объектісінің» ролін атқарады (тыңдайды және қарайды); активті – оқушы оқу «субъектісінің» ролін атқарады (өзіндік жұмыс, шығармашылық тапсырмалар); интерактивті – өзара қарым-қатынас. Студенттің танымдық әрекетін ұйымдастырудың басқа түрі интеркативті технологияның маңызы зор. Ол нақты және болжалды мақсаттарды тұспалдайды. Осындай мақсаттардың бірі студент өзінің жетістілігін, танымдық дәрежесін сезінетін жағдай жасау, бұл оқу процесін өнімді етеді.

Интерактивті оқыту формаларының міндеттері мыналар:

- Оқушылардың оқытылатын пәндерге қызығушылығын ояту;
- Студенттердің оқу материалын тиімді игеруі;
- Оқушылардың алға қойылған оқу міндеттерін шешудің жолдары мен нұсқаларын өз бетімен іздеуі (ұсынылған нұсқалардың бірін таңдау немесе өз нұсқасын табу және шешімді негіздеу);
- Студенттер арасында өзара қарым-қатынас орнату, командада жұмыс істеуге үйрету, кез-келген көзқарасқа төзімділікпен қарау, әр оқушының сөз бостандығына құқығын құрметтеу, оның абыройын бағалау;
- Өмірлік және кәсіби икемділіктерін қалыптастыру;
- Студенттің саналық хабардарлық деңгейіне жету.

Тәрбиелік және оқу міндеттерін шешу үшін келесі интерактивті формалар қолданылады:

- интерактивті экскурсия;
- кейс-технологиялар, дөңгелек үстел, ой-талқы, фокус-топ, іскерлік және рольдік ойындар, case-study, оқу топтық пікірталастар, тренингтер, «Ұстанымыңды қорға», «Шешімдер ағашы», «Попс-формула» әдістері, сократтық диалог;
- видеоконференциялар.

Интерактивті технологияларды тиімді пайдаланудың шарты студенттің базалық теориялық білімінің, талқылаудың қатаң тәртібін пайдалану арқылы пікірталасқа қатысу және шағын топтарда жұмыс жасау икемділігінің болуы болып табылады. Жағымды кейіпкердің қатысуы, қызықты бір мағыналы емес және шиеленіскен жағдайлардың, шынайы мәселенің, өз бетімен шешім қабылдауға мүмкіндік беретін жағдайдың, тәуекелдің болуы – оқу процесінде семинарларда – пікірталастарда жүзеге асырылады. Проблемалық жағдай әдетте бір ғана тақырыппен және курстың пәнімен шектелмейді. Әдетте ол басқа да мәселелермен және сұрақтармен өзара байланыста болады. Проблемная ситуация, как правило, не бывает ограничена одной темой или дисциплиной курса. Оқушылар пәнаралық байланыстарды табу икемділіктерін пайдалануы тиіс.

Компьютерлік технологияларды пайдаланудың мол мүмкіндігінің пайда болуына байланысты жастар ортасындағы қарым-қатынас көбінесе барлық мүмкін болатын чаттар, форумдар, электронды пошта бойынша хабарламалармен алмасу арқылы виртуалдық түрде жүзеге асырылады. Заманауи беталыстарды есепке ала отырып, тәжірибелік сабақтарда да, дәрістерде де студенттер мен оқытушы арасындағы диалогтық қарым-қатынастарға ерекше көңіл аударылады. Басқаша айтқанда, интерактивті оқыту – бұл бәрінен бұрын, оқыту барысында студент пен оқытушы арасында және студенттердің өздерінің арасында өзара қарым-қатынас жүзеге асырылатын диалогтық оқыту.

Оқу процесіндегі оқытушы мен студенттің ролдері өзгереді. Оқытушы кеңесшінің ролін атқарады, оның міндеті дайын тапсырманы мазмұндап беру емес, оқытуды ұйымдастыру болып табылады. Жетекші (оқытушы, жаттықтырушы) жаңа білімдермен бірге оқушыларды өз бетімен ізденуге жетектейді. Студенттердің белсенділігі оқытушының белсенділігінен асып түседі. Бастама, өзара қарым-қатынас, топтық тәжірибеге тірек үшін жағдай туындайды. Оқушылардың ашықтығымен, өзара қарым-қатынасымен, олардың дәлелдерінің теңдігімен, біріккен білімнің жиналуымен, бірін-бірі бағалау және бақылау мүмкіндігімен сипатталатын білімдік қарым-қатынас ортасы қалыптасады. Ал Оқытушы жұмыстағы көмекшінің, ақпарат көздерінің бірінің функцияларын атқарады.. Оқытушының жемісті әрекеті тұрақты ғылыми және педогогикалық жетілдіруге, ақпаратты пайдалана білу, оны өңдеу, шығармашылық әрекетінде пайдалану үшін қайта жасау икемдігіне және т.б. тікелей тәуелді болады.

Диалог, заманауи шарттардағы оқытушы мен студенттің ынтымақтастығының негізгі формасы ретінде дәрістік материалды мазмұндау да да маңызды. Дәрістік материалды оқытудың техникалық құралдары және аудиовидеотехник, пікірталастар арқылы беру формасы ең тиімді ақпарат беру құралы ретінде ұсынылады.

Оқуға қызығушылықты оятудың құнды әдісі – түрлі ойындар мен танымдық әрекетті ұйымдастырудың ойындық формаларын пайдалану әдісі болып табылады. Мысалы, іскерлік ойын оқытуда болашақ кәсіптік әрекеттің пәндік және әлеуметтік мазмұнын жасауға және сол арқылы маманның тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасауға мүмкіндік береді. Ойынға ұйымдастырушы, нақты өндірістік, әлеуметтік жағдайларды сипаттау формасындағы оқу тапсырмалары жүйесін кірістіреді. Бұл жағдайлар бір-біріне қарама-қайшы, артық немесе баламалары жоқ, мүлде дұрыс емес мәліметтерден тұруы мүмкін. Ойын барысында студент осы жағдайларға талдау жасап, мәселені анықтап, оны тапсырмалық түрге келтіруі тиіс, оны шешудің әдістері мен құралдарын ойлап табуы, шешімді қабылдауы және тәжірибелік әрекеттерді жасау арқылы ол шешімнің дұрыстығына басқаларды көндіруі тиіс. Осылайша, оқытушының ақпаратты студентке беруі үшін емес, біріккен әрекеттегі білімнің туындауы және ойынға қатысушылардың диалогтық қарым-қатынасы үшін жағдай жасалады. Оқытушының студенттер тобымен жұмысында интерактивті сабақтарды пайдаланудың нәтижелері студенттердің коммуникативтік икемділіктері мен білімдерінің, студенттер арасындағы эмоциялық контакттың (диалогтық ортада өмір сүре білу, диалогтың не екенін және оның не үшін қажет екенін түсіну), аналитикалық қабілеттіліктерінің, өз әрекеттеріне жауапкершілікпен қараудың (критикалық ойлау қабілеті, негізделген тұжырымдамалар жасай білу, мәселелерді және дауларды шеше білу, шешім қабылдай білу және олар үшін жауап беру), өз болашағын болжау және жобалау қабілеттілігінің қалыптасуы және дамуы болып табылады.

Қарқынды оқу ісіндегі, және ең алдымен өзіндік жұмыстағы уәждемелік фактор – оқытушының жеке басы болып табылады. Оқытушы студент үшін жас ұрпаққа маңызды мәдени тәрбие беретін кәсіпқой

ретінде үлгі болуы тиіс. Оқытушы студентке өз шығармашылық потенциалын ашуға, өзінің ішкі дамуының келешегін анықтауға көмектесе алады және көмектесуі тиіс.

Біріккен әрекет – әр қайсысы өзінің ерекше жеке үлесін қосады дегенді білдіреді, жұмыс барысында білім, пікір, әрекет әдістерімен алмасу жүзеге асырылады. Жеке, жұптық және топтық жұмыс ұйымдастырылады, жобалық жұмыс пайдаланылады, құжаттармен және түрлі ақпарат көздерімен жұмыс жүзеге асырылады.

Осылайша, оқытудың интерактивті формаларын енгізу – заманауи жоғарғы білім беру орындарындағы студенттерді дайындауды жетілдірудің ең маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

1. *Суворова Н. «Интерактивное обучение: Новые подходы» – М., 2005. – 42 с.*
2. *Кашлев С.С. Интерактивные методы обучения – Минск: ТетраСистемс, 2011. – 223 с.*

ОТНОШЕНИЯ ШКОЛЫ И СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ К ВОПРОСАМ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ

А.К. Айтпаева – *к.п.н., доцент кафедры общей, возрастной и социальной педагогики КазНПУ им. Абая*
А.А. Даутбекова – *старший преподаватель*

Түйін

Мақалада білім беру мәселелеріне қазіргі заманғы отбасы мен мектептің қатынасы мәселелері қарастырылады.

Summary

In the article attitudes of school and modern family are examined toward the questions of education of children.

Родители учащихся становятся все более активными заказчиками образовательных услуг, обладающими собственным пониманием качественного и полезного для своего ребенка школьного образования. Именно заказчиками, но не партнерами и участниками самого процесса. Объективность их выбора школы и вуза для своего ребенка, важных и не очень учебных предметов, отношение к полученным оценкам и проблемам школы заставляет думать, что большинство из них к образованию относится на уровне обыденных представлений, не вникая в сложные педагогические споры и рассуждения.

Современная семья часто упрекается школьными педагогами (78 % из них) в недостаточном внимании к школьным проблемам их детей. Около 70% родителей недостаточно высокого мнения о профессиональных и личностных качествах школьных учителей. Создается ощущение, что родители затаили со своих юношеских лет "досаду" на школу, понимая, при этом, что без школы жить станет невозможно, ведь ребенка надо куда-то деть на время работы. Но это их ребенок и его необходимо защищать, в том числе и от "вредных училок". Насколько обоснованы эти взаимные упреки, что в них от общего раздражения жизненными трудностями, а что – объективные процессы, происходящие как со школой, так и с семьей. Для ответа на эти вопросы потребуется разобраться в том, какие изменения испытывает современная казахстанская семья. На сегодня, в независимом Казахстане, социологи условно выделяют три типа семьи:

- **Во-первых,** это авторитарная традиционная семья (жена зависит от мужа, дети – от родителей, дети воспитываются в условиях подчинения родительской воле).
- **Во-вторых,** это семья с 1-2 детьми, в которой на детей тратится от 1/3 до 1/2 семейного бюджета, а родительское отношение к ним лучше всего характеризуется словом "опека".
- **В-третьих,** с 70-х годов у нас начинает проявляться европейская супружеская семья, связанная не столько отношениями родства и родительскими обязанностями, сколько отношениями супружеского партнерства.

Иначе говоря, семья заводится не только ради детей, и взрослые не собираются полностью жертвовать своими интересами ради них. Такая семья пытается создать и партнерские отношения между детьми и взрослыми. Члены такой семьи часто независимы в своих интересах, потребностях, здесь мало выработанных правил и контроля. Как бы ни относиться к этим типам семьи, но опыт Запада показывает, что возврат к авторитарной семье маловероятен. Постепенно она и детоцентристская семья будут вытесняться современной партнерской. Но это не означает, что в ближайшие годы будут забыты основные модели современного семейного воспитания – диктат, опека, отчуждение детей. История семьи не определяет полностью стиль семейного воспитания. Поэтому школа сегодня может пониматься и как центр педагогического просвещения родителей. Той функции, которую современная школа чаще всего не может и не хочет на себя брать.

Достаточно представить себе фантастическую ситуацию полной финансовой, материально-техниче-

ской и моральной поддержки нынешней отечественной школы государством. Есть высокие (на уровне всего общества) зарплаты педагогов, школа насыщена техническими средствами и выглядит как процветающий офис, работа педагога считается одной из самых престижных, а правительство громогласно заявляет (в очередной раз), что без образования у страны нет будущего. Будет ли необходима такой школе поддержка родителей – спонсорская, делами, пониманием? Вряд ли. В лучшем случае, родителей будут раз в четверть вызывать на собрание, чтобы "взгреть" за успеваемость и поведение ребенка [1].

А вот в реальных условиях на эту поддержку все-таки надеются (вдруг родители "прозреют" и начнут помогать школе?), а ее отсутствие очень удобно объясняет, почему школа не может решить многие чисто педагогические проблемы. Надеяться, что родители начнут помогать школе из соображений альтруизма или поймут пользу школы, не приходится. Для родителей школа – государственное учреждение с профессионалами, обязанными заниматься их детьми (насколько успешно – другой вопрос). Поэтому можно еще много десятилетий выражать индивидуально или коллективно свою любовь к школе и ее замечательным педагогам в ходе торжественных актов и в СМИ, легче школе и педагогам от этого не станет. Эта школа "чужая" для родителей, но другой, в большинстве случаев, для них и их детей нет [2].

Имеются классификации современной семьи [3]. Ее подразделяют на:

❖ молодую семью с присущими ей проблемами жилья, отношений с родителями, взаимных отношений, детей, недостатка средств и поиска дополнительных источников доходов, с большой вероятностью развода;

❖ материнскую семью (семьи матерей-одиночек). Чаще среди них встречаются матери, работающие либо в сфере неквалифицированного тру да, либо имеющие высшее образование;

❖ многодетные семьи подразделяются на сознательно выбравшие этот вариант и семьи, где не запланировано родились двойни-тройни, семьи, возникшие от слияния двух неполных семей (отец с детьми, мать с детьми), семьи, где дети являются средством получения социальных льгот.

Особое значение принадлежит молодым семьям, имеющим детей школьного возраста. На создание семьи сегодня больше ориентированы женщины. Мужчины чаще стремятся получить лишь партнера для секса, женщины, реже, – "спонсора", на содержании которого будут находиться она и дети. Большое распространение получил "гражданский брак" в форме взаимовыгодного неформального соглашения.

Таким образом, современная казахстанская семья в условиях кризиса перестает играть для человека роль места общения и поддержки. Все это, несомненно, сказывается на отношении к детям. Современные родители подчеркивают важность воспитания детей вообще, но не воспринимают их чаще всего как равноправных субъектов этих отношений. Современная семья достаточно конфликтна, причем, причины конфликта выстраиваются социологами по степени их важности, для семьи:

• материальные отношения, жилищно-бытовые условия, отсутствие общих интересов. 74% родителей считают воспитание детей одной из причин семейных конфликтов [2].

• Чем более открыта семья социальному окружению, чем больше она контактирует с внешним миром, создает виды совместного досуга, тем меньше ее конфликтность. Примерно 25% современных молодых родителей считают, что ответственность за воспитание детей не должна равномерно распределяться между супругами.

• Только 20% родителей считают, что в их семьях есть конфликт поколений. Очень высоко оценивая воспитательный потенциал своей семьи, современные молодые родители, при этом предпочитают проводить досуг, далеко не всегда общаясь с детьми.

Казахстанскими социологами замечено, что более критически относятся к своим детям те родители, которые не участвуют серьезно в их воспитании. Наоборот, те из них, кто проверяет задания, интересуется детской жизнью, оценивают своих детей более объективно. В целом, лишь 15% родителей склонны нести личную ответственность за недостаточное воспитание своих детей, остальные списывают неудачи на недостаток способностей детей и неудачную работу школы.

Отношение родителей к школе таково. 63% – за существование разных типов школ, но 60% видят главную задачу школы только в обучении и лишь 15% – в воспитании. Высокий уровень знаний, получаемых ребенком при благоприятном отношении со стороны учителей – критерий родительского удовлетворения школой. Лишь 10% родителей приемлют наказания в школе. Родители сформировали за последние 10 лет устойчивый набор котирующихся у них образовательных областей (экономика, право, информатика, иностранный язык). Они не готовы сегодня всерьез помогать школе, прийти туда лишний раз. 42% готовы участвовать в уборке класса, 31% – принять дома одноклассников своего ребенка, 20% – провести занятия по интересующей родителей теме с ребятами класса, где учится их ребенок. Около 50% родителей отрицательно относятся к развитию платных образовательных услуг в школе, при этом около 30% понимают их неизбежность [4].

Взрослые озабочены решением материальных проблем, и дети все более предоставлены сами себе, что заставляет родителей перекладывать на школу ответственность и за детский досуг. Тенденция к росту неполных и социально неблагополучных семей в обществе, видимо, будет сохраняться. Проблемы матерей-одиночек (по материалам социологических опросов), больше связаны с вопросами материального обеспечения ребенка, нежели с его воспитанием и школой. Только каждая четвертая женщина этой категории надеется на будущий брак, то есть, большинство рассчитывает на себя. Поэтому они не видят для себя возможности овладевать педагогическими знаниями.Социологами исследовались взгляды на семью не только родителей, но и детей [5]. Вот итоги:

- Чем старше дети, тем менее значимым и эмоционально светлым видится им пребывание в семье.
- Дети сегодня слабо включены в жизнь семьи, плохо представляют свои обязанности, но чутко ощущают главенство в семье, степень ее конфликтности, настроение родителей.

Ответы детей и анкеты родителей фиксируют относительную скудость педагогических приемов современного семейного воспитания. Большинство бесед – основного приема – сводится к вопросам учебы. Родители культивируют послушание и подчинение как основные детские достоинства. Высок уровень наказаний и неоправданных поощрений, компенсирующих недостаток родительского внимания. Все вышесказанное приводит к выводу о сокращении ценности детства в семье. Существенным является противоречие между занятостью родителей и необходимостью для детей психологического комфорта и общения с родителями. Семья все меньше служит психологическим убежищем для ребенка.

История педагогики показывает, что в Казахстане долгое время формировалось отношение только к школьному воспитанию как полноценному в сравнении с воспитанием домашним. Социальная занятость родителей в советскую эпоху породила растущий от поколения к поколению педагогический инфантилизм родителей, перекладывание ответственности за воспитание на школу. Школа же традиционно использует воспитание и обучение словом, под которым часто подразумевается абсолютно неэффективное "чтение детям морали". Школа не может стать для ребенка домом, семьей, в лучшем случае, это будет хороший детский дом. Школа готовит ребенка к встрече с социумом, семья же смягчает для ребенка этот, порой болезненный, процесс, создавая (в идеале) ребенку эмоциональный комфорт, недостижимый в массовой школе. Попытка их подменить друг друга обречена на провал, ибо их социально-педагогические роли различны.

Таким образом, возможными сферами совместной работы школы и родителей сегодня могут стать:

1. Работа по познанию подростком себя, и круга своих интересов (понимаемая не только как профориентация).
2. Поощрение детских инициатив в общественно-полезной деятельности при поддержке родителей.
3. Всестороннее и грамотно выстроенное педагогическое просвещение родителей по всему спектру проблем современной молодежи.
4. Совместное с родителями индивидуальное психологическое диагностирование и консультирование подростков в рамках психолого-педагогического консилиума.

1. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. – Л., 1990.

2. Личность, семья, школа (проблемы социализации учащихся) / Под ред. С.Г. Вершловского. – СПб., 1996.

3. Голод С.И., Клецин А.А. Состояние и перспективы развития семьи. Теоретико-типологический анализ и эмпирическое обоснование. – СПб., 1994.

4. Образовательная среда школы: проблемы и перспективы развития / Под ред. С.В. Тарасова. – СПб., 2001.

5. Венгер А.Л., Цукерман Г.А. Схема индивидуального обследования детей младшего школьного возраста: для школьных психологов. – Томск, 1993.

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ И ПОНИМАНИЯ ТЕРАПЕВТИЧЕСКИХ СКАЗОК У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Р.Б. Абдрахманова – *к.пс.н., доцент, КазНПУ им. Абая,*
Я.Ю. Тамбовцева – *магистрант 1 курса*

Түйін

Сонымен, терапевті ертегілер мен оқиғаларды қабылдау мен түсінудегі жетістік көбіне әңгімелеу процесінің тиімді ұйымдастырылуына байланысты. Айта кету керек, балалар өз достарының, қатарластарының назарын қажет етеді, сондай-ақ әр балаға біздің жылуымыз, мейіріміміз ауадай қажет. Әр бала өзінше ерекше жеке тұлға, әрі ол бар жақсылыққа лайықты.

Summary

So the success in the perception and understanding of the therapeutic tales and stories depends to large extent (on) effective organization of the process telling. It should he remembered that children are in need friends and ally s. They need our love, understanding of its acceptance necessary as much as the air one breathes. Every, child is unique, enjoying, full liqhts personality and tries to vine qreater.

Сказка, как творческий продукт, является результатом взаимодействия многих психических структур и процессов, в ней обьединяются внутренние переживания и внешние впечатления.

Восприятие неразрывно от понимания. Процесс опознания происходит посредством формирования персептивного образа и составление его с системой эталонов.

Факторами, определяющими адекватность восприятия и понимания терапевтических сказок у детей дошкольного возраста, являются: уровень познавательных возможностей ребёнка, половые различия и предпочтение сказки, как метода педагогического воздействия.

Рассматривая сказкотерапию как восптательную систему, Зинкович-Евстигнеева Т.Д. предлагает ряд принципов, первый из которых- осознанность. Это означает, что работа со сказкой подразумевает осознание причинно-следственных связей и роли каждого персонажа в развитии сюжета. Принцип множественности предполагает, что читатель понимает многозначность каждого сказочного события. Заключительный принцип – связь с реальностью, т.к. каждая сказочная ситуация разворачивает перед читателем жизненный урок. Эти принципы служат основой для предложения схемы анализа сказки (1).

Сакович Н.А. выдвинул следующие принципы развивающего образования:

1. Принцип основного развития ребёнка, включающий в себя развитие физической, эмоциональной, интеллектуальной, социальной и духовной сфер сознания.
2. Принцип логики взаимодействия.
3. Принцип развития и учащегося, и самого себя.
4. Принцип саморазвития ребёнка.
5. Принцип отсутствия ущерба психического и физического развития детей.
6. Принцип грамотного использования психологических закономерностей развития детей и взрослых (2).

Рассматривая и анализируя сказки, мы ориентируемся на следующие параметры, помогающие интерпретировать сказочный сюжет на психологический язык.

1. Изначальное положение человека (героя), личная история. Так как сочинитель сказки идентифицирует себя с героем, то в сказке это есть обязательно начало сказки. Например: «Жила-была в маленькой деревушке девочка». Или: «Жил-был в некотором царстве царевич».
2. Отношение к себе. Например, «Жил-был Иван-царевич и все его любили».
3. Отношения к препятствиям, как они рассматриваются и преодолеваются. Например «…и увидел Иван огненную реку, и стал он звать на помощь своих друзей…». Это другая жизненная стратегия. «…и увидел Иван огненную реку, кинул в неё свои сапоги, и она заледенела…» и т.д.
4. Образ успеха, перспектива, т.е. куда и зачем движется сказочный герой: за царевной, за молодильными яблоками, за счастьем и т.д.

Н.К. Радина утверждала, что родители – рассказчики считаются лучшими проводниками, открывателями сказок для ребёнка. В родительские функции как обязательное условие входит умение рассказывать сказки, т.к. сказки являются хорошим способом совместной деятельности; могут обучить ребёнка каким-то сторонам жизни, которые в реальности встречаются редко, но необходимы для инкультурации, т.е. для формирования социального поведения; улучшают настроение ребёнка и взрослого.

Сказка учит – потому что рассказывает об основных сюжетах в рамках культуры, а также потому что

может подсказать конкретный выход из сложившейся ситуации, если происходит совпадение: жизненная проблема наталкивается на сказочный текст в ситуации, выраженной внутренней работы слушателя сказки (3).

Родители – проводники в культуру, создатели мира и помощники в решении проблем, но у них часто возникают две проблемы: правильное чтение и рассказывание сказок; правильный выбор сказки для чтения или рассказывания. Для этого необходимо родителям быть уверенным в себе, уметь выбирать подходящее время, уметь создавать подходящую обстановку для рассказа, не торопиться, включить в процесс рассказа ритуал начала и окончания, говорить естественным голосом, использовать домашних кукол для рассказа, использовать актуальную на данном этапе сказку. На ночь детям лучше послушать хорошую сказку, которая начинается и заканчивается в радости, которая напоит и насытит их душу.

Часто дети изо дня в день просят прочитать или рассказать одну и ту же сказку. Родителям в этом случае необходимо набраться терпения и исполнять просьбу, т.к. укрепится психологическое здоровье детей. Рассказывание предпочтительнее чтению, т.к. поддерживает эмоциональную близость и зрительный контакт.

Возникает правомерный вопрос. Как использовать сказки? Самый простой и естественный способ-читать их вслух. В этом случае содержание сказки как- бы автоматически одобряется нами и разрешается для обсуждения.Занятие начинается с ритуала вхождения в сказку.Затем детям предлагается повторить, какие выводы они сделали на прошлом занятии, какой опыт они приобрели, чему научились. Расширение представлений ребёнка о чём-либо предполагает его заинтересованность в прочтении новой сказки.

Отвечая на вопрос: «Лучше читать или рассказывать?», психологи отдают предпочтение рассказыванию, которое позволяет создать атмосферу эмоциональной близости, полноценно поддерживать значимый зрительный контакт. Чтение в свою очередь, помогает ввести ребёнка в мир книг, что ему весьма пригодится в будущем. Впрочем, и для рассказывания, и для чтения необходимо создать подходящую обстановку: уютная комната, мягкий диван или кресла с удобными подлокотниками (возможно подушки, плед). Родитель и ребёнок сидят рядом, взрослый обнимает и слегка прижимает к себе ребёнка. Родитель говорит спокойным, «глубоким» голосом, сопровождая рассказ драматическими приёмами. В вечернее время можно добавить волнующие элементы: затемнение, свечи. Если ребёнок попросит рассказать или прочитать одну и ту же сказку многократно, то необходимо выполнить его просьбу, т.к. возможно, эта сказка наиболее соответствует восприятию ребёнка в данный момент и помогает ему понять важные для себя вопросы и решать актуальные для него проблемы. Читая сказку дошкольнику, необходимо внимательно смотреть за тем, как он слушает. Если беспокойный обычно ребёнок замер – это говорит об актуальности темы сказки. Если спокойный ребёнок начинает вертеться – значит , либо тема абсолютно незначимая, либо сказка по форме трудна для понимания. Может быть ещё третий вариант: тема «болезненная» настолько, что даже упоминания о ней совершенно в ином контексте приводит к отторжению. Однако здесь за невниманием ребёнка легко рассмотреть высочайшее внутреннее напряжение, связанное с любыми разговорами на данную тему. В процессе чтения можно попросить ребёнка высказать своё мнение относительно течения сказки. Может быть, он что-то своё добавит, что-то наоборот изменит, выскажет своё мнение по поводу действий героев и сюжета. Закрепление предполагает игры, символические путешествия, превращения, т.е.проигрывание новой сказки.

Интеграция предусматривает поиск связи полученного «сказочного» опыта и реальной жизни.Вне зависимости от активности ребёнка во время чтения, закончив, необходимо обсудить сказку. Здесь уже ваши возможности безграничны, – спрашивайте всё, что вам придёт в голову, делитесь своими мыслями и чувсвами с ребёнком. Однако необходимо соблюдать два основных правила:

Во-первых, ребёнок должен иметь возможность сказать всё, что он думает. Ребёнок должен чётко знать, что ни одно из его высказываний не будет подлежать осуждению.

Во-вторых, подталкивая ребёнка на обсуждение истории, высказывая своё мнение, нужно по возможности отдавать «бразды правления» в этом разговоре ребёнку. Лучше всего, если ребёнок будет задавать вопросы, а мы будем искренне на них отвечать.

Однако не стоит «затягивать» обсуждения. Если ребёнок устал – это значит, что длительная эмоциональная активность такого рода для него сложна или сама тема отбирает много сил.

Если ребёнок не хочет ничего говорить, – не заставляйте его. После обсуждения можно попросить нарисовать рисунок, иллюстрирующий данную сказку. Рисование является важным закрепляющим фактором, а также при необходимости расслабляет и успокаивает ребёнка, снимая напряжение, вызванное обсуждением проблемной темы. После рисования, предметом обсуждения может стать уже сам рисунок. Дело в том, что ребёнок скорее выберет сюжет наиболее значимый для него, значит, содержание

рисунка может вам много сказать о реакции ребёнка на сказку. Возможно, вас поразит, что ребёнок создал рисунок, не совсем «правильно» иллюстрирующий сказку. Это нормально, так он выделяет наиболее значимые моменты и вносит коррективы в саму сказку, а также выражает своё отношение к сюжету.

Последний этап работы со сказкой сравнивается с фигурами «высшего пилотажа». Это драматизация или «проигрывание» сказки или её частей. Для этого необходима уверенность в себе, отсутствие стеснения и желание помочь своему ребёнку. Нужно начать с раздачи ролей, а затем выстроить «сказочное» пространство: «диван будет морем, стул – горой, коврик-домом». Необходимо доверять своим чувствам и стараться «расшевелить» ребёнка, не перегнув при этом палку. Если ненавязчиво и мягко пытаться играть с ним – рано или поздно он ответит взаимностью, привыкнув и почувствовав безопасность. И, как только появится малейшая инициатива, – нужно поддержать её, как ценное растение, требующее осторожности при уходе. Также, необходимо помнить, что сказочное путешествие детей должно быть наполнено разными играми.

Педагоги и родители также с интересом участвуют в сказкотерапевтических занятиях. Их внутренний ребёнок пробуждается и активно вступает в игру, позволяющую не только расслабиться и снять напряжение, но и смоделировать, а затем проиграть многие проблемные ситуации. Резюмирование состоит в подведении итогов, затем следует ритуал выхода из сказки.

Итак, от эффективной организации процесса рассказывания зависит многое.

Для этого необходимо: создать для ребёнка «зону безопасности» или психологически комфортную обстановку, т.к. находясь в ней, ребёнок просто слушает сказку, узнаёт что-то новое, что-то сопоставляет, сравнивает, рассказывать сказку непреднамеренно, будто-бы случайно, т.к. в это время, ребёнок открыт для прослушивания; найти для сказки разумное основание, т.к. в этот момент, ребёнок становится очень внимательным слушателем; не анализировать и не обсуждать сказку после её окончания; не перегружать ребёнка сказками и историями, чтобы он не утратил к ним чувствительность.

В заключении, лишь отмечу, что, действительно, успех в восприятии и понимании терапевтических сказок и историй во многом зависит от эффективной организации процесса рассказывания. Следует помнить, что дети нуждаются в друзьях и союзниках, что им как воздух, необходимы наша любовь, понимание и принятие, что каждый ребёнок уникален, является полноправной личностью и заслуживает большего.

1. Вачков И.В. Сказкотерапия. Развитие самосознания через психологическую сказку. – М., 2003. – С. 5-20.

2. Гнездилов А.В. Авторская сказкотерапия. Дым старого камина. – СПб., 2003. – С. 4.

3. Зинкович-Евстигнеева Т.Д. Основы сказкотерапии. – СПб., 2007. – С. 7-8, 17.

4. Радина Н.К. Истории и сказки в психологической практике. – СПб., 2003.

5. Кавелина Л. Статья. Журнал «Психология в школе», №1(13). Сказкотерапия как метод активизации ресурсов личности. – Астана, 2008.

6. Шерьязданова Х.Т., Искакова Э.В. Сказкотерапия как метод психологической работы с детьми подросткового и юношеского возрастов. – Алматы, 2004. – С. 4-24.

ВЛИЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОПОЗНАНИЯ УЧИТЕЛЯ НА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Ш.Ж. Колумбаева – *к.п.н., проф., кафедра общей педагогики и психологии, КазНПУ им. Абая*

Түйін

Мақалада кіші мектеп жасындағы оқушылардың рухани-адамгершілік дамуына мұғалімнің кәсіби өзін-өзі тануының әсері, сонымен бірге кіші мектеп жасындағы оқушылардың тұлғасының рухани-адмгершілік сапаларын қалыптастыру мәселесі қарастырылады.

Summary

The article discusses the impact of the professional teachers of self-discovery on the spiritual and moral development of junior high school students, as well as the formation of spiritual and moral qualities of the personality of the younger students.

Воспитание детей и молодежи как сознательных граждан, патриотов, обретение ими социального опыта, нравственных убеждений и ценностей, формирование потребности творить и совершенствоваться есть важнейшее условие развития казахстанского государства.

Перед общеобразовательной школой ставится задача подготовки ответственного гражданина, способного самостоятельно оценивать происходящее и строить свою деятельность в соответствии с интересами

окружающих его людей. Решение этой задачи связано с формированием устойчивых духовно-нравственных качеств личности школьника. Одной из важных предпосылок нравственного воспитания школьников является общий нравственный «климат» в классе и школе, стиль отношений между учителями и детьми, детских взаимоотношений. В обстановке взаимной заботливости и внимания, доброжелательности и требовательности каждый ученик ощущает себя полноправным членом коллектива. Такая обстановка благоприятствует развитию достоинств и преодолению недостатков школьников.

Воспитание – питание души и сердца ребенка возвышенным, благородным, прекрасным. Образование – ваяние, создание образа. Следовательно, учебно-воспитательный процесс заключается в создании образа путем питания души красотой. В школьном коллективе он должен планироваться и строиться во взаимосвязи духовного и светского воспитания, а внеклассная деятельность являлась логическим продолжением начатой на уроке работы.

Человек не может существовать без духовной жизни. Духовность есть часть культуры, основа бытия. Обогащение духовной жизни, воспитание Сердца, становление Благородной личности в каждом ребенке путем раскрытия его личных качеств и свойств, выработка позитивного отношения к жизни – основные направления формирования духовности личности.

«Ребенок не доска и не воск, он просто самое удивительное Чудо из всех чудес, дарящее педагогу, воспитателю возможность превратиться в Волшебника. Овладев тонким умением находить точки соприкосновения с душой ребенка, педагог сможет постепенно раскрыть безграничное множество многообразных и многоцветных задатков, способностей, скрытых в его внутреннем мире. Он сможет превратить ребенка в своего соратника в деле его же воспитания, направить его на самопознание, самораскрытие, саморазвитие, самосовершенствование. Дети – чудо, но нужны и педагоги – волшебники. Они нужны не только отдельным детям, а каждому ребенку, ибо чудо – в каждом из них. Волшебство учителя в том и должно заключаться, чтоб придать обучению многогранность, всесторонность, гармоничность, сделать его стимулирующим, развивающим. Для этого необходимо вооружиться верой в ребенка, в его огромные возможности» пишет Ш.А. Амонашвили [1, с. 9-11].

Формирование духовно-нравственных качеств личности младшего школьника предусматривает решение главной задачи – это общение с детьми, стремление к диалогу, желание найти альтернативный выход, всегда быть терпимыми и вежливыми. Человек – это целый мир, океан, вселенная, в котором бушуют радости, переживания, огорчения... И роль педагога в становлении духовно-нравственных ценностей у ребёнка, имеет основное значение. Влияние учителя на ученика обусловлено личностными качествами, жизненной позицией, нравственно-духовными ценностями, осознанием роли педагога в современном обществе, его ответственностью за обучение и воспитание подрастающего поколения. Личный пример учителя, его отношение к детям имеет определяющее значение в духовно-нравственном воспитании младших школьников.

Учитель должен научить младшего школьника познавать окружающий мир, испытывать чувства патриотизма и гордости за свою страну, уважительно относиться к другим народам страны, иметь межэтническую толерантность, уважать личность и ее достоинства, нетерпимо относится к любым проявлениям насилия, обладать оптимизмом в восприятии мира. И наряду с этим он должен помочь ученику познать себя, свои возможности, способности, природные задатки и дарования, помочь каждому воспитаннику в развитии его индивидуальности, неповторимом своеобразии личности.

Глубоко прав известный психолог А.Н. Леонтьев в том, что личность не только «момент деятельности, но и ее продукт», «ею не родятся, а становятся». Личность педагога, его талант и мастерство раскрываются через профессиональное самопознание и саморазвитие.

Как показывают исследования педагогов и психологов источником активности личности являются ее потребности. Потребность в познании собственного «Я» относится к фундаментальным социальным потребностям личности наряду с потребностью в труде, общении, в достижениях и т.п. Одной из основных потребностей человека является потребность в самовыражении.

Потребность обучать, воспитывать, способствовать разностороннему развитию школьников присуща педагогу, который постоянно работает над собой, над формированием и совершенствованием своих личностных и профессиональных качеств. Современная образовательная ситуация объективно требует становления педагога субъектом собственного профессионального развития. Профессиональное самопознание как процесс является первым шагом к профессиональному совершенствованию, саморазвитию. Сущностью саморазвития становится новое видение и понимание окружающей среды, самого себя и своего «Я», признание приоритета гуманистических ценностей.

По Е.И. Артамоновой, самопознание учителя есть познание личностью себя в процессе оформления

собственных мыслей, проявления чувств, эмоций, выполнения обязанностей: растущее осознание и признание собственной уникальности, развитие самоуважения. Самопознание есть проявление духовной культуры личности, осознание причастности к Космосу, человечеству, нации и своих возможностей по самосовершенствованию [2, С. 22].

Поэтому, в проектировании учебно-воспитательного процесса педВУЗа профессиональное самопознание должно рассматриваться как один из важнейших компонентов формирования готовности будущего учителя к педагогической деятельности. Профессиональное самопознание позволяет расширить свое представление о себе, как об учителе. И в этом значима роль самопонимания. Самопонимание выступает внутренним условием развития личности учителя и формирования его личностных и профессиональных качеств. Самопонимание зависит от образа жизни, от жизнедеятельности.

Самые существенные составные нравственно-духовного облика учителя – это глубокое знание общечеловеческих ценностей, умение на их основе обучать и воспитывать учащихся, знание теории и практики гуманной педагогики, убежденность в возможности воспитания доброго человека, высокое чувство ответственности за содержание профессиональной деятельности.

Человек, который в силу своей профессиональной деятельности, должен учить детей честности, доброте, порядочности, ответственности, в первую очередь, сам должен быть носителем этих качеств. Воспитатель должен быть воспитан сам. Следовательно, для учителя самопознание тесно связано с самовоспитанием.

Самовоспитание – это сознательная и планомерная работа над собой, направленная на формирование таких свойств и качеств, которые отвечают требованиям общества и личной программе развития, – пишет А.Г. Ковалев [3, с. 7].

Примерно такое же определение дает этому понятию А.И. Кочетов. «Самовоспитание, – пишет он, – это сознательное и управляемое личностью саморазвитие, в котором в соответствии с требованиями общества, целями и интересами самого человека формируются запроектированные им силы и способности» [4, с. 136].

Самовоспитание, – пишет Л.И. Рувинский, – это сознательная, целенаправленная деятельность человека с целью изменения своей личности. Работа над собой является особого рода деятельностью, высший уровень самоизменения. Реальная деятельность по самоизменению составляет неотъемлемую черту самовоспитания. Деятельностный характер самовоспитания способствует развитию личности. Вместе с тем, как отмечает Л.И. Рувинский, в самовоспитании главную роль играет цель. Цель, как закон определяет способ и характер действий человека, который подчиняет ей свою волю [5, с. 189].

Самовоспитание только тогда можно рассматривать как самовоспитание, если оно вызвано желанием человека изменить себя, если само самовоспитание является мотивом его деятельности по самоизменению. Деятельностный подход помогает понять социальную обусловленность личности, которая существует и реализуется во взаимосвязях с общественной средой: личность не замкнута на саму себя. В ней интегрируется деятельность человека в системе общественных отношений [5, с. 9].

Акцентируя внимание на самовоспитании, Л.Д. Столяренко отмечает, самовоспитание – это деятельность человека, направленная на изменение своей личности в соответствии с сознательно поставленными целями, сложившимися идеалами и убеждениями. Самовоспитание предполагает определенный уровень развития личности, ее самосознания, способности к ее анализу при сознательном сопоставлении своих поступков с поступками других людей. Отношение человека к своим потенциальным возможностям, правильность самооценки, умение видеть свои недостатки характеризуют зрелость человека и являются предпосылками организации самовоспитания [6, с. 356-357].

Таким образом, осознание необходимости изменения, преобразования своего внутреннего мира и поиска новых возможностей профессионального развития является условием успешности деятельности учителя. Обращение учителя к профессиональному самопознанию дает возможность развивать личностные качества в соответствии с гуманистическими ценностями образования. Гуманные качества личности вкупе с профессионально-педагогическими знаниями способствуют формированию компетентного специалиста.

1. Амонашвили Ш.А. Обучение. Оценка. Отметка. – М., 1980. – С. 9-11.

2. Артамонова Е.И. Самопознание как деятельностная сущность духовной культуры учителя. / Самопознание: педагогика любви и творчества: материалы международных педчтений. – Алматы, 2012. - Т.1. – 22-26.

3. Ковалев А.Г. Самовоспитание школьников. – М., 1987. – 71 с.

4. Кочетов А.И. Актуальные проблемы педагогики. – Рязань, 1991. – 136 с.

5. Рувинский Л.И. Самовоспитание личности. – М.: Мысль, 1994. – 140 с.

6. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология // Серия «Учебники и учебные пособия». – М., 2003. – С. 161-162.

ОБУЧЕНИЕ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ НА УРОКЕ «ЗАНИМАТЕЛЬНОЙ МАТЕМАТИКИ» В МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

А.Б. Акпаева – *к.п.н., доцент, КазНПУ им. Абая*

Түйін

Макалада ШЖБМ 3-4 сынып оқушыларының топтық турнирінің сценариі келтіріледі. Сабақтын ерекшелігі оқушылардың іс-әрекетін үйымдастырудың топтық нысаны болып табылады.

Summary

The paper presents a detailed script team tournament students grades 3 and 4 ungraded primary school. Feature is the lesson group form of organization of the students.

Обучение в сотрудничестве – это методика объединения учащихся в микрогруппы для совместного выполнения задания. Ребята работают в группе до тех пор, пока они все вместе не освоят предложенный материал, не придут к общему мнению по решению проблемы или не создадут какой-то творческий продукт (рассказ, рисунок и т.д.). Эта небольшая статья посвящена тому, как организовать на уроке работу в малых группах. В данной статье мы хотим привести подробный сценарий проведения командного турнира учащихся 3 и 4 классов малокомплектной начальной школы.

Цель: активизация познавательной деятельности учащихся, развитие умения работать в группе.

Задачи: Способствовать формированию интереса к урокам математики. Закреплять знания математических терминов, умения выполнять вычислительные действия на изученные случаи умножения, деления, вычитания и сложения, знания геометрических фигур и геометрических величин. Способствовать развитию логического и пространственного мышления, речи, памяти, внимания, умению работать в группе.

Оборудование: тетрадь «Занимательная математика» для 3 и 4 класса авторов Акпаева А.Б., Лебедева Л.А. Алматыкитап 2011; Планшетки маркерные, геометрические конструкторы, таблички с именами и полоски – рост детей, карточки с цифрами 1-5, правила работы в группе.

Ход урока.

- Добрый день ребята. Во многих школах учителя уделяют большое внимание развитию творческих навыков, умению логически мыслить, применять знания в жизни, проявлять смекалку в нужной ситуации. Для этого в нашей школе проводится урок «Занимательной математики». Работать мы будем с рабочей тетрадью «Занимательная математика» для 3 и 4 класса. Сегодня мы проведем командный турнир по математике. Понятно ли вам слово «турнир»? Объясните его (ответы детей).

- Заглянем в словарь (на доске). Пусть кто-то из детей прочитает значение слова из словаря: «ТУРНИР (нем. Turnier)..1) военное состязание рыцарей в средневековой Зап. Европе. В большинстве стран прекратились в 16 в...2) Форма проведения личных или командных соревнований при числе участников свыше двух. Основные системы: круговая (каждый встречается один или несколько раз со всеми) и олимпийская, или кубковая (с выбыванием проигравших в очередном турнире)».

- Мы назовем так наши соревнования по математике. Будем работать в группах. Наша задача: соблюдать правила работы в группе. Давайте их повторим. Перед вами два варианта правил. Прочитайте их. Найдите верный.

Правила работы в группе

1. В группе не нужен ответственный. *2. Если есть ответственный, пусть сам за всех и работает.* *3.Один говорит, другие не слушают.* *4. Свое несогласие не высказывай.* *5. Если не понял, молчи.*	*В группе должен быть ответственный.* *2. Работать должен каждый на общий результат.* *3.Один говорит, другие -слушают.* *4. Свое несогласие высказывай вежливо.* *5. Если не понял, переспроси.*

- Так ли мы работаем в группе? – говорит учитель, показывая первое правило. (Ответ детей – нет, правила эти не верные. Так работать не возможно).

- Прочитайте верные правила. Согласны ли вы с тем, что это верные правила?

- Давайте выберем ответственного – при проведении турниров и конкурсов он называется капитаном. Свои полномочия он может временно передавать членам группы, поэтому не надо бояться этой роли (дети выбирают капитанов).

- Итак, группы готовы к работе. Турнир объявляю открытым. Сегодня команда каждого класса будет

решать не только свои задания, но пробовать решить задания другой команды. Некоторые из них мы решим совместно.

Задание 1

Занятие 16 в тетради по «занимательной математике». Учащиеся 4 класса расшифруют фразу, которую так часто произносил Шерлок Холмс. Вопрос ко всем:

- Кто знает, кто такой Шерлок Холмс и кто придумал этот персонаж? (ответы детей).

На доске справка: Ше́рлок Холмс (англ. Sherlock Holmes) – литературный персонаж, созданный Артуром Конан Дойлем. Его произведения, посвящённые приключениям Шерлока Холмса, знаменитого лондонского частного сыщика, считаются классикой детективного жанра. Прототипом Холмса считается доктор Джозеф Белл (Dr. Joseph Bell), сослуживец Конан Дойла, работавший в Эдинбургском королевском госпитале и славившийся способностью по мельчайшим деталям угадывать характер и прошлое человека.

-Ученики 3 класса также откроют занятие 16 в своей тетради, и выполнят задание № 2. Перед вами палочки (спички) выложены так, что образовалось 6 квадратов. Для этого у вас на столе есть палочки. Работаем вместе группой. Пока кто-то из вас думает, вы можете воспользоваться планшетками, чтобы предложить свой вариант.

Задание для 4 класса: Используйте карандаш для работы в тетради или работайте на планшете. Рассмотрите алфавит «Пляшущие человечки» в пособии «Занимательная математика 4 класс». Расшифруйте фразу, составленную из пляшущих человечков.

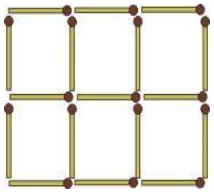

Ответ: **Мистер Холмс частенько говорил: Элементарно, Ватсон!**

Задание для 3 класса: №2 **Из шести три.** Перед вами фигура, составленная из 17 спичек. Вы видите в ней 6 одинаковых квадратов. Задача состоит в следующем: нужно убрать 5 спичек, не перекладывая остальных, так, что осталось всего 3 квадрата.

- Наше время истекло. Вам надо было соотнести значок и букву. Какой алфавит был у Шерлока Хомса? Команда 4 класса, вы разгадали шифровку? (Ответы детей)

- Что означает слово элементарно? Обратимся к словарю. Подберите синоним. (Ответы детей: элементарный – синоним – простой, «ЭЛЕМЕНТАРНЫЙ (лат. Elementarius), первоначальный, простейший, основной).

- Тогда составьте элементарную шифровку для команды 3 класса.

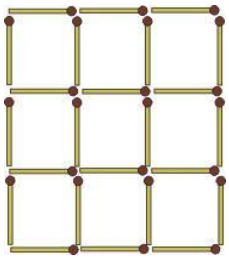

Пока 4 класс составляет задание для 3 класса (шифровку можно оформлять на белом листе или планшете), 3-класс, усложните задание – переверните страницу – на стр. 47. Выложите для соперников задание на крайней парте (или на листе А3, чтобы передать им). И если есть время, попробуйте решить это задание, не показывая другой команде.

Затем 3 класс задаст 4-му свое здание с палочками.

- Группы закончили подготовку. Капитаны, объясните друг другу суть задания. Дети дают задание друг другу. 4 класс решает здание 3 класса

№2. Оставить пять квадратов. В решетке из спичек, представленной на рисунке, нужно так убрать 4 спички, не трогая остальных, чтобы осталось 5 квадратов.

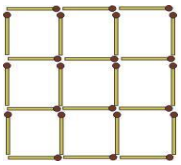

3 класс расшифровывает фразу, которую задаст им 4 класс.

За решение этого задания противоположная команда присуждает другой синюю (плохо), желтую (хорошо) или зеленую (очень хорошо) фишку. Фишка передается капитану.

Задание 2

- **Арифметические ребусы – это задания, в которых разрешается поставить между цифрами знаки любых арифметических действий и скобки так, чтобы получилось верное равенство. Разберем одно задание. Посмотрите на доску. Например,** нам даны три цифры три, между которыми надо поставить знаки, а может быть и скобки так, чтобы в ответе получилось 30.

3 3 3=30

- Я предлагаю такой вариант: **33-3=30**

- Решаем арифметические ребусы вместе. Пользуемся планшетками, чтобы можно было стирать пробные действия. Когда закончите, приготовьтесь выделить от команды ответственного человека, который прочтет решение.

4 класс №;5 стр 49. Вставь пропущенные знаки действий и скобки.

5 5 5 5 = 6 5 5 5 5 = 7

5 5 5 5 = 9

4 класс показывает 3-му свое решение.

Решение: (5 · 5 + 5): 5 = 6 (5 + 5): 5+ 5 = 7 (5 +5) – 5:5 = 9 3 3 класс. Задание №8**.** стр 46. Поставь знаки действий между некоторыми цифрами так, чтобы равенства стали верными:

а) 3 3 3=30; б) 3 3 3 3=30;

в) 3 3 3 3 3 = 30; г) 3 3 3 3 3 =30 3 класс показывает 4-му свое решение.

Решение: 33-3=30 3x3x3+3=30 33-3+3-3=30 3x3x3+3+3-3=30

За решение ребуса противоположная команда присуждает синюю (плохо), желтую (хорошо) или зеленую(очень хорошо) фишку.

Физ-минутка. Ритмический счет:

- Сядем парами (повернемся друг к другу). Считаем до 30 так: Раз – тихий хлопок в ладоши, два тихо на парту, три в ладоши друг с другом.

- Кто скажет, числа, которые вы сейчас произнесли, имеют какую-либо особенность? (они все делятся на 3).

Задание 3

- Следующее задание на упорядочение. 4 класс- №2 стр 48 и 3 класс- №5 стр 45

- 4 класс. Внимательно читайте условие. Чтобы облегчить работу, я распечатала вам имена детей и полоски- рост детей.

Задача на упорядочение. №2 стр 48

№2 В медпункте измеряли рост детей. Зашли 4 девочки: Майра, Валя, Тамара и Гуля. Две из них имеют одинаковый рост. Известно, что Тамара выше Майры, которая ниже Гули. Тамара ниже Вали, которая выше Гули. Кто из девочек одного роста?

Показывай отрезками решение задачи.

● Майра

● Валя

● Тамара

● Гуля

Ответ: Тамара и Гуля.

- 3 класс. Вам для выполнения задания я распечатала имена детей. Рассуждайте вместе, предлагайте и обосновывайте свои выводы.

Задача на упорядочение. №5 стр 45

№5 В очереди за билетами в кино стоят Юра, Миша, Володя, Саша и Олег. Известно что:

1) Юра купит билет раньше Миши, но позже Олега;
2) Володя и Олег не стоят рядом;
3) Саша не находится рядом ни с Олегом, ни с Юрой, ни с Володей.

Кто за кем стоит?

Ответ: Володя, Олег, Юра, Миша, Саша

- Объясните ход решения команде другого класса. Кто из группы объяснит? Кто увидел, чем похожи задания? Оцените друг друга.

Критерии оценки (на доске).

• внимательно читали условие,

• соблюдали правила работы в группе,

• понятно объяснили.

- Капитаны, обменяйтесь фишками-оценками.

Задание 4

- Следующее задание. Геометрический конструктор. У вас в конвертах части этих фигур (показывает на доску)

1 задание простое. Выложите заданную фигуру.

2 задание посложнее. Выложите фигуру по ее силуэту.

На доске показаны фигуры 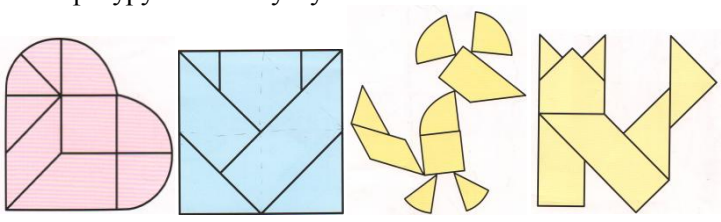

Далее группы складывают кошку и мышку.

- Покажите выполнение задания друг другу. Оцените задание. Для этого надо посмотреть точность выложенной фигуры и время, потраченное на задание.

- Капитаны, обменяйтесь фишками-оценками.

Задание 5

- Последнее задание – математический кроссворд (на доске). Будем отгадывать в такой последовательности: команда 4 класса читает вопрос. 3-й класс отвечает. Дальше наоборот. Но прежде чем, мы приступим, давайте повторим, что означает слово- «по вертикали» и « по горизонтали». С чем связаны эти слова?

- Заглянем в словарь: «Горизонтальный-расположенный вдоль линии горизонта. Вертикальный-отвесный, составляющий с горизонтальной плоскостью прямой угол». Покажите жестом горизонталь, вертикаль.

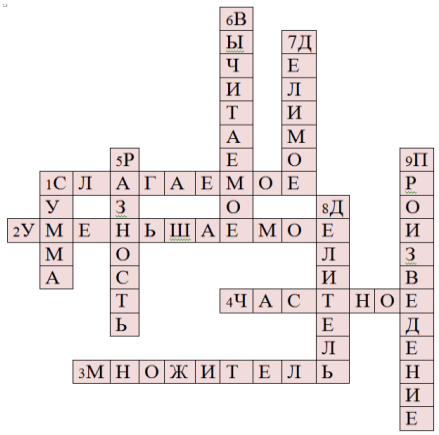

По горизонтали: 1. Число, к которому прибавляют. 2. Число, из которого вычитают. 3 Название каждого числа в умножении. 4. Название числа, которое получается при делении.

По вертикали: 1. Результат действия сложения. 5. Результат действия вычитания. 6. Название числа, которое вычитают. 7. Название первого числа в действии деления. 8. Число на которое делят. 9. Название действия умножения.

- Кроссворд заполнен. Ставим оценки за быстроту и правильность ответа. Капитаны, обменяйтесь фишками-оценками.

- Итак, подведем итоги. С каждым заданием команды справились достаточно быстро, проявили смекалку. На доске ваши оценки. Но, главное, вы показали умение работать в команде, согласно нашим правилам (на доске надо еще раз показать правила работы в группе). Благодарю вас за турнир. Какие бы пожелания друг другу вы хотели бы сказать? Как готовиться к следующему туру?

Обучение в малых группах по методике сотрудничества может оказаться очень полезным для всех ребят. Совместная работа, которую каждый ребенок использует для собственного обучения и обучения окружающих, развивает умение общаться, слушать, коллективно решать проблемы, достигать взаимопонимания. Повышается уровень эмпатии, развивается умение взглянуть на мир глазами другого человека. В работу вовлекаются практически все ребята. Учеба вместе с кем-то, в отличие от учебы в одиночку, снимает страх перед неудачами у более слабых учеников, делает прочнее знания более сильных ребят. Происходит взаимное обогащение учащихся в группе, они обмениваются знаниями и разными способами действий. Правильно организованная совместная работа активизирует познавательную активность, развивает рефлексивные навыки. Многочисленные исследования показали, что хорошо организованные группы оказываются полезными для всех их членов, не зависимо от их начального уровня.

1. *Акпаева А.Б., Лебедева Л.А. «Занимательная математика» для 3 (4) класса, – Алматы: Алматыкітап, 2011.*

ПРЕДМЕТНАЯ ОБЛАСТЬ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Б.А. Жетписбаева – *к.п.н., кафедра общей, возрастной и социальной педагогики, КазНПУ им. Абая*

Түйін

Мақалада этнопедагогиканың методологиялық негіздері қарастырылған. Этнопедагогика педагогикалық қызметтің мәндік аспекттерінебағытталған болашағы зор ғылыми бағыт ретінде анықталады.

Summary

The article discusses the methodological framework ethnopedagogics. Ethnopedagogy is defined as a promising research area, addressed to the essential aspects of teaching.

Системные исследования в области этнопедагогики какмеждисциплинарной отрасли знаний, сформировавшейся на стыке этнологических и психолого-педагогических наук, начались во второй половине XXстолетия. Основным направлением этнопедагогикикак науки стал процесс предотвращения этнической фрустрации в интеграционных процессах многонационального государства. Усиление этнического самосознания, выразившееся в стремлении этносов сохранить уникальность национальной культуры и

систему ценностей, как явление мирового масштаба, получило название этнического парадокса современности. Данное явление, охватившее многие страны мира, сопутствовало противоположной тенденции, сопровождающейся все нарастающей унификацией духовной и материальной культуры, в условиях которой возникла опасность разрушения самобытных культур и исчезновения этносов.

Этническое возрождение, осознание и переживание индивидом своей принадлежности к определенной этнической группе, к ее культуре, традициям и обычаям, стратегии межкультурного взаимодействия мирового сообщества, рассматриваются как закономерная тенденция развития человечества.

В условиях межкультурного взаимодействия мирового сообщества все более востребована этнопедагогика, направленная на сохранение этническойидентификации, качеств этнической общности, в которой индивид формируется как личность, определение путейэтносоциализации подрастающего поколения. Этнопедагогику можно рассматривать как "живое знание народа", как канал трансмиссии культуры от одного поколения к другому, который постоянно пополняется новациями, входящими в традиции народного педагогического знания. Другими словами, этнопедагогика – это один из способов вхождения человека в культуру своего народа.

На протяжении истории развития человеческого общества этнопедагогическое знание постоянно развивалось, пополняясь новыми элементами.Как область научного знания этнопедагогика находится в стадии становления и не обладает устоявшимся понятийно-категориальным аппаратом. Различные подходы к определению понятия «этнопедагогика» объясняютсявариативностью понятийного аппарата на начальном этапе становления науки. В самом общем видеэтнопедагогикапонимается как теоретическое осмысление и систематизация опыта народной педагогики, как совокупность педагогических сведений и воспитательного опыта, объективированного в традициях, обычаях, обрядах, детских играх, игрушках, произведениях народного искусства (Бережнова).

Впервые термин «этнопедагогика» был использован в 1972 году академиком Г.Н. Волковым. По определению ученого,этнопедагогика полнее, точнее передает содержание и сущность науки, предметом которой является педагогическая культура рода, этносоциума, нации, народности, складывающиесяв конечном счете, и в общности психического склада той или другой этнической группы. «Этнопедагогика изучает процесс социального взаимодействия и общественно-народного воздействия, в ходе которого воспитывается, развивается личность, усваивающая социальные нормы, ценности, опыт, собирает и систематизирует народные знания о воспитании и обучении детей, народную мудрость, отраженную в религиозных учениях, сказках, сказаниях, былинах, притчах, песнях, загадках, пословицах, играх, игрушках и прочем, в семейном и общинном укладе жизни, быте, традициях, а также философско-этические, собственно педагогические мысли и воззрения, то есть весь педагогический потенциал, совокупный опыт историко-культурного формирования личности» [1].

Содержание сути этнопедагогики раскрывает два подхода: эмик (специфический) и этик (общий).

Эмик – культурно-специфический подход к анализу педагогических явлений в контексте отдельного изучения различий в педагогике разных этнических групп. В этнографических исследованиях изучение педагогической культуры народов ведется изнутри системы, поэтому сугубо специфично.

Этик – универсальный подход, объясняющий педагогические явления в культуре разных этносов на основе сравнительных исследований и выявления их наиболее ярких черт, сходств и различий. Анализируются этнопсихологические и культурологические данные, изучаются общее и частное различных педагогических явлений в связи с этнопсихологическими и этнокультурными особенностями жизни этноса.

В наши дни в педагогической литературетермины «этнопедагогика» и «народная педагогика» приобретают разные смысловые значения. Принципиальное различие между этими научными понятиями определил Г.Н. Волков: если народная педагогика имеет отношение к опыту и эмпирическим сведениям и знаниям по вопросам воспитания, которые обычно распространяются устно, то этнопедагогика – сфера теоретической мысли, сфера науки. Народная педагогика – это исторически сложившаяся совокупность педагогических сведений и воспитательного опыта, сохранившихся в устном народном творчестве, героическом эпосе, своде правил традиционного поведения и воспитания, обычаях, обрядах, традициях, детских играх и игрушках. Народная педагогика содержит как идеал воспитания, так и пути и средства его достижения. Ценности народной педагогики помогают направить современный учебно-воспитательный процесс на формирование этнического самосознания у подрастающих поколений, развитие у них понимания роли своегонарода, этнической группы в социальном окружении, мировой культуре. По мнению В.С. Кукушина, этнопедагогика – обобщенное понятие, означающее сравнительный анализ воспитательных традиций различных народов, а народная педагогика – воспитательные традиции конкретной этнической группы [2].

В Педагогическом энциклопедическом словаре понятие «народная педагогика» трактуется как «совокупность накопленных и проверенных практикой эмпирических знаний, сведений, умений и навыков, передаваемых из поколения в поколение преимущественно в устной форме. Основное ядро народной педагогики – воспитание в духе гуманности, трудовое воспитание и производственное образование». Е.Л. Христова определяет народную педагогику как «классовое педагогическое сознание народа», а «традиционную педагогику – как сознание определенной национальной педагогики» [3]. В исследованиях Г.С. Виноградова, народная педагогика интерпретируется как составная часть педагогической культуры народа. Г.Н. Филонов считает, что народная педагогика – это система принятых в данной местности данным народом приемов и методов воспитания, которые передаются от одних поколений к другим и усваиваются им, прежде всего как определенные знания и навыки, приобретенные людьми в процессе жизни.

Народная педагогика как сложный социально-культурный феномен является *объектом* этнопедагогики. В народной педагогике превалирует совокупность эмпирических знаний, проверенных практикой воспитания многими поколениями, органично соединенными с жизнью и трудом ребенка; в ней много ценных фактов и оригинальных идей, но нет целостной системы, взглядов, обобщающей теории. Этнопедагогика выступает как теоретическое осмысление и систематизация опыта народной педагогики, представляющей собой совокупность педагогических сведений и воспитательного опыта народа, выработанных и накопленных в процессе общественного развития [4].

В современной наукесложилось несколько взаимоисключающих подходов к рассмотрению явлений этнопедагогики как науки. Среди них выделяется подход, обосновывающий этнопедагогику как междисциплинарную область научного знания, интегрирующую элементы этнологических, культурологических, психолого-педагогических и других наук. Сторонники оппозиционных тенденций полагают признание этнопедагогики в свете самостоятельной отрасли научного знания.

По сути этнопедагогика выступает как междисциплинарная область научного знания, сформировавшаяся на стыке философии, педагогики, этнографии, этнокультуры, этнопсихологии, изучающая традиционную культуру и педагогику этнических общностей с целью выявления общих закономерностей их становления и развития, возможностей использования их богатого воспитательного потенциала в учебно-воспитательных системах, отвечающихпотребностям современности.

Будучи в культурном и историческом плане масштабным явлением, этнопедагогика как научная дисциплина, имея свой предмет и область исследования, выступает объектом рассмотрения многих наук, что и определяет ее *межпредметные связи*. Вместе с тем необходимо отметить, что этнопедагогика использует материалы и данные смежных наук не в готовом виде, а на основе строгого отбора и проведения специальной научной переработки с обязательным выявлением условий и границ их применения. На основе сопоставительного анализа объектно-предметных полей педагогики, философии, этнологии, психологии, истории, социологии, культурологии, религиоведения определены научные связи этнопедагогики с другими гуманитарными науками.

Этнопедагогика тесно связана с *общей педагогикой*, так как первоначально возникла и развивалась в рамках педагогической науки, выступая в течение определенного времени одним из ее разделов. Долгое время этнопедагогические исследования проводились в русле общей педагогики.Однако ее объектно-предметная область изучения выходит далеко за рамки педагогики и ряд исследователей (Г.Н. Волков, А.П. Садохин и др.) правомерно считаютее самостоятельной наукой. По мнению других исследователей (П.И. Пидкасистый, В.С. Кукушкин и др.), этнопедагогика – это часть педагогической науки, исследующая закономерности и особенности народного, этнического воспитания.

В целом, о наличии взаимосвязи педагогики и этнопедагогики свидетельствует неоспоримый факт использования теоретического инструментария общей педагогики в процессе обобщения и систематизации прогрессивного опыта народного воспитания, накопленного веками и тысячелетиями.

Философия разрабатывает систему общих принципов и способов познания, поэтому для этнопедагогики она является теоретической основой осмысления основных методологических положений, педагогических явлений и теорий прошлого и настоящего.

Междисциплинарная связь этнопедагогикис *этнологией*в контексте современных исследований этнических процессов, выраженных в определении путей урегулировании межнациональных конфликтов и причин их возникновения, имеет основополагающее значение для оптимизации межэтнических отношений в мировом сообществе.

Совокупность явлений, относящихся к сфере общественного сознания отдельных этнических групп, являясь одной из предметных областей *психологии,* способствует пониманию национальной психологии в

разработке методик формирования этнического самосознания и культуры межнационального общения, определению форм, методов и средств формирования этнического самосознания, межэтнической коммуникации как объектов этнопедагогических исследований.

Связьэтнопедагогикии *истории* определяется внешними и внутренними факторами. Как внешний фактор история может рассматривать этнические особенности воспитания людей, живших в ту или иную эпоху, их взгляды, воспитательные идеалы, традиции и обычаи. В свою очередь, этнопедагогика рассматривает этногенез, этнические системы воспитания как исторические факты.

Проблемы межэтнических отношений, национальной идентификации, формирования толерантности к представителям других наций обусловили необходимость взаимодействия этнопедагогики с *социологией.* Особое значение для этнопедагогики имеют механизмы социализации, то есть способы, посредством которых человеческий индивид приобщается как к культуре своего народа, так и других народов и стран; приобретает опыт, накопленный человечеством в процессе этногенеза. Этнопедагогика обращается к социологическим теориям и фактам в целях углубленного осмысления механизмов влияния общества на личность, закономерностей поведения человека в микро-имакросоциуме.

Фундаментальное значение дляэтнопедагогикиимеет*культурология* как наука,исследующая условия формирования современной этнокультуры, этнокультурнуюидентификацю, двуязычие в образовании как взаимодействие культур. Этнокультура рассматривается в органической связи с историей развития народа, его менталитета, стереотипа национального мышления и определяется как средство развития культуры.

Методологической основой и эмпирическим базисом изучения этнопедагогическойкультуры является *этнография*как историческая наука, изучающая культурно-бытовые и социальные особенности этносов и этнических групп. Достижения этнографии способствуют определению роли и места народно-педагогических идей в системе культуры того или иного этноса.

Особое место в системе народной педагогики занимает *этнопсихология.* Этнопсихология сосредоточивает внимание наобобщении факторов и источников, способствующих зарождению, развитию и функционированию психологических особенностей представителей конкретной этнической общности; изучении эмоциональной сферы этноса; исследовании мотивационной сферы людей определенной этнической группы.

Этнософия решает задачи определения преимуществ и недостатков отдельного этноса в интеллектуальной сфере, составление коллективного психологического портрета, основу которой составляют рассуждения о «сущности народа», выявления роли конкретного народа в истории развития человечества.

На современном этапе предметная область этнопедагогикине остается неизменной: задачи формируются и уточняются в зависимости от изменения социального заказа, связанного с движением общественного самосознания. Этнопедагогика выясняет педагогические возможности старых обычаев в современных условиях и определяет целесообразность новых обычаев, содействующих воспитанию нового человека.

Этнопедагогика представляет собой научный анализ на явления воспитания, в которой анализируются социальные и педагогические процессы, взаимосвязи, взаимодействия, взаимовлияния педагогики с образовательно-воспитательными традициями того или другого этноса.

Народная педагогика первична для каждого из нас. К.Д. Ушинский рассматривал народную педагогику как источник теоретической педагогики, и наоборот, теоретическая педагогика воздействует на осмысление тысячелетнего опыта народного воспитания. Это диалектическое единство составляет суть феномена этнопедагогики, связующей педагогику с этнографией и фольклористикой [5].

Научная педагогика выросла из недр народной педагогической культуры и отделилась от нее как особая форма разделения труда. Народная педагогика, как совокупность знаний и навыков воспитания, сохранилась в этнокультурных традициях, народном поэтическом и художественном творчестве, устойчивых формах общения и взаимодействия детей друг с другом и взрослыми. Заключая в себе многовековую бытовую культуру воспитания, народная педагогика сохраняет общие черты, имеющиеся в воспитательных традициях разных народов.

Народная педагогика предполагает передачу социального опыта, норм поведения, общественных традиций той или иной идеологии. Она проявляется в моральных законах и обычаях, закрепляет сложившиеся традиции. Существуя со времени возникновения человеческого общества, она впитала в себя вековые обычаи и требования к воспитанию детей. В этой связи, народная педагогика рассматривается как духовный феномен, присущий сознанию народных масс, установки воспитательных действий которой выступают как единство педагогической мудрости и педагогической деятельности народа.

Источниками изучения народной педагогики являются фольклор, этнографические и антропологические материалы, археологические находки, мемуарная литература. Нормативные требования народной педагогики преимущественно извлекаются из устного народного творчества.

Во всех случаях, когда знания, опыт, мудрость, навыки и мастерство передаются по примеру или посредством устной речи в процессе конкретной деятельности, мы имеем возможность наблюдать народную педагогику в действии.

Воспитание в этнопедагогике соотносится с образом жизни, мировоззрением, оно культуросообразно по сущности и духовно по направленности. Этнопедагогика изучает процесс социального взаимодействия и общественного воздействия, в ходе которого воспитывается личность как носитель нравственных этнических ценностей. Именно поэтому этнопедагогика определяется как перспективное научное направление, обращенное к сущностным аспектам педагогической деятельности.

Этнопедагогика как отрасль педагогики выполняет следующие основные *задачи:*

- выявление этнической специфики народной педагогики в традиционных культурах различных этносов;
- поиск закономерностей становления и развития традиционной педагогической культуры народных масс под воздействием социальных, экономических и других факторов;
- способы отражения и функционирования в современной воспитательной практике педагогических воззрений и опыта предыдущих поколений;
- поиск путей использования прогрессивного педагогического наследия в условиях современной системы образования.

В качестве основных позиций изучения этнопедагогических явлений в соотвествии с культурологическим подходом выступают следующие научные принципы этнопедагогики:

- культуросообразности как отражение мировых общечеловеческих и этнических культурных ценностей в их взаимосвязи;
- единство человека, общества и природы;
- этнокультурная направленность научного педагогического поиска;
- этнопедагогическая интерпретация источникового материала (археологического, фольклорного, бытового и др.);
- единство национального, общегосударственного и общечеловеческого.

Принципы этнопедагогики как общие исходные положения, в которых выражены требования к содержанию, методам и организации этнопедагогического исследования, обеспечивают успех в достижении цели исследования.

Методы этнопедагогического исследованияформирует знания о методах познания этнопедагогических явленийи способах педагогической деятельности. В этнопедагогике используются как традиционные общепедагогические методы, так и методы, учитывающие специфику и особенности ее предмета.

К одним из специфическим методов научного этнопедагогического исследования как способов получения информации для установления закономерностей, отношений и зависимостей в этнопедагогическом процессе относятся *методы изучения фольклорных материалов***.** Фольклор как главный источник знаний отражает быт, культуру, социально-экономические и педагогические воззрения создавшего его народа. В устном творчестве народа, в его обычаях, обрядах, традициях заключен большой объем информации по вопросам воспитания, что не может не сказаться положительно на развитии этнопедагогической науки.

Разнообразная и достоверная информации об изучаемых народах и их культурах, содержащейся в исторических памятниках, находит отражение в *изучении письменных источников.* В качестве письменных источников используются история народов, описание их культур, что сохраняет к этим источникам устойчивый интерес ученых-этнологов.

Изучение археологических материалов позволяет довольно точно определить время каких-либо исторических событий и возраст предметов культуры. Использование археологических материалов в качестве источника основано на понимании культуры как способа и результата материальной и духовной деятельности человека. Материалы архаики, локализованные во времени и пространстве, отражают культурную, а нередко родовую и этническую принадлежность.

Методы полевых исследований основываются на длительном пребывании и вживании исследователя в изучаемую этническую среду, что позволяет получить сведения как о материальной (орудия труда, утварь, украшения, одежда и т.д.), так и духовной(традиции, обряды, обычаи, ритуалы, фольклор и т.д.) культуре народа. Материализованные свидетельства духовной культуры, предметы культа, народного искусства, места и типы захоронений фиксируются подобно объектам материальной культуры.

Историко-педагогический анализ способствует более глубокому пониманию современного состояния анализируемого этнопедагогического явления. Применим почти ко всем педагогическим явлениям, как возникновение и становление национальной системы образования; основные традициив развитии просвещения и культуры; структура системы народного образования и ее изменения на определенных исторических этапах; характеристика школьной политики государства и взаимоотношений школы и религии в стране и т.д.

Социологический метод предполагает оценку социального характера народного образования, анализ целей и задач, содержания и методов воспитания и образования с позиций этнической структуры общества, оценку соответствия организации школы потребностям народа.

На основе *сравнения* и сопоставления педагогических явлений и установления их различий возможно определение общих закономерностей, тенденций развития и национальных особенностей систем воспитания различных этносов.

Педагогический эксперимент предполагает научный опыт в области учебной и воспитательной работы с целью выявления способов и путей функционированияэтнопедагогикив современной учебно-воспитательной системе. Изучение педагогических явлений осуществляется в специально созданных и контролируемых условиях в ходе активного вмешательства в учебно-воспитательный процесс.

Теоретическое исследование народно-педагогических явлений широко применяется в процессе историко-педагогических исследований при изучении творческого наследия педагогов прошлого или конкретного исторического этапа в духовном прогрессе того или иного народа. В ходе теоретического исследования рассматриваются отдельные стороны, признаки, особенности или свойства педагогических явлений, выявляется общее и особенное, устанавливается общий принцип или правило.

Этнопедагогика как учебная дисциплина имеет своей целью воспитание педагогической культуры личности, формирование практических умений и навыков использования опыта народной педагогики в современной социально-педагогической деятельности.Таким образом, на современном этапе происходит осознание необходимости более активного насыщения учебно-воспитательного процесса компонентами веками накопленного народного опыта воспитания. Развитие отечественной системы образования на основе общечеловеческих нравственно-воспитательных ценностей – один из главных путей ее инновационного преобразования.

1. *Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М., 2000.*
2. *Кукушин В.С., Столяренко Л.Д. Этнопедагогика и этнопсихология. – Ростов-н/Д: Феникс, 2000. – 448 с.*
3. *Христова Е.Л. Об уточнении понятийного аппарата этнопедагогики // Советская педагогика. 1989. - №7.*
4. *Бережнова Л.Н. Этнопедагогика. – М.: Издательский центр. «Академия», 2008. – 240 с.*
5. *Давыдова О.И. Реализация этнопедагогических идей в современной образовательно-воспитательной системе // Педагогические взгляды К.Д. Ушинского и современная научная и образовательная практика 2000 г. – С. 57-62.*

ШЕТЕЛДІКТЕРГЕ ТҮРІК ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ МОТИВАЦИЯНЫҢ (ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ) МАҢЫЗЫ

М.Абсатова – *п.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ,*
О.Бектурганов – *магистрант СДУ*

Түйін

Шетелдіктерге түрік тілін үйрету барысында оқушылардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттыру, олардың бұл іс-әрекетінің маңыздылығына әрі қажеттілігіне көңіл аударту, тіл үйрену кезінде олардың бұдан ләззат алуының және сабақты зейін қойып тыңдауларының бірден-бір жолы – оларды осы іске ынталандыра білумен байланысты. Сондықтан, жалпы тіл үйренуде және түрік тілін шетелдіктерге үйретуде үйренушілердің мотивациясын қалыптастыру өте маңызды. Осы мақсатта тіл үйрету әдіс-тәсілдеріміздің оқушыға арналып жасалуы, тіл үйрету процесінде қолданылатын материалдарымыздың молдығы әрі мұғалімдеріміздің осы бағытта дайындалуы қажет.

Özet

Gelişim ve öğrenme psikolojisinin de temel kavramlarından biri olan motivasyon, bireyin öğrenmeye istekli hâle gelmesidir, diye tanımlanabilir. Motivasyon, insanı harekete geçirmek olarak da tanımlanabilir. Biz bunu "istekli olarak harekete geçmek" diye tanımlıyoruz.

Eğitimde bireyi istekli hâle getirmek diye adlandıracağımız motivasyonun yabancılara Türkçe öğretimdeki önemi yadsınamaz. Yabancılara Türkçe öğretiminde motivasyon için dersi eğlenceli hâle getirmek şarttır. Aksi takdirde ders angaryaya dönüşür ve öğrencilerin motivasyonu kaybolur. Yabancı birinin sizin dilinizi hangi sebeple öğrenmek istediği kadar sizin ona yaklaşımınız, dersi çekici ve ilginç hâle getirmeniz de öğrencinin dersten soğumaması açısından önem

taşımaktadır. Çünkü, yabancı dil öğrenenler, dil öğrenmeye başladıklarında hedef dile karşı önlerinde setler oluşturmaya başlarlar. Bu psikolojiyi yok etmek için öğrenciler iyi motive edilmelidir.

Öğrencilerin yaşı, cinsiyeti ve ilgi alanlarının her biri aralarında farklılıklar oluşturur. Öğrencilerin birbirleriyle rekabeti yerine kendini geliştirmesine yönelik bir eğitim anlayışı olmalıdır. Bunun için öğretimde temel ilkelerden biri olan "bireysel farklılıkları dikkate alma" ilkesine dikkat etmek gerekir. Burada öğretim elemanının rolünün önemi artmaktadır. Öğretim elemanının davranışları ve öğrenciye yaklaşım tarzı, yabancı öğrencilerin Türkçeye olan ilgisini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir.

Summary

Motivation a basic concept of developmental psychology and learning psychology can describe as make somebody willing to learn. Motivation can also describe as to actuate somebody. We describe it as "to actuate with willing".

Motivation calling as make somebody willing is important for teaching Turkish to foreign learners. It is essential that lessons render droll for ensuring motivation when teaching Turkish to foreign learners. Otherwise lessons change in to chore and students motivation fall. It is important that your approach to student and rendering the lesson interesting and attractive for motivating students as well as why they want to learn your language. Because foreign language learners, start to build barricade between himself/herself and language when they start to learn new language. Students must be well motivated for removing this psychology of students.

Student's age, gender and interest are different among others. There must be an education approach that student develop himself/herself rather than compete others. Teachers, for providing this approache, consider basic education principle which required to consider individual differences. At that time teacher's role come into prominence. Teacher's behavior and approach affect learners interests relation to Turkish, positive or negative.

Даму және үйрену психологиясының басты атауларының бірі – мотивация, басқаша айтқанда адамның үйренуге талпынуы (құлшынысы) деген мағынаға да келеді. Мотивация – адамға әрекет жасату (жасауға итермелеу) деп те аталады. Түрік тіліндегі сөздіктерде «gudulenme» – біреудің әрекетке немесе үйренуге көшуді қалауы деп берілген. Біз болсақ, «қалауы бойынша әрекетке көшу» деп түсіндіреміз.

«Мотивация» дәлірек айтқанда «бір істі бастау, ол істі жалғастыру және қалаған нәтижеге бару»дан тұрады. Миллер және Долардтың айтқанындай, бір адам үйрену (білу) үшін алдымен қалауы керек, сосын байқап көруі керек және өзінің нәтижеге жетуі үшін бір нәрселер жасауы керек. Мотивация – қалаудан басталады. (Spithill, 1980:72). Мотивация үшін алдымен бір қажеттілік болуы (туындауы) керек. Бұл қажеттілік, адамды әрекет еттіру үшін оны ескертуі тиіс. Содан кейін бұл ескерту оны әрекет жасауға итермелеуі тиіс. Адамда осы әрекетінің нәтижесінде қанағаттану сезімі пайда болады.

Мотивацияның білім беруде, әсіресе шетелдіктерге түрік тілін үйрету барысында да маңызы зор. Мотивация – ішкі және сыртқы болып екі жақты қарастырылады (Ulusoy, 2003:310). Өйткені, екеуінің де мақсаты бірдей. Тек әрекетке көшіретін күштің бастауына байланысты ерекшеленуі мүмкін. Ішкі мотивацияда іс-әрекет жасау талпынысына тұлғаның өзі себепкер болса, сыртқы мотивацияда іс-әрекет жасау үшін сыртқы факторлар әсер етеді.

Оқушы үшін, сырттан оған бәрінен де көп әсер ететіні – мұғалімі боп табылады. Сол үшін мұғалімнің түрік тілін үйрету барысында мотивация үшін сабақты қызықты етіп өткізуі шарт. Олай болмаған жағдайда оқушылардың сабаққа қызығушылығы төмендеп, ынтасы жоғалады. Шетелдіктерге түрікше үйретуде мотивацияның маңызы өте зор. Олардың сіздің тіліңізді үйренуге деген ықыласына қосымша, сіздің де сабақты қалай тартымды, қызығылықты өткізуіңіз оқушының сабаққа деген ынтасын арттыра түсетіндігі сөзсіз. Мұғалім өзінің ұстанымы мен әрекеттерінің нәтижесінде үйренушіге жағымды және жағымсыз әср етуі мүмкін. Оқушының шет тіліне және оның әдет-ғұрыптарына деген жақсы ой қалыптастыру, шет тілін үйренуге әуестендіру, сөзі және іс-әрекеттерімен оқушыны ынталандыру – оқытушының міндеті (Gardner, 1994:365). Оқушының оқытушыны мойындауы өте маңызды.

«Шет тілін үйрену адамның ана тілінен басқа бір тіл және мәдениетпен танысуы деген сөз. Әрбір адам өзге тіл үйренерде ең алдымен өзіне психологиялық бір кедергі қояды да бұл жаңа тілді меңгере алмайтындығын ойлай бастайды.Осыған байланысты, өзге тіл үйретілу барысында, барлық іш пыстыратын (зеріктіретін) нәрселерден аулақ болу қажет» (Barın, 2004:20). Себебі жоғарыда айтылғандар оқушының тіл үйренуіндегі мотивациясын түсіретін факторлар (Aslanargun; Süngü, 2006:128). Төмендеген мотивация тіл үйрену процесіндегі ең үлкен кедергі боп табылады.

Оқушылар түрікшені жақсы біле алмаса (меңгермесе) бұл олардың сабаққа және тақырыпқа қызықпауынан деген сөз. Бұл жерде, мұғалімнің жасайтын алғашқы ісі, оқушының тіл үйренудегі ең маңызды күш – оның назарын аудару болып табылады. Шет тілін үйретуде мотивация жетілікті мөлшерде болуы керек. Бұны жасай алмаған үйрету принципі, үйренушінің тақырыпқа зер салып қарамауы секілді проблемалармен бетпе-бет келуі мүмкін. Нәтижесінде, үйренушінің тақырыптан ауып, басқа нәрселерен айналысып кетуіне әкеп соғады.

Дұрыс жасалған мотивация адамда мынадай өзгерістерге жол ашады:

а) әрдайым жаңа нәрсеге деген қызығушылық, байқампаздық;

б) бір нәрсені орындау үшін талпыну, оған тиісінше уақыт бөлу;

в) жаңа тақырып үйренуде бүкіл зейінін салу, қиыншылықтар туындаған жағдайда да одан бас тартпау, соңына жету үшін райынан қайтпау. Сынып ішінде үйрету-үйрену барысында жоғарыда айтылғандарды жасай алған оқушы, жоғары деңгейде мотивация жасалған болып саналады.

«Айтсаң, ұмытып қаламын,

Үйретсең, есіме түседі,

Жасасам (мен де қосылып істесем) ұмытпаймын», деген сөздер шет тілін қалай үйрету керектігін бізге айтып тұр. Оқушының қалауынсыз шет тілін оған үйрете алмайсыз. Бұл жерде мотивацияның маңыздылығы көрініп-ақ тұр.

Сабақ барысында оқушыны есімімен атап шақыру өте маңызды. Оқушы бойында сенімділік қалыптастыру үшін бұлай жасау шарт. Өзіне деген сенімділік – оқушының үйренуге қызығушылық танытқан тілінде қарым-қатынасқа түсуі үшін өте маңызды. Бұл үшін көптеген іс-шаралардан пайдалану қажет. Осының нәтижесінде оқушы өзін танып, өзіне сеніп, сын көзбен қарау қабілеті оянады (Demirel 2007:100).

Үйрену процесінің оқушының сол уақытымен немесе өткен өмірімен байланысты болуы үйретілген нәрсенің зейінде қалуына көп әсер етеді. Оқушылардың қалаған тақырыптары бойынша өз пікірін білдіруі үшін сынып ішінде қолайлы жағдай жасалуы қажет. Олардың өзара немесе мұғаліммен жақсы қарым-қатынас жасай алуы үшін көңілді сынып іші атмосферасын туғызу мотивацияны ең жоғары деңгейге шығарады.

Шет тілі ретінде түрікше үйретілетін топтардың 8-16 адамнан құралуы, оқушылардың бір-біріна қарама-қарсы қарап орналасуы (U формасында) – мұғалімнің сынып ішінде емін-еркін әрекет етуіне әрі оқушылардың да сабаққа белсенді қатысуына әсер етеді. Себебі, тіл – қатынас құралы. Сөйлеу барысында қолданған бет-жүз мимикаларымыз бен қол әрекеттеріміздіңтіл үйренудегі маңызы өте зор. Айтуға қиналған кейбір сезмдерімізді бір әрекетпен де түсіндіруге болады. Ал, бұлардың барлығы тіл үйренудегі мотивацияның артуына оң әсер етеді.

Әр тіл үйренуші оқушының жеке бір тұлға екендігі естен шығарылмауы тиіс. Сондықтан сабақ барысында олардың бір-бірімен жарысып үйрену емес, әрқайсысының «жеке тұлғалық ерекшеліктеріне» мән бере үйретілуне назар аударған дұрыс. Мысалы, жасы, жынысы және қызығушылықтары ескерілуі тиіс. Барлығы да бір мақсат үшін – түрікше үйренуге келген оқушылардан бірдей нәрсені талап етудің орнына олардың кемшін тұстарын толтыру мақсатында жұмыс жасалуы керек. Берілетін тапсырмалар да оқушының тілді игеру деңгейіне сай берілмесе олардың мотивацияларының азаюына әкеп соғуы мүмкін.

Тіл үйрету барысында өтілген тақырыптарды қайталап отырудың, қажет болғанда оқушыны ынталандыратын сөздердің қолданылуының маңызы өте зор. Шетелдік оқушы жасы қаншада болса да тапсырманы жақсы орындаған кезде мұғалім тарапынан айтылған марапаттау сөз (жарайсың, рахмет, өте жақсы т.б.) арқылы тіл үйренуге деген мотивациясын жоғары деңгейге шығара алады. Оқушыларға бір сөздің әр жағдайда әр түрлі қолданыла алатындығы үйретіліп, кейін оқушының ыңғайсыз жағдайда қалмауы да қарастырылуы тиіс. Тіл үйренген кезде қате сөздер қолданып, қате сөйлемдер құрылуы мүмкін, бірақ бұл қателер дер кезінде түзетіліп отыруы тиіс. Ол қателер шет тілін үйренуші үшін кішкентай болып көрінсе де кейін үлкен түсініспеушіліктерге жол бермес үшін бастан түзетілгені дұрыс. Әрі үйренуші қате сөздер, сөйлемдер қолдану арқылы сол тілді үйренуге деген талпынысын да көрсетеді. Оқушы қате жасаған кезде мұғалім оның қатесін түзету арқылы, дұрысын үйрету арқылы оның жанында екенін, әрдайым іс-әрекетіне көңіл бөліп отырғандығын сездірсе оқушыда да өзіне деген сенімділік, тілі үйренуге деген мотивация пайда болады.

Тіл үйрету барысында ескерілетін ең маңызды сәттердің бірі – үйренудің оқушыға қажеттілігі. Яғни, оқушы бұл тілді қай деңгейде үйренгісі келеді, кейін қай мақсатта қолданады, тіл үйрену үшін қанша уақыт бөлді, оған тілді жазбаша ма әлде тек сөйлеу түрінде ме үйренген жеткілікті? Бұл сұрақтарға жауап беру үшін ең алдымен осының бәрін көрсететін сауалнама жасалуы тиіс. Сауалнама нәтижесіне қарап оқушылар топқа бөлініп, соған сәйкес жұмыс жасалуы тиіс. Мұғалім осы топпен жұмыс істеген кезде материалдарды олардың тіл үйрену мақсаттарына қарап таңдауы тиіс. Топтың тіл үйрену мотивациясын арттыру мақсатында кейде топтағы оқушылардың өздеріне де қызығушылықтарына әрі тіл үйрену мақсаттарына байланыстыматериалдарды әкелуін тапсыруына болады.

Топпен жұмыс істеген кезде сабақтар тек мұғалім тарапынан ғана жүргізілмеуі тиіс, оқушылардың да сабаққа белсенді қатысулары қамтамасыз етілуі тиіс. Бұндай сабақтарда көру және есту қабілеттерімізді қолдану арқылы үйрену әдістерін таңдаған жөн. Қазіргі таңдағы технологиялық жаңалықтар, құрал-

жабдықтар қолданылмаған жағдайда оқушылардың тек тақта мен бор арқылы мотивацияларын көтеру мүмкін емес (Aktaş, 2004: 52). Сол себепті, шетелдіктерге түрікше үйреткен кезде қысқа метражды фильмдер, жарнамалар, түрік ұлтының құндылықтарын таныстыратын деректі фильмдер, әндер мен жырлар секілді материалдардан пайдалану қажет. Сонымен қатар, жаңылтпаш, жұмбақ, сөзжұмбақ секілді ойын түрлерін де кеңінен қолданған жөн.

Ғалымдар тіл үйрену әдістемелерінде мынадай жол да ұсынады: сабақты жұмбақ жасыру арқылы бастаңыз. Жаңылтпаштар жаттатып, сынып ішінде ойындар ойнатыңыз. Жастың да, кәрінің де қызығушылығын тудыратын күлдіргі фильмдер, мультфильмдер, карикатураларды сабақта кеңінен қолданыңыз, оқушылардың өздеріне кішкене сықақ көріністер дайындаттырыңыз (Maurice, Keith.20-24). Оқушылардың өздеріне осындай жауапкершілік жүктелген кезде олардың ізденімпаздық қабілеті ұштала түседі. Өздеріне берілген тапсырманы орындау барысында олар күнделікті басылымдарды оқып, телевизордан хабарлар тыңдай бастайды. Үйдегі қолданылатын шаруашылық заттарының үстіне аттарын жазып үйрене бастайды. Тіл үйренудің тек сынып ішінде ғана емес, күнделікті өмірде де қолдану арқылы үйренуге болатындығын түсіне бастайды. Бір нәрсені үйренудің мектеппен, сыныппен ғана шектелмейтіндігін, адамның өмір бойы үйрену жолында болатындығын түсінген оқушының мотивациясы да арта түсетіндігі сөзсіз.

Шетелдіктерге түрікше үйрету барысында назар аударылатын нәрсенің бірі – үйренушілерге тең құқық берілуі, яғни, олардың тең әрекет етуі. Өзіне көп назар аударылмағанын сезген сәттен бастап оқушы тіл үйренуге деген құлшынысын жоғалта бастайды.

Оқушының мотивациясын ең жоғары деңгейде ұстау үшін оның сол іске деген құлшыныс уақытының ұзартылуын қамтамасыз ету болып табылады. Адамның бір істі зейін салып атқаруы үшін ең көп дегенде жиырма минут қана жұмсайтындығы айтылады. Яғни, қырық бес минуттық сабақтың тек жиырма минутында ғана оқушы өз назарын сол сабаққа аудара алады. Сол себепті, сабақ арасында оқушыны демалдыратын әр түрлі іс-шаралар жасалуы қажеттілігі туындайды. Бірақ, кейде адамдардың сүйіп оқыған кітабынан сағаттар бойы бас алмауы, қызығып тамашалаған фильмін соңына дейін тапжылмай көруі секілді оқиғалар да жоқ емес. Бұдан шығатын қорытынды, зейін қойып бір нәрсені жасауымыз мотивацияға байланысты екендігі. Тіл үйретуде де оқушылардың үйренуге деген қызығушылығын арттыру жолдарының қарастырылуы, арнайы мақсаттардың қойылуы, сынып іші және тысындағы іс-шаралармен келесі болатын сабақты асыға күтуге итермелейтін әдіс-тәсілдердің жасалуы оқушылардың зейін қойып назар аудару уақытының да ұзаруына әсер етері сөзсіз.

1. Aktaş, Tahsin.(2004). "Yabancı DilÖğretiminde İletişimsel Yeti" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 12, s.45-57.

2. Aslanargun, Engin; HilmiSüngü. (2006). "Yabancı DilÖğretimive Etik" MillîEğitim, Y.35, S.70, s. 126-142.

3. Barın, Erol.(2004). "Yabancılara Türkçe Öğretimindelkeler" Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 1, s.19-30.

4. Benhür, Mehmet Hâdi.(2002). TürkçeninYabancılara Öğretiminde Tartışılmayan Ana Kavramlar, GaziÜniversitesi EğitimBilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktoratezi, Ankara.

5. Demirel, Özcan.(2007). ÖğretmeSanatı, PegemA Yay., 12.Baskı, Ankara.

6. Gardner, R. C. / Tremblay, P. F. (1994). "On Motivation, Research Agendas, and Theoretical Frameworks" The Modern Language Journal, Autumn, Vol. 78, No. 3., pp. 359-368.

7. Maurice, Keith. (1988). "Laugh While Learning Another Language: Techniques That Are Functional And Funny", ELT, April, s.20-24.

8. Oxford, Rebecca / Jill, Shearin. (1994). "Language Learning Motivation: Expanding the Theoretical Framework", The Modern Language Journal, Vol. 78, No. 1. (Spring, 1994), pp. 12-28.

9. Spithill, Alma C.(1980). "Motivation and Language Teaching", Hispania, Vol. 63, No. 1. (Mar., 1980), pp. 72-76.

10. TDK, (2005). TürkçeSözlük, Ankara.

11. Ulusoy, Ayten. (2003). "Güdülenme", GelişimveÖğrenme, (Editör: AytenUlusoy), AnıYayıncılık, Ankara.

РАБОТА ВНЕШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В НОВОМ СТАТУСЕ

С.М. Челпакова – *Директор Национального Центрадетей и юношества «Сейтек», Заслуженный работник образования КР*

Nonschool enterprises exist in Kyrgyzstan for more than 75 years. After changes occurred at the beginning of 90-s and adoption of the Law "of Education" in the Kyrgyz Republic, their status changed, they became nonschool institutions of extended education. For 20 years of their work in that status, some experience was accumulated.

The author of the article, Director of "Seitek" National Center of Children and Youth, sole nonschool institution conferred this status, awarded with the medal "Dank" and certificate "Choice of the year in Kyrgyzstan", S.M. Chelpakova-honored education worker of the Kyrgyz Republic tells about the changes occurred in the activity of these institutions for the last 20 years. Today, there are 7 exemplary folk on-stage performance groups, four honored education workers, artists, cultural workers, two World Champions, four International Class Sport Masters, two Sport Masters of the Kyrgyz Republic, 17 outstanding education workers, 10 outstanding culture workers of the Kyrgyz Republic, 2 outstanding physical training and sport workers of the Kyrgyz Republic in the nonschool extended education institution headed by her.

Pupils of "Seitek" Center are known not only in the Republic, majority of CIS countries, but in far foreign countries such as Turkey, India, Bulgaria, France, Austria, Sultanate of Oman, China and others. They have many diplomas, honor letters, Grand prizes, gold and silver medals, presents. Thanks to their efforts, Kyrgyzstan and its art are known abroad.

С принятием Закона Кыргызской Республики «Об образовании» в 2003 году почти два десятилетия внешкольные учреждения работают в новом статусе, являясь внешкольными учреждениями дополнительного образования.

За период, предшествующий принятию Закона, произошло много изменений. Не стало пионерских и комсомольских организаций, старших и отрядных вожатых, а также большого отряда пионерских и комсомольских активистов. Общество, предприятия, организации и учреждения, в том числе и образовательные, начинали жить в новых экономических условиях. Новая историческая реальность потребовала переосмысления традиционных основ воспитания.

Пришлось находить новые формы и методы работы, начали появляться новые направления в их деятельности, которых до 1991 года вообще не было, в том числе ушу, тайэквондо, брейк-данс, хип-хоп, интернет, студии интеллектуального развития детей дошкольного возраста и т.д.

На сегодняшний день произошли изменения в программно-методическом обеспечении дополнительного образования детей, так как прекратилось централизованное получение учебных программ, наглядных пособий, методических рекомендаций и многого другого. Педагоги много усилий потратили на разработку авторских и адаптированных учебных программ, тематических планов и других учебных документов. Создавали условия для проведения занятий, реализации возможностей учащихся, а также своих собственных профессиональных и личностных способностей.

В последние годы на страницах педагогических печатных изданий ведется полемика, публикуются материалы о том, что внешкольные учреждения дополнительного образования нельзя рассматривать как придаток к основному образованию. В соответствии с Законом эти образовательные учреждения предоставляют возможность детям, в свободное от основной учебы время, заниматься любимым делом будь то техническое или художественное творчество, туристско-краеведческая деятельность, спорт, прикладное искусство, исследовательская работа и т.д., в соответствии с их желаниями, интересами и потенциальными возможностями.

Концептуальную основу внешкольного дополнительного образования сегодня составляют такие принципы, как свободное самоопределение, самореализация ребенка, свободный выбор вида деятельности, единство обучения, воспитания и развития, практическая направленность образовательного процесса. Эта концепция соответствует главным принципам гуманистической педагогики, таким как признание уникальности человека, равноправная позиция преподавателя и учащегося, ориентированность на его интересы, способность видеть в нем личность, которая достойна уважения.

Большой воспитательный потенциал заложен в образовательном процессе этих учреждений дополнительного образования. Они сегодня являются моделью социального выравнивания возможностей получения образования.

Педагогические коллективы внешкольных учреждений дополнительного образования единогласны в том, чтобы учащиеся этой системы образования одинаково комфортно чувствовали себя как в школе, так и в учреждении дополнительного образования. На практике это не всегда получается, особенно с теми из них, которым трудно дается учеба, они ходят в «отстающих», их отчитывают в школе и дома. Совсем другая обстановка, во внешкольном учреждении дополнительного образования, когда они занимаются

любимым делом, которое им нравится в коллективе единомышленников, с их мнением считаются и т.д., наступает душевный комфорт, уверенность в своих возможностях. Именно поэтому многие выпускники этих образовательных учреждений в большинстве случаев выбирают основную специальность, с которой познакомились и освоили в многопрофильном детско-юношеском Центре, учреждениях спортивной, технической, эколого-туристической и другой направленности.

Работа педагогических коллективов внешкольных учреждений дополнительного образования республики отличается от школьных коллег разнообразием содержания, форм, индивидуализацией методик образования, большей свободой, так как в системе общего образования обязательное выполнение программ, утвержденных ГОСТов. В дополнительном образовании воспитательная функция обучения реализуется через активизацию деятельности учащегося, профориентационная работа осуществляется через содержание учебного материала.

Ядром воспитательной системы в этих учреждениях являются единый воспитательный коллектив. Воспитательная система учреждений дополнительного образования детей – это важнейшая цель всего педагогического коллектива.

Острые проблемы воспитания современного подрастающего поколения диктуют необходимость повышения эффективности организации воспитательного процесса и в системе дополнительного образования.

Воспитание – это управление процессом развития личности. Можно с уверенностью сказать, что внешкольные учреждения дополнительного образования стремятся к построению гуманистической воспитательной системы, в которой созданы условия для развития личности, основанной на уважении человеческой индивидуальности.

В современных условиях преподаватели внешкольных учреждений дополнительного образования стремятся организовать воспитательный процесс таким образом, чтобы образно и убедительно показать учащимся непреходящий характер «вечных» ценностей и социальные идеалы человека, а также целенаправленно формировать опыт и качества, которые обеспечивают успешность в современной жизни.

К таким качествам можно отнести: умение сделать осознанный и ответственный выбор, умение работать в группе, коммуникативную культуру, умение следовать поведенческим моделям, адекватным ситуациям, умение оценить свои способности, понимать объективную трудность задачи, анализировать причину своих неудач. Именно эти аспекты учитываются в учебно-воспитательной работе.

Преподаватели внешкольных учреждений дополнительного образования также активно используют в работе конструирование воспитательного процесса на основе возрастных особенностей, потребностей, индивидуально-личностных особенностей детей. В таком воспитательном процессе индивидуальный и общественный элементы дополняют друг друга и, в конечном итоге, повышается эффективность воспитания.

Система внешкольного дополнительного образования в современном Кыргызстане играет важную роль, рассматривается как составляющая единого образовательного процесса и придает новые импульсы организации воспитательной деятельности. Сегодня ее можно рассматривать как социальное выравнивание возможностей получения персонифицированного образования.

Учитывая специфику деятельности преподавателей-«внешкольников», таких как, специалисты по хореографии, фольклорно-этнографическому искусству, техническому творчеству и других направлений их переподготовкой наряду с Республиканским институтом образования занимаются также ведущие внешкольные учреждения дополнительного образования на своей базе. Для этой цели привлекаются преподаватели с большим стажем работы, отличники образования, отличники культуры, отличники физической культуры и спорта Кыргызской Республики, а также народные и заслуженные артисты, кандидаты и доктора наук из профильных вузов, иногда с приглашением отдельных специалистов из стран СНГ.

В соответствии со стратегией развития образования на 2012-2020 годы, утвержденной постановлением правительства Кыргызской Республики в марте 2012 года, реформы в системе образования будут носить системный и последовательный характер так, как этот документ содержит также и план действий по ее реализации на 2012-2014 годы с конкретными расчетами необходимых бюджетных средств.

С 1 сентября текущего учебного года в системе образования республики начался конкретный переход на многоуровневую систему подготовки кадров (бакалавр, магистр, доктор философии). Это очень обнадеживает, так как в педагогические коллективы внешкольных учреждений, как и школ, ежегодно вливается определенное количество молодых специалистов, качество их подготовки желает лучшего. Кроме того, уникальность системы внешкольного дополнительного образования состоит в том, что она значительно отличается по профилям образования от школьной. В ней работают преподаватели различ-

ных специальностей, в том числе, редких, но все они также должны иметь основательное базовое педагогическое образование.

В соответствии со стратегией развития необходимо обеспечить равные возможности поступления в первый класс шестилетним дошкольникам. Охват дошкольным воспитанием в республике составляет всего 14,5% . Намеченные меры по подготовки их в классах предшкольной подготовки по 240 часовой и 100 часовой программами позволят охватить 80% шестилетних детей. Таким образом, помощь внешкольных учреждений дополнительного образования в решении этого вопроса составит 5,5%. Они имеют определенный опыт организации этой деятельности.

Педагогическими коллективами внешкольных учреждений дополнительного образования многое делается в плане организации учебно-воспитательного процесса. Они стремятся уходить от проведения чисто воспитательных мероприятий и пытаются пронизывать весь учебный процесс воспитанием.

Очень трудно жить и работать в переходный период рыночных отношений. Многие начинают понимать порочность подхода к жизни человека только с позиций экономической необходимости без учета духовных потребностей. Абсолют материального неизбежно порождает атмосферу жестокости, стяжательства, бездуховности. Поэтому преподаватели внешкольных учреждений дополнительного образования прилагают максимум усилий для гуманизации образования, наполнения его содержания культурой и искусством. В условиях социальной нестабильности, смены идеалов и ценностей самой надежной сферой является культура, позволяющая сохранить и передать духовные ценности, восстанавливать связь поколений и гармонизировать общественные отношения. Значение и престиж художественного, эстетического образования объясняется не только социальными причинами. Большое значение имеет педагогические обстоятельства, искусство и культура способствуют развитию чувств, помогают развить таланты, способности адаптироваться в новых жизненных ситуациях.

На учащихся серьезно влияет личность педагога вообще и преподавателя внешкольного учреждения дополнительного образования в частности, его педагогическое мастерство, потребность в совместном творчестве и в деятельности «для других». Постановлением Правительства Кыргызской Республики №270 от 31 мая 2011 года повышен социальный статус педагогов внешкольных учреждений дополнительного образования, если раньше они были руководителями кружков, то сейчас являются преподавателями, исполняющими обязанности наряду с учебной деятельностью организаторов воспитания. Во все времена большое внимание внешкольные учреждения дополнительного образования уделяют подбору, кадров, эта работа усилилась в связи с новым статусом.

Так, в Центре детей и юношества «Сейтек», единственном в республике внешкольном учреждении дополнительного образования, имеющем статус «национальный», награжденном медалью «Данк» за большой вклад в культурно-эстетическое и духовное воспитание детей и подрастающего поколения, серьезное внимание уделяется подбору, расстановке и воспитанию педагогических кадров, повышению их профессионального уровня и педагогического мастерства. Здесь трудится 61 педагог. От них, в первую очередь, зависит обновление программно-методического содержания. В коллективе трудятся шесть преподавателей, которые признаны победителями в республиканском смотре-конкурсе на лучшую авторскую и адаптированную учебную программу.

В гуманизации системы образования, организации воспитательного процесса большое значение имеет творческий выбор, отвечающий данным условиям и особенностям личной и профессиональной индивидуальности преподавателя.

В Кыргызстане в последнее время происходят изменения в общественном сознании. Это выражается в стремлении к возрождению престижа Кыргызстана, сохранение государства на основе сплочения народов, проживающих на его территории и укреплению дружбы между ними.

ПОРТФОЛИО КАК ОДНО ИЗ СОВРЕМЕННЫХ СРЕДСТВ ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Ж.А. Байтуголова – *Кыргызская Республика, г. Нарын, Нарынский государственный университет*

Реформы, связанные с образованием, изменили цели обучения, соответственно, меняются и методы обучения. В настоящее время идет трансформация к личностно-ориентированному обучению в вузах Кыргызской Республики. И соответственно, всякое изменение предоставляет определенные трудности, поэтому, при использовании личностно-ориентированной методики обучения, одной из проблемной областью является проблема в объективной оценке работы студентов. Теоретические исследования в области гуманизации процесса обучения показывают, что преобразования, произошедшие в вузовской дидактике, касаются также системы оценивания учебной деятельности студентов. В своей деятельности преподаватели акцентируют внимание на формирование активной и креативной позиции студентов в учебном процессе. Нужно шире вовлекать студентов в учебный процесс, где наиболее важна рефлексия для оценки компетентности в той или иной области знаний.

В условиях перехода к личностно-ориентированному обучению главной характеристикой становится изменение отношения к самим обучающимся. При методике, где доминирует преподаватель, студент рассматривался как объект, вещь, средство. Такая позиция объяснялась необходимостью установления единых требований и условий для всех субъектов образовательного процесса. В личностно-ориентированном же подходе студент выступает как субъект и главная цель общества. Поэтому новой парадигмой образования становятся признание прав человека и создание максимальных условий для его развития и самореализации.

Совершенствование образовательного процесса, его переориентация на подготовку конкурентоспособного специалиста требуют нового подхода в вопросе оценивания учебных достижений. На повестке дня стал вопрос о создании и апробации новых технологий оценки. Инновационный процесс в образовании сопровождается совершенствованием методики оценивания учебных достижений студентов. Характерной чертой стала нарастающая активизация функций педагогической оценки, усиление связей между оценочной деятельностью и обучением. Инновации в методике педагогической оценки связаны с переходом к динамической оценке уровня подготовленности учащихся, нацеленных на выявление компетентности обучаемых, где доминирующим можно считать определение степени сформированности коммуникативных и интеллектуальных умений.

Педагогическое тестирование имеет свои положительные стороны и существенные недостатки. Указание на недостатки данного метода измерения начались еще в начале XX века, и продолжается до сих пор [4]. Как отмечают С.Пейп и М.Чошанов, “Более 75 лет понадобилось американским ученым-педагогам и учителям-практикам, чтобы на пороге XXI века сделать простой, давно уже известный их российским коллегам вывод: результаты стандартизированных тестов не отражают реального уровня обученности и дают одностороннюю картину способностей обучаемых» [1].

Ни тестовая методика контроля знаний, ни традиционные средства оценивания не могут дать ответ на вопрос: какие способы выполнения заданий студент использовал, как он достиг поставленной цели, является ли примененные средства рациональными, каков прогресс студента, повысилась ли у него личностные качества и т.д. Между тем, именно эти характеристики становятся важными для современного специалиста. Следовательно, именно эти характеристики должны быть оценены, должны быть в постоянном поле зрения у учителей.

Сегодня становится важным оценка изменений на уровне подготовленности. Актуальными становятся выявление и анализ активности самих обучающихся в процессе обучения, степени роста их компетентности. Такая тенденция наблюдается в способах применения практико-ориентированных работ, в опыте выполнения студентами проектов и моделирования процессов, различных ролевых и деловых игр. Стало ясно, что важен переход от оценки к самооценке, который позволяет развивать у студентов самостоятельность и ответственность за свое обучение. Необходимость разработки альтернативного оценивания связывается сегодня с теоретическими положениями, в основе которых лежит парадигма образования, позволяющая обучающимся не только усваивать и запоминать информацию, но, прежде всего, готовит их к выявлению проблемы, умению мыслить критически, созданию идей и продуктов, разработке новых конструктивных решений проблем. В настоящей образовательной среде инициируются новые цели и задачи в подготовке профессиональных кадров, которые соответственно предполагают внедрение новых форм измерения компетентности учащихся.

Одним из современных способов оценивания учебной деятельности выступает портфолио, который стал применяться в процессе оценивания в вузах Кыргызской республики.

Портфолио, при переводе с французского (porter – излагать, формулировать, и folio – лист, страница) означает досье, собрание достижений [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Исследование истоков появления данного термина приводит нас к эпохе Возрождения, когда архитекторы и художники, претендующие на место в академии художеств, или на строительный проект, демонстрировали свои достижения. По представленным документам можно было судить о качестве работы, о профессионализме претендентов. Смысл данного термина перенесен в систему образования лишь в конце XX века. В 80-е годы в образовательных учреж-дениях США была широко распространена технология портфолио.

Сегодня, обсуждение вопроса использования технологии портфолио в ВУЗах Кыргызстана опирается на такие взаимоопределяющие тенденции развития образования, как:

- ✓ Включение системы высшего образования Кыргызской Республики в Болонский процесс.
- ✓ Разработка технологий организации индивидуально-ориентированного образовательного процесса. Поиск новых форм и методов комплексной оценки учебных и иных достижений студентов и преподавателей в рамках компетентностного подхода.
- ✓ Поиск способов развития качеств личности, необходимых для творческой самоорганизации и самопрезентации своих компетентностей на рынке труда и в осуществлении карьерного роста.

Термин “портфолио” характеризуется в разных значениях. В современной психолого-педагогической литературе применение портфолио в подготовке будущего специалиста освещены в работах исследователей Е.Н. Балыкиной, Н.В. Кузьминой, Т.И. Рыбиной и Г.В. Мухаметзяновой. Осуществляя углубленный анализ в содержании данного понятия, ученые предлагают различные, иногда проиворечащие друг другу определения. Например, исследователь М.А. Пинская характеризует портфолио как подборку репрезентативных документов чьих либо профессиональных достижений и квалификаций [3]. Е.Н. Балыкина отмечает, что “портфолио – это индивидуальный, персонально подобранный пакет материалов, которые, с одной стороны, представляют образовательные результаты в продуктном виде, с другой стороны содержат информацию, которая характеризует способы анализа и планирования своей образовательной деятельности” [4]. З.Аюкасова отмечает три наиболее значимые характеристики портфолио: а) способ фиксирования, накопления и оценки (включая самооценивание) индивидуальных достижений; б) коллекция работ и результатов, демонстрирующая усилия, прогресс и достижения в различных избранных областях; в) систематический и специально организованный сбор доказательств, используемых учителем и учащимся для мониторинга знаний, умений, навыков и отношений [5]. По мнению ученых с Кыргызской республики Д.М. Ажыбаева, М.М. Бекежанова и С.К. Калдыбаева портфолио характеризуется как метод оценивания достижений студентов путем фиксирования, накопления их индивидуальных работ [2].

И.Н. Титова, проанализировав определения, данные исследователями Российской Федерации, излагает следующие их точки зрения [6]:

- индивидуальный образовательный продукт (Н.Б. Крылова);
- накопление, отбор и анализ образцов и продуктов учебно-познавательной деятельности ученика, а также соответствующих информационных материалов из внешних источников, на основе которых проводится всестороняя количественная и качественная оценка уровня обученности ученика и дальнейшая коррекция процесса обучения (М.В. Богуславский);
- форма аутентичного оценивания образовательных результатов по продукту, созданному учащимся в ходе учебной, творческой, социальной деятельности (М.А. Пинская, А.С. Прутченков, Т.Г. Новикова, М.А. Чошанов);
- инструмент самооценки собственного познавательного, творческого труда ученика, рефлексии его собственной деятельности (М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров, Е.С. Полат);
- педагогическая технология (Б.Г. Голуб, О.В. Чураков и др.);
- модель индивидуального образовательного маршрута (Н.В. Павельева);
- Средство самоорганизации и саморазвития личности (И.Р. Калмыкова, Т.В. Никулина, Т.Н. Шацкова).

Портфолио широко распространена в зарубежной высшей школе. Как отмечают исследователи, технология портфолио служит показателем готовности студентов к самостоятельным работам, меняет характер их учебной деятельности к более осознанному и мотивированному обучению. Обращение к технологии портфолио студента в процессе обучения в высшей школе связано с требованиями современного общества к выпускнику ВУЗа как к компетентному специалисту, способному не только творчески относиться к будущей профессиональной деятельности, но и быть субъектом своей жизни.

Анализ отечественной и зарубежной литературы по проблеме портфолио показывает, что существуют множество определений, раскрывающих те или иные характеристики данного понятия:

- коллекция определенного вида работ;
- рабочая файловая папка, которая содержит документированную информацию о достижениях учащихся;
- коллекция работ учащихся, показывающая их прогресс, развитие в учебно-познавательной деятельности;
- выставка работ учащихся, позволяющая отслеживать их личностный рост;
- собрание работ учащихся, которое показывает учащимся их усилия и достижения по определенной области знания;
- образовательный продукт;
- педагогическая технология и т.д.

Цель разработки и использования технологии портфолио исследователи видят не только в новизне и оригинальности, но и как средство развития самостоятельности, самоорганизации и формирования профессионально-педагогической подготовки будущих педагогов. Сегодня портфолио имеет богатый опыт применения в системе образования многих стран. Оно позволяет оценивать достижение учащихся на протяжении определенного периода обучения. С помощью портфолио уровень достижений студента оценивается с точки зрения его творчества, способности к самостоятельной поисковой деятельности. Тем самым оценивается динамика изменений индивидуальных особенностей студента, прежде всего его учебные достижения. Оценка результатов обучения с помощью портфолио – многозначный и длительный процесс. С этой точки зрения, портфолио является формой непрерывной оценки в процессе обучения, способствует раннему формированию профессионально значимых умений студентов [2].

Опыт использования портфолио у нас и за рубежом показывает, что его можно отнести к разряду аутентичных (то есть отвечающих задачам образования и рассматриваемых в реальном контексте) индивидуализированных оценок, ориентированных на новые формы оценивания, а также самооценивания.

Следовательно многозначными являются и возможности портфолио в системе образования. В связи с этим возникает вопрос: каково назначение технологии портфолио в системе образования? В поисках ответа на данный вопрос, исследователи сосредотачивают свои внимания на выявлении педагогических функций портфолио. В исследовании И.Н. Титовой приведены следующие функции портфолио [6]:

1. Активизирующая функция. Портфолио способствует повышению познавательной активности учащихся в учебной деятельности.
2. Рефлексивная функция. Порфолио позволяет учащимся осуществлять анализ собственной образовательной деятельности.
3. Мотивационная функция. Создавая продукт, ученик осознает свой успех. Следовательно, данная технология создает положительную мотивацию школьников.
4. Целеполагающая функция. Ученик целенаправленно выполняет работу для создания собственного продукта.
5. Личностно-развивающая функция. Использование портфолио способствует развитию личностных качеств ученика.
6. Диагностирующая функция. С помощью портфолио диагностируется учебные достижения ученика.
7. Презентационная функция. Портфолио раскрывает суть выполняемых учеником работ.
8. Самоопределяющая функция. Портфолио позволяет наметить такие области, в которых ученик реально может достичь успеха.

Отмеченные исследователем функции, естественно, имеют существенное значение для определения назначения технологии портфолио в образовательном процессе ВУЗов. По нашему мнению, существующие функции портфолио должны быть дополнены некоторыми положениями. Портфолио прежде всего носит обучающий характер, предоставляет информацию участникам образовательного процесса, оценивает уровень достижений студента, воспитывает студентов быть ответственными за свою учебную деятельность. Поэтому технология портфолио дополняется следующими функциями.

9. Обучающая функция. Портфолио способствует качественному усвоению учебного курса. Планирование своей учебной деятельности, ориентация на аккуратность и логичность изложение материала обусловливает студента тщательному анализу учебного материала, систематизации усвоенной темы, совершенствованию знаний.

10. Информационная функция. Портфолио предоставляет информации о динамике индивидуальных достижений студентов в плане роста их знаний, умений и способностей. Эти информации важны как для субъектов образовательного процесса (педагогов, самих студентов), так и для родителей и общественности. Частным видом информационной функции является функция обратной связи. Именно обратная связь

несет информацию о состоянии учебной деятельности студентов, о степени достижения цели. Они важны для дальнейшей коррекции учебного процесса, для устранения недостатков.

11. Оценивающая функция. Портфолио организуется с целью сравнения состояния с намеченной, определения степени соответствия результата с поставленной целью. Результаты учебной деятельности студентов сравниваются с критериями и показателями для того, чтобы вынести соответствующие оценочные суждения. Следовательно, прослеживается индивидуальный прогресс студента, динамика роста знаний и умений, личностных качеств. Оценивается именно процессуальная сторона учебной деятельности студентов.

12. Воспитывающая функция. Портфолио исполняет еще воспитывающую роль. Прежде всего, оно способствует повышению ответственности за свой учебный труд. Портфолио приучает аккуратности выполнения действий, воспитывает положительные качества студентов, формируется у них самостоятельность, дисциплинированность, ответственность перед преподавателем. Прежде всего, воспитывает у студентов умения планировать свои образовательные траектории, умения учиться, ставить цели, организовать учебную деятельность.

Несмотря на различные подходы в определении, можно с уверенностью сказать, что портфолио дополняет традиционные контрольно-оценочные средства. Как показывает практика, часто традиционные средства контроля направлены на проверку репродуктивного уровня усвоения информации, фактологических и концептуальных знаний и умений. Портфолио позволяет учитывать результаты, достигнутые студентом в разных видах деятельности: учебной, творческой, социальной и коммуникативной. Конечную цель учебного портфолио многие авторы видят в доказательстве прогресса обучения. Портфолио предполагает смещение акцента с того, что студент не знает и не умеет, на то, что он знает и умеет. Портфолио предполагает также усиление акцента на самооценку, интеграцию количественной и качественной оценок.

1. Пейп С.Дж., Чошанов М. Учебные портфолио – новая форма контроля и оценки достижений учащихся. В книге: Технология развития критического мышления через чтение и письмо. Дебаты. Портфолио. Серия "Компетентностно-ориентированный подход к образованию: образовательные технологии" Вып.2. – Самара, 2002.

2. Калдыбаев С.К. Ажыбаев Д.М., Бекежанов М.М. Компьютерная диагностика результатов обучения в общеобразовательной школе. Практико-ориентированная монография. – Бишкек, 2007.

3. Пинская М.А. Порфолио как инструмент оценивания образовательных достижений учащихся в условиях профильного обучения. Дисс. к.п.н. – М., 2007.

4. Балыкина Е.Н. Реализация комплексного электронного "портфеля образовательных достижений" студента (на примере специализации "историческая информатика"). // Круг идей: междисциплинарные подходы в исторической информатике. Труды X конференции Ассоциации "История и компьютер" / Под редакцией Л.И. Бордкина, И.М. Гарсковой. – М., 2008.

5. Аюкасова З. Управление процессом разработки и внедрения модели портфолио // Педагогическая диагностика. – М., 2008. - №2.

6. Титова И.Н. Активизация учебной деятельности школьников на основе метода портфолио. Дисс…к.п.н. – М., 2010.

ИЗ ОПЫТА ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В КЫРГЫЗСКО-ТУРЕЦКИХ ЛИЦЕЯХ

Огуз Орхан – *Бишкекский государственный университет им. К.Карасаева Кыргызской Республики*

Современный подход к обучению должен ориентировать на внесение в процесс обучения новизны, обусловленной особенностями динамики развития жизни и деятельности, спецификой различных технологий обучения и потребностями личности, общества и государства в выработке у обучаемых социально полезных знаний, качеств характера, отношений и опыта поведения. Для реализации актуальных требований сегодняшнего образования должны привлекаться новые формы обучения.

Реализация компетентностного подхода предусматривает широкое использование в учебном процессе активных и интерактивных форм проведения занятий. В этой связи, каждый преподаватель при разработке уроков, наряду с традиционными, где в основном осуществляется односторонняя форма коммуникации, применяет и интерактивные формы проведения занятий.

При использовании интерактивных форм роль учитель перестаёт быть центральной фигурой урока, он лишь регулирует процесс и занимается его общей организацией, готовит необходимые задания и формулирует проблемные вопросы или темы для обсуждения в группах, контролирует время и порядок выпол-

нения намеченного плана. Ученики с опорой на собственный опыт вступают в коммуникацию друг с другом, совместно решают поставленные задачи, учатся преодолевать конфликты, находить общие ответы.

Психологами было установлено, что в условиях учебного общения наблюдается повышение точности восприятия, увеличивается результативность работы памяти, более интенсивно развиваются интеллектуальные и эмоциональные свойства личности, такие как – устойчивость внимания, умение его распределять; наблюдательность; способность анализировать деятельность партнера, видеть его мотивы, цели.

В пользу интерактивных форм проведения занятий говорит то, что они:

- пробуждают у учащихся интерес;
- поощряют активное участие каждого в учебном процессе;
- обращаются к личному опыту каждого обучающегося;
- способствуют эффективному усвоению учебного материала;
- оказывают многоплановое воздействие на обучающихся;
- осуществляют обратную связь (ответная реакция аудитории);
- формируют у обучающихся мнения и отношения;
- формируют жизненные навыки;
- способствуют изменению поведения.

Для активизации познавательной и практической деятельности учащихся кыргызско-турецких лицеев нами были использованы следующие приемы интерактивного обучения:

– домашний анализ проблемной ситуации;
– написание творческих рефератов,
– написание мини-сочинений;
– выполнение творческих заданий ("Будьте судьей в споре", "Составь кроссворд", "Придумай загадку", "Найди лишнее");
– участие учителя и учащихся в разыгрывании дидактических ролей;
– самостоятельное или групповое изготовление моделей;
– применение компьютерных программ;
– использование сверток информации.

В кыргызско-турецких лицеях с целью развития учащихся нами была апробирована следующая схема реализации интерактивного обучения (рис. 1).

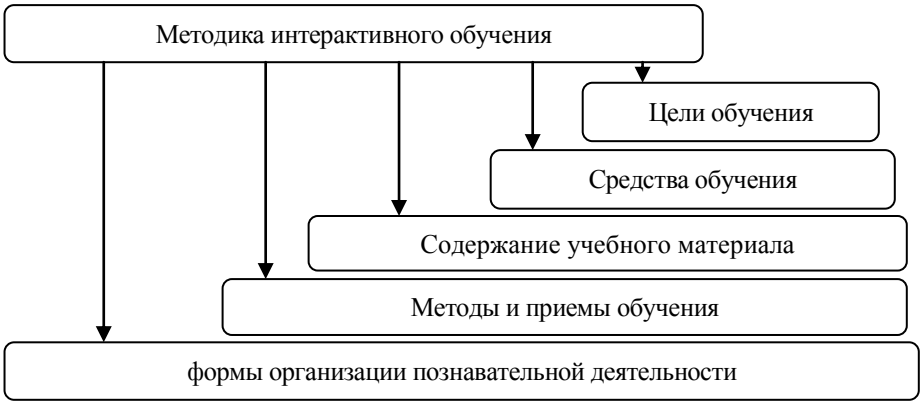

Рис. 1. Схема реализации интерактивного обучения

Цели обучения, содержание учебного материала, методы и приемы обучения, формы организации познавательной деятельности, средства обучения при безусловном соблюдении организационно-педагогических условий реализации способствуют развитию личности: теоретического мышления, речи, познавательных процессов, познавательных способностей, сенсорной и двигательной сферы ученика. Все функциональные компоненты данной схемы обучения тесно переплетены и взаимосвязаны. В познавательной деятельности мышление и чувственное познание неотделимы, поэтому особое внимание мы уделяли выработке практических умений, развитию моторики мелких мышц, которые стимулируют развитие мыслительных процессов.

Наши наблюдения за учебной деятельностью учащихся кыргызско-турецких лицеев, анализ психолого-педагогической и методической литературы показали, что формальнологический стиль мышления у учащихся преобладает над теоретическим.

Ниже приведем примеры различных элементов интерактивного обучения, которые были разработаны нами и используются на уроках учителями кыргызско-турецких лицеев.

Учителями кыргызко-турецких лицеев был разработан свой вариант организации "мозгового штурма", при которой совместная деятельность учеников на уроке проходит следующие стадии: постановка и осмысление проблемы; генерирование идей; поиск аргументов в поддержку предложенных решений; отбор наиболее аргументированных вариантов решений; критика отобранных решений; отбор решений, наиболее устойчивых к критике; продумывание способов реализации отобранных решений; обсуждение этих способов; подведение итогов.

Важно не давать оценку высказываемым точкам зрения сразу, а принимать все и записывать мнение каждого на доске или листе бумаги. Участники должны знать, что от них не требуется обоснований или объяснений ответов.

«Мозговой штурм» нами применяется, когда нужно выяснить информированность или отношение учащихся к определенному вопросу. Можно применять эту форму работы для получения обратной связи.

Одной из форм частично-поискового метода обучения часто применяемого нами на занятиях являются беседа, дискуссия. В отличие от репродуктивной беседы она требует от учащихся не только воспроизведения своих знаний, но и осуществления небольшого творческого поиска. Роль учителя заключается в том, что он направляет поиск, последовательно ставит проблемы, формулирует противоречия, создает конфликтные ситуации, строит этапы беседы, а ученики самостоятельно ищут решение возникающих на каждом этапе беседы проблем.

В кыргызско-турецких лицеях учителя при выборе на том или ином этапе урока метода обучения исходили из их сравнительных возможностей, а также учитывали и использовали рефлексивные тренинги, деловые и ролевые игры.

Рассмотрим использование элемента "Демонстрация контробраза" на уроках учителями в кыргызско-турецких лицеях. Опишем главные ситуации. Цель использования контробраза – коррекция неточно сформулированной мысли. Демонстрация контробраза, контрпримера - это вариант работы по профилактике ошибок. Такая работа намного эффективнее традиционной "работы над ошибками", бесполезной, формальной процедуры. Применение контрпримеров напоминает технику "провокационных" вопросов, но не оставляет ощущения обмана, поскольку вопросы ставятся в нейтральной, модальной форме. Если утверждения неверны в целом, то именно контрпримеры и являются опровержениями этих утверждений. С другой стороны, отрицания этих утверждений тоже не обязательно верны. Контрпримеры, опровергающие эти отрицания, позволяют выделять частные случаи, для которых верны исходные утверждения. Этот прием позволяет построить фрагмент урока, посвященный закреплению либо проверке знаний по теме, в интерактивном режиме, в режиме диалога.

Следующий элемент, используемый в лицее "Участие родителей" предполагает организацию диалога ученик-родитель. Имея стандартный магнитофон, производим магнитофонную запись ответов учеников. Если производить такую процедуру последовательно, из урока в урок, заинтересовывая ученика в совершенствовании устной речи, можно добиться полезной помощи родителей в деле воспитания и обучения. Некоторые ученики обеспечивают себя копиями своих наиболее удачных выступлений, с гордостью демонстрируя их своим родителям.

Технология проведения такого метода обучения, как "Эстафета" органично вплетается в канву интерактивного обучения. Осуществляется на уроке следующим образом. Ученик произносит слово (термин, понятие, название прибора, единицу измерения). Другой ученик (возможно предварительное обсуждение в группе или в паре) произносит предложение, в которое включено это слово. Далее третий ученик (группа) задает вопрос к предложению второго ученика – не формально, а по смыслу. Четвертый ученик (группа) отвечает на вопрос так, как будто он задан ему.

В кыргызско-турецких лицеях нами были использованы простые и сложные варианты применения этой активной игры- беседы на уроке:

1. Слова задаются на одну тему. При этом формулируется одно важное условие: беседа не должна выходить за рамки обозначенной темы.

2. Более сложный вариант. Учеников, работающих со словом, пять: первый называет слово, второй объясняет его значение, третий составляет предложение, четвертый задает вопрос, пятый отвечает. Здесь мы говорим об организации групповой работы: 5 групп на уроке получили одно и то же слово. Далее мы организовали конкурс на определение самой грамотной, научной, красивой, интересной цепочки.

Опишем методический элемент "Вспомнить все". В конце вводного урока либо одного из уроков диалогической части учебного материала урока даем задание ученикам вспомнить все новые термины урока. Первый ученик называет один термин, второй – предыдущий и свой, третий – оба предыдущих и свой и т.д. Особенно продуктивно проходит работа на уроке, завершающем тему, когда физическая

цепочка доходит до 15-18 слов. Налицо трансформация ученик-учитель, т.к. каждый ученик должен стать учителем, чтобы не пропустить неточность или ошибку в словах предыдущего отвечающего. Это доказывает принадлежность приема к интерактивному обучению.

Суть методического элемента "Поиск" является необходимым приемом по развитию зрительной памяти; ученику на некоторое время показываются рисунки, формулы, схемы, приборы. Он "выхватывает" то, что имеет отношение к теме, и чем больше он назовет предметов, тем лучше развивается у него зрительная память и логика.

Технология методического элемента "Восстанови текст" чаще, чем другие, применяется нами на уроке. Каждый ученик готовит закладку: лист бумаги шириной 10-12 см, а длиной – равной книжной странице. Варьируя ширину закладки (например, складывая ее спиралью или "гармошкой"), ученики кладут ее поперек страницы на текст. Назначаются "контролеры", они будут читать текст без закладки. Суть элемента в том, что ученики поочередно читают текст, стараясь догадаться, что скрыто под закладкой. Тем ученикам, кто трижды правильно догадался, в виде награды разрешается на сантиметр увеличить ширину закладки. Чествуются те ученики, которые к моменту окончания работы имеют более широкие закладки.

Использование элемента "Представь себя" заключается во "вселении" учеников в изучаемое событие или объект окружающего мира. Ученик посредством чувств и мысленных представлений пытается "переселиться" в изучаемый предмет, познать его изнутри. Рождающиеся при этом ощущения есть образовательный продукт ученика, который может быть выражен им в устной, письменной, знаковой, двигательной, художественной форме. Интересно само название приема "Представь себя", уже оно предполагает трансформацию ученик – объект.

Заслуживает рассмотрения методический элемент "Семь вопросов", который предполагает следующее. Для изучения задаются семь вопросов: кто, что, зачем, где, как, когда, чем. Ответы на данные вопросы и всевозможные их комбинации порождают необычные идеи и решения, позволяют заинтересовать детей в дальнейшем изучении явления, события или проблемы. Варианты вопросов можно и нужно менять в зависимости от уровня общеучебных знаний и умений класса. При этом урок должен проходить живо, интенсивно.

Суть методического элемента "Что, если бы" также применяется учителями, когда необходимо как можно лучше изучить связь явлений, событий, фактов. Ученикам предлагается составить описание или нарисовать картину о том, что произойдет, если в мире что-либо изменится.

Опишем еще один методический элемент "Анимации". Он является попыткой организации диалога ученика с самим собой через активизацию творческой деятельности. Педагогика должна искать средства для того, чтобы заинтересовать детей обучением. Хотя рисунки в тетради, и не играют решающую роль в развитии, но все же они помогли решить следующие задачи: в аспекте учения – обеспечивать осознание и осмысление учебного материала; в аспекте развития – усиливать эмоции, воображение, глазомер, зрительную память; в аспекте воспитания – делать учебный труд более привлекательным, вырабатывать аккуратность и трудолюбие.

Итак, выше научно обоснована система методических элементов технологии интерактивного метода обучения, через возможность трансформации методических приемов и участников педагогического процесса. Наиболее эффективными в развитии учащихся, по результатам нашего педагогического исследования в кыргызско-турецких лицеях, являются такие формы интерактивных работ, как "Нет вопроса", "Эстафета", "Семь вопросов", "Восстанови текст", "Что, если бы". Механизм реализации данной технологии предполагает:

1) входной контроль и определение уровней познавательных способностей учащихся;
2) отбор и структурирование учебного материала в виде автономных единиц учебных модулей;
3) моделирование учебного процесса по освоению учебного модуля, включающее в себя:

– построение уроков в интерактивном режиме;
– конструирование уровневых дидактических материалов;
– обеспечение непрерывности познавательной деятельности детей;
– подбор технические средства обучения;
– средств наглядности;
– оборудования;

4) выбор адекватных методических приемов;
5) текущий и итоговый контроль;
6) диагностику и учет учебных достижений учащихся.

Другой компонент методики интерактивного метода обучения – средства обучения.

На уроке к средствам обучения можно отнести: учебники и учебные пособия; книги-первоисточники и отдельные тексты; дидактические материалы (отдельные задания, упражнения, задачи, тесты, контрольные работы); методические рекомендации; средства наглядности (схемы, рисунки, фотографии, чертежи, плакаты, диаграммы); технические средства обучения; лабораторное оборудование. При выборе того или иного средства обучения учитывают их адаптивные, информативные, интегративные и инструментальные функции.

Использование в кыргызко-турецких лицеях элементов интерактивного обучения как системы включает в себя следующие функциональные компоненты:

– проектировочный, смысл которого в перспективном планировании заданий-задач и способов их решения в будущей деятельности учащихся, направленной на достижение искомых целей;

– конструктивный, предполагающий не только отбор, построение содержания учебной информации, выбор адекватных приемов и средств обучения, но и определение особенностей деятельности учителя и учащегося на уроке;

– коммуникативный, устанавливающий педагогически целесообразные взаимоотношения между участниками педагогического процесса;

– организаторский, включающий взаимодействие субъектов деятельности с объектами педагогического воздействия во времени и пространстве в соответствии с заранее сформированной системой принципов, правил и предписаний в целях усиления развивающей роли образования.

Таким образом, использование элементов интерактивного обучения в кыргызско-турецких лицеях позволило нам существенным образом увеличить познавательную активность учащихся, которая в свою очередь оказала огромное влияние на качественное усвоение учебного материала.

1. Вислобоков Н.Ю. Технологии организации интерактивного процесса обучения // Информатика и образование. 2011. - N6. – С. 111-114.

2. Гаджиева П.Д. Интерактивные методы как средство модернизации правового обучения // Инновации в образовании. 2011. - N1. – С. 81-87.

3. Герасимова Н.И. Деловая игра как интерактивный метод обучения речевой деятельности // Среднее профессиональное образование. 2011. - N1. – С. 24-25.

4. Малышева Т.В. Влияние методов интерактивного обучения на развитие коммуникативной компетенции учащихся // Учитель в школе. 2010. - N4. – С. 14-16.

5. Швырина Г.В. Интернет-ресурсы как эффективное средство формирования культуры речи учащихся // Образование и общество. 2010. - N3. – С. 61-64.

ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА: ДИАГНОСТИКА И КОРРЕКЦИЯ

Р.Б. Абдрахманова – *к.пс.н., доцент,*
Риги Гити – *магистрант 2-го курса,*
Институт магистратуры и докторантуры PhD, КазНПУ им. Абая

Резюме

Данная статья посвящена экспериментальному изучению склонности к девиантному поведению среди детей старшего подросткового возраста, изучен гендерный фактор и разработаны рекомендации по коррекционной работе с данной категорией учащихся.

Summary

This article is devoted to experimental study about tendency to deviant behavior among older adolescents; also we studied gender factor and developed recommendations for remedial work with this category of students.

Девиантное поведение, это специфический способ передачи, усвоения, закрепления и проявления ценностного отношения личности к обществу, подкрепленный мотивацией, направленной на изменение социальных норм и ожиданий [1].

Средой такого поведения являются улица, семья, трудовой (учебный) коллектив и т.п. Провоцируют девиантное поведение социально-экономические условия, семейно-бытовые и межличностные отношения, социально-культурное окружение, общение людей друг с другом.

В социологии к предпосылкам отклоняющегося поведения относят безработицу, бедность, бродяжни-

чество, душевные заболевания и т.п. Специфическими формами отклонений от нормы могут быть научная, техническая, художественная или другая творческая деятельность, направленная на создание нового, уникального, отличного от того, что мы считаем нормой на уровне обыденного сознания.

В исследовании нами охвачен период позднего подросткового возраста (14-15 лет). Происходящие в организме подростка биологические изменения, могут обусловливать резкие изменения его поведения. Однако мы считаем, что причины девиантного поведения подростка следует искать в нарушениях процесса его социализации. В подростковом возрасте осуществляется активная интеграция подростка в группу сверстников. Ведущий мотив подростка: «Чем бы ни выделиться, лишь бы выделиться».

На отклонения в поведении подростка оказывают прямое влияние следующие особенности взаимоотношений:

- положение изгоя в классе;
- отвержение со стороны учителей;
- ярлык девианта в школе.

Неудовлетворенная потребность самоутвердиться в рамках школы ведет к тому, что подросток начинает поиск других сообществ, где он мог бы компенсировать личностные неудачи.

Также немаловажным является отрицательное влияние семьи. Которое может заключаться в следующем:

- безнадзорность;
- попустительство со стороны родителей;
- ослабление социального контроля;
- дефицит общения;
- неодобрение родителями друзей и т.д.

Таким образом, к девиантному поведению прибегает отклоненная социумом личность; слабые связи "семья-ребенок", "школа-ребенок" способствуют ориентации молодежи на группы сверстников, которые являются преимущественно источником девиантных норм.

Причинами отклонений в поведении подростков являются и реалии настоящего периода в жизни общества. Подростки остро переживают социальное расслоение, невозможность для многих получить желаемое образование, жить в достатке, в последние годы у несовершеннолетних в течение полугода или года изменяются ценностные ориентации (В 70-80-е годы для этого требовалось не менее трех лет). Отвержение базовых социальных ценностей является первопричиной девиантного поведения. Морально-психологический «сдвиг» выражается у подростков в асоциальном поведении и сопровождается правонарушениями, побегами, заболеваниями по наркологическому признаку, серьезными нервно-психическими расстройствами и т.д. [2].

Нами предпринята попытка изучения особенностей девиантного поведения среди детей старшего подросткового возраста в зависимости с учетом гендерного фактора. Экспериментальное исследование проводилось на базе ШГ № 94, выборку составили учащиеся 14-15 лет.

Комплекс диагностических методик:

1) Методика диагностики склонности к отклоняющемуся поведению А.Н. Орел (вариант для мальчиков) [3].

2) Методика диагностики склонности к отклоняющемуся поведению А.Н. Орел (вариант для девочек) [4].

В соответствии с результатами диагностики склонности к отклоняющемуся поведению среди мальчиков выявлено, что 27% имеют тенденцию к девиантному поведению. Ниже нами приведены данные шклаирования этой категории учащихся.

Рисунок №1 – Результаты диагностики склонности к отклоняющемуся поведению детей старшего подросткового возраста (мужского пола)

В соответствии с диаграммой получены следующие данные: 5% проявляют установку на социальную желательность, это говорит об умеренной тенденции давать при заполнении опросника социально-желательные ответы.

45% учащихся проявляют тенденцию к волевому контролю эмоциональных реакций (эта шкала имеет обратный характер), что свидетельствует о слабости волевого контроля эмоциональной сферы, о нежелании или неспособности контролировать поведенческие проявления эмоциональных реакций, о склонности реализовывать негативные эмоции непосредственно в поведении, без задержки, о несформированности волевого контроля своих потребностей и чувственных влечений.

И 22% проявляют склонность к делинквентному поведению и низкому уровню социального контроля. Однако эта шкала лишь метафорически, выявляет «деликвентный потенциал», который при определенных обстоятельствах может реализоваться в жизни подростка, правонарушениями, вступлениями в конфликт с общепринятым образом жизни и правовыми нормами.

По итогам диагностики склонности к отклоняющемуся поведению среди девочек, установлено что 13% проявляют тенденцию к девиантному поведению. Рассмотрим результаты шкалирования.

Рисунок №2 – Результаты диагностики склонности к отклоняющемуся поведению детей старшего подросткового возраста (женского пола)

По результатам диагностики выявлено что, 12% девочек старшего подросткового возраста склонны к волевому контролю эмоциональных реакций, 18% проявляют тенденцию к принятию женской социальной роли, 8% имеют установку на социально желательные ответы, у остальных 62% наблюдаются особенности девиантного поведения а именно: склонность к нарушению норм и правил, аддиктивному поведению, самоповреждающему и саморазрушающему поведению, агрессии и насилию, делинквентному поведению. Что свидетельствует об агрессивной направленности личности во взаимоотношениях с другими людьми, о склонности решать проблемы посредством насилия, о тенденции использовать унижение партнера по общению как средство стабилизации самооценки, о низкой ценности собственной жизни, склонности к риску, выраженной потребности в острых ощущениях и т.д.

Результаты исследования показывают, что мальчики в большей мере склонны к проявлению девиантного поведения, нежели девочки, 27% и 13%. Однако у мальчиков более выражена тенденция к волевому контролю эмоциональных реакций и делинквентному поведению, в то время как у девочек нет доминирующей склонности. Мы считаем, что причинами таких показателей могут быть особенности воспитания девочек в семье и образовательном учреждении, поскольку девочки воспитываются более в тесной взаимосвязи со взрослыми нежели мальчики. Взрослые склонны несколько завышать эмоциональность девочек, видимо потому, что она проявляется в их речи и более наглядна, и не замечать эмоциональных переживаний мальчиков. То есть родители и педагоги, обычно хуже понимают внутренний мир мальчиков.

На основании теоретического анализа литературы по профилактике и коррекции девиантного поведения нами разработаны функции процесса перевоспитания, этапы коррекционной работы с подростками, задачи и приемы коррекционно-воспитательного воздействия, а также принципы организации и осуществления психокоррекционной работы.

Функции процесса перевоспитания:

1. Воспитательная – восстановление положительных качеств, которые преобладали до появления «девиантности», обращение к памяти подростка о его добрых делах.

2. Компенсаторная – формирование стремления компенсировать тот или иной социальный недостаток усилением деятельности в той области, в которой он может добиться успехов, которая позволит ему реализовать свои возможности, способности и, главное, потребность в самоутверждении.

3. Стимулирующая – активизация положительной социально полезной предметно-практической деятельности молодого человека; она осуществляется посредством осуждения или одобрения, т.е. заинтересованного, эмоционального отношения к личности, ее поступкам.

4. Корректирующая – исправление отрицательных качеств личности молодого человека и применение разнообразных методов и методик, направленных на корректировку мотивации, ценностных ориентаций, установок, поведения.

5. Регулирующая – это способ воздействия социальной группы (либо ее представителей) на личность, вызывающий изменение степени участия последней во внутригрупповых процессах и групповой деятельности в целом. По своим проявлениям регуляция развивается от уровня взаимных влияний участников непосредственного межличностного общения до уровня активной саморегуляции и самоконтроля.

Этапы коррекционной работы в подростковых и молодежных девиантных группах:

1. Формулировка социально-психологической и педагогической проблемы.
2. Выдвижение гипотез о причинах девиантного поведения.
3. Диагностический этап.
4. Выбор методов и технологий коррекционной работы.
5. Использование методов, методик и технологий коррекционной работы.
6. Разработка программы социопсихокоррекционной работы с детьми и молодежью.
7. Контроль над ходом и эффективностью программы.

Задачи:

1. развить социальную активность, побудить и привить интерес к себе и окружающим;

2. научить саморегуляции, сотрудничеству, адекватному проявлению активности, инициативы и самостоятельности, осуществлять правильный выбор форм поведения;

3. привить уважение к членам коллектива, помочь обрести социальный статус, выполнять определенную роль в коллективе;

4. пробудить и привить интерес и способность к творчеству, его прикладным видам, научить организации творческих контактов;

5. оптимизировать положительный опыт, нивелировать опыт девиантного поведения; создать и закрепить позитивные образцы поведения.

Приемы коррекционно-воспитательного воздействия:

1. Снижение требований к участнику взаимодействия до достижения социальной и психологической адаптации.

2. Вовлечение в коллективные, виды деятельности, стимулирование развития творческого потенциала и самовыражения.

3. Организация ситуаций, в которых ребенок может достичь успехов, разработка мер поощрения.

4. Демонстрация и разъяснение позитивных образов поведения (личный пример, художественная литература, периодика, биография и др.).

Принципы организации и осуществления психокоррекционной работы:

1. единство диагностики и коррекции;
2. нормативности развития;
3. системность развития психической деятельности;
4. деятельностный принцип коррекции;
5. нравственно-гуманистическая направленность психолого-педагогической помощи;
6. понимание и сочувствие;
7. прагматизм психолого-педагогического воздействия;
8. приоритетность превентивности социальных проблем, их профилактика;
9. своевременность психолого-педагогической помощи и поддержки;
10. творческое сочетание специализации и комплексности в школьной психологической работе;
11. профессионализм специалистов - психологов, социальных педагогов и др., а также учителей.

1. Перешеина Н.В., Заостровцева М.Н. Девиантный школьник: Профилактика и коррекция отклонений – М.: 2006. – 192 с.

2. Хомич А.В. Психология девиантного поведения – Ростов-на-Дону., 2006. – 140 с.

3. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп – М:. 2002. – С. 362-370.

4. Клейберг Ю.А. Практикум по девиантологии – СПб., 2007. – 144 с.

ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

С.А. Абилдабеков

Түйін

Адамзаттың жоғары жұмыс қабілеттілігі және денсаулығы қажетті деңгейде болу үшін көптеген факторлардың ішінде, дене шынықтыру ерекше орын алады. Сауықтыру дене мәдениетінің әртүрлі бағыттарын қолдану адам денсаулығын нығайту және оның негізгі тиімділігін арттыру болып табылады.

Summary

Among the factors that maintain the necessary high level of health and human performance, one of the most important places for physical fitness. The use of various forms of recreational physical culture is inextricably linked to form the main effect of improving and maintaining health.

Актуальность. Человек не может жить в отрыве от внешней среды. Организм человека, являясь открытой системой, тесно связан с ней – он получает из воздуха кислород для дыхания, пищу для энергообеспечения жизнедеятельности, различного рода информацию из социального окружения для своего развития. Многие влияния оказывают неблагоприятное воздействие, и человеку необходимо принимать специальные меры для поддержания своей работоспособности и здоровья.

Среди факторов, позволяющих поддерживать необходимый уровень здоровья и высокую работоспособность человека, одно из важнейших мест занимает физическая культура. При этом не требуется больших материальных затрат.

Использование различных форм оздоровительной физической культуры неразрывно связано с получением основного эффекта повышения и сохранения здоровья человека. Вместе с тем ими решаются в обществе и многие другие задачи: общеобразовательные, познавательные (туризм), реабилитационные (лечебная гимнастика), рекреационные, развлекательные (игры), профессиональные (производственная гимнастика, профессионально-прикладная физическая подготовка).

Внешняя среда оказывает на человека не только положительное, но и отрицательное влияние. Негативные воздействия могут вызывать различные факторы неживой природы (абиотические), живой природы (биотические) и социальной сферы.

Среди них следует учитывать ***физические факторы*** – колебания давления и температуры, проникающая радиация, шум, вибрации и др.; ***химические факторы*** – различные вещества в воде, воздухе, земле, пище; ***биологические факторы*** – инфекции, вирусы. Кроме того, успехи науки и техники наряду с полезным эффектом приводят в современной жизни также и к неблагоприятным последствиям. Автоматизация и механизация производства (широкое использование различных видов транспорта, необходимость работы в ограниченном пространстве (батискафы. космические аппараты, подводные лодки), избыточность информации, постоянный дефицит времени и пр. снижают необходимый уровень двигательной деятельности и повышают нервно-психическое напряжение человека, вызывая стрессовые состояния и угрожая здоровью населения.

Устав Всемирной организации здравоохранения определяет понятие здоровья как «полное физическое, психичсское и социальное благополучие». При этом выделяются 4 степени адаптации к условиям окружающей среды, или 4 уровня функциональных возможностей человека:

- удовлетворительная адаптация. достаточные функциональные возможности человека;
- состояние функционального напряжения;
- неудовлетворительная адаптация, функциональные возможности организма снижены;
- значительное снижение функциональных возможностей организма, истощение физиологических резервов, срыв адаптации.

Эти уровии адаптации отражают риск потери работоспособности и характеризуют изменения в ряде функциональных показателей организма.

В процессе эволюции животного мира, в том числе человека, многие органы и системы организма формировались в тесной взаимосвязи с разного рода движениями. Без работы мышц невозможно перемещение человека в пространстве, осуществление внешнего дыхания, перекачивание крови сердцем, продвижение пищи по пищеварительному тракту, работа мочеполовой системы, передача звуковых волн в слуховом аппарате, поисковая функция глаза и чтение текста, произнесение слов и многие другие функции.

Нарастающее в современном мире ограничение подвижности противоречит самой биологической природе человека, нарушая функционирование различных систем организма, снижая работоспособность и ухудшая состояние здоровья. Чем больше прогресс освобождает человека от физического труда и излишних движений, тем больше растет необходимость компенсации двигательной активности.

В этих условиях очевидна роль развития массовых форм физической культуры. Приобщение к физической культуре очень важно для женщин, от здоровья которых зависит качество потомства; для детей и подростков, развитие организма которых крайне нуждается в высоком уровне подвижности; для лиц пожилого возраста с целью сохранения бодрости и долголетия.

За последнее время наряду со многими отрицательными демографическими явлениями (сокращение рождаемости, повышение смертности, снижение продолжительности жизни) обнаруживается рост проявлений физиологической незрелости (И.А. Аршавский). Ребенок рождается доношенным, с нормальным весом и длиной тела, но в функциональном отношении недостаточно зрелым. Это проявляется в его пониженной двигательной активности, мышечной слабости (гипотонии), быстрой утомляемости, снижении устойчивости к простудным и инфекционным заболеваниям (снижение иммунитета), неустойчивыми эмоциональными реакциями, слабым типом нервной системы. Результатом физиологической незрелости являются недостаточное развитие физических качеств и навыков, ожирение, развитие близорукости, искривления позвоночника, плоскостопие, детский травматизм. Эти явления накладывают свой отпечаток на всю последующую жизнь человека. Они приводят к задержке полового развития (инфантилизму) в подростковом периоде, к снижению физической и умственной работоспособности в зрелом возрасте и к раннему старению пожилых людей.

Борьба с проявлениями физиологической незрелости не может сводиться к фармакрвоздействиям, психологическим или педагогическим мероприятиям. Основное необходимое средство противостояния этому явлению – *повышение двигательной активности.* Это путь к долголетию и здоровому образу жизни в любом возрасте.

Развитие массовой физической культуры и спорта не только обеспечивает сохранение здоровья и повышение работоспособности, но и способствует заполнению досуга и отвлечению населения, в особенности подростков, от вредных привычек – *курения, алкоголизма и наркомании.*

Для этого необходимо мотивировать у населения высокую потребность в занятиях физической культурой. Спортивные достижения выдающихся атлетов вдохновляют большие массы людей и способствуют их приобщению к систематическим спортивным занятиям. Справедливо отмечал основатель современно-

го олимпизма Пьер де Кубертен: для того чтобы 100 человек занимались физической культурой, нужно, чтобы 50 человек занимались спортом; для того чтобы 50 человек занимались спортом, нужно, чтобы 20 человек были высококвалифицированными спортсменами, а для этого необходимо, чтобы 5 человек могли показать удивительные достижения.

Ключевые слова: физическая культура, функциональные возможности, оздоровительная физическая культура.

1. Сартаев Ж.Н., Тастанов А.Ж., Абилдабеков С.А. Физиологические основы физического воспитания и видов спорта: Учебное пособие для студентов специальности «Физическая культура и спорт». – Омск: ООО «Полиграфический центр КАН» 2012, – 84 с.

2. Невский Я.И. Физиологическая характеристика отдельных видов спорта: Учебное пособие – Алматы, 2006 – 96 с.

3. Смирнов В.М., Дубровский В.И. Физиология физического воспитания и спорта – М., 2002 – 605 с.

4. Шфарц В.В. Медико-биологические аспекты спортивной ориентации и отбора. – М., 1984. – 180 с.

5. Синяков А.Ф. Самоконтроль при занятиях массовыми формами физической культуры и спорта. – М., 1984.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Р.М. Кантарбаева – *ст.преп. кафедры общей, возрастной и социальной педагогики, КазНПУ им. Абая*

Резюме

В данной статье рассматриваются развитие творческих способностей младшего школьника как педагогическая проблема.

Summary

This article examines the development of creative abilities of younger pupils as a pedagogical problem.

Развитие казахстанского общества вызвало возрастающую потребность в личностях творческих, профессионально компетентных, социально мобильных, открытых всему новому, умеющих находить нестандартные решения в различных ситуациях. Только такие люди могут реализовывать себя в любой сфере деятельности. Развитие же творческих способностей начинается в детстве. Младший школьный возраст это особо ответственный период психологического развития ребенка, интенсивного развития всех психических функций, формирования сложных видов деятельности, закладывания основ творческих способностей, формирования структуры мотивов и потребностей, нравственных норм, самооценки, элементов волевой регуляции поведения.

“Творчество и личность”, “творческая личность и общество”, “творческие способности” – вот неполный перечень вопросов, которые находятся в центре внимания психологов, педагогов, родителей. Творчество – сложный психический процесс, связанный с характером, интересами, способностями личности. Воображение является его фокусом.

Новый продукт, получаемый личностью, в творчестве может быть объективно новым (социально значимым открытием) и субъективно новым (открытием для себя). Развитие творческого процесса, в свою очередь, обогащает воображение, расширяет знания, опыт и интересы ребенка.

Творческая деятельность развивает личность ребенка, помогает ему усваивать моральные и нравственные нормы. Создавая произведение творчества, ребенок отражает в них свое понимание жизненных ценностей, свои личностные свойства. Дети младшего школьного возраста любят заниматься искусством. Они с увлечением поют и танцуют. лепят и рисуют, сочиняют сказки, занимаются народными промыслами. Творчество делает жизнь ребенка богаче, полнее, радостнее. Дети способны заниматься творчеством независимо от личностных комплексов. Взрослый человек, часто критически оценивая свои творческие способности, стесняется их проявлять.

Проблема развития способностей не нова для психолого-педагогических исследований, но до сих пор актуальна. Далеко не секрет, что школу и родителей волнует вопрос о развитии способностей учащихся. Общество заинтересовано в том, чтобы человек начал трудиться именно там, где он может принести максимальную пользу. А для этого школа должна помочь воспитанникам найти свое место в жизни.

Труд – необходимое условие жизни и всестороннего развития человека. Конституция Республики Казахстан предоставляет человеку право на выбор занятия и профессии в соответствии со способностями, призванием, потребностями государства в кадрах.

Каковы бы ни были индивидуальные возможности школьника, но если у него нет желания учиться, то

и успехов не будет. Правда, положительное отношение к учению тоже тесно связано со способностями. Много раз отмечалось в психолого–педагогической литературе, что желание учиться возрастает, когда учение идет успешно, и гаснет из-за неудач.

Неудачи могут быть объяснены не только недостатком знаний, которые должны были быть приобретены на предшествующих этапах обучения, но и неразвитыми способностями ребенка.

Главная задача начальной школы – обеспечить развитие личности ребенка. Источниками полноценного развития ребенка выступают два вида деятельности. Во-первых, любой ребенок развивается по мере освоения прошлого опыта человечества за счет приобщения к современной культуре. В основе этого процесса лежит учебная деятельность, которая направлена на овладение ребенком знаниями и умениями, необходимыми для жизни в обществе. Во-вторых, ребенок в процессе развития самостоятельно реализует свои возможности, благодаря творческой деятельности. В отличие от учебной творческая деятельность не нацелена на освоение уже известных знаний. Она способствует проявлению у ребенка самодеятельности, самореализации, воплощению его собственных идей, которые направлены на создание нового.

Осуществляя указанные виды деятельности, дети решают разные задачи и с разной целью. Так, в учебной деятельности решаются учебно-тренировочные задачи для того, чтобы овладеть каким-то умением, освоить то или иное правило. В творческой деятельности решаются поисково-творческие задачи с целью развить способности ребенка. Поэтому, если в процессе учебной деятельности формируется общее умение учиться, то в рамках творческой деятельности формируется общая способность искать и находить новые решения, необычные способы достижения требуемого результата, новые подходы к рассмотрению предлагаемой ситуации. Если говорить о настоящем состоянии современной начальной школы в нашей стране, то следует отметить, что основное место в ее деятельности все еще продолжает занимать познавательная деятельность школьников, а не творческая.

В результате экспериментальных исследований среди способностей личности была выделена способность особого рода – порождать необычные идеи, отклоняться в мышлении от традиционных схем, быстро разрешать проблемные ситуации. Такая способность была названа креативностью (творчеством).

Под творческими (креативными) способностями учащихся понимают "…комплексные возможности ученика в совершении деятельности и действий, направленных на созидание". Креативность охватывает некоторую совокупность мыслительных и личностных качеств, определяющую способность к творчеству. Одним из компонентов креативности является способность личности.

Следует отличать креативный продукт от креативного процесса. Продукт творческого мышления можно оценивать по его оригинальности и по его значению, креативный процесс – по чувствительности к проблеме, способности к синтезу, способности к воссозданию недостающих деталей, (не следовать по избитому пути), по беглости мысли и т.д. Эти атрибуты креативности являются общими как для науки, так и для искусства.

Проблемы творчества широко разрабатывались в советской психологии. В настоящее время исследователи ведут поиск интегрального показателя, характеризующего творческую личность. Этот показатель может определяться как некоторое сочетание факторов или же рассматриваться как непрерывное единство процессуальных и личностных компонентов творческого мышления (А.В. Брушлинский).

Придерживаясь позиции ученых, определяющих креативные способности как самостоятельный фактор, развитие которых является результатом обучения творческой деятельности младших школьников, выделим компоненты творческих (креативных) способностей младших школьников:

* творческое мышление;
* творческое воображение;
* применение методов организации творческой деятельности.

Для развития творческого мышления и творческого воображения учащихся начальных классов необходимо предлагать следующие задания:

- классифицировать объекты, ситуации, явления по различным основаниям;
- устанавливать причинно-следственные связи;
- видеть взаимосвязи и выявлять новые связи между системами;
- рассматривать систему в развитии;
- делать предположения прогнозного характера;
- выделять противоположные признаки объекта;
- выявлять и формировать противоречия;
- разделять противоречивые свойства объектов в пространстве и во времени;
- представлять пространственные объекты.

Творческие задания дифференцируются по таким параметрам, как:

- сложность содержащихся в них проблемных ситуаций;
- сложность мыслительных операций, необходимых для их решения;
- формы представления противоречий (явные, скрытые).

Анализ основных психологических новообразований и характера ведущей деятельности этого возрастного периода, современные требования к организации обучения как творческого процесса, который ученик вместе с учителем в определенном смысле строят сами; ориентация в этом возрасте на предмет деятельности и способы его преобразования предполагают возможность накопления творческого опыта не только в процессе познания, но и в таких видах деятельности как создание и преобразование конкретных объектов, ситуаций, явлений, творческого применения полученных в процессе обучения знаний.

В младшем школьном возрасте впервые происходит разделение игры и труда, то есть деятельности, осуществляемой ради удовольствия, которое получит ребенок в процессе самой деятельности и деятельности, направленной на достижение объективно значимого и социально оцениваемого результата. Это разграничение игры и труда в том числе и учебного труда, является важной особенностью школьного возраста.

Значение воображения в младшем школьном возрасте является высшей и необходимой способностью человека. Вместе с тем, именно эта способность нуждается в особой заботе в плане развития. А развивается особенно интенсивно в возрасте от 5 до 15 лет. И если этот период воображения специально не развивать, в последующем наступает быстрое снижение активности этой функции. Вместе с уменьшением способности человека фантазировать обедняется личность, снижаются возможности творческого мышления, гаснет интерес к искусству, науке и так далее.

Младшие школьники большую часть своей активной деятельности осуществляют с помощью воображения. Их игры – плод буйной работы фантазии, они с увлечением занимаются творческой деятельностью. Психологической основой последней также является творческое воображение. Когда в процессе учебы дети сталкиваются с необходимостью осознать абстрактный материал и им требуются аналогии, опоры при общем недостатке жизненного опыта, на помощь ребенку тоже приходит воображение. Таким образом, значение функции воображения в психическом развитии велико.

Однако, фантазия, как и любая форма психического отражения, должна иметь позитивное направление развитие. Она должна способствовать лучшему по знанию окружающего мира самораскрытию и самосовершенствованию личности, а не перерастать в пассивную мечтательность, замену реальной жизни грезами. Для выполнения этой задачи необходимо помогать ребенку использовать свои возможности воображения в направлении прогрессивного саморазвития, для активизации познавательной деятельности школьников, в частности развития теоретического, абстрактного мышления, внимание, речи и в целом творчества. Дети младшего школьного возраста очень любят заниматься художественным творчеством. Оно позволяет ребенку в наиболее полной свободной форме раскрыть свою личность. Вся художественная деятельность строится на активном воображении, творческом мышлении. Эти функции обеспечивают ребенку новый, необычный взгляд на мир.

Они способствуют развитию мышления, памяти, обогащают его индивидуальный жизненный опыт. По словам Л.С. Выготского, воображение обеспечивает следующую деятельность ребенка:

- построение образа, конечного результата его деятельности;
- создание программы поведения в ситуации неопределенности, создание образов, заменяющих деятельность;
- создание образов описываемых объектов.

Для развития ребенка очень важно формирование многих интересов. Следует отметить, что для школьника вообще характерно познавательное отношение к миру. Такая любопытствующая направленность имеет объективную целесообразность. Интерес ко всему расширяет жизненный опыт ребенка, знакомит его с разными видами деятельности, активизирует его различные способности.

Дети, в отличие от взрослых, способны проявлять себя в художественной деятельности. Они с удовольствием выступают на сцене, участвуют в концертах, конкурсах, выставках и викторинах. Развитая способность воображения, типичная для детей младшего школьного возраста, постепенно теряет свою деятельность по мере увеличения возраста.

Подводя итоги, мы приходим к следующему выводу. Ребенок младшего школьного возраста в условия воспитания и обучения начинает занимать новое место в системе доступных ему общественных отношений. Это связано прежде всего с поступлением его в школу, которая накладывает на ребенка определенные общественные обязанности, требующие к ней сознательного и ответственного отношения, и с новым

положением его в семье, где он также получает новые обязанности. В младшем школьном возрасте ребенок впервые становится как в школе, так и в семье, членом настоящего трудового коллектива, что является основным условием формирования его личности. Следствием этого нового положения ребенка в семье и в школе является изменение характера деятельности ребенка. Жизнь в организованном школой и учителем коллективе приводит к развитию у ребенка сложных, социальных чувств и к практическому овладению важнейшими формами и правилами общественного поведения. Переход к систематическому усвоению знаний в школе является фундаментальным фактом, формирующим личность младшего школьника и постепенно перестраивающим его познавательные процессы.

Диапазон творческих задач, решаемых на начальной ступени обучения, необычайно широк по сложности – от нахождения неисправности в моторе или решения головоломки, до изобретения новой машины или научного открытия, но суть их одна: при их решении происходит опыт творчества, находится новый путь или создается нечто новое. Вот здесь-то и требуются особые качества ума, такие, как наблюдательность, умение сопоставлять и анализировать, комбинировать, находить связи и зависимости, закономерности и т.д. все то, что в совокупности и составляет творческие способности. Творческая деятельность, является более сложной по своей сущности, доступна только человеку.

Есть великая “формула” приоткрывающая завесу над тайной рождения творческого ума: “Сначала открыть истину, известную многим, затем открыть истины, известные некоторым, и наконец открыть истины, никому еще неизвестные”. Видимо, это и есть путь становления творческой стороны интеллекта, путь развития изобретательского таланта. Наша обязанность – помочь ребенку встать на этот путь.

Перед школой всегда стоит цель: создать условия для формирования личности, способной к творчеству и готовой обслуживать современное производство. Поэтому начальная школа, работающая на будущее, должна быть сориентирована на развитие творческих способностей личности.

1. *Мерлин З.С. Психология индивидуальности. – М., 1996 г.*
2. *Немов Р.С. Психология. – М. 2000 г.*
3. *Субботина Л.Ю. Развитие воображения у детей. – Ярославль. 1997 г.*
4. *Страхова Н.М. Новые подходы к организации образовательного процесса. Завуч начальной школы. 2003.-№3.*
5. *Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников. – М., 1988 г. – с. 171-174.*

БАЛАЛАРДЫҢ БІЛІМІН БАҒАЛАУ БАРЫСЫНДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БАҒАНЫ ҚОЛДАНУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

А.Ж. Тастанова – *педагог-психолог,*
С.А. Балқыбекова – *Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 2-курс студенті*

Тәуелсіздік алған кезден бастап білім беру жүйесін дамыту еліміз үшін басты бағыт болып саналады. Оның нормативтік құқықтық базасы ретінде Қазақстан Республикасының <<Білім туралы>> заңында: <<Білім беру жүйесінің басты мақсаты ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға, ғылым мен практикалық жетістіктеріне негізделіп, жеке тұлғаның қалыптасуына, дамуына, кәсіби өсуіне бағытталған білім алуына мүмкіндік жасау>> деп көрсетілген. Сонымен қатар Елбасы ұсынған <<Қазақстан-2030>> стратегиясында негізгі бағыттардың бірі ретінде біліммен білік жағынан өркениетті елдердегі замандастарымен қатар тұра алатын, бойында ұлттық, отаншылдық рухы мықты қазақстандықтардың жаңа ұрпағын тәрбиелеу қажеттілігі туралы баса айтылған.

Сондықтан бүгінгі білім беру жүйесінің алдында тұрған өзекті мәселенің бірі білім сапасын арттырумен айқындалады.

Білім сапасы ұғымы арқылы мақсат пен нәтиже сәйкестігінің, оның мақсатқа жету өлшемін түсінуіміз қажет. Осы анықтама арқылы мектептің алдына қойған мақсатын, оның қол жеткізген нәтижелерін өлшей білуге үйренеміз.

Бұл өз кезегінде мектептегі білім берудің негізгі компоненттерін,оның белгіленуін, мазмұнын, оқыту формаларымен әдістерінің тиімді болуының өлшемдерінің, мұғалімнің қызметін, оның кәсіби педагогикалық тұрғыдан құрай білуін қайта қарап шығуын қайта талап етеді. Аталған міндеттердің бүгінгі күннің өзекті мәселелері болып отыр.

Осыған байланысты педагогикалық бағаның нәтижелілігі балаларды оқыту мен тәрбиелеуді жандандыру ролі негізінде түсіндіріледі. Егер балада өзін-өзі жетілдіруге тырысушылық, талпыныс, білім, ептілік, дағды, ынта, жеке тұлғаның жағымды құнды қасиеттерді мәдени-әлеуметтік пайдалы формаларды өз бойына қалыптастыруға талпыныс болса – мұны педагогикалық баға нәтижелілігі деп есептеуге

болады. Педагогикалық баға оны талдау, оның нәтижелілігі баланың жас ерекшелігіне байланысты болады. Жас ерекшеліктеріне сәйкес педагогикалық бағаны өзгеру мәнінің негізгі тенденциясы мынаған байланысты. Біріншіден жас ұлғайған сайын жаңа білім, ептілік, дағдыны меңгеру міндетін түсіну өсе түседі. Екіншіден, жас кезінде жылдан жылға жеке адамға тән нақты қасиеттерді меңгеру мәні күшейеді. Үшіншіден, жас ұлғайған сайын әлеуметтік психологиялық стимул ролі артады. Төртіншіден, сыртқы стимул негізгі ішкі стимулға біртіндеп көшу тенденциясы байқалады. Егер, оқу-тәрбиелік іс – іс әрекетте жеке адамды қалыптастыруда білім, дағды, ептілік, меңгеруде бағытталған бірқатар күш қажет болған жағдайда өзін- өзі жоғары бағалау, өзіне-өзі жоғары сенімділік кезінде жазалауды қолдануға болады.

Мадақтау – психологиялық ерекшеліктер мен жағымды қасиеттерді дамытуға түрткі болса, ол жазалау жағымсыз қасиеттердің пайда болуын тоқтатады.Барлық уақытта балаға мадақтау қолданылса, жағымды қасиеттер мен қатар жағымсыз қасиеттерді қалыптастыру мүмкін. Егер керісінше тек жазалау қолданылса – балаларды бірқатар жағымсыз қасиеттермен қоса, жағымды негізгі қасиеттердің ептілікті жағдайда қалыптасуы мүмкін. Сондықтан мадақтау мен жазалау тиімді қолдану жағымды қасиеттердің дамуы үшін мүмкіншілік туғызады, әрі жағымсыз қасиеттің туындауына кері әсер етеді.

Педагогикалық бағаның негізгі екі функциясы бар.

1. Жеке көрсеткіш
2. Мотивациялық функция.

Педагогикалық-психологиялық тұрғыдан бізге қажеттісі мотивациялық функция. Себебі, біріншіден әр бала өзінің іс-әрекетін бағалауды сұрайды. Екіншіден баланың әлеуметтік психологилық дамуына әсер етеді.

Кейде тәжірибесі аз жас мамандар бағалау барысында мынадай қателіктер жібереді. Бағаның дұрыс қойылмайтын себептері.

1 – қателік, <<мейірімді>> болғысы келеді, бәріне жақсы қояды, бағаны <<сыйлық>> ретінде қояды.

2 – қателік, отаны қалайтын мұғалімдер. Бқлар 2 мен 5 қоюдан қашады, 2 – үшін жауап бергісі келмейді, 5-қоюға өзіне-өзі сенімсіз.

3 – қателік, өзіне ұнаған балаға жақсы баға қояды, ұнамаған балаларды кеміте береді.

4 – қателік, өзінде жоқ қасиетті оқушысынан корсе, оны негізсіз жоғары бағалауға тырысады.

5 – қателік, 2-ден кейін 5-қойғысы келмейді, 2-ден кейін 5- деген бағаны алу мүмкін емес деп ойлайды.

6 – қателік, үлгерімен қатар тәрбиеге де баға қоятын мұғалімдер.

Бағаны көтермелеп және кейіннен қоятын кездер болады. Мысалы:

1. Баланы қолдау оның зейінін арттыру, қызығушылығын арттыру үшін бағаны көтермелеп қоюға болады.

2. Балаға өз іс-әрекетіне сын көзбен қарап жұмыс жасау үшін бағаны түсіруге болады, бірақ бұл жағдайда баға не үшін кемтілді, қателігін немесе кемшілігін ескерту қажет.

Оқушылардың білімін бағалау барысында мына жағдайларды ескеру қажет.

1. Оқушының жақсы жақтарын және кемшіліктерін дәлелдеу қажет.

2. Баға әділетті болуы қажет, оқушыны бағасын әдейі төмендетуге,оған қалай болса солай женілжелпі қарауға ымырашылыққа салынбау керек.

3. Әр баға – бұл тек қана білім есепке лайық емес, шын тәрбие құралы. Сондықтан, оқушы білімін бағалауда немқұрайлыққа салынбау керек.

4. Оқушылардың кейбір теріс қылықтары үшін бағаны жазалау ретінде қарастыруға болмайды.

5. Оқушылар білімін тексеруді және бағалауды сабақтың әрбір кезеңінде іске асыру керек.

<<5>> бағасы – оқу материялын толық дәл логикалық бірізділікпен айтылған жауапқа қойылады.

<<4>> бағасы – материялды толық біледі, болар болмас кемшілігі бар жауапқа қойылады.

<<3>> бағасы – жауабы негізіне дұрыс, бірақ толық емес, білімінде кейбір проблемалар есепке алынбаған жауапқа қойылады.

<<2>> бағасы – оқушы жауабында қателіктер,білімінде елеулі кемшіліктері бар жауапқа қойылады.

Жасөспірім шақта оқу санасында өзгеріс болады. Оқу пәндерінде даралық қатынас байқалады. Беріле оқығандығына, оқылатын пәндерге жауапкершілікпен қарайтындығына қарамастан педагок тарапынан байқалатын әділетсіздікке баллар әлдеқайда сезімтал.

Олар мұғалімнен оздерінің тағдырына шын пейілмен қарауын іздейді.Ұстаздың шын ниеті тұтас алғанда, өзін-өзі қажетсінуі, өзін-өзі тәрбиелеулеріне күш салуының алғы шарты.

Егер балалар өздеріне әділетсіз немесе немқұрайлық қатынасты сезсе, педагок теріс бағаласа онда бұл оларды теріс қылыққа итермелейді, өзін-өзі шынайы бағалауы,өзін-өзі тәрбиелеу іскерлігімен дағдысының қалыптасуын қиындатады. Демек баға балалардың дамуы үшін қажетті шарт, мұғаліммен балалар-

дың арасын байланыстырады десекте болады. Оның әлеуметтік психологиялық-педагогикалық мәні бар бағаның негізгі атқаратын қызметіне тоқталайық:

- Білім бағаланады;
- Оқу мен еңбекті ынталандырады;
- Баланың эмоциялық-психологиялық күйіне ықпал етеді;
- Олардың мұғалімге деген қарым-қатынасын қалыптастырады;
- Курстық, ұжымдық, тұтас қоғамның қандайда бір дамуы туралы пікіріне ықпал етеді;
- Тыңдаушының топтағы орнын анықтайды.

Қорытындылай келе баланың тұлғалық болмысын дамытуда басты рөл атқаратын мұғалім екендігі айқын. Сондықтан баланы тек оқушы деп емес, оны жеке тұлға деп қарау керек.

1. Бахишева С. Жаңа типті мектептер жайында мұғалімнің иновациялық мүмкіндігін дамыту. Қазақстан мектебі – 52 б.

2. Абдукаримова Ұ.С. Мектепті басқарудың жүйелі негіздегі мақсат. Бағдарламас. – Шымкент 2000 – 24, 30 бб.

ӘСКЕРИ-ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕГЕ ДАҢҚТЫ ЖАУЫНГЕР АРҚЫЛЫ НАСИХАТТАУ

Қ.Қ. Берлібаев – *аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ, БӘД теориясымен әдістемесі кафедрасы,*
А.М. Байгалиев – *оқытушы лейтенант*

Түйін

Әскери-патриоттық тәрбиеге даңқты жауынгер арқылы насихаттау, патриотизмнің тарихи элементтері туған жерге, ана тіліне, салт-дәстүріне сүйіспеншілік түрінде ықылым заманнан қалыптаса бастаған.

Резюме

В этой статье рассматриваются о агитации подвигов воинов через военно-патриотическое воспитание.

Resume

In this article examined about agitation of exploits of warriors through military-patriotic education.

Жоғары сынып оқушыларын патриоттыққа тәрбиелеу еліміздің егемендігін сақтап, өркениетті елу ел қатарына қосылуы қажеттілігінен туындап отыр. Елбасы Н.Назарбаев “Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде” атты еңбегінде ұлт ішіндегі бірлікті нығайту, отансүйгіштікке тәрбиелеу, азаматтық келісім ахуалын жасау мәселелеріне тоқталып, “Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндетіміз – қазақстандық отансүйгіштікке тәрбиелеу, әрбір азаматтың өзін-өзі айқын билеуін қалыптастыру. Шынайы отансүйгіштікті, нағыз азаматтықты қалыптастыру жеке бастың өзін саяси тұрғыдан айқын сезінуін, өз Отанын саналы түрде таңдауын көздейді”– деген. Сан ғасырдан бері қазақ халқының тәрбие жөніндегі өнегелі сөздері мен істері, тұрмысы, мәдениеті, өнері, өмір тәжірибесі отансүйгіштік сезімнен бастау алады. Әрбір халық өзінің тарихы мен тәжірибесін жалғастыратын өскелең ұрпақты тәрбиелеуде халқымыздың ғасырлар бойғы жинақталған тәрбие әдістерін қолданып, өмір тәжірибесі сынынан өткен әдептілік, сыпайылық, адалдық, инабаттылық, іскерлік, мейірімділік, қайырымдылық, еңбексүйгіштік, үлкенді сыйлау, оған ілтипат көрсету сияқты қабілеттерді олардың бойына дарытты. Осылардың бәрі адамзат тәрбиесінде патриотизмнің қандай рөл атқаратындығын көрсетеді. Қазақ халқы қылыштың жүзімен, найзаның ұшымен елдігін сақтап қалу үшін күресе отырып, туған елге, кіндік қаны тамған қасиетті жерге деген махаббатын ұрпақтан ұрпаққа аманат етіп беріп отырды. “Туған жер” ұғымын бала бойына ерте сіңіруге тырысып, оны Отан, ел-жұрт ұғымдарымен байланыстырып отырған. “Отан от басынан басталады”, “Отан оттан да ыстық”, “Елің үшін отқа түс күймейсің” деп тәрбиеленетін қазақ баласы үшін Отан – отбасынан, ата-жұртынан, туып өскен топырағынан басталады. Патриоттық тәрбиенің нағыз қайнар көзі отбасынан және мектептен басталады. Мұндай тәрбие беруде халқымыздың тарихи мұраларын пайдалану мен тарихи тұлғалардың ұлттық патриотизмге негізделген отансүйгіштік іс-әрекеттерін үлгі тұтудың үлкен маңызы бар екені бүгінгі таңда нақтылана түсуде. Сондықтан зерттеу барысында “патриотизм”, “ұлттық патриотизм”, “қазақстандық патриотизм”, “Отан”, “отансүйгіштік” ұғымдарына қатысты терминдердің мәні мен мазмұны анықталып, нақтыланды.

Патриотизмнің тарихи элементтері туған жерге, ана тіліне, салт-дәстүріне сүйіспеншілік түрінде ықылым заманнан қалыптаса бастаған. Таптық қоғамда патриотизмнің мазмұны да таптық тұрғы да көрініс табады, өйткені әрбір тап Отанға деген көзқарасын өз мүддесі тұрғысынан білдіреді.

“Патриотизм” ұғымына сөздіктер мен ғылыми еңбектерден анықтама беріліп, педагогика ғылымында

патриоттық тәрбиенің зерттелуіне сипаттама жасалды. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: "Патриот – Отанын, халқын, жері мен суын шынайы сүйетін, халық мүддесі үшін бар күш-жігерін, қабілетін аямайтын адам. Олар - өз отанының жалынды патриоты, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығының озаттары. Өз отанын, халқын шексіз сүюшілік – барша күш-жігерін отан мүддесіне арнаған адамға тән терең сезім" – деп анықтама берілсе, Қазақ кеңес энциклопедиясында "патриотизм" – дегеніміз (грекше patris – Отан, туған жер) Отанға деген сүйіспеншілік. Бойындағы күш-қуаты мен білімін Отан игілігі мен мүддесіне жұмсау, туған жерін, ана тілін, елдің әдет-ғұрпы мен дәстүрін құрмет тұту сияқты патриотизм элементтері ерте заманнан қалыптаса бастайды" – деп көрсеткен. Ал Үлкен кеңес энциклопедиясында "Социалистік қоғам азаматының патриотизмі өз Отанына, бүкіл социалистік елдер ынтымақтастығына берілгендік пен адалдықтан тұрады" – делінген. Ал философиялық түсіндірмеде: "патриотизм (грекше patris – Отан) мазмұны Отанға сүйіспеншілік, оған шынайы берілгендік, оның өткені мен бүгінгісі үшін мақтаныш, Отан мүдделерін қорғауға ұмтылу болып табылатын адамгершілік және саяси принцип, әлеуметтік сезім" деп қарастырылады.

Дегенмен де, біздің зерттеу нысанымыз болып отырған патриотизм ұғымын әскери-жазушы, халық батыры Бауыржан Момышұлы педагогикалық-психологиялық тұрғыдан өз шығармаларында жан-жақты қарастырған. Біз Бауыржан Момышұлының «патриотизм» ұғымына берген анықтамасын зерттеу жұмысымызға тірек етіп аламыз. Жазушы "патриотизм – Отанға (мемлекетке) деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық-мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзіңнің мемлекетке тәуелді екеніңді, мемлекетті нығайту дегеніміз – жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз – мемлекет деген ұғымды, оның жеке адаммен барлық жағынан: өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасын біріктіреді", – дей отырып, "Ұлттық мақтаныш сезімі дегеніміз белгілі бір немесе басқа ұлт адамының көптеген жеке мақтаныш сезімінің жиынтығы болып табылады, ұлттық мақтаныш сезімі әрбір ұлт адамы үшін бұзылмас заң" – деп, ұлттық патриотизмнің негізгі қасиетін атап көрсетеді. Бауыржан Момышұлы ұлтжандылық пен ұлтшылдықтың да ара жігін ашып көрсетеді: "Екі түрлі ұғым бар: ұлттық рух – бұл асыл қасиет, ұлтшылдық – бұл ұлт ішіндегі жеке адам бойындағы көркеуделік. Бұл мәселені дұрыс түсіне білу керек" – деген сөздерінің жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беруде мәні зор.

Бауыржан Момышұлы – ержүрек жауынгер, атақты қолбасшы, әскери жазушы. Ең бастысы – әр қылығымен, әр көзқарасымен, бар болмысымен қазақтың намыстан жаралған халық екенін мойындата алған тұлға. Бауыржан Момышұлының отызға енді ілінген шағынан-ақ есімі аңызға айналды, даңқы әлемді шарлады. Ұлтжандылықтан жаралған батырлық бейнесі тарих белдерін аралап, жыл өткен сайын "тот баспас саф алтындай жарқыраған" ерлік жолын жалғастыра отырып, әдебиетіміз бен мәдениетіміздің қаһарманына айналды. Өзі үшін емес, халқы үшін, сол елінің аты үшін бейбіт өмірде де күрестен, ерлік пен табандылықтан қайтпаған Бауыржан Момышұлының өрлік бейнесін Қасым ақын былай жырлайды:. Оның қаламынан туған төл еңбектерінің тәрбиелік жақтары ашылып, патриоттық мәні айқындалды. Біздің зерттеу нысанымыз болып отырған Бауыржан Момышұлы шығармаларында ұлттық рухтың жоғары болуына айрықша назар аударды. Осыған орай, бірнеше еңбектерін жарыққа шығарды. Мәселен, "Қанмен жазылған кітап", "Ұшқан ұя", "Жонарқа", "Төлеген Тоқтаров"," Бір түннің оқиғасы", "Генерал Панфилов", "Москва үшін шайқас", "Олар менің есімде", "Ел басына күн туса" атты туындылары дүниеге келді. Жоғары сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беруде Бауыржан Момышұлының шығармаларының мүмкіндіктері кең. Өйткені ол біріншіден, жас ұрпақты тәрбиелеуде адамгершілікке баулудың басты құралы, рухани дүниесі байиды, ниет-танымы, өмірлік көзқарасы қалыптасады; екіншіден, ұлттық тәлім-тәрбие, отбасы тәрбиесі мен салт-дәстүр, әдеп-ғұрыптарға бай тарихи мұра, үшіншіден, Ұлы Отан соғысында жанқиярлықпен соғысқан ұлдарымыз бен қыздарымыздың бейнесін және ерен ерліктерін ұмыттырмауға мүмкіндік беретін танымдық мұра. Тарихи-ғылыми, әдеби әдебиеттерге, энциклопедияларға жасаған талдау Бауыржан Момышұлының шығармалары жіктемесінің бір жүйеге түсірмегендігін, олардың әрбірінде әртүрлі жанрларына қарай талдағанғанын көрсетті. Мәселен, Е.Жұматаеваның кандидаттық диссертациясында Бауыржан Момышұлының прозасына ғана педагогикалық талдау жасалса, ал Қ.Уразбаев «Ұшқан ұя» еңбегіндегі салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға тоқталған. Ал Ж.О. Иманалиев еңбегінде Бауыржан Момышұлының өлеңдеріне мазмұндық талдау жасалған. Жас жеткіншектердің психологиясына тән басты ерекшелік – олардың ерлікті дәріптейтін шығармаларға деген қызығушылығы. Бауыржан Момышұлының шығармаларын жіктеу барысында, батырдың еңбектеріндегі басты ерекшелік – шығармалардың шынайылығы, деректі айғақтардан тұратындығына баса назар аударды.

Бауыржан Момышұлының шығармаларының түрлері негізінде ондағы патриоттық идеяларын сұрыптауға тырыстық. Бауыржан Момышұлының шығармаларын алдымен әдеби жанр бойынша (проза, поэзия,

ғылыми еңбектері, мақал-мәтелдер, майданнан жазылған хаттары) бойынша жүйеледік. Прозалық шығармаларындағы (роман, повесть, әңгіме) патриоттық идеялар: ел мен жердің тұтастығы; халықтар достығын қадірлеу; отбасытәрбиесі: ұл, қыз, келін, ағайын тәрбиесінің ерекшеліктері; ауыз әдебиетті, батырлар жырын сүю; салт-дәстүрді құрметтеу; халыққа адал қызмет ету; халық мүддесін жеке бастың мүддесінен жоғары қоюшылық, намысшылдық.

КҮШТІ ДАМЫТУДЫҢ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ АМАЛДАРЫ

Қ.Қ. Берлібаев – *аға оқытушы, БӘД теориясымен әдістемесі кафедрасы, Абай атындағы ҚазҰПУ,*
С.Кунай – *аға оқытушы*

Түйін

Күшті дамытудың амалы жалпы күшті шынықтыру, жан-жақты жоспарланған күшті шынықтыру, арнайы күшті шынықтыру дайындық амалдары деп бөлінеді.

Күшті дамытудың амалы жалпы күшті шынықтыру, жан-жақты жоспарланған күшті шынықтыру, арнайы күшті шынықтыру дайындық амалдары деп бөлінеді.

Жалпы күшті шынықтыруға дайындық амалына бұлшықет жүйесіне және бұлшықет топтарына жүктеме беретін әртүрлі қарсы тұру жаттығулары жасалады.

Әр түрлі жоспарланған бағытта күшті шынықтыру амалына арнайы бұлшықет пен бұлшықет топтарына негізгі жүктемелерде көмек болатын жаттығулар жасалады.

Арнайы күшті шынықтыру дайындық амалына бұлшықет күшіне берілген жүкткеме болып саналады.

Дене тәрбиесінің амалдары келесі түрге бөлінеді:

А) спорттық жаттығулар – ол барлық жарыстың барлық ережелері бойынша орындалатын жаттығу;

Б) арнайы жаттығулар деп – бұлшықетті дамытуға басқа қозғалыс қасиеттерімен байланыстырып дамыту;

В) Арнайы көмек жаттығулары ол – жеке бұлшықет топтарын басқа қазғалыс қасиеттерімен басланысты локальді дамыту.

Амалдарға осылар жатады: әртүрлі салмақты жаттығулар, өз салмағын басқаратын жаттығулар, екі кісілік жаттығулар, жұлқып тежеу жаттығулары, еркін жаттығулар, изометриялық (статикалық) жаттығулар.

Әртүрлі салмақты жаттығуларға гантелямен жасалатын жаттығулар, доппен, гирямен, штангімен және эспондермен жасалатын жаттығулар жатады.

Өз салмағын басқарумен жасалатын жаттығуларға отырып тұру, турникке тартылу, канатқа шығу, таянып жатып штанганы итеру.

Екі кісілік жаттығуларға 2-3 минуттық күрес, бірін бірі нмесе ауыр заттарды тасу, тартысу, орын ауыстыру, түрлі жағдайларда отырып тұру, еңкею жаттығулары.

Жұлқып тежеу жаттығулары жатығуларға кеудені оң және сол, алдына-артына жылдам бұру.

Еркін жаттығуларға – әр түрлі бұлшықет топтарын сыртқы кедергсіз баяу қозғалту.

Изометриялық жаттығулар бірнеше секунд аралығында жасалатын максималды күш көрсеткіші.

Күштің даму әдісін қарастыра отырып, физиологиялық тітіркендіргіш спортсмен ағзасы үшін максималды болатын жағдайда орындалады.

Осы шарт тек екі жағдайда ғана орындалады.

Біріншісі – спортшы максималды қарсылыққа төтеп беріп, сонын өзінде максималды күшке физиологиялық тітіркендіргіш тудырады. Әдетте бір кезекте бір, максималды түрде екі, үш жаттығу жасалады. Сондықтан осы әдіс қысқа мерзімді күшейту деп аталады.

Екіншісі – спортшы кедергілерге төтеп беру жаттығуларын бірнеше рет орындап, максималды шамаға жетпейтін, тек ақырғы жаттығуда спортсмен шаршап, қарсылыққа төтеп беру максималды шамаға жетіп, бұлшықет күші дамиды. Сондықтан осы әдіс «ақырына дейін» деп аталады.

Қысқа уақытта тырысу әдісінен басқа және «ақырына дейін» күшті шынықтыру дайындық жүйесінде қайталану, интервалды, дөңгелену әдісі, изометриялық, динамикалық күш әдісі, және ынталандыру әдістері.

Күштің сипаттамасы дененің шынығуының сапасы ретінде

«Адам баласының күшін оның бұлшықеттерінің көмегіменсыртқы кедергілерге төтеп беру қабілеті»

Күш – көптеген спорт түрлерінде қажетті физикалық қасиет. Күштің табиғи дамуы 8 жастан 18 жас аралығында байқалып, 13 жас пен 17 жас аралығында өте жақсы дамиды.

Дене дайындығы күшті дамытумен тығыз байланыстығы келесі себептерге байланысты: қандай да болмасын қимыл қозғалысты жасауда, күшті қолданбау мүмкін емес және күш басқа дене сапаларының негізі болып саналатынын естен шығармаған жөн.

Жастардың күш сапаларын дамыту кезінде мұғалім 3 міндетті шешуге тиіс:

1. барлық бұлшықеттерді бірдей дамыту

2. оқушыларға күш түрлерін (динамикалық, статикалық, бұлшықеттің жиырылу күші, бұлшықеттің жазылу күші) дұрыс қолдануды үйрету

3. түрлі жағдайларда оқушылардың өз күшін дұрыс қолдана алу қабілеттерін дамыту

Күш сапасын дамытуда адамның өзінің салмағы және сыртқы қарсыласуы (салмақты заттарға-доптар, гантелъдер, штангалар, гирълер жатады және әріптесінің қарсыласуы) басты амал болып саналады.

Бұлшықет күшінің көрсеткішінің шарттарына, қасиетіне және көлеміне байланысты спорттық тәжірибелерде бірнеше күштік қасиеттер бар.

Күш көбінесе қозғалыста байқалады, яғни динамикалық тәртіпте («динамикалық күш»). Кейбір кезде спортсменнің күші қозғалыста қолданбайды. Осындай жағдай бұлшықеттің жұмысының статикалық тәртібі («статикалық күш») деп аталады.

Динамикалық күштің қолданылуының қасиеттері бойынша үш түрге бәлінеді.

Мықты күшке сәйкесінше тез және жылдам қимыл жасау, мысалы, жылдамдық жаттығуларға: секіру, жүгіру, күрестің жеке элементтері, бокс, спорттық ойындар.

Шапшаңдық күшіне – күштің баяу жылдамдығы, мысалы: жүгірісте жылдам қозғалыстар жасау, жүзу, велоспортта және т.б.

Баяу күш – сәйкесінше шапшаңдаусыз баяу қозғалыстар. Осыған мысал ретінде штанга көтеру, шығыршықта және кермеде тартылып таянуға шығу.

Бірінші немес екінші жаттығуда қолданылатын күшті салыстырып «абсолютті» және «салыстырмалы» деген терминдер қолданылады.

Абсолютті күш – спортсменнін динамикалық және статикалық режимде өзінің күшін жоғары түрде қолданады. Абсолютті күштің динамикалық режимде қолданудың мысалы штангі көтеру және штангімен отырып тұру.

Статикалық режимде абсолютті күшті қолданудың мысалы, қозғалмайтын объектке максималды күш жұмсау.

Салыстырмалы күш спортсменнің салмағының бір килограммына келетін күш мөлшері. Осы көрсеткіш көбінесе спортсменнің күштік дайындығын тексеру үшін қолданылады.

Күштің қолданылуын сипаттау үшін күш моменті және күш импульсі деген ұғымдар қолданылады.

Күш моменті деп адамның айналдыру қабілеттерін қолдана алуы деп түсіну керек. Күш моментінен адам жасайтын айналмалы қозғалысының өзгеруі байланысты.

Белгілі бір уақыт аралығында күш импульсінің әсерінен бұлшықет созылып денене әсер етеді. Күш импульсі дене қозғалуының параметрін өзгертуіне мүмкіндік береді.

Культурист – қа күш маңызды рөл атқарады, жарыстарды атлетикалық үшсайыс – де штангіні горизонталды бағытта жатып көтеру, иықта штангіні көтеріп отыру және тарту.

Жасөспірім шақта дененің бұлшықеттерінің күштерін жанжақты, бірқалыпты дамытуға тырысу керек. Әсіресе, тұрмысыта, еңбек ету кезінде және спорттық әрекеттер жасап, тұлға-тұрпатты дұрыс ұстауға мүмкіншілік жасайтын арқаның, іштің, кеуденің ірі бұлшықеттерін дамытуға көп көңіл бөлінеді.

Адамның күшін өлшеу үшін түрлі конструкциялы динамометрлер қолданылады және күш килограммен өлшенеді. Ал күштің төзімділігін анықтау үшін көп қайталанатын жаттығулар орындалады (еденге немесе орындыққа ет бетінен қолмен таянып жатып қолды бүгіп-жазу, кермеде тартылу, штангамен отырып-тұру, гимнастикалық қабырғада «бұрыш» ұстау, бір аяқпен отырып-тұру).

Дене дайындығы күшті дамытумен тығыз байланыстығы келесі себептерге байланысты:

- қандай да болмасын қимыл қозғалысты жасауда, күшті қолданбау мүмкін емес;
- күш басқа дене сапаларының негізі болып саналады.

Оқушылардың күш сапаларын дамыту кезінде мұғалім 3 міндетті шешуге тиіс:

1. барлық бұлшықеттерді бірдей дамыту

2. оқушыларға күш түрлерін (динамикалық, статикалық, бұлшықеттің жиырылу күші, бұлшықеттің жазылу күші) дұрыс қолдануды үйрету

3. түрлі жағдайларда оқушылардың өз күшін дұрыс қолдана алу қабілеттерін дамыту

Күш сапасын дамытуда адамның өзінің салмағы және сыртқы қарсыласуы (салмақты заттарға-доптар, гантелъдер, штангалар, гирълер жатады және әріптесінің қарсыласуы) басты амал болып саналады.

Күшті дамыту үшін, оқушыларға жоғары талаптар қойылуы керек. Қандай салмақпен жұмыс жасау керегін білу үшін, оқушының анықталған салмақты затты неше рет көтеретінін анықтап алу керек. Осы анықталған салмақты максимум қайталау (МҚ) деп атайды. Мысалы 2 МҚ дегеніміз оқушының анықталған самақпен жаттығуды 2 рет жасай алуын білдіреді.

Күшті дамытуға арналған 3 әдіс қолданылады:

- максималдық әдіс;
- қайталау әдісі;
- изометрикалық әдіс (статикалық).

Максималдық әдіс, жақсы дайындалған оқушылардың максималдық және жылдамдық күштерін дамытуда қолданылады.

Осы әдісті қолданған кезде қарсыласу 1-4 МҚ, орташа жылдамдықпен 3-4 серия орындалып, сериялар арасындағы демалыс 3-5 минутқа тең болады.

Секіруге, лақтыруға және басқа жылдамдық – күш қимылдарын жасауға қажет жарылыс күшін тәрбиелеу үшін аз салмақтармен, максималдық немесе соған жақын жылдамдықпен жасалатын жаттығулар қолданылады (иықтағы штангамен секіру, гирлерді лақтыру).

Күштің даму тиімділігі заттың салмағына, қайталау санына және демалу интервалдарына байланысты анықталады.

Мөлшеріне қарап келесі салмақтарға бөлу қолданылады.

Салмақтың (қарсыласудың) атауы	*Бір жасағандағы қайталау саны*
Максималдық	1
Максималдыққа жуық	2-3
Үлкен	4-7
Үлкенге жуық	8-12
Орташа	13-18
Аз	19-25
Өте аз	25 тен жоғары

Қайталау әдісінде салмақты заттармен жұмыс жасаудың 3 зонасы болады. Қай зонада болмасын қайталау «ақырына» дейін жасалады (до отказа).

1 зона: МҚ 4 тен 7- ге дейін, 4-6 серия жасауға тең болады. Абсолюттік күшті жақсы дамытады.

2 зона: МҚ 8-12 дейін, 8-10 серия жасауға тең болады. Абсолюттік күшті және күш төзімділігін дамытуға арналады. Егер жаттығуды жылдамдатып жасаса, оқушының жылдамдық күш сапасы дамиды.

3 зона: МҚ 15-50 дейін, 15 сериядан көп жасалады. Күш төзімділігін дамытады.

Қайталау әдісі зат алмасу процессін жақсартып, бұлшықеттердің өсуіне жақсы әсер етеді. Оны қолданған кезде әр бұлшықетке таңдап әсер етуге мүмкіншілік туып, күшену мен жарақаттанудың алдын алуға байланысты сауықтыру тиімділігі арта түседі.

Күшті дамытуға арналған жаттығуларды орындаған кезде тыныс алуға көп көңіл бөлінеді, тыныстауды ұзақ уақыт тоқтатудың қажеті жоқ. Жаттығуды жасар алдында максималды ауа жұту, кеуде ішіндегі қысымының қосымша жоғарылауына байланысты, қажет емес. Ауаны жұту және оны шығару, күшті дамытуға арналған жаттығуды орындаудың орта кезінде, қолданылғаны дұрыс деп ұсынылады.

Изометрикалық әдісі күшті жақсы дамытады. Изометрикалық әдісті сабақтың 10-15 минут ішінде қолданылып, күшену 5-6 секундтан аспауы керек. Осы әдісті қолданғанда күштің жақсы дамуы 13-15 жастарда байқалады.

Күш, абсолюттік және салыстырылмалы деп екіге бөлінеді.

Абсолюттік күш деп адамның салмағын есепке алмағандағы қолданылған максималды күшті айтады.

Салыстырылмалы күш деп абсолюттік күштің, адамның әр килограм салмағына келетін күшті айтады.

Күш сапасын дамытуға ыңғайлы кезең 9-10 және 14-17 жас. Күшті талап ететін жаттығулармен ерте жастан шұғылдану тұлғаны өзгертуге соғуы ықтимал, өйткені осы кезең баланың скелетінің қалыптасу кезі болып саналады. Бұлшықеттің күші, бұлшықеттің талшықтарына (жылдам және баяу талшықтар) байланысты болады. Егер бұлшықеттерде жылдам талшықтар көп болса, онда адам жылдамдық – күшті қажет ететін қимылдарды орындауға, ал егер баяу талшықтар басым болса ұзақ уақыт жасалатын жаттығуларды орындай алады.

Күш, бұлшықеттердің жұмысын басқара алу және сүйек пен бұлшықеттің ұлпаларының өсуіне байланысты

Көптеген авторлар жас өскен сайын бұлшықеттің күші табиғи түрде өседі деген ұғымда. Жыныстық жетілу кезеңінде дененің үдемелі дамуы, бұлшықеттің күшінің жақсы көрсеткіштерге жетуіне себеп

болады. Кейбір авторлардың зерттеу жұмыстарында 13 жастағы балалардың иықтарының және қолдың басының бүгу және жазу бұшықеттерінің күшінің 8-9 жастағыларға қарағанда әжептәуір мықты болатыны аталып өтеді. 16-17 жастағы балалардың әр килограмына шаққандағы күштерінің қарқынды дамитынын А.В. Коробкованың ғылыми жұмыстары да қостайды.

Бұлшықеттің күшінің әр жаста өзгеріп отыруы туралы, авторлар түрлі мәліметтер келтіреді. В.П. Филиннің айтуы бойынша 10-14 жаста абсолюттік күш жақсы дамып, 15-16 жас шамасында оның дамуы төмендеп, 17 жаста тағы да дамитын көрінеді. Абсолюттік күш пен салыстырылмалы күштің даму кезеңдері сәйкес келмейді. Балалар мен жасөспірімдердің бұлшықеттерінің күшін дамыту жөніндегі мамандардың ойлары әр түрлі. Мысалы ғалымдардың ойларынша күшті дамытуды бала жастан бастаған дұрыс деп санаса, басқа мамандар оқушылардың күш сапаларын дамытудың қажеттілігіне күмәданады. Бұлшықеттің күшінің дамуы, алдыменен балалар мен жасөспірімдердің моторикасын жанжақты жетілдіруге қажет. 6-8 және 11-12 жас аралығында бұлшықеттің күші 30-60%-ға өседі. Жасқа байланысты үлкен бұлшықет топтарының күштерінің даму қарқыны біқалыпты емес.

Ұлдардың күштерінің дамуы 11-12 жастар шамасына сай келеді. Осы кезеңде, балалардың оңақай немесе солақайлығына сай, күші басым болады.

Бұлшықеттің күшінің абсолюттік көрсеткіштерінің дамуы, бұлшықеттің массасының дамуына байланысты болады. Көлденеңдік бұлшықет үлкен болса, күш де көбірек болатыны анық. Жасөспірім шақта бұлшықет массасы және көлденеңдік бұлшықеттер жақсы дамиды.

Қайталама әдісі – ол бірдей қуатпен қайталанатын жаттығулар. Бірақ та қайталанудың үзіліс уақыты еркінше.

Интервалды әдіс – бірдей қуатпен және белгілі бір анықталған интервалмен жаттығулардың қайталануы.

Айналмалы машықтандыру әдісі әртүрлі бұлшықет топтарына кешенді әсерін тигізеді.

Бұлшықет топтарын жаттықтыру үшін осындай жаттығлар орындалады. Жұмыс пен демалу кезектесіп жүктеме көлемін ұлғайтады. Осындай режим демалудың, қанайналымның функцирналды мүмкіндігін біршама жақсартады.

Изометриялық әдіс әртүрлі бұлшықет топтарына бір сабақта 4-6 сек. дейін максималды статикалық қысым көрстеді. 30- 60 сек. демалумен 3-4 рет қайталанады.

Динамикалық әрекет әдісі төмен және орташа ауырлық түсіруді қолданумен байланысты, қозғалу техникасы сол қалыпты. Жылдам қозғалыста бір минутта 15-25 рет қайталанады. Бір сабақта 3-6 серия, 2-4 минут демалу. Осы әдіс арқылы ерекшелігі жылдамдық сапасының дамуы.

Электр стимуляция әдісі арнайы электродтардың көмегімен орнындалатын мөлшерленген электр түршігулердің арқасында бұлшықет топтарының қысқаруын тудырады, оның ұзақтығы 10 сек. Негізгі бұлшықет топтарының ынталануы бір сабақта 10 минут көп созылмауы керек.

Дене құрылысының өсіп-жетілуі төмен сатыда дамыған 14-17 жастағы жасөспірім үшін қайталану әдісі жарамды болып табылады. Біріншіден, орындау барысыда қателерді анықтауға, және оларды түзетуге болады. Ал екіншіден, снарядтың салмағының айқын мөлшерлеуі шамадан тыс тырысу және әбден жаттығуға әкеліп соқпайды.

УДК: 373.1.035.

ФОРТИФИКАЦИОННОЕ ОБОРУДОВАНИЕ МЕСТНОСТИ

К.А. Кулатаев – *ст. преп., КазНПУ им. Абая*

Түйін

Мақалада далалық әскери соғыс қимылы кезінде әскердің әр түрлі фортификациялық әскери құрылыстарды қалай салу және қолдануды баяндайды.

Резюме

С целью пресечения провакаций и вторжения противника, а также для успешного ведения боевых действий и затруднения действий противника осуществляется фортификационное оборудование местности

Summary

For the purpose of suppression of a provacation and intrusion of the opponent, and also for successful conducting operations and difficulty of actions of the opponent it is carried out фортификационное the district equipment

В современном бою инженерные заграждения играют важную роль в обеспечении боевых действий частей и подразделений. Они устраиваются на местности и предназначены для задержания продвижения противника, затруднения его маневра, вынудить двигаться в направлении, где он может быть уничтожен, нанесения ему потерь в живой силе и технике.

Инженерные заграждения применяют во всех видах боевых действий войск в сочетании огня и действиями войск. Инженерные заграждения должны быть неожиданными для противника.

Инженерные сооружения зародилась с появлением армий. Ее развитие было связано с совершенствованием оружия, появлением новых средств вооруженной борьбы, увеличением количества боевой техники, привлекаемой для решения боевых задач, с качественным изменением личного состава войск.

Полевая фортификация наиболее широко применяется в сухопутных войсках. Другие виды вооруженных сил используют средства полевой фортификации в меньшей степени [1].

С целью пресечения провакаций и вторжения противника, а также для успешного ведения боевых действий и затруднения действий противника осуществляется фортификационное оборудование местности.Оно включает опорные пункты пограничных застав, оборонительные позиции и сооружения для непосредственной обороны городков пограничных застав, отдельные окопы и сооружения для пограничных нарядов. Наиболее массовыми фортификационными сооружениями на поле боя являются открытые сооружения – траншеи, ходы сообщения, окопы для огневых средств, котлованные укрытия для техники, а для личного состава – щели. Это простые, но совершенно необходимые элементы инженерного оборудования местности в боевых условиях.

Основу фортификационного оборудования составляют открытые и закрытые сооружения для ведения огня и наблюдения, огневые позиции для БМП, БТР и минометов, укрытия для личного состава, боевой и специальной техники, материальных средств, а также сооружения для размещения пунктов управления [2].

Траншея представляет собой ров глубиной 110-150 см, шириной по дну 40-50 см, оборудованный ячейками для стрелков и гранатометчиков, площадками для пулеметов и других огневых средств, укрытиями для личного состава и нишами для боеприпасов.

Для скрытного сообщения с тылом отрывается и оборудуется ход сообщения.

Для надежной защиты подразделений от средств поражения противника, сохранения их боеспособности на позициях и в районах расположения устраиваются укрытия. В зависимости от условий боевой обстановки, наличия времени,материалов применяются следующие виды укрытий для личного состава: щели (открытые и перекрытые), блиндажи и убежища.

Наиболее простым типом коллективного укрытия личного состава являются щели. **Щели** вместимостью на отделение, расчет (экипаж) устраивают в передней крутости траншеи. Открытую щель отрывают длиной 3-4 м, глубиной 1,5 м, шириной по дну 60 см.

При наличии времени и материалов над щелью устраивают покрытие из бревен, накатника, жердей, хвороста, фашин из камыша и тростника. Используются для этих целей и железобетонные изделия, мешки, наполненные грунтом, подручные материалы. Сверху покрытия насыпается слой грунта толщиной 30-40 см и маскируется. Открытые щели снижают действия ударной волны (так как исключается ее так называемый скоростной напор) и светового излучения. Они частично снижают и прямое воздействие проникающей радиации. Перекрытые щели, имея грунтовую обсыпку 60-40 см и простейшую защиту входа в виде щита из досок или жердей, обеспечивают более значительное снижение воздействия ударной волны и проникающей радиации и полную защиту от светового излучения ядерного взрыва, а также от пуль, осколков и зажигательных веществ. В слабых и средних грунтах крутости щелей одеваются местными материалами – жердями, хворостом и т.п.

Другим массовым видом защитных сооружений являются блиндажи. По сравнению с перекрытыми щелями они имеют более прочный остов, увеличенную толщину грунтовой обсыпки над остовом и вход с защитной дверью, способной выдержать расчетное давление ударной волны. Защитные свойства блиндажей выше, чем щелей.

Блиндаж является более надежным сооружением для защиты личного состава от средств поражения. Он устраивается из накатника, хворостяных фашин, из мешков с землей и из элементов ФВС. Вместимость его обычно 8-15 человек.

Перед входом в блиндаж делается перекрытый участок траншеи длиной 2,5 м. Защитная грунтовая толща покрытия блиндажа должна быть не менее 70 см. Для отопления в блиндажах могут устанавливаться печь и вентиляционный короб.

В целях лучшей маскировки обсыпку блиндажа делают заподлицо с бруствером и маскируют под фон

окружающей местности. Блиндажи возводятся как в системе траншей, так и отдельно – в районах расположения войск, на КП, КНП и др.

Убежище является укрытием, обеспечивающим более надежную, чем блиндаж, защиту от средств поражения и благоприятные условия для отдыха (работы) личного состава. Оно состоит из основного помещения, тамбура и предтамбура и оборудуется табельными средствами защиты. Эти средства обеспечивают длительное пребывание и отдых личного состава в убежище без применения средств индивидуальной защиты в условиях заражения местности.

Внутренние размеры убежища:

при двустороннем расположении нар: длина – 6 м, ширина – 1,8 м;

при одностороннем расположении нар: длина – 10 м, ширина – 1,2 м [3].

Убежище могут сооружаться из лесоматериалов безврубочной конструкции, мешков с землей и криволинейных армированных оболочек, из элементов волнистой стали ФВС и др. Убежище также могут быть каркасно-тканевой конструкции. Входы в убежище могут делаться из круглого леса, дверного блока БД-50 или «Лаз». При наличии времени и материалов перед входом в убежище устраивают перекрытый участок хода сообщения, в котором можно снимать зараженную одежду, прежде чем войти в убежище. Степень защиты, обеспечиваемая убежищем, зависит от прочности строительных конструкций, включая входные устройства, толщины грунтовой обсыпки и типа фильтровентиляционного оборудования [4].

Окоп на отделение занимает по фронту до 100м. Он состоит из рва (обычно участка траншеи), ячеек для стрелков, площадок для ручных противотанковых гранатометов и пулеметов, перекрытой щели, ниш для боеприпасов и продовольствия, тупиков и расширений для удобства передвижения, водоносного колодца, нагорных и водоотводных канавок. Для огневых средств оборудуются основные и запасные позиции, позволяющие совместно с соседними отделениями уничтожать противника огнем перед фронтом и на флангах опорного пункта.

Позиция отделения оборудуется в такой последовательности:

В первую очередь расчищается местность для улучшения наблюдения и ведения огня, отрываются одиночные и парные окопы, окопы для БМП (БТР), а затем одиночные и парные окопы соединяются между собой в окоп на отделение, который доводится до полного профиля, а при неустойчивом грунте, кроме того, усиливается одеждой крутостей и соединяется сплошной траншеей с окопами соседних отделений, для личного состава оборудуется перекрытая щель;

затем отрываются окоп на запасной (временной) огневой позиции для боевой машины пехоты (БМП), БТР и ход сообщения к нему. В окопе на отделение оборудуется блиндаж;

в окопе на отделение оборудуются ниши для боеприпасов, проводятся другие работы по его совершенствованию в боевом и хозяйственном отношении.

Одиночные окопы в зависимости от наличия времени и условий боевой обстановки отрывают для стрельбы лежа, с колена и стоя.

Одиночный окоп для стрельбы из автомата лежа состоит из выемки в грунте длиной 170 см, шириной 60 см, глубиной 30 см и бруствера высотой до 30 см. Между краем окопа и бруствером оставляют небольшую площадку шириной 30-40 см, называемую бермой.

Одиночный окоп для стрельбы с колена и стоя устраивается путем доотрывки окопа для стрельбы лежа соответственно до 60 см и 110 см по глубине. При отрывке окопа грунт выбрасывается вперед и в стороны, образуя бруствер высотой 40-60 см. В секторе обстрела высота бруствера уменьшается до 30 см, образуя выемку с пологими скатами – открытую бойницу.

Если самоокапывание ведется вне воздействия огня противника, одиночные окопы лучше отрывать сразу до полного профиля.

Наряду с одиночными окопами устраиваются парные, в которых размещаются два солдата, или окоп для трех стрелков.

Одиночный окоп для стрельбы лежа из ручного и станкового пулемета состоит из двух одиночных окопов, расположенных с некоторым уступом один относительно другого, бруствера и площадки для пулемета размером 1х1м.

Бруствер окопа устраивается с трех сторон высотой 60 см, а в секторе обстрела – не менее 20 см [4].

На подступах к огневым сооружениям обычно устраиваются противотанковые и противопехотные заграждения в сочетании с естественными препятствиями. Таким образом, сочетанием огневых сооружений и заграждений фортификация обеспечивает эффективное применение оружия на поле боя.

Применение различных типов открытых и закрытых фортификационных сооружений в достаточном количестве на позициях и в районах расположения войск дает возможность снизить потери личного

состава и техники до минимальных размеров и обеспечить сохранение боеспособности частей и подразделений [5].

Трудозатраты на отрывку и оборудование траншей, ходов сообщения и других инженерных сооружений [4]

Задача	Объем вынутого грунта, куб. м.	Требуется на устройство, чел/час
Отрывка 1 км траншей и ходов сообщений:		
глубиной 1,1 м	800	800
глубиной 1,5 м	1100	1200
Оборудование 1 км траншеи в боевом и сантехническом отношении	2700	3600
То же, ходов сообщения	200	250
Отрывка 1 погонного метра:		
траншеи основного профиля (глубиной 110 см)	0,8	0,8
траншеи полного профиля (глубиной 150 см)	1,1	1,2
Устройство отдельных элементов окопа (траншеи):		
примкнутой стрелковой ячейки	0,8	3,6
примкнутой пулеметной ячейки	1	1,2
выносной ячейки с площадкой для пулемета	3,3	7,0
выносной ячейки для противотанкового гранатомета	4,0	7,0
ниши для боеприпасов	0,5	2,0
перекрытого участка траншеи длиной 8-10 м	-	36
нагорной водоотводной канавы длиной 10 м	0,25	3,0
водосборного колодца	-	10
одного уширения (тупика)	2,0	2,5
отхожего места	-	30
Отрывка окопа на отделение	-	105
Устройство щели для личного состава:		
открытая щель	-	(160)
перекрытая щель	-	(190)
перекрытая щель с одеждой крутостей	-	(360)
Устройство сооружения для наблюдения открытого типа командира взвода (роты)	5	10

Примечание: 1. Для отрывки 1 км траншеи (хода сообщения) требуется 2 часа работы (ТМК) и 20 чел/час или 7 часов работы ПЗМ и 70 чел/час. 2. В скобках приведено время на оценку "удовлетворительно".

Глоссарий:

Фортификация – военная наука об искусственных закрытиях и преградах, усиливающих расположение войск во время боя и называемых поэтому фортификационными постройками (от фр. – укреплять, усилить).

Фортификационное сооружение – постройка, предназначенная для укрытого размещения и наиболее эффективного применения оружия, военной техники, пунктов управления, а также для защиты войск, населения и объектов тыла страны от воздействия средств поражения противника.

Фортификационные сооружения делятся на полевые и долговременные. Разработкой конструкций, способов возведения и использования полевых и долговременных фортификационных сооружений занимается фортификация.

1. *Инженерное обеспечение. Колибернов. – М., 1984 г.*
2. *Учебник сержанта пограничных войск. Авторский коллектив. – М.: Военное издательство. 1991.*
3. *Варенышев Б.В. Военно-инженерная подготовка. 1982 г.*
4. *Андрющенко В.А., Пирожков П.А. Военно-инженерная подготовка. Учебно-методическое пособие. – Тамбов: Издательство ТГТУ. 2004.*
5. *Дорофеев Ю.П., Шамшуров В.К. Инженерные мероприятия защиты от современных средств поражения. – М., 1974, – С. 54.*

КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ФУТБОЛА

А.С. Якупов, С.А. Погорелов – *кафедра теории и методики физической культуры и спорта, КазНПУ им. Абая*

Түйін

Бұл мақалада қазіргі заман футболын коммерциялау сұрақтары қарастырылған.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы коммерциализации современного футбола.

Summary

In article are considered questions to commercialization of the modern football.

Такое явление, как коммерциализация футбола, не всегда находит понимание у специалистов физического культуры. Некоторые исследователи рассматривали коммерциализацию футбола как негативное явление, пагубно влияющее на воспитание человека и препятствующее гармоничному развитию личности. Однако современные реалии общественного развития убедительно свидетельствуют о необходимости развития рыночных отношений в области спорта и особенно спорта высших достижений.

В современных условиях представляется возможным и целесообразным с других позиций рассмотреть принципиальные социологические и социально-педагогические аспекты коммерциализации спорта, и футбола в частности и понять объективное влияние рынка на тенденции его дальнейшего развития.

Коммерциализация футбола включает в себя следующие составляющие:

- социальную;
- экономическую;
- финансовую;
- кадровую.

Социальная составляющая коммерциализации футбола имеет три ключевых компонента:

- выбор и продвижение работников (спортсменов, тренеров, судей) в соответствии с их деловыми качествами и компетентностью, с учетом других основных критериев: а) высокой квалификации; б) опыта общения и готовности к сотрудничеству, лояльности к организации, команде предприятию, фирме;
- заработная плата должна (обязана) быть справедливой и стимулирующей добросовестный и качественный труд;
- ликвидация барьеров (статусных, стратификационных, социально-психологических) между различными категориями работников, формирование «духа команды» и «общего дела».

Экономическая составляющая действий в рыночных условиях предполагает гарантированную ответственность организации, команды, фирмы (спортивной федерации, спортивного клуба) за свои действия, создание необходимых условий для планомерного и обеспеченного тренировочного процесса.

Кадровая составляющая включает разработку системы найма, которая учитывает: а) желание работника выдвинуться, что стимулируется рейтинговой системой оценки классификации спортсмена; б) наличие желания освоить им специфику своей деятельности; в) добиться существенных результатов в своей деятельности.

Кадровая политика предполагает соблюдение определенных правил работы с людьми:

- отношение к спортсмену должно быть не только как к штатному работнику, но и как к личности;
- заработная плата должна соответствовать уровню спортивной квалификации, усилиям и реальному вкладу в общее дело, а также стимулировать члена команды к еще лучшей работе;
- ясная и определенная возможность поступательной карьеры спортсмена должна строиться в зависимости от успешности его деятельности.

Все это напрямую относится к деятельности спортсмена, тренера, менеджера и руководителя (владель-

ца) команды. Все взаимоотношения между ними организуются на основе контракта, в котором оговариваются условия труда, выполнение заданий, заработная плата и штрафные санкции за невыполнение контрактных условий.

В практике важную роль играет выбор финансовой составляющей профессиональной команды, которая включает бюджет команды и некоторые другие вопросы.

В настоящее время формирование бюджета футбольной команды является одной из главных задач, которая обеспечивает полноценное участие спортсменов в соревнованиях и достижение существенных результатов.

Без денег в современном футболе не обойтись. Например, большой футбол называют «игрой миллионеров». В этой игре «бедняки» могут выиграть матч-другой на морально-волевых качествах, но не более. Для стабильного результата нужны серьезные кадры и серьезные стимулы, которые и определяются бюджетом команды. В то же время сами по себе деньги не могут решить всех задач, стоящих перед командой. Эффект от одних и тех же денежных средств может быть абсолютно разный и определяется не только их толковым распоряжением, но и чистотой намерений. Кто-то приобретает стоящих футболистов, приглашает квалифицированного тренера, вкладывает в собственную школу материальные средства и всерьез борется за лидерство. А кто-то занимается пополнением собственных карманов за счет разницы официальной и реальной цены игроков.

Важное значение в бюджете любой профессиональной команды играет заработная плата игроков.

В нашей стране сфера спорта высших достижений еще не имеет достаточно устойчивой системы финансирования. Следует отметить, что мировая практика использовала два направления финансирования спортивной деятельности. Первое направление характеризуется 100%-ным государственным финансированием спорта. Эта система была свойственна всем социалистическим странам, а в настоящее время – Китаю. Считается, что такая модель в рыночных условиях бесперспективна. В китайской модели большой спорт – часть государственной идеологии. Там побеждать на Олимпиаде значит доказывать преимущества политической системы. Причем каждая такая победа спортсмена конвертируется во славу.

Второе направление имеет смешанное финансирование физической культуры и спорта. Часть средств поступает из государственной казны (меньшая), значительная же часть средств происходит из внебюджетных источников. Например, в США большой спорт – часть общественного престижа и вид бизнеса. Там побеждать на Олимпиаде значит осуществлять «американскую мечту». Причем каждая такая победа конвертируется в деньги.

Проблема спорта высших достижений в Казахстане состоит в том, что он находится между двумя этими направлениями. С одной стороны, государство уже не в состоянии сделать из спорта большую политику, а с другой стороны – не в состоянии превратить большой спорт в престижный бизнес.

Варианты государственной поддержки футбола могут быть различными. Так, в некоторых странах принимаются законы, позволяющие существенно снизить налогообложение своей деятельности, направленной на развитие спорта (США). В других странах принимаются законы, регулирующие права Национальных олимпийских комитетов (НОК) на организацию спортивных лотерей и тотализатора, прибыть от которых идет спортивным федерациям, спортивным сооружениям и клубам (Италия, Франция).

В Бельгии спонсорские платежи, включая средства на обеспечение социальной жизни корпоративных служащих (например, посещение спортивных клубов, оздоровительных комплексов или соревнований), освобождаются от налога на прибыль как затраты спонсоров. В Финляндии платежи в спортивные ассоциации также относятся к корпоративным расходам и не облагаются налогом.

В современной развитой экономике распределение ограниченных ресурсов для удовлетворения разнообразных общественных потребностей делят между собой рынок и государство. Рынок сферы физической культуры и спорта на 70% – это рынок услуг.

В спорте и в футболе в частности преобладает производство услуг малых и средних предприятий, которым свойственна высокая чувствительность к рыночной конъюнктуре в связи с невозможностью, транспортировать и складировать эти услуги.

При формировании услуг в физкультурно-спортивной деятельности необходимо использовать опыт стран Запада, который предполагает учитывать теорию ограниченности рыночного механизма в данной сфере и формирование хозяйственных отношений на принципах смешанной экономики при значительной роли общественного сектора. Данное положение исходит из ограниченности рыночных отношений в сфере спорта, роли государства в производстве общественных благ, обеспечения гарантий в пользовании социально значимыми услугами всем членам общества, регулирования производства смешанно-общественных благ.

В соответствии с теорией частного и общественного блага услуги физической культуры и спорта могут являться чистым общественным благом, смешанным общественным, коллективным и частным благом. Поэтому организационный и экономический механизм функционирования инфраструктуры отрасли определяется развитием четырех секторов: государственного, смешанного (частного некоммерческого), общественного и частного коммерческого.

Роль государства в сфере физической культуры и спорта направлена на формирование государственной политики, в том числе разработку государственных программ отраслевого развития на федеральном и местных уровнях, программ в помощь олимпийскому движению в стране. С развитием рыночных отношений роль государства в регулировании рынка физкультурно-спортивных услуг становиться дифференцированной, что выражается в применении различных методов прямого и косвенного воздействия (ценовых, налоговых, кредитных).

Развитие спорта высших достижений – это не самоцель спортивных клубов и федераций. Оно определяется общественной потребностью в подготовке высококвалифицированных спортсменов с целью поддержания престижа страны на международной арене, проведения крупных спортивных соревнований и удовлетворения спроса населения на спортивно-зрелищные услуги. В связи с этим в организации и финансировании спорта высших достижений весьма важно значение государственной поддержки.

Одной из основных проблем коммерциализации футбола является проблема справедливого вознаграждения за достижения в соревнованиях. Фактически довольно незначительное количество спортсменов высокого класса получает фантастические суммы, в то время как большинство их коллег вообще не получают ничего или еле сводят концы с концами. Таким образом, в футболе, как и в других сферах деятельности, существует множество проблем, решение которых видится в совместных усилиях государственных, общественных и коммерческих организаций.

1. Железняк Ю.Д., Портнов Ю.М. Спортивные игры. 6-издание, – М.: «Академия», 2010.

2. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта. 8-издание, – М.: «Академия», 2010.

3. Годик М.А. Физическая подготовка футболистов. «Человек», 2009.

4. Адамбеков К.И. Теория и методика футбола. «ЕЛНУР», 2007.

5. Родионов А.В. Психология физической культуры и спорта – М.: «Академия», 2010.

6. Неверкович С.Д. Педагогика физической культуры и спорта. – М.: «Академия», 2010.

7. Лапшин О.Б. Теория и методика подготовки юных футболистов. – М.: «Человек», 2010.

8. Эра Лобановского. Дэви Аркадьев. – М.: «Аст», 2009.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖӘНЕ СПОРТТАҒЫ МАТЕМАТИКАЛЫҚ СТАТИСТИКА

К.И. Ергазиева – *х.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ, Қазақстан*

Түйін

Мақалада математикалық статистика әдістерін дене тәрбиесі және спортта қолдану қажеттігі және негізділігі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются необходимость и обоснованность использования методов математической статистики в физической культуре и спорте.

Summary

The article discusses the need and reasonableness of use of methods of mathematical statistics in physical culture and sports.

Математикалық статистика – ғылыми және тәжірибелік мақсаттарда статистикалық мәліметтерді жинау, талдау және өңдеуге арналған математика бөлімі, ол көптеген объектілермен жұмыс жасайды және күрделі құбылыстарды талдайды.

Ғалым В.С. Фарфель былай деп айтқан: «Ғылым – бұл ең алдымен, нақты білу, айғақ жинау, қорытындыларды объективті негіздеу. Осының барлығы тәжірибелік қана емес, сондай-ақ ғылыми сипаттағы мәліметтерден құралған сандардан тұрады. Бірақ сандармен жұмыс істей білу керек және оларды қажет уақытында, әрі орынды қолдана білу керек».

Статистиканың кей жағдайда ғылыми мәліметтерді талдау кезінде қорытынды жасауда қауіпті құрал болатыны белгілі, себебі әр санның астарында спортшы көрсеткен жеке нәтиже жатыр және бұл көрсеткі-

шті жуықтау, қандай да бір үлгіге келтіру әрқашанда дұрыс және қажет бола бермейді. Дегенмен, математикалық статистика әдістерін қолданбай, тәжірибе барысында алынған мәліметтерді өңдеу, адам өмірінің түрлі салаларында, соның ішінде дене тәрбиесі және спорт саласында қолданбалы мәнге ие қорытындыларды тұжырымдау мүмкін емес.

Кез-келген шығармашылық жұмыспен шұғылданатын дене тәрбиесі маманы, мейлі ол курстық немесе дипломдық жұмыс жазып жүрген дене тәрбиесі факультетінің студенті, не ғылыми мәліметтерді талдаушы аспирант, докторант, ғылыми жұмыскер немесе дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі, жаттықтырушы болсын, ол өз жұмысының барысында нақты тәжірибелік материал (алғашқы сандық массив) алады. Егер бұл мәліметтер математикалық статистика әдістерінің көмегімен өңделмесе, онда олардың жұмыстарының не теориялық, не практикалық мәні болмайды.

Математикалық статистиканың мәні туралы және осы арқылы дене тәрбиесі және спорт саласында шешілетін мәселелер туралы айту үшін, кейбір терминдерге анықтама бере кетейік: бас жиынтық – бастапқы жиынтық (жалпы барлық объектілердің саны), таңдама – бас жиынтықтан таңдалып алынған зерттеу объектілерінің бір бөлігі.

Барлық зерттеу объектілерінің оларды топтастыруға, бір-бірімен салыстыруға мүмкіндік беретін кемінде бір ортақ белгісі болуы керек (жынысы, жас мөлшері, спорттық біліктілігі және т.б.). Бұл жағдайда бұл объектілерді статистикалық жиынтық деп атауға болады.

Нақты тәжірибелік материал ғылыми эксперимент барысында пайда болады. Оның дәстүрлі сұлбасы мынадай: әдетте сыналатын ғылыми зерттеуге қатысушылар оларды статистикалық жиынтық ретінде анықтауға мүмкіндік беретін белгілері маңызды болып табылатын бақылау және эксперименттік топтарға бөлінеді. Бұл белгілер сипаттамалары бойынша шамамен бірдей болуы тиіс. Бұлай болмаған жағдайда, эксперименттің ғылыми мәні болмайды. Бақылау тобы дәстүрлі әдіс бойынша дайындалады, ал эксперименттік топ – жаңа әдісті қолданады. Экспериментке дейін және одан кейін бақылау сынақтары жүргізіледі және олардың нәтижелері бойынша жаңа әдістің тиімділігін талқылайды.

Бақылау және эксперименттік топқа бөлу кезеңінде-ақ зерттеуші топтың саны қанша болу керек, бұл топтарға кандидаттар қалай таңдалуы керек, экспериментке қатысушылардың дайындық деңгейі қандай, бір топ екінші топтан эксперимент үшін маңызды көрсеткіштер бойынша айтарлықтай ерекшеленеді ме деген сұрақтарға тап болады. Осы сұрақтардың барлығына тек математикалық статистика әдістерін пайдалану арқылы ғана жауап беруге болады.

Мысалы, таңдаманың бас жиынтыққа қарағанда сайлы екендігі туралы бір ауыздан айтуға мүмкіндік беретін әдістер бар. Бұл әдістерге мыналар жатады:

1) Объектілерді бас жиынтықтан таңдамаға іріктеу әдістері:

а) жеребе тастау; б) механикалық сұрыптау; в) типтік сұрыптау; г) сериялық сұрыптау.

2) Ізделініп отырған параметрлердің нақты мәндері жатуы ықтимал интервалдардың ең жақын мәндері мен шекараларын анықтауға мүмкіндік беретін нүктелік және интервалдық бағалау әдістері.

3) Бас жиынтықтың орта шамасын бақылау кесінділерін жүргізгеннен кейін берілген шамадан аспайтын қателікпен табуға мүмкіндік беретін таңдаманың ең аз көлемін анықтау әдістері.

4) Зерттеуші әдетте, ауқымды сандық мәліметтерден тұратын алғашқы сандық материалды алады. Бұл сандардың жиынына шолу жасау қиын және олар бойынша тікелей қандай да қорытынды жасау мүмкін емес. Мұнда сипаттамалық статистика әдістері қолданылады:

а) мәліметтерді топтастыру және олардың ішіндегі вариациялық қатарларды бөлу арқылы статистикалық кестелер түрінде көрсету.

б) эксперименттік мәліметтерді гистограмма және жиіліктер полигоны ретінде графикалық түрде көрсету.

5) Сандық есептік сипаттамалар туралы түсінік беретін әдістер:

а) жағдайдың сипаттамалары: орташа арифметикалық; медиана; мода.

б) шашырау сипаттамалары: дисперсия; стандартты ауытқу; вариациялық коэффициент.

в) эмпирикалық үлестірім асимметриясы сипаттамалары: асимметрия; эксцесс.

6) Эксперименттік мәліметтердің орташа шамалары мен үлестірім сипаттамаларын алғаннан кейін, зерттеуші бақылау және эксперименттік топтардағы көрсеткіштердің әр түрлі екенін көреді. Бұл айырмашылықтар қаншалықты дұрыс? Бұл жаңа әдістің нәтижесі ме әлде жай кездейсоқтық па деген сұрақтар туындайды. Бұл сұрақтарға жауап беруге статистикалық гипотезаларды тексеру әдістері көмектеседі:

1. Қалыпты үлестірімге негізделген критерилер:

а) F – Фишер критериі; б) t – Стьюдент критериі; в) U – критерии.

2. Біріккен критерийлер:

а) χ2 критерий (хи-шаршы критериі); б) Шапиро-Уилки критериі.

3. Параметрлік емес критерийлер:

а) Вилкоксон критериі.

7) Зерттеудің мақсаты көбіне спорттық нәтиже мен анықталған жаттығушылық немесе даму көрсеткіші арасындағы, дене дайындығының белгілі бір көрсеткіштері арасындағы және т.б. байланыстың болуын және оның дәрежесін анықтау болып табылады, мұндай міндеттер корреляциялық және регрессивті талдау әдістерімен шешіледі.

8) Сонымен қатар, кей жағдайда зерттеуші бір көрсеткіштің, осы көрсеткішке ықпал ететін екі, үш, төрт және одан да көп аргументтермен өзара байланысының дәрежесін анықтағысы келеді. Мысалы, биомеханикалық ғылым саласында: жүгіріп келіп ұзындыққа секіру нәтижесіне келесі көрсеткіштер қандай дәрежеде ықпал етеді (жалпы пайыздық мөлшерде): алғашқы жүгіру жылдамдығы; секіруге дейін үш метр қалғандағы жүгіру жылдамдығы; секіру кезіндегі бүгілген аяқтың бұрыштық шамасы; тізе буынын бүгу бұрышы және секіру кезіндегі аяқ қозғалысының жылдамдығы, секіру кезіндегі жоғарыға көтерілу биіктігі және т.б. Бұл белгісіз шамалары көп мысал. Осы мысал сияқты теңдеулер көптік корреляция және регрессия әдістерінің көмегімен шешіледі. Бұдан да күрделі міндеттерді факторлы және басқа да талдау түрлері шешеді.

Осылайша, математикалық статистикада қолданылатын негізгі әдістердің бағытын атап көрсете отырып, біз бұл әдітердің дене тәрбиесі мен спортта қолдану қажеттігі және негізділігі туралы қорытындыға келеміз.

1. *Боровков А.А. Математическая статистика, Лань, 2010. – 704 с.*
2. *Денисова Л.В., Хмельницкая И.В., Харченко Л.А. Измерения и методы математической статистики в физическом воспитании и спорте. Учебное пособие для ВУЗов, Олимпийская литература, 2008. – 127 с.*
3. *Иванов В.С. Основы математической статистики, Физкультура и спорт 1990. – 177 с.*

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ УАҚЫТТЫ ҚАБЫЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.С. Тазабекова – *аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ*

Резюме

В статье рассматриваются особенности формирования временных представлений у детей дошкольного возраста. Автор описывает особенности распределение учебного материала по годам обучения.

Summary

In the following article are opened the features of formatting time part meanings by pre-school age children. The author says the features of separating teaching materials for academic years.

Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады» деп көрсетілген [1]. Егеменді еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін жасалынып жатқан талпыныстар оқытудың әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, терең білімді, ізденімпаз барлық әрекетінде шығармашылық бағыт ұстанатын, өзін таныта алатын жеке тұлғаны қалыптастыру ісіне ерекше мән берілуде. Ендеше, мектеп жасына дейінгі балалардың дүние танымын кеңейтуге балаларда уақытқа бағдарлай алу ұғымын қалыптастыру белсенділігін арттырып, білім біліктерін арттырып жетілдірудің қоғамдық мәнісі зор.

Орыс тілінде время (уақыт) ежелгі орыстың *веремя* деген сөзінен шыққан, ол *айналу* деген мағынаны береді [2]. Өткен, келер және осы шақтар; олар алмаса алмайтындай болып, өзара байланысқан. Уақыттың қайтымсыз болу қасиеті, уақыттың бір бағытпен өтуі табиғат пен қоғамның жоғары өрлеу сызығы бойымен мәңгі даму, ескіден жаңаға өту белгісі.

Түйсіктік қабылдау деген уақытты қабылдаудың негізі болмақ. Алуан түрлі анализаторлар комплексі уақыттың баяу өтетіндігін түйсікпен қабылдауға септігін тигізеді, алайда И.М. Сеченов есіту және бұлшық еттер түйсіктеріне ерекше мән берген. «Тек дыбыс пен бұлшық еттер түйсігі ғана адамға уақыт жөнінде түсінік береді, онымен бірге өзінің бар мән-мағынасымен емес, бір жағынан ғана, дыбыстың созылыңқы және бұлшық еттер түйсігін И.М. Сеченов уақыт пен кеңістіктің жарым-жартылай анализаторы деп атаған. «Уақытты сезіну» дамудың әртүрлі басқыштарында болуы мүмкін. Ерте кезде уақыт өлшеуіштері болмаса да адамдар өмір тәжірибесіне сүйеніп уақытты бағдарлап, бағамдай алған. Ал жаңа туған нәресте жылай бастағанда оның қарнының ашқандығын, тамақтанатын уақыты болғандығын сезген. Ал нәресте қарнының ашқандығын уақытқа қатыссыз, қажеттіліктен сезінсе, ересектер оның

алдыңғы тамақтанған уақытының мөлшерін бағамдап барып анықтайды. Ал нәрестенің мазасыздана дыбыс беруінің арасы жиілеп кетсе оның қарны ашқандығынан емес басқа нәрсеге мазасызданып жатқандығын сезінеді. Нәрестенің тамағы тоқ болса, ол келесі қарны ашқанға дейін тыныш жата береді, ұйықтайды. Оның әзірше «уақытты сезінуі» жоқ, тек нақты әрекетпен байланысты ғана қалыптасқан, яғни оның қолданылу аясы аса тар.

«Уақытты сезіну» адамның практикалық іс-әрекетінде уақытты бағалау әдістерін игеру нәтижесінде дамиды әрі жетіледі. Мұндай жағдай да ол іс-әрекетті реттеуші ролін атқара бастайды.

Уақытты қабылдау, бір жағынан, сезім негізіне келіп тірелсе, екінші жағынан – уақытты бағалаудың көпшілік қабылдаған эталондарын игеруіне байланысты, уақытты сезіп қабылдауға септігін тигізетіндер органикалық өміріміздің қатаң периодты болып келетін барлық негізгі үдерістері болмақ.

Уақытты қабылдау негізі деп, басқа да қабылдау сияқты, бейне түзетін перспективтік амалдар системасын айтады (Б.Г. Ананьев). Уақыт болса, осы процестердің ритмімен темп бойынша, реті бойынша т.с. ерекше өту сипаты іспетті, ал бұл – көпшілік қауымдағы эталондар көмегімен өлшенеді.

Физиологиялық зерттеулердің көрсетуінше, ерте жастағы балаларда уақытқа деген шартты рефлекстерді тәрбиелеу жылдамдығы әр түрлі, ал мектеп жасына дейінгі балаларда үлкен қиындықтар туындайды және аса тұрақсыз қалыптасады. Балаларға уақыттың бірқалыпты өтіп жататындығын, оның қайта қайырылмайтындығын және периодтылығын қабылдау аса қиын, өйткені оның көзге көрінбейтіндігі. Балаларға уақыт қатынастарын белгілейтін сөздердің мәнін түсіну де қиынға соғады, өйткені ол салыстырмалы сипатта болады: мысалы, кеше-бүгін-ертең, немесе таңертең-түсте-кешке, я болмаса бағанақазір т.б. деген сөздер нені білдіреді, қандай айырмашылықтары бар? «Бұл уақыт белгілеулердің мәні теңбе-тең болғанда реалды нақтылы момент, олардың көрсетіп отырғаны, үздіксіз жылжып отырады. Бұл баланың бірден игере алмайтын қиындығы» – деп жазды С.Л. Рубинштейн. Сондықтан мектепке дейінгі балаларда уақыт арақатынасын бағамдауда көп шатасулар жиі болып тұратындығы белгілі. Кейде балалардың үлкендерден: «Ертең деген неше күннен соң, ертең болу үшін неше рет ұйықтап тұрамыз?» немесе «Ертең болғанда мен мектепке барамын ба?» деген сұрақтарды естіп қалып жатамыз. Жыл мезгілдеріне байланысты да «Жаз енді болмай ма? Енді ылғи суық боп тұра ма? Жаз қайтып келу үшін қанша уақыт керек?» деген сияқты сауалардыда жиі қойып жатады.

Ал ерте даму кезеңдерінде балалар уақытты сапалық белгілер негізінде бағдарлайды. Мысалы: 2-3 жасар баланы жатар алдында анасы жуынуын өтінеді, жуынып болған бала: анасына «қайырлы таң» деуі мүмкін, себебі оның түсінігінде жуынған соң «қайырлы таң» деу керек деп қалыптасқан. Ал анасы «Жоқ балам сен «қайырлы таң» деп таңертең ұйқыдан тұрғанда айтасың, ал қазір кеш болды, сен ұйқыға жатасың, сондықтан «қайырлы түн» деуің керек» – дейді. Анасы осы жерде балаға күн мен түннің айырмашылығы жөнінде нақты дәйектермен түсіндіріп кеткені дұрыс. Яғни, «таң немесе күн» дегенде даланың жарық болатындығын, адамдардың ұйқыдан тұрып жұмысқа, балалардың мектепке, балабақшаға баратындығын, ал «кеш немесе түн» дегенде даланың қараңғыланып, адамдардың жұмыстарынан, мектеп пен балабақшалардан үйлеріне оралып, кешкі астарын ішіп ұйқыға жататындығын баяндауы керек. Жалпы балалардың уақыт қатынастарына ерте бастан қызығушылықтары артатыны байқалады. Бүлдіршіндер уақыт терминдерін аса бір қиындықпен игерсе де, олардың сөз қорының дамуына қарай қазіргі, өткен және келер шақ етістіктің уақытқа байланысты айырмашылығын орынды пайдалана алатын болады.

Кіші топтағы балалар белгілі бір оқиғаларды уақыт жағынан айқындауға әрекеттенеді. Олар тәулік бөліктерін, өздерінің күнделікті әрекеттерімен байланыстырып, айыра біледі, ал өздеріне жақсы таныс ерекше қызықтыратын кейбір оқиғаларды белгілі бір уақыт мерзімімен байланыстыра алады. «Қар жауғанда яғни қыста – Аяз ата келеді, маған сыйлықтар береді» десе, «Күн жылығанда яғни, жаз келгенде суға түсугебаратындықтырымен» т.с.с. түсіндіреді. Ал төрт-бес жасар балалар белгілі бір уақыт аралықтарын дәл анықтай алады, мысалы, олар жексенбіден соң балабақшаға үшінші рет барғанда сурет немесе музыка сабағы болатынын біледі. Бірақ сабақтардың ұзақтығы туралы түсініктер оған беймәлім. Сабақ аяқталар мезгілде тәрбиешінің сабақ бітуге аз минуттар қалғандығын, алдарындағы тапсырмаларын тезірек аяқтауларын өтінгені оларды аса мазаландыра қоймайды, себебі олардың минут туралы, оның ұзақтығы жайындағы түсініктері қалыптаспаған, сондықтан олар өздеріне жұмбақтау көрінетін «минут» деген сөзге аса мән бере қоймайды. Ал осы арада тәрбиеші бір минуттың алпыс секундтан тұратындығын ескертпей-ақ, қоңыраулы сағатты белгілі бір уақытқа бағыттап, осы сағат қоңырауы шырылдағанда сабақтың аяқталатындығын ескертіп, уақыт өтіп сағат қоңырауы шырылдағанда сабақтың аяқталғандығын хабарлап алдарындағы жұмыстарын тапсыруларын өтінгенде, балалардың әлі жұмыстарын аяқтай алмағандығы, минут дегеннің тез өтіп кеткендігі біраз таңқалдыратыны анық. Әрине, мұндай кезде кейбір баланың жұмысының аяқталмай қалғандығына қынжылатыны тіпті өкпелеп қалатыны да белгілі, бірақ

санасында «минут» дегеннің өте аз мөлшер екендігі, келешекте апайы аз минут қалды дегенде асығуы, жылдам қимылдауы керектігі туралы ойлар қалыптасатыны сөзсіз. Бұл жерде балаға арнайы минут туралы түсінік қалыптастыру міндеті тұрмағанымен, оларға оның ұзақтығы жайында сезіндіру жеткілікті. Алайда кейбір балалардың жаңа терминге бірден қызығушылығы оянып, осы ұғымды әрі қарай өздігінен зерттеуге тырысады. Ол ата-анасынан, немесе өзінен ересек әпке-ағаларынан түсініктер ала бастайды. Олардың «минут» дегенді білетін-білмейтіндігін анықтауға тырысады, білетіндіктерін анықтап алған соңақ, осы туралы айтуларын, оны қалай анықтауға болатындығы жайлы бірнеше қайтара сұрап, ақыры олардан үйретулерін өтінеді. Оны өзі түсініп алған соң балабақшадағы құрбыларына өзінің әлінше түсіндіруге тырысады.

Ал ұзағырақ уақыт аралықтары жөніндегі түсінікке келсек, ересек балаларда да олар дәл емес. Өткен заман туралы олардың түсінігі тіпті де бұлыңғыр. Солай бола тұрса да, ертеде өткендерге балалар қызығады, алайда әр бала уақыт тұрғысынан әр түрлі пайымдайды, бұның бәрі үлкендердің балаларды уақыт қатынастарымен қалай таныстыруына, баламен белгілі бір оқиғаларды уақыт тұрғысынан пайымдау жөнінде әңгімелесе ме, жоқ паосыған байланысты. Дұрыс басшылық берілсе, бала көптеген нәрсені игере алатыны айдан анық.

«Балалар бақшасы бағдарламаларында» ересек топтағы балаларды кейбір тарихи оқиғалармен таныстырады, сондықтан осы жастан бастап-ақ балаларда уақыт жөнінде бағдарлай білуді қалыптастыру қажет екені даусыз. Оқиғалар уақыт бойынша өту ретін дәлірек жіктеу және түсіну қабілетін дамыта келе, осы оқиғалардың себептік тәуелдіктерін сандық қатынастарымен түсінуі мүмкін болады, оның негізгісі балаларда алуан түрлі уақыт эталондарын пайдалана білу іскерлігін дамыту, мұның өзі уақыт қатынастарын сан көрсеткіштері жағынан өрнектеп көрсетуге мүмкіндік береді [3].

С.Л. Рубинштейн: «Уақыт жөніндегі түсінік балаларда әдетте кеш дамитын болғанымен (әсіресе оны тәрбиелеуге жеткілікті көңіл бөлмеген жағдайда), оған баланың ой-жотасы жете бермейді деп қарауға болмайды» – деп жазады. Әрине бұл пікірдің жайдан-жай айтыла салмағандығы, нақты зерттеулер мен тәжірибелер нәтижелерінің қорытындыларын саралап талдау арқылы тұжырымдалғандығы белгілі. Шынымен де кейбір балалардың ерте жастан-ақ уақыт бірліктерін, айлар-жылдарды былай қойғанда минут-секундтарды ажырата алатындығына талай куә болып жүрміз. «Сен мұны қайдан білесің?» деген сұрақтарға, олар: «анам немесе әкем, атам немесе әжем, болмаса әпкем немесе ағам үйретті» деп жауап береді. Бұл жерде айтып кететін бір мәселе, бала өздігінен қызығушылық танытып білуге ұмтылмаса, үлкендердің «кел, мен саған уақыттың бірліктерін үйретейін немесе сен қайтсеңде осыларды білуің керек» деп қыстап үйретпейтіні анық.

Психология мен физиология балаларда «уақыт сезімін»дамыту қажеттігін атап айтады (Н.И. Красногорский т.б.). Уақыт ұзақтығын бағалауға үш фактор ықпал етеді деп көрсетілген: әрекет мазмұны, оған қызығушылық және баланың жасы. Көптеген қызғылықты оқиғаларға толы уақыт мазмұны жағынан бай да, әдетте білінбей өте береді және оның ұзақтығына берілетін баға ақиқаттан кемдеу келеді. Және керісінше, уақыт бір қалыпты өтетін болса, оның мазмұны да жадау болады, «созылыңқы» болып көрінеді және оған берілетін баға да ақиқаттан артықтау келеді (С.Л. Рубинштейн).

Кейде: «Балалар сағат, минут, күн, апта деген не? – деген сұрақтарға жауап бере алмайды, тіпті ересек балалардың өздері де сағат пен тәуліктің т.б. мәнісін түсіндіре алмайды» деген пікірлер кездесіп жатады. Балалардың көбісі сағат тілдерінің қозғалысын түсіне бермейтіні, ал қол сағатты сәндік бұйым деп ұғатындары да бар екені де рас. Алты-жеті жастағы балалардың арасында да аптакүндері мен ай атауларын ретімен дұрыс атай алмайтындары кездеседі, тіпті өздеріне таныс даталы күндерді олармен байланыстыра алмайтындары, сондай-ақ жыл мезгілдерімен олардың айларын,тіпті мезгілдік құбылыстардың (неліктен қыста қар, ал жазда жаңбыр жауатынын т.с.с) себептері мен олардың өзара байланыстарын да түсіндіре алмайтындары бар. Балалар қандай болмасын режимдік моменттердің ұзақтығын, сабақтардың ұзақтығын т.б. түсінбейді де [4]. Олар ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің уақытын тек тәрбиешінің «сабақ басталды» немесе «сабақ аяқталды» деген сөздерінен ғана, сабақ уақытының басталғандығы немесе аяқталғандығын түсінеді. Мұның себебі мектеп жасына дейінгі балалардың уақыт туралы түсініктерін қалыптастырғанда апта күндерін, ай аттарын немесе жыл мезгілдерін тек ретімен жаттайтындықтарында: бұл балаларда уақыт жөнінде негізгі ұғымдарды қалыптастырмайды – олардың жаттайтындары уақыттың қайтымсыздығы, ритмі мен темпі сонымен қатаруақыттың периодтылығы мен алмасатыны жайында ғана. Балалардың кейбір уақыт белгілері жөнінде алған мағлұматтары баласанасынантыс қала береді, уақыт қатынастарының байыбына бармайды. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балаларға уақыт туралы түсініктер қалыптастыру үдерісінде әр терминді енгізу барысында оларға жан-жақты, жасына лайықты, ұғынықты тілде және күнделікті өмірмен байланыстырыла, сонымен қатар баланың іс-әрекетімен кіріктіріле беріліп отырсаолардың жаңа ұғымды қабылдауға қызығушылығының артпаса, кемімейтіні даусыз.

Уақыт ұғымын меңгеру барысында мектеп жасына дейінгі балалардың күнделікті өмірде кездесетін бүгін, ертең, кеше, таңертең, күндіз, түс, талтүс, түн, кеш т.б.ұғымдарыжайында түсініктері қалыптасады.

Уақыт аралығы жайында қарапайым түсінік. Минут, сағат, тәулік, апта, ай, жыл, мүшел, ғасыр және олардың арақатынасы. Мектеп жасына дейінгі балаларда қарапайым математикалық түсініктер қалыптастыру әдістемесінің тарихына үңілсек, осы мәселенің басында тұрған ғалымдарымыздың осы салаға баға жетпес үлес қосқандарының куәсі боламыз. Балалардың математикалық дамуы мәселесімен Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, В.И. Водовозов, Ф.Фребель, М.Монтессори, В.А. Кемниц, В.А. Лай, Д.В. Волковский, К.Ф. Лебединцевтердің айналысқанын білеміз. Балалар бақшасында математикалық түсініктерді оқыту мен қалыптастыру мәселелерімен Е.Н. Водовозова, Ж.Пиаже, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, П.Я. Гальперин, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, Н.А. Менчинская, А.А. Люблинская, А.В.Запорожец, Л.А.Венгер, А.П Усова, Н.П. Сакулина, Н.А. Ветлугина, Е.А. Флерина, Е.Ф. Проскура, Э.Пилюгина, В.С. Мухина, З.М. Истомина, Н.Н. Подъяков, Р.С. Буре, Т.С. Комарова және басқалары айналысты. Балалар бақшасында мектеп жасына дейінгі балалардың математика алды даярлығының теориясы мен әдістемесіне кеңес кезеңіндегі ғалымдар Е.И. Тихеева, Л.В. Глаголева, Ф.Н. Блехер, А.М. Леушина, А.П. Усова, М.Ф. Чекмарев, Е.И. Удальцова, А.А. Столяр, Л.С. Метлина, Т.В. Тарунтаева, Ф.А. Михайлова, Н.Г. Бакст, Р.Чуднова және тағы басқа көптеген педагогтар, әдіскерлер мен зерттеушілер баға жетпес үлес қосты.

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2030" жолдауындағы «Балапан» бағдарламасы.

2. Орысша-қазақша түсіндірме жалпы сөздік: Көлік / профессор Е.Арын – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006.

3. Сәтімбекова М. Балаларда қарапайым математикалық түсінік қалыптастыру тәсілдері.

4. Леушина А.М. Мектеп жасына дейінгі балаларда элементар математикалық түсініктерді қалыптастыру, – Алматы, 1982 ж.

5. Непомнящая Р.Л. Особенности понимания детьми 6-7 лет отнешений между измеряемой величиной, мерой и результатом измерения. «Ученые записки ЛГПИ им. Герцена», 1972 г.

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

М.Қ. Ибраева, А.А. Абсатова – *Абай атындағы қазҰПУ*

Түйін

Бұл мақалада қазақ халық педагогикасындағы отбасы тәрбиесінің педагогикалық негіздері қарастырылады. Қазақ халқының жас ұрпақты тәрбиелеу жөніндегі тәжірибесі баяндалады. Әмбебап ғұлама ұлағатты ұстаздардың қазақ халық отбасы тәрбиесінің ерекшеліктері жөніндегі өсиетері мен үлгі-өнегелері айтылады.

Резюме

В данной статье рассматриваются педагогические основы семейного воспитания казахской народной педагогики. Затрагиваются особенности семейного воспитания и опыта воспитания подрастающего поколения казахского народа. Приводятся назидания выдающихся личностей и великих педагогов об особенностях семейного воспитания казахского народа.

Summary

In the given clause is considered some problems of family education of kazakh national pedagogics. Mentioned features of family educaiton and experience of education of rising generation of the kazakh people and resulted edifications of outstanding persons and great teacher.

Халық педагогикасы халықтардың ғасыр бойы ұрпақ тәрбиелеу мәселесіне негізделген ғалымдардың бай тәжірибесінің жиынтығы. Қазақтың тәрбие мектебі – ақын-жазушылар мен билердің өсиеттері, халық мақал-мәтелдері, тыйым сөздері мен ұлттық салт-дәстүрлері, әдет-ғұрпы десек артық болмайды. Халықтық осы қағидалар шын мәнісінде жас ұрпақ түгілі, ересек адамдарға да үлкен әсерін тигізді, ұлттың сана-сезімін оятты, тәлімдік-тәрбиелік, танымдық мектебіне айналды.

Халқымыздың болашағын ойлаған асыл ойлы ғұламаларымыз да кейінгі ұрпаққа өшпес мұра қалдырған. Қазақ халқы рухани зор байлықтың мұрагері. Ақиқатқа жүгінсек бүкіл әлемдік өркениет тарихынан ерекше орын алатын әмбебеп ғұлама, ұлағатты ұстаз әл-Фараби бабамыздан бастап түркі тілдес халықтарға ортақ орта ғасыр ойшылдары: Баласағұн, Қашқари, Жүгінеки, Иассауи трактаттары. Алтын Орда дәуірінің ойшылдары: Хорезми, Саран, Дулати, Жалайыры, Әбілғазы т.б. еңбектерінің қазіргі ұрпақ

тәрбиесінен алар орны ерекше. Онан кейінгі Асан қайғы, Шалкиіз, Жиенбет, Ақтамберді, Бұхар, Шал, Дулат, Махамбет, Майлықожалардың әр түрлі өмір құбылыстары адам мен қоғам, жан мен тән, тыныстіршілік туралы терең толғауларының, ақыл-кеңес, өсиеттерінің қазіргі жастарымыз үшін, олардың тәрбиесі үшін берері аз емес. Қазақ халқының ұлттық даралығы ұрпақ тәрбиелеу тәсілдері мен салт-дәстүр ерекшелігінде. Қазақтың тәлім-тәрбиесі – теңдесі жоқ даналық, қасиетті мектеп десек, артық бағалағандық емес. Ертеңгі өркениетті қоғам мүшесі, өз ұлтының рухани байлығын, ізгі қасиеттерін бойына сіңірген, өз жері мен елін қорғай алатын ұлтжанды, жоғары мәдениетті адамды тәрбиелеудің негізі – халықтық тәлім-тәрбие.

Қазақстан Республикасының «*Білім туралы» заңында* [1] (18 қаңтар, 1992 ж.) ұлттық және жалпы адамзаттық қазыналар негізінде жеке адамды қалыптастыру және дамыту үшін қажетті жағдай жасау туралы айтылған. Осыған байланысты, әдет-ғұрыпты, салт-дәстүрді адамзат мәдениетімен үйлестіріп іске асыру әрбір отбасының негізгі міндеттерінің бірі. Себебі, ұлттық тәрбие отбасынан басталады. Отбасы тәрбиесі – көзделген нәтижеге жету мақсатында, ата-аналар мен жанұя мүшелерінің тарапынан жасалатын ықпал процестері. Бала үшін отбасы бір жағынан – тіршілік қоршауы болса, екінші жағынан – тәрбиелік орта. Отбасы – бұл мектеп те, ақпарат көзі де, қоғамдық ұйымдар да, еңбек ұжымы да, досжарандары да және әдеп пен өнер кілті де. Сондықтан тұлғаның қалыптасуы ең алдымен отбасына тәуелді. Неғұрлым отбасы жақсы болып, оның тәрбиелік ықпалы жоғары болса, тұлғаның рухани-адамгершілік, еңбек тәрбиесінің көрсеткіші де жоғары. Қаншалықты отбасы болса, тәрбие ерекшеліктері де соншалықты мол. Мысалы, мейір мен сүйіспеншілік баланы билеудің басты құралы. «Әркім сүйгеннің құлы» деп атам қазақ бекер айтпаған. Балаңызды тәрбиелі көргіңіз келсе, оны аталық мейірім мен аналық махаббатқа бөлеңіз. Сонда әке, шеше тарапынан қолданылатын басқа ықпалдардың қажеті болмай қалады. Ата-ана әлпешімен баланың ғажайып ықпалға ие болатыны баршаға аян. Осы киелі ықпалды жалықпай пайдалануға күш салыңыз.

Отбасы – ең алғашқы тұлғаны дамытатын әлеуметтік орта. Отбасында баланың тұлғалық қасиетіне ықпал ететін көптеген жағдайлар болады. Отбасында балалардың мүмкіндіктерін барынша дамытып, оны өмірде қолдана білуге, еңбек етуге, шығармашылық әрекетке даярлыққа, әрдайым өзінің білімін жетілдіріп отыруға тәрбиелеу қажет. Жеке бастың пайдасы мен ұжымдық пайданың үйлесімдігін табуға, іскерлікке, ізгілікке, өздігінен ізденуге, өзін-өзін жетілдіруге тәрбиелеудің мәні зор.

«Баланың құқығы жөніндегі конвенцияда» [2] (1989) отбасында баланың құқығын қорғау, оған қамқорлық жасау көрсетілген. Отбасындағы жас ұрпақтың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына ата-ананың, отбасы мүшелерінің қарым-қатынасындағы мейірімділік пен махаббат қажет. Толық мәнді отбасы болу үшін ата-ананың және басқа отбасы мүшелерінің береке-бірлікті, түсіністікті сақтауы, сонымен қатар әр отбасы мүшесінің құқы қорғалуы тиіс.

Халқымыздың салт-дәстүрінде «Әр перзент жарық дүниеге өз несібесімен келеді» деп санаған. «Дүние есігін қаққан бір сәбидің еншісіне бір қой артық қоздайды, сол жылы бір уыс шөп артық шығады», – дейді ата-бабамыз. Қазақ баладан қашпаған, бала тәрбиесі құрсақта басталып, нәрестенің дүниеге келуі биік марапатталған.

Отбасының басты қазығы, алтын тіреу діңгегі – *бала.* Дүниеге келерінде де, келген соң да әке-шешесін бірден-ақ татулыққа, сыйластыққа, ынтымаққа шақыратын, ата-ана көңілін жақындастыра түсетін – бала. Белгілі педагог *А.С. Макаренко* «Ата-анаға арналған кітабында» [3] «...Бала тәрбиесінде сіздің іс-қимылыңыздың өзі шешуші роль атқарады. Сіз тәрбиені сөз арқылы немесе үйрету, бұйыру арқылы іске асырамын деп ойламаңыз. Тәрбие өмірдің әр сәтінде, тіпті сіз үйде болмаған кезде де іске асады. Тәрбие сіздің қалай киінетініңіз, өзгелермен қалай сөйлесетініңіз, олар туралы не ойлайтыныңыз, қалай күлетініңіз, қалай газет оқығаныңыз, осы іс-әрекеттеріңіздің бәрі де балаңыз үшін маңызды. Тіпті дауыс екпінінің өзгеруін де бала сезінеді, сіздің барлық ойыңыз баланың көкейіне беймәлім жолмен жетіп жатады, сіз оны байқамайсыз да. Ал отбасында сіз дөрекілік көрсетіп, жұбайыңызды жәбірлесеңіз, осы ісіңізбен сіз балаға жаман тәрбие бересіз...», – дейді.

Халқымыздың дана перзенті *Абайдың* әрбір шығармасы инабаттылыққа, парасаттылыққа, имандылық пен ізгілікке тәрбиелейді. Ұлы Абай өзінің шығармаларында халықтың мақал-мәтелдерін, нақыл сөздерін, салт-дәстүрлерін орынды пайдалана отырып, адам бойындағы надандық пен зұлымдыққа, жалқаулық пен менмендікке қарсы шыға білді. «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды, естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүнедегі жақсы, жаманды танидыдағы, сондайдан білгені, көргені көп адам білімді болады» [4] –дейді.

Абайдың 38-қара сөзінде: «Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күніне бір мәрте, болмаса айында бір өзіңнен өзің есеп ал. Өмірді қалай өткіздің, не білімге, не дүниеге жарамды қылып өткізіпсің? Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Сонан қашпақ керек. Әуелі – надандық, екіншісі – ерін-

шектік, үшіншісі – залымдық деп білесің. Білімсіздік хайуандық болады. Еріншектік – күллі дүниедегі өнердегі дұшпаны. Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік – бәрі осыдан шығады» [4], сондай-ақ:

Сабырсыз, арсыз, еріншек, көрсе қызар жалмауыз.

Сорлы қазақ сол үшін, алтыбақан ала ауыз..., – деген өлең жолдарында адам баласының бойындағы ұнамды, ұнамсыз мінез-құлықтарды ашып бере отырып, жамандарын сынға алады, жақсыларын жастарға үлгі тұтады.

Тәуелсіздігімізді алып, өркениеттілікке қадам басқан бүгінгі таңда адамгершілігі мол, саналы да салауатты ұрпақ тәрбиелеуде Абай шығармаларын пайдаланудың берері мол.

Мектеп табалдырығындағы балаларын өздерінше ересек санап, оның оқуына, тәрбиесіне онша көңіл бөлмейтін, баласының жаман ортаға түсіп қалғанын да кеш байқап қалып, опық жейтін ата-аналар да кездеседі. Сөйтіп баланы қайта тәрбиелеу әрекеті басталады. Ал, қайта тәрбиелеу үлкен күшті, көп білімді, ұшан-теңіз төзімділікті қажет етеді. «Жаман тәрбие – бізге болашақ қайғы, көз жасымыз, бұл – басқалар алдындағы, бүкіл еліміз алдындағы кінәміз» [3] – деген көрнекті педагог *А.С. Макаренко*. Рас, аз да болса біздің қоғамымызда ондай жат мінезді жастардың кездесіп қалатыны бар. Оған көпшілігінде – ата-аналар кінәлі.

Бала тәрбиесіндегі ең ауыр кезең 13-14 жастан басталады. Бұл жаста бала организмінде күрделі физиологиялық өзгерістер болады. Осыған байланысты мінез-құлқында да бұрын байқалмайтын көріністер сезіледі. Бала сезімі бұл кезде өте нәзік, сезгіш, ұшқыр, кейде сөз көтермейтін ашушаң, жақсыны да, жаманды да тез қабылдағыш келеді, өз пікірі, өмірге өзіндік көзқарасы қалыптасады. Бұл баланың есейе бастауының белгісі. Міне, дәл осы уақытта балаңызды аса сақтықпен, үлкен ұқыптылықпен бақылаңыз. Балаға қатты ұрыспай, өктемдік етпей, ақылдаса, сырласа отырып сөйлесіңіз. Баланың өз пікірімен санасып, дұрыс-бұрысын әбден біліп алып қана, бір қорытынды жасаған жөн. Тәрбиелеу ісіндегі барлық қиындықтар мен олқылықтар баланың, жасөспірімдердің күштері мен мүмкіндіктері еңбек етуді қатаң талап еткен кезін байқамай жіберіп алған уақыттан болады. Еңбек адамды жалпы тәртіпке келтіріп отырады. «Алтын – отта, адам – еңбекте сыналады», «Есіркеп берген тағамнан, еңбекпен қазған тас артық», «Сәтін күтпей, еңбегіңе сен», «Азаматты еңбегімен бағала», «Жаның сүймеген істің жемісі де жарымас», «Молшылық көзі еңбекте», «Ақылды өз ісін біледі, ақымақ сағымға сенеді», «Уақ-түйекті де үлкен істей атқар», «Арпа егіп, бидай күтпе»-деп халық даналығы айтқандай, жақсы сөздермен баланы баурап, жастайынан еңбекке араластыру керек.

Отбасындағы тәлім-тәрбиенің мақсаты – баланың, жеке ерекшелігін, психикалық процестерін ескере отырып, жарасымды жетілген ұрпақты тәрбилеу. Аталған нысанаға жету үшін отбасындағы тәрбие төмендегі міндеттерді шешеді:

- отбасында баланың өсіп жетілінуіне, денсаулығына қамқорлық жасау, нығайту, бекіту. Тазалық дағдыларын қалыптастыру;
- еңбексүйгіштікке, еңбекті қажетсінуге баулу баланың күнделікті өмірін мәнді ұйымдастыру тұрмыстағы, үй шарушылығындағы еңбекке құлшынысын арттыру өзіне-өзі қызмет ету дағдыларына үйрету;
- отбасы мүшелерінің өзара дұрыс қарым-қатынасын, тіл табысып түсінісуін, бірін-бірі тыңдап, ата-ананы, туған туыстарын, жасы үлкендерді сыйлап, құрмет тұтуға үйрету;
- оқудың, білім алудың, мәдени мінез-құлықтың әдеп-дағдыларын қалыптастыру;
- отбасында баланың икемділігі мен қабілетін байқап, кәсіптік жағынан бағдарлау;
- өнерге, мәдениетке, ғылымға құштарлығын тәрбиелеу, уақытын тиімді пайдалануды ұйымдастыру;
- баланың ақылына, күшіне, біліміне сай берілген тапсырманы, талапты орындауға дайын болуға үйрету.

Сіз қандай ата-анасыз? (*Сауалнама*)

1. Кез келген ісіңізді тастай салып баламен айналыса аласыз ба?
2. Балаңыздың жасына қарамай, онымен ақылдаса аласыз ба?
3. Балаңызбен қарым-қатынас барысында жасаған қателеріңізді мойындайсыз ба?
4. Өзіңіздің қателігіңіз үшін балаңыздан кешірім сұрайсыз ба?
5. Балаңыз жасаған іс ашуландырған кезде өзіңізді ұстап, ашуды жеңе аласыз ба?
6. Балаңыздың орнына өзіңізді қоя аласыз ба?
7. Бір сәтте сізге мейірімді адам деп сенуге бола ма?
8. Өзіңіздің басыңыздан өткен балалық шағыңыздан ескерілетін жағдай айтасыз ба?
9. Балаңыздың жүрегін жарақаттайтын сөздерді, сөйлем тіркестерін атамауға тырысасыз ба?
10. Балаңызға уәде беріп, жақсы мінез-құлқын ескере отырып уәдеңізді орындайсыз ба?
11. Балаға қалаған ісін жасауға, өзін ұстауға кедергі жасамай бір күн еркіндік бересіз бе?

12. Басқа бала сіздің балаңызға дөрекілік көрсетсе, себепсіз ренжітсе, көңіл аудармайсыз ба?
13. Балаңыздың көз жасы, дөрекі еркелеуі уақытша екенін білесіз, соған қарсы тұра аласыз ба?

Жауабы:

1. Әрқашан жасаймын, келісемін – 3 бал.
2. Кейде ғана келісемін – 2 бал.
3. Келіспеймін – 1 бал.

Сауалнаманы бағалау өлшемдері:

0-16 Бала тәрбиесі – сіз үшін үлкен проблема. Бала тұлғасын дұрыс қалыптастыру үшін педагог немесе психолог мамандардың көмегіне сүйеніңіз.

16-30 Балаға қамқорлық жасау бірінші кезектегі маңызды іс. Сіздің бойыңызда тәрбиешілік қабілет бар, бірақ тәжірибеде әрқашан бір қалыпты бір бағыттағы мақсатпен әрекет етесіз. Кейде қатал, кейде мүлдем жұмсақсыз. Сізге жауапкершілікпен ойлану керек.

30-39 Бала сіздің өміріңіз үшін ең құнды. Сіз балаңызды тек түсініп қана қоймай, әрі ойын тануға, сыйлы көзбен қарауға тырысасыз [5].

Баланың жақсысы – қызық, жаманы – күйік.

Абай

Баланың жақсысы – әке-шешенің ары, ата-ананың абыройы;
Жаманы – қайғысы, азап-соры.

В.А. Сухомлинский

Адамның қалыптасуы бала кезден басталады. Жақсылық та адам бойына нақ сол бала кезде егіледі. Ол жылдар өте келе, өніп шығады. Жақсылық ұрығының өніп шыққаны немесе оны жамандықтың арамшөптері басып кеткені сонда ғана белгілі болады.

С.В. Михалков

...Ана жүрегін сезе біл, оның жанарындағы шапағат пен тыныштықты, бақыт пен қуанышты, алаңдаушылық пен мазасыздықты, абыржу мен реніштi көре біл. Егер сен бала кезіңнен анаңнаң көзінен оның жан дүниесін көре білуді үйренбесең, адамгершілік жағынан өмір бойы тәрбиесіз болып қаласың.

В.А. Сухомлинский

Кімде-кімнің үйінде қартайып отырған әке-шешесі немесе атасы мен әжесі секілді қымбатты «қонағы» болса, ол – үйіне олардан артық құдайдың құрметті өкілі келеді деп ойламасын, егер үйдің иесі оларға дұрыс қарап, қамқорлық жасаса, ата-анасы оның отбасының құты болып табылады.

Платон

1. *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы (18 қаңтар, 1992 ж.).*
2. *«Баланың құқығы жөніндегі конвенцияда» (1989).*
3. *Макаренко А.С. Сочинение, 5-том (орыс тілінде). – М., 1951.*
4. *Құнанбайұлы А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005.-Т.1.*
5. *Қоңырбаева С. Отбасы: бала мен ата-ана. – Алматы, 2006.*

МУЗЫКА ПӘНІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Г.Б. Қамза – *аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ*

“Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында” орта білім берудің мақсаты – жылдам өзгеріп дүние жағдайларында алынған терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру деп көрсетеді. Осындай күрделі мақсаттың жүзеге асуы білім берудің үздіксіздігін қамтамасыз ету жағдайына байланыстылығын да көрсетті. Осыған орай, мектепте оқушыларды тек сабақта немесе сыныпта ғана тәрбиелеп және қалыптастырып қана қоймай, сыныптан тыс жұмыстарда да тәрбиелеу қажеттілігі маңызды болып отыр.

Бастауыш сынып оқушыларының ерекше қасиеттерінің бірі – үздіксіз дамуға бейімділігі мен жаңалыққа жаны құмарлығы. Осы кезеңдердегі қолайлы сәттерді тиімді пайдаланып қалу үшін сабақтан тыс, мектептен тыс жүргізілетін үйірмелер мен тәрбие жұмыстарының ерекше маңызы бар. Оның жүзеге асуы тек сабақ жүйесінде ғана емес, сабақтан тыс жүргізілетін әртүрлі тәрбиелік әрекеттермен ұштасады. Ол әдетте сыныптан тыс және мектептен тыс жұмыс болып бөлінеді.

Бүгінде бала өзінің бос уақытын қандай іске арнауды білмей жатса, соның негізінде жастар арасында қылмыстың көбеюіне әкеледі. Сондықтан бұл өте өзекті мәселеге айналуда.

Бала бойындағы көркемдік талғам мен шығармашылық ізденіс дағдыларын дамытуда, талантын ұштауда жалпыға бірдей білім беретін мектептердегі көркемөнерпаздар үйірмесі мен музыкалық көпшілік жұмыстардың тәлім-тәрбиелік маңызы ерекше, үйірмелерде оқушылар музыка сабағында алған білімін кеңейтіп, орындау дағдыларын тереңірек меңгеруге мүмкіндік алады. Сыныптан тыс тәрбие жұмысының мақсат және міндеттері тұтас педагогикалық процестің қызметіне ерекше сипат береді – білімділік, тәрбиелік және дамытушылық.

Мектептегі музыка мұғалімі өз сабағында білім берумен шектелетін білікті маман ғана емес, ол тәрбиелік маңызы бар музыкалық-тағылым жұмыстарды ұйымдастырушы, мерекелік кештерді, түрлі үйірмелерді жүргізуші, тәжірибелі ұстаз тек осындай тұлға ғана оқушылардың әдеміліктен, көркемөнерден, әдебиеттен, мәдениеттен, музыкадан ләззат ала отырып, білім-ғылымға талпындырып, бойындағы қасиет қабілеттерін дамытады.

Жалпы білім беретін мектептердегі өнер пәнінің бірі музыка сабағы мектеп оқушыларына жалпы музыкалық білім мен мәдениетін қалыптастырады. Мектеп оқушылары музыка өнерінің түрлі жанрлары мен танысып ән орындау, музыкалық шығарманы тыңдауға баулынады.

Мектептегі бір сағаттық музыка сабағы оқушылардың музыкалық бейімділігін жете дамыта алмайды. Сондықтан сыныптан тыс жүргізілетін музыкалық жұмыстарға қатысуы арқылы олардың қабілетін дамытуға мүмкіндік туады. Бұл жұмыстардың қай түрі болсын, оқушының музыка сабағынан алған білімін толықтыруы тиіс. Музыка сабағында уақыттың тығыздығынан қол жете бермейтін, орындау дағдыларын терең меңгертуге, яғни музыканың көркемдік құралдарының шығарма мазмұнын жасаудағы ролін өз орындаулары арқылы түсінуге мүмкіндік жасалады.

Музыка сабақтарының тақырыптары егеменді еліміздің музыка өнерінің түрлі бағыттағы дамыған бай мұрасын оқушыға үйретуге бағытталған. Қазақ халқының халықтық музыкасы яғни аспаптық музыкасы, әні мен күйі туралы алғашқы мағлұматтар мен білімдерін, оқушылар мектеп музыка сабағында үйренеді.

Музыка сабағы мектеп оқушыларын өз халқының музыкасын сүйюге, мақтаныш етуге, сол арқылы оқушыны ұлтжандылыққа, отан сүйгіштікке тәрбиелейді. Музыка сабағында оқушылар қазақ аспаптық музыкасымен таныса отыра домбыра аспабының қазақ халқының өміріндегі ерекше орны туралы танылып біледі. Ал мектептегі сабақтан тыс уақытта домбыра аспабын үйренгісі келетін оқушыларға арнайы домбыра үйрету үйірмесін ұйымдастырып жүргізудің, мектеп оқушыларын тәрбиелеудегі маңызды ролін байқаймыз.

Музыка пәні мұғалімінің сыныптан тыс музыкалық тәрбиелік жұмысты ұйымдастыруы, балалардың шығармашылық қызметке өз қалауларына лайықты қатысуын қамтамасыз етеді. Ал мұның өзі жан-жақты музыкалық тәрбие беруге, көркем шығармашылықтың түрлі салаларында білімді, шеберліктер мен дағдылары жетілдіруге сабақтан тыс кезде балалардың бос уақытын дұрыс ұйымдастыруға, қазақ халқының музыкалық-эстетикалық мәдениетінің таңдаулы үлгілеріне оларды тартуға жәрдемдеседі. Үйірмелерде өткізілетін сабақтар балалардың мақсаткерлігін тәрбиелеп, білімін тереңдетіп, достығын нығайтады, олардың танымдық ой-өрісін кеңейтуге жәрдемдеседі, мектеп оқушыларын түрлі жастағы біртұтас ұжымға біріктіруге мүмкіндік береді.

Мектептегі музыкалық үйірмелік жұмыстарды жүргізуде, мектеп музыка пәнінің мұғалімінің аспаптық, теориялық, музыкалық-педагогикалық дайындығы асқан біліктілікті талап етеді. Өйткені мектеп оқушысы әр жастағы, әр түрлі музыкалық дамуы мүмкіндіктері бар оқушылар болып табылады. Музыкант-педагог оқушыны музыка өнерінің әлеміне түрлі формада өткізілетін, асқан шеберлікпен жоспарлап, дайындықтан өткен іс-шаралар арқылы алып келеді. Біздің қоғамымызда болып жатқан түрлі жағдайлардың барлығы музыканың байланысуымен өтеді десек қателеспейміз.

Әр оқушының өзінің сүйіп тыңдайтын музыкасы болады, яғни сол оқушының талғамына қарай, музыка сабағында оқушы әлемдік музыканы, классикалық музыканы, халық музыкасын, эстрадалық музыкасын, қазіргі заман музыкасының үлгілерімен танысады, мектеп әндерін айтуды үйренеді, белгілі бір музыкалық дағды іс-тәжірибесі қалыптасады. Музыкалық тәрбие берудегі негізгі міндет оқушыға қазіргі музыканың осындай деңгейге жетуіне ықпал жасаған классикалық музыка немесе жоғары деңгейдегі озық үлгілі музыка оның ішінде халықтық, аспаптық, вокалдық музыканың кіретінін үйретіп, көз жеткізуіміз міндетті болып табылады.

Мектепте түрлі музыкалық үйірмелердің түрі өте көп. Мектеп музыка пәнінің музыкалық біліктілігіне лайықты, яғни қандай аспаптарда ойнай алады, немесе үйірменің қай түрін жүргізгені мектеп тәрбие жұмыстарының деңгейін көтеру мақсатында жүргізіледі. Қазіргі мектептердегі негізінен жүргізілетін музыкалық үйірмелік жұмыстарға хор, оркестр, жеке аспаптар және вокал жатады. Мектепте музыкалық үйірмелік жұмыстары оқушының музыкалық тәжірибесін, шеберлігін, ұжымдағы өз жауапкершілігі мен

белсенділігі, музыка өнеріне деген қызығушылығын арттыру мақсатында жүргізіледі. Үйірмеге қатысу арқылы оқушының болашақтағы өнер жолына деген кәсіптік бағдарды да, мамандық таңдауына да септігін тигізеді.

Халық аспаптар оркестрі қазақ халқының музыкалық аспаптарына баулу, ұжым болып ойнауға, өз халқының аспабына деген сүйіспеншілігін қалыптастырады. Халық аспаптар оркестрін құру музыка маманынан үлкен жауапкершілікті талап етеді. Мектепте музыкалық үйірмелерінің ішіндегі тағы бір түрі ол жеке аспапта ойнауға баулу болып табылады. Музыкалық жеке аспап түрлері орасан зор. Соның ішінде халқымыздың төл аспабы домбыра, қобыз, сырнай, әлемдік аспапқа айналған күйсандық, домбыра аспаптарына үйрену мектеп оқушысы үшін жоғары өнер деп тәрбиелегеніміз қазіргі заман талабына сай дәл келетін сияқты. Мектеп оқушылары көптеген музыка аспаптарын ұнатып, қалайды, сол қалаулары арқылы сабақтан бос уақыттарында осы аспаптарды тартып үйренгілері келеді, міне осы жағдайларды мақсат ете отыра домбыра аспабына ойнау үйірмесін ұйымдастырудың заман талабы екендігіне көзімізді жеткіземіз. Үйірмелік жұмыстарды жүргізу, ұйымдастыру, талапқа сай оқушыны шеберлікке баулу, тәрбиелеу мектеп музыка ұстазынан үлкен жауапкершілік талап етеді.

Мектеп үйірме жұмыстары оқушының сабақтан тыс бос уақытын дұрыс, тиімді пайдалануға мүмкіндік жасай отыра, жас буынның қоғам алдындағы жауапкершілігі, жеке тұлғалық борышын сезіндіруге өнерлік, музыкалық тәрбиелік құралға айналады.

Бала зердесіне сыныптағы үйірмелердің өзіндік ерекшелігі, оның әдіс-тәсілдері мен амал-жолдары бүгінгі күнде жалпы білім беретін мектептердің ән-күй сабағы тәрбие жұмыстарында мұғалімдердің мақсатты, жүйелі басшылығымен жүзеге асатындығы анық. Бұл үйірмелерге қатысушыларға ұлттық музыкаға деген тәрбие берудің толық құндылығы оқу үдерісінің мазмұны мен ұйымдастырылуына тікелей байланысты екені дау туғызбаса керек. Олар бірқатар жалпы педагогикалық және дидактикалық талаптарға сай келуге тиіс. Атап айтқанда: бүкіл оқу үрдісінің нысаналы жүргізілуі; оның жүйелілігі, түсініктілігі, дәйектілігі, көрнекілігі, өмірмен байланыстылығы, оқыту мен тәрбиедегі сабақтастығы, әрбір адамды терең құрметтей отырып, ұжымның барлық мүшелеріне қойылатын талаптардың бірлігі, шығармашылық ізденіс, өзін-өзі көрсету үшін оңтайлы жағдайлар жасау және ұжымның, оның жетекшісінің талаптарына міндетті түрде бағыну. Оқытушының музыка сыныбындағы жұмысын ұйымдастыру балалардың шығармашылық қызметке өз қалауларына сай жаппай қатысуын қамтамасыз етеді. Ал мұның өзі жан-жақты музыкалық тәрбие беруге, көркем шығармашылықтың түрлі салаларында білімді шеберліктермен дағдыларды жетілдіруге, бос уақытын дұрыс ұйымдастыруға, қазақ халқының музыкалық-эстетикалық мәдениетінің таңдаулы үлгілеріне оларды тартуға жәрдемдеседі. Сабақта балалардың мақсаткерлігін тәрбиелеу, білімін тереңдету, достығын нығайту, олардың танымдық ой-өрісін кеңейтуге жәрдемдеседі, мектеп оқушыларын түрлі жастағы біртұтас ұжымға біріктіруге мүмкіндік береді.

Мектептерде мынадай үйірмелер болуы шарт: хор, оркестр, жеке аспаптар, әншілер, би үйірмелері, фольклорлық, музыка театры және т.б. Бұлардың бәрі қазақтың ұлттық музыкалық өнеріне, мәдениетіне деген қызығушылықты дамытуды және музыка сабағында алған білімдерін толықтырып, оларды әрі қарай өнер биігіне жетелеуді қажет етеді.

Кез келген орта білім беретін мектептерде халық аспаптар оркестрі болуы шарт. Оркестрдің негізгі міндеті қатысушы балалардың эстетикалық талғамын музыкаға жоғарғы деңгейде тәрбиелеу. Оркестр жетекшісі оқу тәрбие жұмысын сапалы жүргізу үшін жоспар құрып, алдын ала репертуарын тағайындайды. Орындалатын музыкалық шығармалар: ән (халық әндері, кәсіпқой сазгерлердің әндері), күйлер (халық, тарихи, аңыз, сазгерлердің) оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай іріктелуі керек.

Оқушының музыкалық шығармалар әлеміне терең бойлап, оның нәрінен сусындауы оңтайлы ұйымдастырылған педагогикалық іс-әрекетке тәуелді. Бұл мектеп оқушыларының музыкаға ынта-ықыласын белсендіріп, мақсатты түрде музыкалық тәрбие беру мәселесін қарастыруды талап етеді.

Қазіргі жалпы мектептерде ұсынылған музыка пәнінің бағдарламасына сай сабақтарды өткізуге мол мүмкіндік бар. Сол мүмкіндікті тиімді пайдалана отырып сабақтың түрін, формасын ауыстыра отыра, әр түрлі әдістерді қолданып, музыка сабағын мағыналы етіп өткізуі - оқытушының міндеті.

1. Назарбаев Н.Ә. "Қазақстан-2030: Ел прзидентінің Қазақстан халқына жолдауы" Егемен Қазақстан - №194, 1994.

2. Жұбанов А.Қ. Ән-күй сапары. – Алматы: Ғылым.

3. Момынұлы П. Музыкалы-эстетикалық тәрбие, – Алматы.

4. Дүйсембінова Р.Қ. «Музыкалық білім беру педагогикасы» – Талдықорған.

5. Тастанов Х. «Домбырадан сабақ беру әдістемесі» – Алматы.

ҚИЫН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТӘРБИЕСІНДЕ АЗАМАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

И.М. Мамбеталиева – *«Жанұя» кешенінің тәрбиешісі*

Түйін

Мақалада қиын оқушыларды азаматтық құндылықтар арқылы тәрбиелеудің жолдары қарастырылған.

Резюме

В статье раскрываются проблемы воспитания трудных учащихся в аспекте общечеловеческих ценностей.

Summary

This article deals with the educational ways of difficult pupils' through human value.

Жас ұрпақтың тәрбиесіне қойылатын заманауи талаптар – адамгершілік құндылықтарды қастерлейтін, өз Отанын сүйіп және құрметтейтін, кез келген жағдайда өзара қарым-қатынас жасай алатын тұлға тәрбиелеу. Қазіргі кезеңде білім беру жүйесіндегі тәрбиеге, соның ішінде азаматтық құндылықтар жүйесін қалыптастыруға баса назар аударылуда. Азаматтық құндылықтар дегеніміз не? Азаматтық құндылықтар жүйесіне қоғамда қалыптасқан адами қадір-қасиет, яғни ғасырлар бойы жинақталған рухани және материалдық құндылықтар жатады. Сол себепті жеке тұлғаны азаматтық құндылықтар арқылы тәрбиелеуде төмендегідей ерекшеліктерге мән берген ұтымды:

- оқушы мен мұғалімнің әрбір мәселеде өз көзқарастарын білдіріп отыруы;
- мұғалімнің әр жеке оқушының ерекшелігін дамытуы, қоғам алдындағы жауапкершілігінің болуы;
- өзіндік бақылау мен бағалауды, шешім қабылдауды үйрену және оны дамыту;
- әр түрлі пікірлерді қабылдай алу, бір-бірінің пікірлері мен ерекшеліктерін құрметтеу, қабылдау.

Демек, бүгінгі таңда жоғарыда көрсетілген ерекшеліктерді негізге алу арқылы оқушыларды тәрбиелеу «қиын» оқушы мәселесінің туындауына тосқауыл болады. Бүгінде жалпы білім беретін орта мектептердегі оқу-тәрбие жүйесінде «қиын» оқушы деген ұғым қалыптасты. «Қиын» оқушы дегеніміз кім? «Қиын» оқушы деген ұғымның қалыптасуы қайдан пайда болды? «Қиын» оқушының болуы мүмкін бе деген сұрақтар туындайды.

«Қиын» оқушы ұғымына ғылыми әдебиеттерде бірнеше анықтама берілген: «өмірі ауыр жағдайдағы балалар», «ата-анасының қарауынсыз қалған балалар», «қауіпті әлеуметтік жағдайдағы балалар», «мемлекеттік көмекті қажет ететін балалар», «қоғамдық тәрбиені қажет ететін балалар» және т.б.

«Қиын» оқушыны тәрбиелеуде азаматтық құндылықтар жүйесін негізге ала отырып, тәрбиелеудің маңызы зор. Ол ерекшеліктер төмендегідей:

1) Оқушылардың жағымсыз қылығына қарай емес, сол қылықтардың алдын алуға, таралмауына ықпал ететін әдістерді іріктеп қолдану.

2) Әрбір тәрбиелік іс шараның, әр қадамның баланың психологиялық тәрбиелік даму ықпалына әсерін бақылау;

3) Тәрбие жүйесі моделін негізге ала отырып, сауатты, нақты, өміршең, мақсатты, бірізді жоспарлар жобасын құру керек.

«Бала тәрбиесінің ортақтастығына байланысты ата-аналар мен мұғалімдер арасында шынайы байланыс орнату керек. Бұл байланыстың орнықты болмауынан ата-аналар мен мұғалімдер арасында өзара түсінбеушіліктен «қиын оқушы» тағдыры күрделене түседі. «Сөз жоқ, «қиын оқушы» тәрбиесі ата-анаға да, мұғалімге де ортақ. «Менікі», «сенікі» деп бөлу әбестік. Қиын оқушымен жұмыс істеу де қиын. Амал қанша, бәрін де шыдамдылық қажет, білімділік пен біліктілік керек, олармен жұмыс жүргізгенде, ең алдымен, олардың жағымсыз мінез-құлықтары мен іс-әрекеттерін тізбектеп қана қоймай, жақсы, жағымды істерін де ескертіп, марапаттаудың тәрбиелік мәні бар» [1, 17].

«Қиын» топтағы балалар, әр түрлі әлеуметтік жағдайлардан болатыны белгілі болды. Сондықтан осы топтағы балаларға жекелей жұмыс, педагогикалық әдістемелер қажет [2]. Ол үшін әр баланы тәрбиелеуді, оған білім беруді азаматтық құндылықтар жүйесі негізінде іске асыра отырып, әлеуметтік педагогтың қызметіне ерекше мән беру қажет:

■Әлеуметтік педагог пен оқушы арасындағы өзара түсінушілік, сенімділік атмосферасының қалыптасуы;

■ Мемлекет тарапынан әлеуметтік қолдау және оқушының балалық шағын қорғауға үлкен мән беру;

■Оқушының отбасымен үнемі тығыз байланыста болу;

■ Үнемі азаматтық құнылықтар жүйесі тұрғысынан тәрбиелеу туралы ақпараттармен, құжаттармен танысу.

Әлеуметтік педагог өз жұмысында төменде көрсетілгендей педагогикалық-психологиялық әдістерді қолдана алады. Ең белгілі әдістердің бірі – бақылау әдісі. Баланың іс-қимылын, сөзін әр түрлі іс-шаралардан байқау. Жүйелі және нәтижелі жұмыс арқылы ол баланың мінезінде ауытқушылықтар болса, сөзінде береке болмаса, ол баламен жеке жұмыс ұйымдастыру керек. Бақылауды қалыпты жағдайларда жүргізу өте тиімді: ойын кезінде, сабақта, әр түрлі іс-шараларда үнемі көңіл аударып, жүйелі жұмыс жүргізу өз нәтижесін береді.

Сырласу әдісі – бұл баламен сөйлесу арқылы оның ішкі дүниесіне ену, проблемасын білу, түсіну және оны шешуге бағыт-бағдар сілтеу.

Сауалнама жазу арқылы бала туралы ақпарат жинау. Ақпаратта оқушының ойы, мінезі, әлеуметтік жағдайы, қызығушылығы қамтылуы тиіс.

Ой бөлісу әдісі – алдын ала дайындалған сұрақтарға жауап алу. Бұл әдісте мына жағдайларды есте ұстаған абзал: баланың үнемі болатын ортасымен сұхбаттасу; жауап беру мүмкіндігін ескеру; үшінші адамның көмегінсіз әңгімелесу.

Тестілеу әдісі – белгілі бір талап деңгейіндегі тапсырмалар арқылы зерттеу. Ол орындалатын тапсырмалар дамыту, графикалық, ассоциациялық тестер болуы мүмкін. Сол себепті де жауаптарды белгілі бір жүйе арқылы сараптау, талдау қажет.

Оқушының жеке басына қатысты құжаттарды сараптау әдісі – бұл әдісті үнемі қолдануға болады. Құжаттар мынандай түрде кездеседі:

■ жеке, отбасылық не сыныптық т.б.

■ алғашқы (бақылау не әңгімелесу кезінде алынған жауап), соңғы (сараптаудан өткен нәтиже);

■ ресми және ресми емес.

Бұл әдісті қолдану бала туралы ақпараттарды тез арада жинауға кемектеседі, бірақ ақпараттың кейбір түрлері белгілі бір уақытқа ғана жарамды болады, оны жаңартып отыру қажеттігі туындайды.

Қорыта келгенде, әлеуметтік педагог әрбір «қиын» оқушыны тәрбиелеуді азаматтық құндылықтар жүйесіне негіздей отырып, төмендегідей ерекшеліктерге мән бергені дұрыс:

1. Әлеуметтік педагог әрбір отбасының психологиялық атмосферасын, айналысатын іс әрекетін біліп отыруы қажет;
2. «Қиын» оқушы тәрбиеленіп отырған отбасының әлеуметтік ортадағы осы өзара қарым-қатынастардың сақталуына жағдай жасалу керек;
3. «Қиын» оқушы отбасының өзіне деген жылы қарым-қатынасын, жауапкершілігін сезінуі тиіс.

1. Мұхитдинова Г.М. Қиын оқушыны тәрбиелеу қиын ба? / Әлеуметтік педагог журналы, - №2, 2010. – 17 б.

2. Керімов Л.К. «Қиын» оқушылар және оларды қайта тәрбиелеу мәселелері. – Алматы, 1991.

ИНТЕЛЛЕКТТІҢ БАСҚАРУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕГІ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

З.Н. Бекбаева – *п.ғ.к., аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ*

Резюме

В статье рассматриваются интеллект руководителя в деятельности управления, интеллект и эффективность деятельности управления, своеобразие интеллектуальной характеристики.

Summary

In article the intelligence and efficiency of activity of management, an originality of the intellectual characteristic are considered intelligence of the head in management activity.

Интеллект (латынша intellectus – таным, түсіну) – бұл қорытылған когнитивтік білім, оның құрамына түйсіну, ес, зейін, еліктеу, ұғыну жатады. Ол сондай-ақ жекеленген когнитивтік процестерді зерттеу кезінде байқалмайтын, бірақ тұлғаның бүкіл танымдық саласының қорытынды құбылыстары болып табылатын қасиеттерге ие. Сонымен қатар интеллект субъектінің тұлғалық ерекшеліктеріне тәуелді болады.

Интеллектің басқарумен байланысы айқын және мағыналылығы жағынан бірінші дәрежеде. «Жетекші интеллекті» тақырыбы жеткіліксіз, тек теориялық формада ғана қарастырылған. Басқару іс-әрекетімен байланыстағы практикалық интеллект ұзақ уақыт зерттеу ауқымынан тыс қалып, зейін аударарлық емес, әлдеқайдайда қарапайым, төменгі тип болып есептелінді. Оны ғылыми әдістермен зерттеу қиынырақ, өйткені олар зертханаларда емес, кәсіби іс-әрекеттің табиғи жағдайларында қолданылуға тиіс.

Түбірімен қате бұл көзқарас Б.М. Тепловтың «Ум полководца» классикалық еңбегінің арқасында өзгерді, онда практикалық интеллект ұлы қолбасшылар мен мемлекеттік қайраткерлер іс-әрекетінің материалдарында қарастырылады. Теплов оқымыстының ақыл-ой жұмысы саясаткердің немесе қолбасшының ақыл-ой еңбегіне қарағанда айқынырақ және байсалдырақ (міндетті түрде жеңіл емес) дегенді айтады [1].

Практикалық интеллект бірқатар аспектілерде теориялыққа қарағанда байырақ және кешендірек, бірақ өзіндік ерекшеліктерге ие.

Кең ауқымда алғанда интеллект – адамның барлық танымдық ерекшеліктерінің жиынтығы. Танымдық процестер өзара байланысқан және біртұтас жүйе түзеді. Психологияда жеке (арнайы) және жалпы ерекшеліктерді атап көрсетеді. Жалпы ерекшеліктер бастапқы болады, өйткені үлкен дәрежеде арнайыларға қарағанда генетикалық айқындалған. Интеллект психологиясының даму тарихы, сондай-ақ оның негізгі модельдері жеке және жалпы танымдық функциялардың, зерделік ерекшеліктер қатынасы туралы мәселе маңында шоғырланады.

Интеллектің алғашқы моделінің авторы К.Спирмен танымдық процестердің (зейіннің, естің, қабылдаудың т.б.) даму деңгейлерінің өзара байланыстығын анықтады. Ол интеллекте жалпы фактордың екі негізгі факторы (general factor, G – фактор) және әрбір танымдық функция үшін өзіндік фактор (S – фактор) бар деп болжанады. Бұл модель «интеллектің қос факторлы теориясы» деп аталады. Оның құрылымдық принципі – иерархиялық, қатарлас бағыныңқы екі деңгейі (G – және S – факторлар) бар. К.Спирмен G факторды «жалпы ақыл-ой энергиясы», интеллектің өзі ретінде анықтайды.

Л.Терстоунның көпфакторлы моделінде G – фактордың болуы жоққа шығарылады, оның мәні интеллектің көптеген бастапқы ақыл-ойлық ерекшеліктерден тұратынында. Л.Терстоун олардың жетеуін атап көрсетеді: 1) «S» – кеңістіктік фактор, 2) «P» – қабылдау, 3) «N» – есептеу, 4) «V» – вербалдық, 5) «F» – тіл жылдамдығы, 6) «M»– ес, 7) «R» – логикалы саналау.

Дж. Гилфорд моделі де көпфакторлық болып табылады, бірақ онда 120 тар мамандандырылған және бір-біріне тәуелсіз танымдық ерекшеліктер атап көрсетіледі. Олар интеллектуалдық іс-әрекеттің негізгі үш көрсеткішіне: мазмұнға (4 типті), интеллектуалдық операциялар сипатына (5 типті) және олардың мақсаттарына (6 түрлі) тәуелді болады. 4×5×6=120 арнайы ерекшеліктер (интеллектінің Гилфордтық кубтық моделі).

Гилфордтың негізгі еңбегі – ойлаудың екі: дивергенттік және конвергенттік типін атап көрсеткенінде. Біріншісі – бұл шығармашылық бастау көрсеткіші, ал екіншісі логикалы ойлау индикаторы бола отырып, жалғыз ғана оң шешім табуға бағытталған.

Р.Кеттел өз моделінде, жалпы және жеке (парциалды) факторлардың болатынын жоққа шығармай, яғни кристалданған (байланыстағы) және ағымдық (еркін) типтерін көрсетеді. Біріншісі адамның өзі тиесілі қоғам мәдениетін игеруінің өлшемі болып табылады, екіншісі индивидтің жүйке жүйесінің биологиялық мүмкіндіктерін сипаттайды. Кристалданған тип вербалды интеллекпен көбірек байланысқан.

Соңынан Л.Хамфрейс интеллектің осы екі типінің бір-бірімен байланыста екенін және интеллектуалдық-түзілімдік деп аталатын жалпы факторға кіретінін дәлелдеді, бұл осы модельді К.Спирмен моделімен жақындастырады. Интеллектің әртүрлі жақтарын зерттеу кезіндегі жалпы психологиялық заңдылық – G фактордың айқын бөлінуі, бұл жалпы интеллектің даусыз психологиялық нақтылық ретінде болуын айтады [2].

Интеллект құрылымы өте күрделі, ол жалпы факторға негізделгенімен, бірақ оған жақындаспайды. Интеллектіні түсінуге қазіргі күнгі қорытушы тәсілдердің бірі оны адамның «менталдық» (ақыл-ойлық) тәжірибесінің және оның жинақталуын, өңделуі мен қолданылуын қамтамасыз ететін тұтастай жүйесі ретінде қарастырады. Интеллекте (менталдық тәжірибеде) үш деңгей атап көрсетіледі.

1. Когнитивтік тәжірибе – ақпаратты сақтауды, жүйелеуді және қолдануды қамтамасыз ететін құрылымдар, олардың негізгі мақсаты – ағымдағы ақпаратты жедел қайта өңдеу.

2. Метакогнитивті тәжірибе – адамға өзінің интеллектуалдық белсенділігінің өзін реттеуін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін құрылымдар, олардың мақсаты – интеллектуалдық ресурстарды бақылау.

3. Интенционалдық тәжірибе – жеке интеллектуалдық қабілеттер негізінде жатқан құрылымдар, олардың мақсаты – белгілі бір саланың субъективті басымдығы және шешімдерді іздеуге бағыттау.

Жетекшінің интеллектуалдық іс-әрекетінің өзіндік байқалуы интеллект психологиясының келесі ұғымдарымен сипатталады.

Метакогнитивті хабарлану (ақпараттану) – өзінің интеллектуалдық сапаларын білу және оларды бағалай алу, өзінің интеллектуалдық резервтерін күрделі проблемаларды шешу үшін жұмылдыру қабілеті.

Ашық танымдық көзқарас – болмыс құбылысына жеңіл, көңіл-күйлік оң сезімталдықтың болуы.

Интеллектуалдық стильдер арасынан басқару іс-әрекетінен әлдеқайда нақты байқалатын негізгі үшеуі ерекшеленеді:

Атқарушылық стиль – ережелер және жалпы қабылданған нормалар бойынша іс-әрекет.

Заңнамалық стиль – проблемаларды шешуге жаңа жолдар жасау.

Бағалаулық стиль – «тәртіпке келтіретін» дайын жүйелермен жұмыс. Бұл типтегі адамдар проблеманы талдайды, сынайды және жетілдіреді.

Интеллектуалдық қабілеттердің жоғары байқалуларының арасынан интеллектуалды дарындық типтері атап көрсетіледі.

Саналаушылар – интеллект коэффициенті 135 баллдан жоғары (Д.Векслер шкаласы бойынша норма – 100-115 балл).

Керемет оқушылар – оқу жетістіктерінің жоғары көрсеткіштері бар адамдар.

Креативтер – шығармашылық, айрықша идеяларды көп мөлшерде туғызатын және күрделі проблемаларды шешуде қажеттілікке мұқтаж адамдар.

Біліктілер – кәсіби білімдердің үлкен көлемі және практикалық жұмыс тәжірибесі бар адамдар.

Таланттылар – қоғамдық мәнді формаларда танымға ие болған аса интеллектуалды жетістіктері бар адамдар.

Ақылдылар – «күнделікті» өмірді талдау мен болжауға байланысты айрықша интеллектуалдық мүмкіндіктері бар адамдар.

Интеллект табиғаты мен құрылымын сипаттау қорытындысында психологиядағы интеллектуалдық қабілеттер тұтастай алғанда тұлғаның жалпы қабілеттерінің бірі ретінде айтылатынын атап көрсету керек. Бірақ бұл санатқа басқа да, тұлға қабілеттерінің «ранг бойынша» қорытылу дәрежесіне ұқсас креативтік, оқуға бейімділік, рефлексивтілік кіреді. Іс-әрекетте олар интеллекпен, интеллектуалдық іс-әрекеттің жаңа ерекшеліктері негіз құра отырып, ажырамас байланыста болады. Басқарулық іс-әрекет үшін жалпы қабілеттердің түзілу кешенділігі әлдеқайда мәнді. Интеллект жалпы қабілеттердің бірі болып табылатындықтан, соңғылары оған ықпал етеді, мұны жетекшінің практикалық интеллектісін сипаттау кезінде ескеру қажет.

60 жылдардың басында басқару іс-әрекеті мен интелектіні байланыстыратын негізгі және бастапқы заңдылық анықталды. Американдық психолог Е.Гизелли тура емес (ұзақ уақыт бойы солай есептелінген және осы саладағы зерттеулерді құрсаулаған) қисық сызықты тәуелділік бар екенін байқады. Өте жоғары интеллект бар жетекшілер емес, оның байқалуының қандай да бір оңтайлы дәрежесі бар жетекшілердің іс-әрекеті әлдеқайда табысты болып есептеледі. Бұл нәтижелердің кенеттігі осы саладағы жаңа зерттеулерді ынталандырды. Олар қазіргі кезде хрестоматиялық болған айқындалған тәуелділікті растады.

Дегенмен бұл нәтижелер олардың көптігіне және сенімділігіне қарамастан, «жақсы жетекші – бұл өте ақылды жетекші» деген күнделікті ұғыммен сәйкес келе бермейді. Ғылыми және эмпирикалық мәліметтердің қарама-қайшылық себептерін айқындау интеллект басқару іс-әрекетінің тиімділігімен байланысының мәнін, олардың өзара әсерлесуінің күрделілігін ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Ф.Фидлер мен А.Лейстердің *«аралық факторлар»* тұжырымдамасында осы себептердің кейбіреулері сипатталған. Ол, интеллектің басқару іс-әрекеті табыстылығымен тура емес, көбінесе орталанған болып табылатынына негізделеді. Іс-әрекет тиімділігіне интеллект ғана емес, көптеген себептер ықпал етеді, ал интеллект оған көптеген аралық айнымалылар, яғни жетекшінің мотивация деңгейі, оның тәжірибесі, басшылармен және өзі басқаратын топпен арақатынасы арқылы әсер етеді.

Интеллектуалдық қабілеттер диагностикаланатын тестілердің барлығы дерлік теориялық, абстрактілік негізде құрылады. Менеджердің интеллектуалдық функцияларына қойылатын талаптарды қолданыстағы тестілер жасалған талаптармен салыстыруға болмайды. Сондықтан да нәтижелер қарама-қайшы.

Басқару іс-әрекеті тиімділігінің интеллект деңгейіне қисық сызықты тәуелділігі соңғы уақытта анықталған басқа да себептермен түсіндіріледі, мысалы:

1) интеллект деңгейі мен басқару іс-әрекетінің өтілі арасындағы кері байланыстың болуы;

2) басқару іс-әрекетінің өтілі салыстырмалы түрде аз адамдарда жоғары интеллектің болуы.

Интеллектуалдық көрсеткіштердің өтіл өсуі кезіндегі төмендеуінің екі негізгі себебі бар: психофизиологиялық функциялардың, соның ішінде интеллектің табиғи жас ерекшелік инволюциясы және интеллектуалдық тестілердің көпшілігі негізделген академиялық білімдер мен машықтардың «ұмтылуы». Жетекшінің интеллекті көп дәрежеде теориялыққа қарағанда практикалық бола түседі. Басқару іс-әрекетінің жалпы тиімділігіне интеллектің өзі емес, өтіл мен оның туындысы кәсіби және өмірлік тәжірибе көбірек ықпал етеді [3].

Жалпы адами оң сапалардың барлығы, соның ішінде интеллектуалдық та, жетекші іс-әрекеті үшін пайдалы. Олардың қайсысы басқару іс-әрекеті үшін әлдеқайда ерекше? Бұл сұраққа жауап когнитивтік процесс құрылымы және интеллект түзілуі туралы қазіргі түсініктермен анықталады.

«Интеллект» ұғымы адамның жеке және жалпытанымдық қабілеттерінің барлығының интеграциясы ретінде анықталады. Жеке танымдық қабілеттер нақты психикалық процестермен: қабылдаумен, еспен, ойлаумен т.б. байланысқан, ал жалпы қабілеттер бұл процестердің тұтастай қызметтерін сипаттайды. Интеллектуалдық қабілеттер өздерінің кешенді байқалуында басқа жалпы қабілеттермен, яғни креативтілікпен, оқуға бейімділікпен, өзін реттеумен, белсенділікпен ажырамастай байланыста болады.

Жетекшінің интеллектуалдық іс-әрекеті соның тақырыбы бойынша өзіндік жағдайларында («әлеуметтік объектілер» жиынтығы) және қатаңдық дәрежесі – жауапкершілік, талаптар режимі т.б. бойынша ашылады. Бұл жетекші көзқарасының бастапқы прагматикалылығын анықтайды; алдыңғы бірінші қатарға интеллектінің практикалық компоненттері шығарылады.

Жетекшінің объект және іс-әрекет жағдайлары ықпалында болатын интеллектінің практикалық-әлеуметтік сипаты бар, сондықтан оның жеке және жалпы қасиеттері белгілі бір өзіндік ерекшелік алады.

Жекеленген психикалық процестердің өзіне тән ерекшеліктері бір мезгілде жетекші интеллектінің жеке танымдық қабілеттері тұрғысындағы өзіндік сипаттамалары болып табылады. Сондықтан олар жетекшінің интеллектуалдық сапаларының санаттары ретінде болады. Әрбір процесс басқару іс-әрекеті үшін өзіндік сипат пен психологиялық ерекшеліктерге ие болады.

Қабылдаудың басты ерекшелігі, оның басқару іс-әрекетіндегі жетекші типі – әлеуметтік перцепция, тұлғааралық қабылдау процестері. Олар бағалаулық, өзін бағалаулық, рефлексивтік, түсіндірме-интерпретациялық, экспрессивтік операцияларға қанықкан, сондықтан қабылдау шеңберінен алысқа кетеді. Тұлғааралық қабылдау машықтарын жетілдіру негізінде жетекшінің өзіндік тұлғалық сапалары, оның интеллектуалдық қабілеті – психологиялық сезімталдық жетіледі. Ол басқару іс-әрекеті үшін аса маңызды.

Ес процесінде табысты басқаруды қамтамасыз етуде оның екі негізгі типіне – оперативті және ұзақ мерзімдік еске айрықша орын беріледі. Оперативті ес процесінен басқару іс-әрекетінің өзіндік ерекшелігі олардың айрықша сапасын – жұмылдыру дайындығының қасиеттерін талап етеді. Ұзақ мерзімдік ес ресурстарын қолдана отырып, басқару іс-әрекеті жетекшінің кәсіби тәжірибесін қалыптастырады. Оның толықтығы, байлығы – бұлар да интеллектуалдық іс-әрекеттің өзіне тән реттеуіші және жетекшінің маңызды сапасы болып табылады. Осыған ұқсас заңдылық ойлау процесі үшін де бар. Басқару іс-әрекеті өзгешелігінің ықпалымен оның жалпы ерекшеліктері практикалық ойлау формасында болады.

Практикалық ойлау процесінің кез келген ерекшелігінің негізінде қандай-да бір интеллектуалдық қабілет, яғни болжамдық, рефлексивтілік, жүйелілік, айрықшалық т.б. бар.

Жетекші интеллекті жеке танымдық қабілеттермен қатар, жинақталған қасиеттер мен байқалымдарға ие, бұлар оның арнайы және жеке қабілеттерінің деңгейін анықтайды.

Практикалық-әлеуметтік интеллект құрылымында вербальдық интеллект үстем орын алады. Ол жинақталған қасиеттерге және оған тән байқалымдарға ие. Интеллектің абстрактілік, бейресми материалдармен жұмыс істеуіне вербальдық құраушының бағытталу сипаты оның вербальдық интеллектіге қатысты бағыныңқы орнын шарттандырады.

Жетекші іс-әрекетінде осыған ұқсас себептермен салыстырмалы түрде үлкен жүктеме конвергенттік ойлануға түседі (Дж. Гилфорд), өйткені бұл тип дивергенттік қабілеттерді талап ететін теориялыққа қарағанда, практикалық міндеттерге көбірек сай келеді.

Басқару іс-әрекетіне қатысты «байланған» интеллект факторы «еркінге» қарағанда әлдеқайда маңызды болып көрінеді, өйткені ол жетекшінің кәсіби тәжірибесі мен оның қалыптасуының негізі ретінде тікелей қатынаста болады.

Басқару іс-әрекетін ұйымдастыруда метакогнитивтік хабарланудың (ақпараттанудың) интеллектуалдық қасиетінің мәні зор, ол өзін қабылдаудан және өз интеллектінің күшті жақтарын пайдаланудан, сондай-ақ оның әлсіз жақтарын жасыра білу шеберлігінен тұрады. Бұл – жоғары өнімді интеллектуалдық іс-әрекеттің негізгі механизмі. Ол дегенмен жетекші іс-әрекетіне қатысты айрықша болады.

1. Ол жетекші интеллектінің күшті және әлсіз жақтарын байқататын басқару іс-әрекетінің күрделі әрі қатаң шарттарына байланысты әлдеқайда айқын бола түседі.

2. Өзінің «плюстері» мен «минустарын» есепке алу тұлғалық ерекшеліктерге сай келетін іс-әрекет стилі қалыптасуының басты себебі болып табылады.

3. Жетекшінің басты «шаруасы» – оның имиджі, беделі. Сондықтан да метакогнитивтік ақпараттану жетекшінің сыртқы мінезінің реттеуіші бола түседі: қол астындағыларға әсер етудің «күшті жақтарға» сүйенетін және оларды атап көрсететін әдістері таңдап алынады.

Ашық танымдық көзқарас (позиция) – жетекші іс-әрекеті үшін өзіне тән болатын тағы бір жинақталған интеллектуалдық сапа. Соған оның мінез-құлқының негізгі ерекшеліктері және «жаңаға деген сезімталдық», «көзқарасын өзгертуге дайындық», т.с.с. сапалар негізделеді. Бұл сапалар – жетекші іс-әрекетіндегі креативтілік пен өзін-өзі оқытушылықтың байқалуы үшін қажетті шарт.

Сондай-ақ басқару іс-әрекетіндегі интеллектуалдық стильдің байқалуы да өзіндік болады. Негізгі стильдер – атқарушылық, заңнамалық, бағалаушылық – жетекші іс-әрекетінің кешенді сипатына толық жауап бермейді. Құрама интеллектуалдық стиль ол үшін ең оңтайлы болып табылады.

Негізгі интеллектуалдық дарындылық типтері арасынан екеуі – «біліктілер» және «ақылдылар» барынша айқын көрінеді, олар басқару іс-әрекетінің өзіндік ерекшелігіне көбірек сай келеді.

Интеллект тұлғаның жалпы қабілеттерінің тұтастық құрылымына, өзіне олардың әсерін сезіне және іс-әрекетте байқалу ерекшелігін ала отырып кіретіндіктен, оның оқытымдылық сияқты жалпы қабілетпен байланысы өте маңызды [4].

Жетекшінің интеллектуалдық іс-әрекетінде креативтілік сияқты жалпы қабілеттің байқалуы көптүрлі және өзіне тән ерекшелігі бар. Бұл «іске шығармашылық қатынас», «басқарудың күнделікті психологиясы» ұғымдарында көрініс тапты. Психологиялық тұрғыдан алғанда, бұл қабілеттің басқару іс-әрекетіне ықпалының бірқатар негізгі бағыттары бар:

1. Креативтілікке жетекшінің «проблеманы көре білу шеберлігі» сияқты маңызды сапасы негізделеді, бұл тиімді басқарудың аса маңызды факторы болып табылады.

2. Креативтілік рөлі қол астындағылар алдында жаңа мәселелерді тұжырымдау функциясын іске асыруда әлдеқайда айқындала түседі.

3. Креативтілік қазір бар проблеманы шешу кезінде де байқалады. Жетекші проблеманы шешудің дәстүрлі емес түрін ұсына білуге тиіс, бұл оның кәсіби және әлеуметтік беделін арттырады.

4. Креативтілік басқару іс-әрекетінде негізгілердің бірі болып табылатын инновациялық функцияны іске асыру үшін ерекше мәнге ие.

5. Креативтілік сараптық-консультативтік функцияны іске асыру үшін де қажет.

Басқару іс-әрекетін ұйымдастыруда өзін реттеуге деген қабілеттілік осыған ұқсас рөл атқарады. Бұл жалпы қабілет басқарудың басты функцияларының іске асуына ықпал ететін әлдеқайда жеке тұлғалық қасиеттердің белгілі бір симптомды кешені үшін негіз болады.

1. Еркін өзіндік реттелу практикалық ойлаудың негізгі операциялары мен қасиеттерінен (жоспарлау, болжау, бақылау, бағалау) көрінеді.

2. Өзіндік реттелу ойлаудың сынамдылығын – жетекшінің интеллектуалдық іс-әрекетінің маңызды сапасын қамтамасыз етеді.

3. Өзіндік реттелуге қабілеттілік өзінің интеллектуалдық және басқа да ресурстарын ең жоғары түрде басқаруға мүмкіндік береді.

4. Өзіндік реттелу негізінде өзінің күйін басқаруға және оны бақылауға болады, бұл жетекші жұмысында өте маңызды. Бұл қасиет сондай-ақ сыртқы теріс әсерлерге стрестік тұрақтылық факторларының бірі болып табылады.

Рефлексивтілік тұлғаның жалпы қабілеті ретінде жетекшінің іс-әрекетінде спецификалық түрде байқалады. Ол интеллектуалдық функциялар өзіндік түр береді.

Бұл қабілеттер – рефлексивтік басқару механизмдері үшін психологиялық негіз. «Басқарушы» «басқарылатынның» белгілі жағдайда өзін оның өзі сияқты, яғни дұрыс алып жүреді деп есептейді.

Психологияда, нәтижесінде, мінез-құлыққа жаңа интеллектуалдық операциялар қосылатын «рефлексивтік үзіліс» ұғымы бар. Интеллектуалдық жетілудің маңызды дәлелі – үзіліс сақтай білу шеберлігі.

Басқару іс-әрекеті жетекшінің интеллектуалдық қабілеттеріне қарама-қарсы талаптар да – ақпаратты қайта өңдеу жылдамдығының, оның өзектілігін арттырудың, оқиғаға әсер ету және шешім қабылдау жылдамдығының қажеттілігін де ұсынады.

«Жылдамдық факторына» тағы да бір жалпы қасиет – жалпы белсенділік те байланысты. Оның психологиялық негізі – жүйке жүйесінің, мидың нейрофизиологиялық құрылымының және бүкіл ағзаның тұтастай ерекшеліктеріне тәуелді жалпы белсенділігінің белгілі бір деңгейі. Интеллектуалдық белсенділікке басқарудың тілдесулік, доминанттық, іскерлік, жетістікке деген ұмтылыс т.с.с. маңызды қасиеттерінің даму деңгейі байланысты болады. Басқару психологиясында «қоғамдық энергиялылық» ұғымымен жетекшінің белсенділігінің жалпы қасиетінің туындысы, сапаларының симптомдық кешенін белгілейді.

Жетекші үшін маңызды қасиет – айқынсыздыққа төзімділік (толеранттылық). Оның психологиялық құрылымы күрделі және негізгі үш компоненттен тұрады:

1. Айқынсыздықты когнитивтік өтеу қабілеті (жетіспейтін ақпаратты толықтыру).

2. Айқынсыздық жағдайын психологиялық жарақаттау емес, қиын болса да қатардағы ретінде қабылдау.

3. Жеке тұлғалық сапалар кешені: экстраваганттылық, көңіл-күй тұрақтылығы, интернальдік т.б.

Тұрақтылық және айқынсыздыққа бейімділік қасиеттері бір-біріне тәуелсіз. Бұл қасиеттердің көрініс табу шамаларының сабақтасуына қарай жетекші тұлғасының типологиясы қалыптасады.

1. Ревская Н.Е. Психология менеджмента. Конспект лекций. – СПб.: Альфа, 2001. – 240 с.
2. Урбанович А.А. Психология управления: Учебное пособие. – Минск: Харвест, 2004. – 640 с. (Библиотека практической психологии).
3. Морозов А.В. Управленческая психология: Учебник. 3-е изд. – М.: академический Проект, 2006. – 288 с. («Gaudeamus»).
4. Столяренко Л.Д. Психология делового общения и управления. Учебник-Ростов н/Д: Феникс, 2005.-416 с.-(СПО).

ТІЛ ЖӘНЕ РУХАНИ МӘДЕНИЕТ – ҰРПАҚТАР САБАҚТАСТЫҒЫН ДАМЫТУДЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Б.З. Иманмолдаева – *аға оқытушы, әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Алматы қ.*

Резюме

В статье рассматриваются политика государственного языка и вопросы духовной культуры как укрепляющие факторы преемственности поколений.

Summary

The article deals with the politics of the State language and cultural issues like strengthening the intergenerational factors.

«Өз отанының патриоты болу – бұл Қазақстанды өз жүрегінде ұялату. Патриотизммен тығыз байланысты мемлекеттік маңыздағы мәселе – мемлекеттік тіл мәселесі. Мемлекеттік тіл – бұл Отан бастау алатын ту, елтаңба, әнұран секілді нышандардың бірі. Сонымен қатар, ол елдің барша азаматтарын біріктіруі тиіс», – деген Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың тұжырымы мемлекеттік тілдің мемлекетке деген сүйіспеншіліктің басты факторларының бірі екенін нақтылайды [1]. Мемлекеттік тіл кез келген қоғам үшін басты шартты дүние. Олардың тағдыры да, бүгіні мен болашағы, игілігі мен гүлденіп көркеюі мемлекеттілікке байланысты болмақ. Бүгінгі таңда Қазақстанның алдында өз мемлекеттілігін нығайту мен жетілдіру міндеті тұр. Осы орайда Қазақстан мемлекеттілігін сақтаудың, дамытудың құрамдас бөлігі ретінде қазақ тілін дамыту басты мақсат. Тұрақты даму барған сайын қазіргі әлемдегі қоғамдық процестердің ұтымды жүруінің негізгі өлшеміне айналып келеді. Ал тұрақты дамудың шарттарының бірі – ұлтаралық қатынастардың тұрақтылығы болып табылады. Қазақстан Республикасы барлық параметрлері жағынан көпқұрамды мемлекет қатарына жатады. Көпұлтты мемлекетте этностардың жарасты өмір сүруіне, ұлтаралық бейбітшілік пен келісімнің сақталуына тіл саясаты ықпал етуі тиіс.

Ұрпақ жалғастығы механизмінде тіл мен мәдениет үлкен де негізгі рөл атқарады. К.Д. Ушинский: «Тіл – өткен мен болашақты жалғастырушы күш» деп жазды [2]. Өйткені тіл арқылы ұрпақтан ұрпаққа адамдардың алған іс-тәжірибелері, ғылыми тұжырымдары, адами, көркемдік, философиялық және т.б. идеялары келесі ұрпаққа беріліп отырады.

Әрбір ұлттың өзіндік болмысын, табиғи бітімін, мінез-құлқын, шаруашылық кәсібін, рухани қазынасынан алақанға салғандай ашып көрсететін бірден бір белгі – оның тілі мен рухани дүниесі. Біз тілді, әдетте, «қатынас құралы, өзара түсінісіп, пікір алысудың тәсілі, эстетикалық ләззат алудың бұлағы, рухани мұратымызды атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отырудың «алтын көпірі» деп дәріптейміз. Дегенмен адам өміріндегі тілдің мәні мен қызметі, міндеті мен мүмкіншілігі бұлармен ғана шектелмейді. Тілсіз адамзат қоғамының, адамзат қоғамынсыз тілдің де болмайтыны рас. Ата-бабадан ұрпаққа аманат болып қалған бай рухани, мәдени мұрамызды өз бойына сіңіріп, жалғастыру арқылы тіл қауымын аман алып келе жатқан ерекше құбылыс екенін мойындау қажет. Сондықтан тіл мәселесі, оның дамуы, қоғамда алатын рөлі әрқашанда мемлекеттің, ел зиялыларының, тілші ғалымдардың назарынан тыс қалмайтын көкейтесті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақстандық қоғамда қазақ тілін дамыту мақсатында игі іс-шаралар жүргізілуде. Бұл ретте «демографиялық өсім арқылы құралатын тілдік орта өз қалпына түпкілікті қайтып келмей, ана тіліміздің мәртебесін көтере алмаймыз. Ана тіліміздің тағдыры үшін зардапты қиын күрестің ең шешуші майданы демографиялық үрдістер болып табылады» – деп демограф-ғалым М.Б. Тәтімовтың айтқаны шындыққа саяды [3]. Тіл саясаты мемлекеттік саясаттың әрқашанда маңызды бір бөлігі. Мемлекеттік тілдің қолдану аясын дамыту, кеңінен насихаттау мемлекеттік және өкілетті органдарда ғана емес, басқа салаларда да (шағын және орта бизнесте, қызмет көрсетуде, өндірісте, өнеркәсіпте т.б.) міндетті болуы қажет.

Қазақ тілі де тәуелсіздік дәмін енді ғана татқан қазақ халқы сияқты талай аласапыран замандардан, жанкешті асулардан асып XXI ғасырдың табалдырығына басқа тілдермен терезесі тең дәрежеде бай,

шұрайлы қалпын сақтап келіп отыр. Мемлекеттік тілдің Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру мен сақтаудағы, дамытудағы рөлінің орнықты болуы ел болашағына деген сенімділікті арттыра түспек. Мемлекеттік тіл саясатына талдау жасап, оның көп ұлтты Қазақстандағы даму құбылыстарына, болашақ даму жолдарына байланысты «Қазақстандағы тіл саясаты» атты құжаттар да бар.

Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты кеңестік кезеңнен кейінгі ТМД елдерінің тіл саясатына ұқсамайды. Қазақстандағы тіл саясаты «өзгені өкпелетпей, өз тіліңе деген құрметің артсын» деген қағиданы ұстанады. Бізде тіл таңдау мен мемлекеттік тілді оқытуға көптеген жеңілдіктер жасалған. Елімізде өмір сүретін барлық ұлттарға өз тілдерінде сөйлесуге, мемлекеттік органдарда, жеке кәсіпте сыртқы көрнекі ақпараттарды ресімдеу, телехабарды барлық тілде тарату Қазақстан Республикасының тіл Заңында көрсетілген.

Қазірде Қазақстан Халықтарының Ассамблеясы түрлі ұлттардың мұқтажын өтеуде. Сондықтан мемлекеттік тіл саясатының басты бағыттарының бірі – мемлекеттік тілді барлық азаматтардың арнайы белгіленген көлемде меңгеруі үшін жағдай туғызады. Осы мақсатта халық топтарының этникалық, демографиялық, кәсіби ерекшеліктеріне сәйкес мемлекеттік тілді міндетті және ақысыз оқыту орталықтары жұмыс жасауда. Мемлекеттік ақпарат құралдары: теледидар, радио, газеттер арқылы мемлекеттік тілді үйрену жөнінде бағдарламалар, сабақтар жүргізуге, жаңа айдарлар енгізілуде.

Өткенді білмей, бүгінгіні білу мүмкін емес. «Қазақтың табан тірейтін ұлттық тұтастануы үшін табан тірейтін негізгі идеялық тұғыр біршама айқындалуда. Бұл – дербес мемлекетті сақтау және дамыту мәселелері болмақ. Бұл мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін дамыту және оны нақтылы әрекетке ұластыру. Бұл – Қазақстанның аумақтық тұтастығын сақтау, яғни бүгінгі күн тәртібіндегі маңызды мәселе.

Тіл мен дін әлеуметтік-мәдени ерекше құбылыс бола отырып, бір-бірімен тығыз байланыста болады. Бұл өзара байланыс адамзат негіздеріне қатысты болғандықтан тамыры тереңде жатыр. Өзінің мазмұнының сипатына қарай тіл мен дін қоғамдық сананың басқа түрлерінің қатарындағы қарама-қайшы ұғым. Тіл әлем көрінісінің өте қарапайым мәніне ие болса, дін оның ең күрделісі, сонымен қатар дін мазмұнына психикалық табиғаттың (сезу-көру, қисын, әсер алу, трансцеденттік) құрамдас бөліктері кіреді. Тіл қоғамдық сананың алғышарты, әмбебап түрі, қоғамдық сананың басқа түрлерінің сыртқы беті ретінде жүреді де, ал дін әмбебап мазмұнды, қоғамдық сананың түгелдей мазмұны дамып шыққан рухани мәдениеттің қайнар көзі. Тіл қатынастың құралы мен тәсілі, ал дін – қатынаста тасымалданатын әмбебап мағыналар, адам мен қоғамға ең ардақты мағыналарға ие. Дегенмен, мемлекеттің пайда болуы мен дамуы көп жағдайда діни факторға емес, ұлттық факторға тәуелді болып келеді.

Қазақстанда өмір сүріп жатқан әрбір азамат өз тағдырын өзі шешуге, қалаған діни нанымын қабылдауға құқылы, сонымен қатар өз ұлтының мәдениетін, тілін, әдет-ғұрпын өзіндік ұлттық ерекшеліктеріне сай дамытуда мүмкіндігі зор. Осы және басқа да демократиялық бастаулар Конституциямыздың арнайы баптарында бекітіліп, өмірде қолданылуда. Қазақстан Республикасының 1995 ж. 30 тамызында қабылдаған Конституциясының 19-бабының 1-тармағында: «Әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын көрсету-көрсетпеуге хақылы» – деп көрсетілген [4]. Ал, Қазақстан Республикасының «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Заңының 3-бабында: «Қазақстан Республикасының, басқа мемлекеттердің азаматтары және азаматтығы жоқ адамдар жеке өзі, сондай-ақ, басқалармен бірге кез келген дінді еркін ұстануға немесе ешқайсысын ұстанбауға құқылы, дінге деген құлшылық жасауға, діни жоралар мен рәсімдерге, дінді оқып үйренуге қатысуға немесе қатыспауға көзқарасты айқындау кезінде қандай да бір күштеп мәжбүр етуге болмайды» – делінген [5]. Сонымен, еліміздің құжаттық актілері әркімнің діни наным және діни көзқарастарын жариялау немесе жария етпеу бостандығына кепілдік береді. Бұдан мынадай қорытынды тумақ – республикадағы бірде бір жеке адам өз еркінен тыс діни сенімді насихаттауға тартылмайды. Қандай да бір дінді қабылдағаны немесе қабылдамағаны үшін ешкім де жауапкершілікке тартылмайды. Демократиялық, құқықтық, зайырлы, біртұтас және әлеуметтік мемлекет жолына түскен еліміздің азаматтары діни нанымын өзінің жеке басының ісі деп таниды делінген.

Негізінен, дін – миллиондаған азаматтарымыздың ұрпақтан ұрпаққа берілген рухани өмірі мен мәдениетінің саясаттағы маңызды факторы болып табылады. Діннің саясаттағы өз орны ерекше. Тіпті дін мен саясат егіз десек те артық айтқандық емес. Олар өмірде жиі тоғысып қалады. Көп ұлтты Қазақстан мемлекеті үшін саяси келісіммен қатар, діни келісімнің болуы маңызды шарт болып табылады. Себебі, бұл тек қана заман талабына сәйкес емес, өркениеттілік талабына сәйкес болып келеді. Жер бетіндегі жанжалдардың түп-төркініне үңілсек, көп этностық тұтастықтың бөлшегі болып табылатын ұлттық (тілдік) және діни азшылықтардың мойындалмауында жатқанын көреміз. Еліміздегі діни ұйымдар қызметіне байланысты мемлекеттік саясат оларды бөліп-жармай, бәріне бірдей қарау негізінде жүзеге асырылып отырғаны шындық. Мемлекеттік жиындарды өзге басшылармен бірге Қазақстан дін басылары да

қатысып, өз ой-пікірлерімен бөліседі. Олардың қазақстандық қоғамымыздың бірлігін, тыныштығын нығайтуда орасан зор қызмет атқарып жүр. Ел ішіндегі халықтың баршаға ортақ, жалпыұлттық идеяға бірігуіне сыртқы факторлардың ықпал етуі әлемдік саяси үрдіске айналып отыр. Бұған түрлі халықаралық ресми ұйымдар немесе Діни-экстремистік, террористік және белгілі бір шет мемлекет тарапынан болу жағдайлары да байқалады. Дегенмен, ешбір дінге сенбеу керек деген ұғым тумаса керек.

Адам сенім артатын бір ұстанымы болуы шарт. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халықтарының діни сәйкестілігі болуы қажет, сенімге апаратын жол әр алуан болуы мүмкін. Әрбір адам өзіне жақын діни нанымды ұстануға құқылы деп тұжырымдап, қазақстандық қоғамдағы ұлттық идеяның ұстанымдарының бірі ретінде – діни факторды атап көрсетті [6].

Бұл мәселе туралы академик Ғарифолла Есімнің: «Дін мәселесіне Қазақстан жағдайында либералдық мемлекеттік көзқарас керек» деуі шындыққа саяды [7]. Ол исламдық әдет-ғұрыптардың аса маңыздыларын мемлекеттік жұмыс тәртібіне енгізуді ұсынады. Мысалы, намаз уақытында үзіліс жариялау, құрбан айт күнінде демалыс беру т.т. шараларды айтқан болатын.

Қазір әлемде саяси исламның «экспансиясы» туралы жиі жазылып жүр. Біреулер ислам әлсіз деушілер де кездеседі. Жас ғалым Е.Әбдірайымов: «Оңтүстік Қазақстан аймағында діни жаңғырту түбегейлі саяси-әлеуметтік факторға айналып отыр. Бұл бір жағынан діни экстремистік қозғалыстар жиі бой көрсетіп жүрген Тәжікстан, Өзбекстан, Ауғанстан сияқты елдердің жақын орналасқанымен де байқалады. Әсіресе, талибтер мен вахаббистердің елдің саяси орнықтылығына тигізетін әсерін жасыру мүмкін емес» деп тұжырымдайды [8]. Осылайша осы заманғы үрдістерде де, жастардың қалыптасуы мен оның өмірінде де дін өзіндік мәнге ие. Дегенмен діни фанатизм – қауіпті іс екенін өмірдің өзі көрсетіп отыр. Халықты фанатизмге бастау – оның болашағына балта шабумен тең.

Сонымен, жастар өзіндік әлеуметтік топтарға, жіктерге бөлінеді де, өмірлік таным-түсінігі әрқилы болып келетіні белгілі. Дегенмен, өзімізді қоршаған қоғам өмір тек әлеуметтік-экономикалық емес, сонымен бірге мәдени-өркениет қабаттарынан тұратындығы өмір шындығы.

Мемлекеттік тіл кез келген қоғамдағы түрлі ұрпақ өкілдері үшін елдің мемлекеттілігінің негізі болып табылады. Олардың тағдыры да, бүгіні мен болашағы, игілігі мен гүлденіп көркеюі мемлекеттілікке байланысты болмақ.

Дегенмен қазір Еуропа мен Америка елдері жалпы Орталық Азия елдеріне тілдік, діни-идеологиялық, рухани-этникалық сан қилы тәсілдер арқылы ендірумен барлық түркі тілдестерді мәдени тұрғыдан жаулап алу саясатын жүргізуде. Мемлекет тарапынан осындай залалдарды алдын алу мақсатында саяси реформалар негізінде дамуда. Мұнда адамдарды қарсы қою үшін емес, керісінше жақындастыратын бастамаларды іздестіру жолдары қарастырылуда.

Бүгінгі таңда Еуропа мен Америка елдері жалпы Орталық Азия елдеріне діни-идеологиялық, рухани-этникалық сан қилы тәсілдер арқылы ендірумен барлық түркі тілдестерді мәдени тұрғыдан жаулап алу саясатын жүргізуде. Оған тосқауыл бола алатын қазақ қауымы өзінің дербес бағытымен, дәстүрлі стилімен ғана қарсы тұра алуы мүмкін.

1. Егемен Қазақстан, 2006. 25 қазан. - №260-263(25516).

2. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. – М. 1945, – С. 206.

3. Татимов М. Влияние демографических и миграционных процессов на внутриполитическую стабильность Республики Казахстан // Саясат. 1995. - №5. – С. 18-23.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Қазақстан, 1995. – 96 б.

5. Қазақстан Республикасының Заңы: Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы. – Алматы: Қазақстан, 1993. – 3 б.

6. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан. – Астана, 2007 жылғы, 28 ақпан.

7. Есім Ғ. Кейінгі буыннан үйрену керек. Жетісу: – Алматы, 28.05.2005.

8. Әбдірайымов Е. Оқу-тәрбие процесіндегі студенттердің саяси бағдарларының қалыптасу ерекшеліктері // Саяси ғыл. канд. ғыл. дәр. алу үшін дайынд. автореф. – Алматы, 2000, – 5 б.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Р.М. Кантарбаева – *аға оқытушы*,
Н.М. Ильясова – *оқытушы*

Резюме

В статье рассмотрено формирование информационно-коммуникативной компетенции в процессе подготовки преподавателей начальных классов. Использование на практике информационно-коммуникативной компетенции и ее формирования в процессе подготовки преподавателей начальных классов повышает эффективность обучения в образовательном учреждении.

Summary

The article describes the formation of information-communicative competence in training teachers of primary classes. In practice, the use of information-communicative competence and its formation in preparation for primary school teacher training improves the efficiency of the educational institution.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіпік шыңдауға бағытталған сапалы білім үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» деп атап көрсетілген. Аталған міндеттерді жүзеге асыру үшін оқытудың жаңа технологияларын енгізу және тиімді пайдалану секілді мәселелерді анықтап алу, білім беру жүйесіндегі басты ұстаным ретінде әркімнің өзінің білім алуға деген жеке әлеуетін қоғамда барынша пайдалануға көмектесетін оқыту жүйесін дамытуды қамтамасыз етуді көздейді. Қазіргі білім берудің мақсаты білім, білік, дағдымен қаруландыру ғана емес, солардың негізінде дербес, өзгермелі қоғамда лайықты өмір сүріп, жұмыс жасай алатын, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке – ақпаратты өзі іздеп тауып, ұтымды пайдалана алатын, жоғары мәдениетті қарым-қатынасқа түсе алатын тұлғаны қалыптастыруды талап етіп отыр.

Қазақстан Республикасындағы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамытудың тұжырымдамасында білім берудің негізгі міндеті – білімдік шоғырланудан нәтижеге бағытталған құзыреттілік тұрғыға көшу деп көрсетілген. Бүгінгі таңда жалпы орта білім беруді жетілдірудің негізінде құзыреттілік тәсілді алу ұсынылып жүр.

Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Психология ғылымында «құзыреттілік» ұғымына қатысты нақты түсініктер қалыптасқан. Сонымен қатар бұл ұғым іс-әрекетті жүзеге асыруда білім, білік, дағдыны қамтиды (А.Н. Журавльев, Н.Ф. Талызина, Р.К. Шакурова және т.б.). Бұл тұрғыдағы көзқарасты Б.Д. Эльконин өз еңбегінде былай көрсетеді: «құзыреттілік» ұғымы тек танымдық (когнитивтік) және технологиялық құраушы ғана емес әрі мотивациялық, әлеуметтік және мінез-құлықтың, яғни оқыту нәтижелерін (білім, білік, дағды), құндылық бағдар жүйелерін қамтиды; құзыреттілік – алған білім, білік, тәжірибе мінез-құлық тәсілдерін нақты жағдаятта, нақты іс-әрекет жағдайында жұмылдыру қабілеті; құзыреттілік ұғымында «нәтижеден» қалыптасатын білім мазмұны интеграциясы; құзыреттіліктер тек білім беру мекемелеріндегі оқыту үдерісінде ғана емес, яғни дәстүрлі және дәстүрден тыс білім алу жағдайында да қалыптасады.

Олай болса психология ғылымында «құзыреттілік» танымдық (когнитивтік), пәндік-практикалық және жеке өзіндік тәжірибелер жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Ақпараттық құзыреттілік – бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, талдай, таңдай білу, өзгерте білу, сақтай білу, білім мен ақпаратты ақпараттық технологиялар мен техникалық объектілердің көмегімен жеткізуді жүзеге асыра білу және талқылау (интерпретациялау) білігі. Әдебиеттерде «ақпараттық құзырлық», «компьютерлік құзырлық» терминдері жиі кездеседі. Ақпараттық-коммуникациялық технологияның жеделдетіп дамуына байланысты «ақпараттық-коммуникациялық құзырлылық» деген терминді қолдану тиімді. Ақпараттық-коммуникациялық құзырлылық – бұл адамдардың кез келген проблема мен міндеттерді компьютермен, ақпараттық құрылғылармен және телекоммуникациямен шешу қабілеті.

Қоғамды ақпараттандырудың басты мақсаты – білім беру саласы арқылы ақпараттық үдерістерді, құбылыстарды, олардың арасындағы өзара байланыстарды модельдеу негізінде қабылданған шешімдердің нәтижелерін талдау және болжау, оқу мен практикалық міндеттерді шешудің стратегиясын жасау, мамандардың педагогикалық кәсіптік біліктілігін қалыптастыру, олардың жеке және альтернативті ойлау қабі-

леттерін дамыту, қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдану әдістерін меңгермей жүзеге асыру мүмкін емес. Бүгінгі күні ақпараттық технология өндірісте, кәсіпорындарда, құжат өңдеу іс-әрекеттерінде кеңінен қолданылуда, оның қамтитын іс-әрекет саласы зор қарқынмен өріс алуда.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияны оқу-тәрбие процесіне пайдалану оның келесі педагогикалық мүмкіндіктерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- оқушының дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру арқылы жаңа материалды меңгертуге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту процесіне жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану;
- оқытудың жаңа әдістері мен формаларын (проблемалық, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік компьютерлік ойындар және т.б.);
- проблемалық, зерттеу, аналитикалық және модельдеу әдістерін қолдану арқылы классикалық әдістерді жетілдіру;
- жаңа ақпараттық технология құралдарын (жаңа типті компьютерлер, телекоммуникация, виртуальды орта және мультимедиа-технология) пайдалану арқылы оқу процесінің материалдық-техникалық базасын жетілдіру.

Білім беру мекемелерінің қызметкерлерінің жаңа ақпараттық технологияны меңгерту саласы бойынша біліктілігін көтерудің даярлау міндеттерін шешуде институт көлемінде осы сала бағытында өткізілетін курстарды сабақтастыру процесі жүзеге асырылуда.

Бастауыш сынып оқытушыларын ақпараттық-коммуникациялық технология негізінде дайындауда келесі қағидалар негізге алынған:

- *вариативтілік* – әрбір білім беру қызметкерлерінің жасақтаған материалдарына сәйкес біліктілікті көтеру жүйесін бағыттайды;
- *болашаққа негізделген* – күтілетін нәтижені анықтайтын кезеңдік бағдарламалардың бағытын орнықтырады және жеке тұлғаға бағытталған курстың жалпылама мақсатын анықтайды;
- *рефлексивті-креативті* – жаңа ақпараттық технологияларды меңгерту білімдерін ұйымдастыруда курстың бағыты даралық-шығармашылық негізге бағытталуы қажет;
- *эргономикалық* – нақтылы мәселелерді үйренуге қажетті уақыт мөлшері талап етіледі;
- *ізгіліктілік* – бейімделген оқыту жүйесін құруды талап етеді, біліктілікті көтеру жүйесінің құрылымы мен нақтылы нәтижесін анықтау;
- *тәжірибеге бағытталған* – оқыту көздерінің бірі ретінде оқытушылардың тәжірибесі қолдану идеясы жүзеге асырылады және нақтылы іс-әрекеттер бойынша тыңдаушылардың танымдық процестерінің өзара байланыстылығы мен олардың жеке тұлға ретінде қалыптасу деңгейі анықталады;
- *жекелеген консультация беру* – тыңдаушыларға консультация беру ұсынылады. Ол мына бағытта жүргізіледі: әрбір тыңдаушының өзіндік ерекшелігін ескере отырып қойылған нәтижелерге жетуге байланысты игерілетін мәселелердің мазмұны мен оған қолданылатын тиімді әдіс-тәсілдер.

Ғылыми-техникалық прогрестің қарқындап дамуы қоғам өмірінің барлық салаларын ақпараттандырудың ғаламдық процесінің негізіне айналдыруға мүмкіндік берді.Ақпараттық технологияның жеделдеп дамуы барысында қоғамның экономикалық жағдайы, адамдардың тұрмыс деңгейі, ұлттық қауіпсіздік, бүкіл дүниежүзілік қауымдастықтағы мемлекеттің рөлі тәуелді болады. Ақпараттық технологияның қарқындап дамуы кез-келген жеке тұлғаның әлемдік ақпараттық кеңістікке енуіне мүмкіндік береді.

Ақпараттық қоғам жағдайында бастауыш сынып оқытушыларының ақпараттық-коммуникациялық құзырлығын қалыптастыру көрсеткіштері төмендегідей:

- білім беру жүйесінің әлемдік ақпараттық кеңістікке саналы түрде енуін қамтамасыз ету;
- ақпараттардың шексіз көлемі мен осы ақпараттарды аналитикалық түрде өңдеуді қамтамасыз етуге даярлау;
- ақпараттық ортада жеке тұлғаның шығармашылық сапасын дамыту мен қалыптастыру және өзіндік ақпараттық ортаны құру дағдыларын қалыптастыру;
- ақпараттық ортада коммуникативтік мәдениетті қалыптастыру;
- ақпараттық ортада өзара байланыс қызметтерін қалыптастыру;
- ақпараттық ортада ақпаратты алу, таңдау, сақтау, қабылдау, түрлендіру, жіберу және бір-бірімен сабақтастыру мәдениеттерін қалыптастыру;
- интерактивтік телекоммуникациялық технологияларды (Интернет, қашықтықтан оқыту және т.б.) қолдануға даярлау;
- ақпараттық-білімдік ортаны модельдеу мен жобалау қабілетін қалыптастыру және осы дағдыны өзіндік кәсіби қызметтеріне қолдануға даярлау.

Қазіргі заман болашақ мамандарынан тек өз пәнінің терең білгірі болу емес, тарихи танымдық, психологиялық-педагогикалық, технологиялық тұрғыдан сауатты және ақпараттық-коммуникациялық технологияны жан-жақты меңгерген ақпараттық сауаттылығы, ақпараттық мәдениеті мен ақпараттық құзыреттілігі қалыптасқан маман болуы талап етілуде. Жоғарыда аталған жайларды меңгерген маман оқушылардан осы білімдерді талап ете алады.

1. *Қазақстан Республикасындағы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамытудың тұжырымдамасы.*
2. *Зинина С.М. Роль педагога-психолога в развитии коммуникативной компетенции детей дошкольного возраста // Актуальные проблемы психологии образования: Материалы научно-практической конференции 3-4 ноября 1999 г. – Н.Новгородский гуманитарный центр, 1999. – С. 35-37.*
3. *Құдайбергенова К. «Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерийі» (ғылыми-практикалық конференция материалдары) – Алматы, 2008.*
4. *«Қазақстан мектебі» журналдары, 2010 жыл.*

ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

А.А. Махметова., А.Д. Нұрланбекова – *«Арнайы педагогика» кафедрасы,*
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің аға оқытушылары

Резюме

В статье рассматриваются вопросы развития речи детей с нарушениями слуха дошкольного возраста.

Summary

The article deals with the development of speech-hearing children of preschool age.

Естуінде кемістігі бар бала туғаннан бастап сурдопедагог-дефектологтың арнайы оқытуынсыз сөздерді тілмен меңгеруі мүмкін емес. Сақталған интеллект пен барлық қалған анализаторларға сүйене отырып, (естуден басқа) ол жестті сөйлеу тілі негізінде дамуға қабілеттенеді. Алайда жестті сөйлеу тілі ауызша сөйлеу тілінің орнын басуға қабілетті емес. Сондықтан, нашар еститін баланың ойы нақты әрекетті бейнелеу деңгейінде көрнекі-образды сипатқа ие. Нашар еститін бала ағзасындағы компенсаторлы күштің дамуы өте шектеулі. Нашар еститін бала тілсіз мылқау немесе нашар сөйлейтін болып қалады. Есту қабілеті зақымдалған балалардың ауызша сөйлеу тілдерінің мәселелерінің ерекшеліктерін зерттегендер: И.Г. Багрова, К.А. Волкова, Е.П. Кузьмичева, Ф.Ф. Рау, Н.Ф. Слезина, Е.З. Яхнина және т.б. Бұл балаларда дауыстың түрлі бұзылыстары байқалады: дауыстың жай шығуы, шамадан тыс жоғары немесе төмен болуы, қырыл, жіңішке болуы, дауыстың ащы болуы, мұрыннан сөйлеуі, шыңқылдаған және т.б. Р.М. Боскис есту қабілеті зақымдалған балалардың бір сөзді басқа мағынамен алмстыратының, яғни бір заттың белгісін басқа бір заттың атауымен алмастыратынын көрсетті (мысалы, «күртіше» сөзінің орнына «жылы» сөзін қолдану); бір заттың бір бөлігін түгел заттың атауымен алмастырады (мысалы, «ағаш» сөзінің орнына «бұтақ» сөзін қолданады); бір затты қолдануына немесе сипатына байланысты басқа сөзбен алмастырады; бір затпен байланысты іс-әрекетті атайды (мысалы, «су» сөзінің орнына «ішу» сөзін қолдану) және т.б. [1].

Л.Г. Парамонованың пікірінше, «Нашар еститін балалардың естіп қабылдауы бұзылғандықтан, олар өздеріне айтылған сөзді түсінбейді». Нашар еститін бала кейбір дыбыс жиіліктерін тіпті естіп қабылдамайды, сондықтан ол қоршаған ортадағы адамдардың сөйлеу тілдерін ажырата алмайды. Л.Г. Парамонованың зерттеуі бойынша, дұрыс естіп қабылдау үшін, біріншіден, сөздік қарым-қатынастың белгілі – бір ситуациясын есепке алу (нашар еститін бала сөйлеушінің өз сөйлеуінде қандай сөздер қолданғанын аңғаруы). Екіншіден, нашар еститін бала кейбір жеке сөздерді қабылдай алмағандықтан, мағынасы ұқсас айтылған сөзді есепке алу. Үшіншіден, мағынасы жақын сөздердің грамматикалық жағын есепке алу. Төртіншіден, сөздің мағынасын түсінуде маңызды рөлге ие артикуляциялық дыбыстарды көру арқылы қабылдауға сүйену. Л.Г. Парамонованың пікірінше, мұндай дұрыс естіп қабылдау әдістерін еститін адамдар да қолданады. Нашар еститін тұлғалар әрдайым «қиындықпен қабылдау» ситуациясында болады [2].

Сөйлеудің қандай түрлері болса да, сөйлеу формалары арқылы жүзеге асып отырады. Пікір алысудың нақтылы мақсаты мен жеке жағдайларына қарай сөйлеу түрлі ерекшеліктерімен көрінеді. Осы айтылғандар тұрғысынан сөйлеу бірнеше түрлерге бөлінеді. Алдымен ішкі және сыртқы сөйлеу болып үлкен екі топқа жіктеледі. Есту қабілеті зақымдалған балаларға тән қасиет сыртқы сөйлеу (ауызша, ыммен,

дактильді пайдаланып, көріп-естіп т.б.) тілін көбірек пайдаланады. Сыртқы сөйлеу ауызша және жазбаша сөйлеу болып, ал ауызша сөйлеудің негізгі бір түрі – диалогтік сөйлеу. Естімейтін балалардың сөйлеу тілі дағдыларының қалыптасуына диалогті сөйлеу тілінің әсері мол. Диалог сөз бөгелмей еркін айтылады, сұрақ-жауап ретінде келетін диалогты сөздің есту қабілеті зақымдалған баланың сөйлеу тілі дағдыларын қалыптастыруда маңызы зор. Үнемі кезектесіп айтылатындықтан ықшам келеді, тек әңгімелесуші адамдардың өздеріне ғана түсінікті болады. Диалог сөз ым-ишаралармен, бет, қол, көздегі мәнерлі қозғалыстармен (қолдың, ауыздың, көздің, қабақтың қозғалысы т.б.) толықтырылады.

Монологтік сөйлеу дегеніміз бір адамның сөзі, яғни баяндамашының немесе өзі оқыған мәтін бойынша оқушының өзбетінше оқыған мәтінін айтуы. Монолог сөз белгілі жоспарға сәйкес құрылады, бұл алдын-ала даярлықты тілейді. Монолог сөз мәнерлі, адамға әсер ететін моменттерді көбірек қажет етеді. Диалог пен монолог сөздер көбінесе бет мимикасының өзгеруімен, ымдау сипатындағы түрлі қозғалыстармен қосарланып отырады. Бұл естімейтін балалардың сөйлеу тілі дағдыларын қалыптастыру үшін де аса ыңғайлы. Бала ым-ишараны көмекші құрал ретінде пайдаланады [2].

Сөйлеудің ерекше бір түрі-жазбаша сөйлеу. Жазбаша сөз сөйлеуден кейін пайда болады. Адамзат мәдениеті дамуының алғашқы кездерінің өзінде-ақ адамдар белгілі бір оқиғалар туралы деректерді ұзақ мерзімге сақтау қажеттігін сезіне бастаған. Жазбаша сөз сөйлеудің алғашқы қадамы болған оқиғаны сурет арқылы беру амалынан басталады. Жазу-сызу дамуының бұл кезеңі идеографиялық сөз сөйлеу деген атқа ие болды. Психологиялық көзқарас тұрғысынан алып қарағанда идеографиялық сөз, сөйлеу білім беруден гөрі, айтпақ ой жайында еске салу ғана болып табылады. Жазбаша сөйлеу адам баласы хат танырлықтай дәрежеге жеткенде, ауызша сөйлеудің біршама дамыған кезінде ғана пайда бола бастайды. Жазбаша сөйлеудің кейбір ерекшеліктері:

1. Жазатын адамның қасында сөйлесетін адам болмағандықтан, мұнда ешбір ым-ишара қолданылмайды.

2. Жазбаша сөйлеудің логикалық жағына аса қатаң талап қойылады.

Мәселен, белгілі тақырыпқа шығарма жазған кезде адам осындай талаптарды орындауға тырысады, көп ойланып, тоғанады. Өйтпейінше бұдан нәтиже шығару қиын.

3. Жазуда грамматиканың ережелері де қатты ескеріледі.

4. Жазу кезінде адам қатты зейін қойып, әр сөзін ойлап құрастырады, мағыналы сөз іздейді. Бұл үлкен ой жұмысын қажет етеді. Мәселен, адам өзінің туыстарына, таныстарына хат арқылы ойын білдіргенде осы жағдай байқалады.

Ал, есту қабілеті зақымдалған балаларға жазбаша сөйлеу тілін қалыптастырудың өзіне тән ерекшеліктері бар. Естімейтін бала жазбаша сөйлеу тілін пайдалану үшін, алдымен дыбыстар қойылып буында, сөзде, сөз тіркестерінде дағдыландырылуы керек. Әрі қарай балаға грамматикалық тіл құрылымын қалыптастыру қажет. Сонымен қатар балаға дұрыс бағдар беру үшін мұғалім көмегі аса қажет. Естімейтін балаға грамматикалық тіл құрылымы қалыптастырылған соң ғана жазбаша сөйлеу тілін қалыптастыруға болады. Мектепке дейінгі жастағы балаларды оқыту мен тәрбиелеуде көп кездесетін маңызды тапсырмалардың бірі – сөйлеу тілін дамыту болып табылады. Естудің төмендеуі әлеуметтік қарым-қатынасты шектетеді. Есту қабілеті зақымдалған балаларды оқытудың келесі бір жүйесінде 4 негізгі кезең ерекшеленеді: [1].

Бірінші кезеңге негізінен мектепке дейінгі және бала-бақшадағы арнайы оқыту жатады. Келесі кезең есту қабілеті зақымдалған балаларға арналған кіші сынып. Үшінші кезең орта жасты қамтиды. Жоғарғы сыныпта есту қабілеті зақымдалған балаларды тілге оқыту төртінші кезеңге жатады. Есту қабілеті зақымдалған баланың – сөйлеумен, тыңдаумен, оқумен, жазумен, дактильмен, көріп-естіп қабылдаумен танысуы таза практикалық негізде барлық сөйлеу тілінің түрлерімен танысуы бірінші кезеңде өтеді. Мұғалім-дефектолог, тәрбиеші, осы салада жұмыс істейтін адамдар бір-бірімен жасалатын тілдік қарым-қатынасын балаларға әрдайым көрсетуі керек. Балалар әрдайым сөйлейтін адамдарды көруі тиіс. Сурдопедагог баланың сөйлеу қозғалысын меңгеруіне көмектеседі [2].

Адамдардың арасында қатынас құралы ретінде тілдің қызмет атқаруы, оның негізгі қызметі. Тіл, сондай-ақ, адам сана сезімінің, психологиясының көрсеткіші. Тіл адамды қимыл әрекетке де итермелейді. Бұл оның атқаратын екінші қызметі.

Тілдің бұл екі қызметі өзара тығыз байланыста болады. Олар үнемі қатарласа, бірі екіншісін демеп, кейде қарама-қарсы бағытта жүріп отырады. Әрбір адам кішкентай кезінен бастап айналасындағы адамдармен сөйлеседі, өзінің күнбе-күнгі сөйлеу тәжірибесінде тілдің мағыналық жағын меңгереді, біртіндеп сөздік қоры молайып отырады. Алғашқы кезде бала көптеген дыбыстарды, жеке сөздерді үлкендерге еліктеу арқылы үйренеді. Осы кездегі сөздері көбінесе жеке, нақтылы болып келеді. Өсе келе

өз ана тілінің ішкі заңдылықтарын үйренеді, кейін есейе келе тілдің дамуы қоғам дамуының кезеңдеріне сай қалыптасып отырады.

Қазіргі заманда диалог адамның өмір сүруі үшін өте қажетті ауызша қарым-қатынастың жолы, сонымен қатар, ауызша сөйлеу тілінің маңызды бір түрі болып табылады. Диалогтық мәдениет – жеке тұлғаның қалыпты және толық дамуына жағдай жасауға, қоршаған ортада бейімделуге мүмкіндік береді. Адам диалогқа түсуі үшін, өз ойын білдіру үшін, оған вербальді қатынас формасын, сонымен қатар, вербальді емес қатынас формасын қолдана білуі керек. Вербальді қарым-қатынас қабілеттілігі өздігінен дамып келе жатқан жеке бастың даралық ерекшелігін мінездейді. Өз ойын анық, түсінікті етіп жеткізе білу, қарым-қатынасқа оңай түсе білу қабілеттілігі, өз ұстанымының болуы және сол ұстанымды білдіре білу – адамның жеке, ақыл-ой және жалпы дамуын көрсетеді. Бұл баланың қоршаған ортада әлеуметтенуі үшін өте маңызды. Бұл құндылықтар есту қабілеті зақымдалған балалар үшін ерекше маңызды. Оқушылар монологты жазбаша және ауызша сөйлеу тілі дағдыларына ие бола алады. Сонымен қатар, диалогты ауызша сөйлеу тілі де дами бастап, оқушылар қоршаған орта адамдарымен қарым-қатынсқа түсе бастайды. Диалогтың дидактикалық мүмкіндіктері шексіз. Диалогта жалпы ойлау дамиды, адам мен әлемді түсінудің нақтылы түрі жинақталады, өзінің позициясы қалыптасады. Диалогты психологиялық тұрғыдан қарастырайық. Жалпы психологиялық әдебиеттерде қарым-қатынас үрдісін, диалогты қарым-қатынасты сипаттау үшін көбінесе «қарым-қатынас» термині қолданылады. «Қарым-қатынас» дегеніміз – «адамдар арасында ақпарат алмасу, олардың өзара қарым-қатынасы». Қарым-қатынстың өзінің мазмұны, мақсаты және құралдары бар. Жануарларға қарағанда адамдарда қарым-қатынстың мазмұны өте ауқымды. Адамдар әр түрлі ақпараттармен, өмірлік тәжірибелермен, білік пен дағдыларымен, мүмкіндіктерімен алмасады. Р.С. Немова бойынша қарым-қатынас құралы ретінде адамдар арасындағы қарым-қатынас барысында алмасып жатқан ақпаратты кодтау, алмасу, шифрды шешу, өңдеу әдістері арқылы анықталады. Диалогты қарым-қатынасты түсіну, тек ақпарат алмасумен шектеліп қана қоймай, сонымен қатар оның қатысушыларының өзара әрекеттесулері де жатады. Бұл мәселені көптеген психолгтар (К.Г. Митрофанов, Л.А. Петровская, К.Роджерс, А.С. Спиваковскаая және т.б.) зерттеген. Мағынасы бойынша жақын болып А.А. Ухтомскийдің көзқарасы табылады. Психологияда диалог ойлаудың бірлескен шешімі ретінде қарастырылады. К.Г. Кучинский диалогты ойлаудың бірлескен шешімі ретінде қарастыру үшін кейбір талаптар қойды.

Әлеуметтік психологияда тұлғааралық қарым-қатынас зерттелінеді. Дилогты қарым-қатынас мәселелерін зерттеуші әлеуметтік психология өкілдерінің пікірінше, «Қарым-қатынаста біз өзара тануды, өзара әрекеттесуді (еліктеу, сенім, сендіру) үйрнеміз. Сонымен қатар, сөздік қарым-қатынас кейбір кезде тіпті қолданылмайды. Сол себепті сөйлеу тілі–қарым–қатынастың негізгі нәтижесі».Көптеген жұмыстарда диалог драматургиялық құрал ретінде қарстырылды.Сонымен қатар диалог тірі сөйлеу тілі ретінде де қарастырылды. Н.Ю. Шведованың ойынша, диалог «ауызша сөйлеу тілінің тек бір қыры» болып табылады. Ауызша диалог монологпен қарама – қайшы болып келді [3].

Диалог пен монолог арасындағы қарама-қайшылық қарым-қатынас үрдісін салыстыру арқылы расталады. Монологтың кейбір бөліктері диалог болып табылады, ал диологтың кейбір бөліктері монолог болып табылады. Ауызша қарым-қатынастың ерекшеліктерін зерттей отырып, зерттеушілер оларды сөздік қарым-қатынастың белгілі-бір бірліктерінің кездесу жиілігімен байланыстырады. Диалогтың бірлігі ретінде Н.Ю. Шведова диалогтық бірлестікті анықтады. Бұл түсінік диалогтың теориясына нық кірді. Диалог барысында реакция сипатына үлкен мән беріледі. Осыған байланысты қайшылықтар-репликалары, келісімдер, қосымшалар, тақырыпты бір жазықтықтан екінші жазықтыққа көшіретін репликалар белгіленіп шығады. Реакция сипатына байланысты диалогтың әр түрі анықталады. Содан диалог-қайшылық және диалог-жинақтау бөлініп шығады. Ал, А.К. Соловьева оған тағы диалог-дауды, диалог-жеке түсіндіруді, диалог-эмоционалды дауды (ұрыс), диалог-үндесті қосты. Автордың пікірінше, диалог-дауда көбінесе экспресивті-эмоционалды сөздер айтылып, сонымен қатар монологты сөздер көп қолданылады. Дауыс тоны өзіне сенімді-байсалды болуы мүмкін, сонымен қатар ашулы да болуы мүмкін. Диалогтың келесі бір – түрі диалог-жеке түсіндіру. Диалогтың бұл түрінде бір тұлға екінші тұлғаға қызықты және өзіне маңызды бір нәрсе білу мақсатында көптеген сұрақтар қояды. Диалог-ұрыс әдетте қарым-қатынасқа түсушілердің бір-біріне қатты сөздерімен, тез темпте сөйлеуімен сипатталады. Н.Д. Арутюнованың және А.Р. Балаянның жұмыстарында диалогтың функционалды, қарым-қатынас сипаттамалары кеңінен қарастырылған. Сөзді қабылдау және оны ұғыну бір-бірімен тығыз байланысты. Сөзді дұрыс қабылдамай тұрып, оны ұғынуға болмайды. Жеке сөздің қабылдаудың өзі оны ұғынуды қажет етеді. Қабылдау мен ұғыну, бір мезгілде жүріп отырады, бірінсіз-бірі іске аспайды. Адамға тән сөйлеу әрекетінде екі сипат болуы шарт. Онысыз сөйлеу өзінің қызметін дұрыстап атқара алмайды. Мұның біріншісі – сөйлеудің

мазмұндылығы, екіншісі-мәнерлігі делінеді. Сөйлейтін сөзде мазмұн болмаса, ол өзіндік мәнін жояды. Сөздің мазмұндылығы дегеніміз екінші біреуге жеткізілетін ойдың айқындылығы. Ал есту қабілеті зақымдалған баланың дыбыстарды қадағаламауына байланысты сөзі таза болмайды, сондықтан да түзетіп, таза сөйлеуді талап етіп отыру аса қажет [2, 3].

Сөйлеу әрекеті үлкен ми сыңарларының анализдік, синтездік қызметінің нәтижесі. Бұл біріншіден, сөйлеу мүшелеріндегі қозғалыстарды, жазылған әріптердің түрлерін, тілдегі дыбыстарды нәзік талдаудан; екіншіде сөздік сигналдардың бөлшектенген элементтерін байланыстырудан көрінеді.

Физиологиялық тұрғыдан сөздің мәнін И.П. Павлов былай түсіндіреді: «Егер айналадағы дүниеден алынатын біздің түйсіктеріміз бен елестеріміз шындықтың бірінші сигналдары болып табылатын болса, онда тіл ең әуелі сөйлеу органдарынан ми қабығына баратын кинестезиялық тітіркенулер, екінші сигналдар-сигналдардың сигналы болып табылады. Олар шындықтан дерексіздену болып табылады да, жалпылауға мүмкіншілік береді, ал бұл соңғы бізге ғана тән ең жоғары ойлауды құрайды».

Жас баланың алғашқы кезде дыбыстарға қайтаратын жауап реакциясы жалпылама түрде, яғни генерализация сипатында болады. Балаға «сағат» деген сөзді айтқанда немесе сағатқа қарап сөйлегенде, сол сағатқа ұқсас дыбыстардың жиынтығына назар аударады да, дыбыстың қалай шығып жатқанын дұрыс айыра алмайды. Бұл жағдай баланың ми қабығының анализдік, синтездік жұмысы әлі жөнді жетілмегендігін, яғни онда сөзді дұрыс қабылдау, түсіну әлі мардымсыз екендігін көрсетеді. Сөзді жалпылай алу – адам ойлауы мен сөйлеуінің ең басты ерекшелігі. Бала мұндай қабілетке тілі шығып, жүре бастағаннан кейін біртіндеп ие болып отырады. Ал, естімейтін балаларда есту кемістігіне байланысты сөйлеу тілі дағдыларын қалыптастыру арнайы түзету жұмыстарының іске асырылуына және де жүйелі түрде коррекциялық жұмыс түрлерінің жүргізілуіне байланысты болады: «Сөйлеу», «тіл», «қарым-қатынас» ұғымдарының мән-мағынасын жақын болғанымен, ғылыми тұрғыдан бұлар бір-бірінен ажыратылады. Қарым-қатынас адам іс-әрекетінің ауқымды саласы, ол өмір сүрудің тыныс-тіршіліктің негізгі арқауы. Адам тек сөйлеу арқылы ғана қарым-қатынас жасамайды. Ол айналасындағылармен түрлі ым-ишара (жест) белгі таңба (морзе әліппесі,стенографиялық жазу) арқылы да бір-біріне ақпарат бере алады. Есту қабілеті зақымдалған балаларда ыммен сөйлесу секілді толып жатқан атрибуттар да қарым-қатынастық қызмет атқарады [4].

Есту қабілеті зақымдалған балаға жалпы сөз, сөз құрамының, оның грамматикалық тіл құрылымының қалыптасуын игеруді түзету әдіс-тәсілдерін жүйелі түрде жүргізу арқылы ғана іске асыруға болады. Айналадағы қоршаған табиғатта болып жатқан құбылыстарды, заттарды, сол заттың мағынасын, неге қажеттігін, қандай қызметтер атқаратынын байланыстырып сөйлеу тілі арқылы жете түсінуге болады. Р.М. Боскистің зерттеуі бойынша естімейтін балаларда сөз, байланыстырып сөйлеу тілінің қалыптасуының алғашқы сатысында жеке сөздерді ғана пайдалана алатынын, сол сөзге байланысты іс-әрекетті де бір сөзбен ғана айта алатынын дәлелдеген мысалы: «сәбіз» деп айтып , оны тазалау сөзімен байланыстырып көрсету арқылы айтады. Сол сияқты балтамен шаптым дегенді айту үшін «балта» деп айтып іс-әрекетті ыммен көрсету арқылы айта алады. Р.М. Боскиспен қатар басқа да ғалымдардың зерттеулері бойынша да осылай жест тілін пайдалана отырып зат пен іс-әрекетті байланыстырып айтатыны дәлелденген [4].

1. Носкова Л.П. Методика развития речи детей с нарушениями слуха. Л.П. Носкова, Л.А. Головчиц. – М.: Гуманитар. 2004.

2. Шалданова Л.Ж., Юсупова Ш.К. Мектепке дейінгі мекемелерде сөйлеу тілін дамытуға арналған ойындарды қолдану.

3. Янн А.П. Воспитание и обучение глухого ребенка: сурдопедагогика как наука/ пер.с нем. – М., 2003.

4. Речицкая Е.Г., Пархалина Е.В. Готовность слабослышащих детей дошкольного возраста к обучению в школе. – М., 2000 – 192 б.

САН ЕСІМ

Ж.Е. Жумаш – *оқытушы, магистр, Абай атындағы ҚазҰПУ*

Резюме

Статья посвящена вопросам подготовки и проведения уроков для малокомплектных школ в режиме он-лайн. На основе обобщения педагогического опыта, а также собственной практической деятельности автором представлен план-конспект урока по предмету «Қазақ тілі» по теме "Имя числительное". Данная разработка была апробирована в ходе реализации телепроекта школа "Он-лайн" на канале "Білім" АО "Хабар".

Summary

The Article is devoted to the issues of preparation and conduction of on-line lessons at ungraded schools.

The author presented the Kazakh language lesson plan on theme “The numeral” on the basis of educational and personal experience.

This plan was implemented in TV project “On-line school” at the channel “Білім" of JSC Khabar.

Мақсаты: оқушыларды сан есімнің түрлерімен таныстыру, мәтіннен сан есімдерді тауып, олардың түрлерін ажыратуға үйрету.

Сабақтың барысы:

І.Ұйымдастыру кезеңі

Оқушылармен сәлемдесу, назарын сабаққа аудару.

Мен бақытты баламын,
Күннен шуақ аламын.
Жан-жағыма қарап алып,
Аздап күліп аламын.

ІІ. Жаңа сабаққа дайындық

- Балалар біз бүгін сендермен сандар әлеміне саяхат жасаймыз. Айтындаршы, сандар не үшін керек?
- Апта, ай, күн, жыл, жасымыз, туған күніміз, уақыт бәрі санға байланысты. Сандар болмаса біз өлшемді, бағаны, уақытты біле алмаймыз.
- Балалар, алдарыңыздағы текшелерге қарандаршы. Не берілген?
- Сандар.
- Енді осы сандардан сөйлем құрап көріңдер.
- 1-3-сынып оқушысы

1

- 2- 3-сынып оқушысы

30

- 3-3-сынып оқушысы

3

- 4-4-сынып оқушысы

5

- 5-4-сынып оқушысы

16

- 6-4 -сынып оқушысы

7

- Сандар туралы сөз табының бір түрін не деп атаймыз?
- Сан есім
- Сан есім дегеніміз не? Заттың санын білдіретін сөздер.
- Сұрақтарын кім айтады? Қанша? Неше?
- Ал, енді 3-сынып оқушылары 1-тапсырмаға назар аударыңдар. Тапсырманы орындауға кірісеміз.
- 4-сынып оқушылары сендер сан есімнің тағы қандай түрлерін білесіңдер? Есептік, Реттік
- Ал кім айтады, есептік сан есім дегеніміз не?
- Есептік сан есім «қанша?», «неше?»д сұраққа жауап береді, мысалы: бір, жиырма, отыз төрт
- Реттік сан есім «нешінші?» деген сұраққа жауап беріп, -ыншы,-інші,-ншы,-нші жұрнақтары арқылы жасалады, мысалы: отыз бесінші, алтыншы.
- Жарайсыңдар!

ІІІ. Жаңа материалмен жұмыс

- Балалар бес деген қандай сөз табы?
- Сан есім?
- Ал жүз елу алты ше?
- Сан есім.
- 5 және 156 сандарының айрмашылығы неде?
- Жазылуында айырмашылық бар. Бес 1 сөзден, жүз елу алты 3 сөзден тұрады.
- Яғни, бес саны қандай сан есім?
- Бір саннан тұратын сан есімді ДАРА САН ЕСІМ дейміз.
- Ал, жүз елу алты саны?
- Екі немесе одан да көп саннан тұратын сан есімді КҮРДЕЛІ САН ЕСІМ дейміз.
- Жақсы. 4-сынып оқушылары 2-тапсырманы орындаймыз.
- 3-сынып оқушысыларының тапсырмасын тексерейік. Кім оқиды?

Тапсырмалар: 1. Сан есімдердің қасына тиісті зат есімдерді қойып жаз.

Төрт, алты, тоғыз, он жеті, жиырма төрт.

2. Жазған сан есім мен зат есімдерді қатыстырып, сөйлем құра.

4-сынып оқушылары дайын болсақ, дауыстап тапсырманы оқимыз.

1. Мәтінді көшіріп жаз, сан есімдерді тап.

Стансы ауылдан жиырма шақырым жерде. Пойыз сағат бесте жүреді. Әділ стансыға екінші автобуспен келді. Ол – үшінші курс студенті. Жазғы демалыстан соң оқуға бара жатыр.

2. Сан есімдерге сұрақ қойып, қайсысы реттік, қайсысы есептік сан есім екенін дәлелде.

- Балалар, қазақ халқы кейбір сандарды киелі деп айтады. Сол сандарды білесіңдер ме?
- 3, 7, 9.
- Үш деген санға байланысты қандай ұлағатты ұлттық ұғымдарды білесіңдер?

1-оқушы: ҮШ БАЙЛЫҚ:
БІРІНШІ БАЙЛЫҚ – ДЕНСАУЛЫҚ;
ЕКІНШІ БАЙЛЫҚ – АҚЖАУЛЫҚ;
ҮШІНШІ БАЙЛЫҚ ҚОРАДАҒЫ – БЕС САУЛЫҚ.

2-оқушы: ҮШ БИ:
ТӨЛЕ БИ.
ҚАЗЫБЕК БИ.
ӘЙТЕКЕ БИ

- Жарайсыңдар! Ал төрт санына байланысты қандай ұғымдар бар?

3-оқушы: ТӨРТ ТҮЛІК:
ТҮЙЕ ПІРІ – ОЙСЫЛ ҚАРА.
ЖЫЛҚЫ ПІРІ – ҚАМБАР АТА.
СИЫР ПІРІ – ЗЕҢГІ БАБА.
ҚОЙ ПІРІ – ШОПАН АТА.

4- оқушы: ТӨРТ МАУСЫМ:
КӨКТЕМ.
ЖАЗ.
КҮЗ.
ҚЫС.

- Енді бес санына байланысты ұғымдарды атайықшы

5-оқушы: Бес қару:
1. САДАҚ. 2. МЫЛТЫҚ. 3. НАЙЗА. 4. ҚЫЛЫШ. 5. АЙБАЛТА

- Балалар, тағы қандай сандарды киелі деп санаймыз?
- 7.
- 7 санына байланысты қандай ұғымдарды білесіңдер?

6-оқушы: Жеті ата:
1-ата, 2-әке, 3-бала, 4-немере, 5-шөбере, 6-шөпшек, 7-немене.

- Жақсы. Сонымен қоса жеті санына байланысты жеті қазына, жеті жоқ, жеті жұт, жеті ғалам, жеті жетекші деген ұлттық ұғымдар да бар.
- Ал енді келесі тапсырманы орындайық.
- Алдарыңыздағы мәтінді оқып, ішіндегі сан есмдердің астын сызыңдар.

1. Алып кит

Дүние жүзіндегі тіршілік ететін жануарлардың ең алабы – кит. Киттің алып қаңқасы отыз тонна. Ұзындығы отыз метр. Жалпы салмағыжүз жиырма үш тонна. Бұл қырық пілге тең деген сөз. Жүрегінің салмағы сегіз жүз килограмм. Көк киттің ұзындығы отыз үш метр.

Сан есімдерді тауып астын сыз.

2. Менің досым

Алмас деген досым бар. Ол үшінші сыныпта оқиды. Апкесі Гауһар бесінші сыныпта оқиды. Інісі Сұлтан бірінші сыныпта оқиды. Бәріміз жүз жиырма үшінші мектепте оқимыз. Алмас өте зерек бала. Мен досымды мақтаныш етемін.

Сан есімдерді тауып астын сыз.

3. Алматы-Шымкент автобусы

Алматы мен Шымкент арасында жолаушылар автобусы жүріп тұрады. Тәулігіне он үш автобус жүреді. Бірінші автобус Алматыдан сағат сегізде, екінші автобус сағат он үште кетеді. Үшінші автобус сағат он алтыда жүреді. Соңғы он үшінші автобус алтыда жүреді. Автобус үлкен. Іші таза.

Сан есімдерді тауып астын сыз.

4. Марқакөл

Ертіс өңіріндегі көрікті әрі табиғаты бай өлке – Марқакөл көлінің аймағы. Марқакөл теңіз деңгейінен бір мың төрт жүз отыз төрт метр биіктікте. Оның тереңдігі жиырма жеті метр. Басты байлығы – қызыл балық. Айналасындағы орманда аңдар мен құстардың алпысқа жуық түрлері бар.

Қазір ол жер Марқакөл қорығы болып есептеледі. Өлкенің өсімдіктер мен жануарлар дүниесі қорғауға алынған.

Сан есімдерді тауып астын сыз. Қайсысы дара сан есім, қайсысы күрделі сан есім екендігін айт.

5. Түйе құс

Түйе құс – ең үлкен, ең күшті құс. Оның бойы үш метрге шейін барады. Ауырлығы сексен килограмм шамасында болады.

Түйе құс ұшпайды. Себебі, оның қанаты қысқа болады. Бірақ ол өте жылдам жүреді. Сағатына қырық километр жер жүре алады.

Түйе құс Африканың ыстық даласын мекен етеді. Ол түрлі дән, жеміс және қоңыздар мен кесіткелерді жейді. Оның жұмыртқасының салмағы бір килограмм шамасында болады.

Сан есімдерді тауып астын сыз. Қайсысы дара сан есім, қайсысы күрделі сан есім екендігін айт.

6. Қажымұқан Мұңайтпасов

Әлемге танымал болған тұңғыш қазақ палуаны Қажымұқан Мұңайтпасов 1871 жылы дүниеге келген. Ол өзінің спорттық жолын Петербургте бастады. Қажымұқан Франция, Германия, Бельгия, Түркия, Америка сияқты ірі мемлекеттерде өткен белдесулерде жеңіске жетті. Ол барлығы 26 мемлекетте болды. Осы сындарды Қажымұған 48 алтын, күміс және қола медальдарға ие болған.

1927 жылы оған «Қазақ даласының батыры» атағы берілді.

Сан есімдері тап. Олардың дара немесе күрделі екенін айт.

- Өте жақсы, осы тапсырмалардан біраз мәліметтер алдық. Балалар, кішкентай кезімізде ата-әжелеріміз санамақтар үйреткен болатын. Санамақтар не үшін керек екен? Соны білесіңдер ме?

- Сандарды білу үшін. Есептей алу үшін.

- Ал, енді, сол санамақтарды еске түсірейік.

Есеп-қисап, сан санамақ,
Мол ғой жисақ, мал санап.
Ал ертерек саралап, соған керек санамақ.
Санамақтарды еске түсіріп көрейік.

Санамақтар:

1. Тіреу біреу,
егеу екеу,
кісен үшеу,
дерте төртеу,
көсеу бесеу,
арқан алтау,
желкен жетеу,
сегіз теңіз,
тоғыз өгіз,
он тон
есептей алсаң, барлығы қанша? Қате айтсам мені кеш, бас–аяғы елу бес!

2.Бір дегенім білеу,
Екі дегенім егеу,
Үш дегенім үскі,
Төрт дегенім төсек,
Бес дегенім бесік,
Аты дегенім асық,
Жеті дегенім желке,
Сегіз дегенім серке,
Тоғыз дегенім торпақ,
Он дегенім оймақ
Осымен бітті санамақ.
3.Бір –таңертең тұр.
Екі –шынығып бекі.
Үш – тазал а тіс.
Төрт – сабындап жу бет.
Бес – сүртін тез.
Алты – үйді жина жалпы.
Жеті – киін енді
Сегіз – асынды жеп, іш.
Тоғыз – ыдысты жу тегіс.
Он – сабақ оқы осыдан соң.
Бұл сананамақ жаңа, күнде өстіп сана.
4. Бір дегенім – бөрік,
Кисең, бойға көрік.
Екі дегенім – етік,
Киер сәнді етіп.
Үш дегенім – ішік,
Теріден тігер пішіп.
Төрт дегенім – тымақ,
Қыста кисең жылы-ақ.

- Қандай керемет, ата-әжелерің үйреткен санамақтарын ұмытпапсыңдар.
- Ал, енді келесі тапсырмаға назар аударайық.

Оқулықпен жұмыс

- 4-сынып оқушылары жазбаша орындаймыз.
- 3-сыныпоқушылары тапсырманы ауызша орындаймыз. Кім оқиды?

Жұмбақтың шешуін тап.

Алтын терек, он екі бұтақ,
Үш жүз алпыс бес жапырақ (1 Жыл, 12 ай, 365 күн).

Сан есімдерді тап, сұрақ қой. Олардың қай сөзбен байланысып тұрғанын айт.

- Енді 3-сынып келесі жаттығуды жазбаша орындағанша, біз 4-сыныппен жұмыс жасаймыз. Тапсырманы кім оқиды?

Сөйлемдердегі сандарды сөзге айналдырып жаз.

1. Кенен – айтыс ақыны. Ол 16 жасынан-ақ белгілі ақындармен айтысқа түскен. 2. Жер бетіндегі ең терең көл – Байқал көлі. Оның тереңдігі 1637 метрден асады. 3. Құлан сағатына 70 колометр жылдамдықпен жүгіре алады. 4. Қазақстанда теректің 18 түрі өсіріледі.

- 3-сынып оқушылыры дайынбыз ба? Берілген тапсырманы кім оқиды?

Сандарды сөзбен жазып, сөйлемдерді көшіріп жаз.

Уақыт өлшемі.

Бір жылда 12 ай бар. Бір айда 30 күн, 4 апта болады. Әр аптада 7 тәулік бар. Әр тәулікте 24 сағат, бір сағатта 60 минут бар.

Сан есімдердің қай сөзбен байланысып тұрғанын айт.

- Сан есім қай сөз табымен байланысып тұр екен?
- Сонда, сан есім деген не екен?
- Балалар, айтыңдаршы, жаңылтпаштар не үшін керек?
- Сөздерді дұрыс, әрі анық айту үшін
- Ендеше алдарыңдағы жаңылтпаштарды жылдам және қатесіз оқыңдар

1. Бір қыз кесте тікті
Кестесін түсте тікті,
Кеше тікті.

2. Екеуінің жасы шамалыс
Бірінің шашы-қарашаш,
Бірінің жашы-ақ шаш аралас.
3. Құрақ құрап көрпе көктеді,
Қырық құрақ көрпе көктеді.
4. Үш кіші ішік піштім,
Бес кіші ішік піштім,
Неше кіші ішік піштім?
5. Арқада алты арқар бар,
Қырқада арқар бар.
Қырық арқарда ақ арқар бар.
Алты арқарда марқа арқар бар.
6. Қырық құлып, қырық құрық,
Құлып та қырық, құрық та қырық.

III Сабақты алғашқы бекіту

ү	г	і
ш	б	ұ
т	ө	р
е	т	з
с	о	н

- Үшінші сынып сан есімдерді құрастырыңдар, ал 4-сынып дара және күрделі сан есімдерге бөліп жазыңдар.

Дара	Күрделі
1	12
2	19
3	78
4	193
5	304
6	907
7	61
8	55
9	1451

IV. Сабақты қорыту

(Құрастырма суреттте қыстың бейнесі шығады (үш аққала, бес шырша, жеті бала, төрт шана т.б.)

1. **Сан есім дегеніміз не?**
2. **Сан есімнің сұрақтарын ата.**
3. **Есептік сан есім мен реттік сан есім туралы не білесің?**
4. **Дара және күрделі сан есім дегеніміз не?**

- Балалар суретте не бейнеленген?
- Қыстың суреті.
- Суретте неше бала бар?
- Жеті
- Неше шырша?
- Бес шырша бар
- Тағы не бар?
- Үш аққала
- Төрт шана
- Жарайсыңдар, балалар! Қандай керемет! Сонымен, біз сабақта не өттік? Не білдік? Сабақ ұнады ма? Несімен ұнады?

V.Бағалау

VI. Үйге тапсырма

ИНТЕЛЛЕКТІЛІК ДАМУ МЕН ӨЗІНДІК БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Т.А. Ингайбекова – *аға оқытушы, «Білім беру психологиясы және әлеуметтік комункациялар» кафедрасы, Абай атындағы ҚазҰПУ,*
А.А. Махметова – *аға оқытушы, «Арнайы педагогика» кафедрасы*

Психология ғылымында тұлғаның интеллект табиғатын зерттеу ең басты мәселелердің бірі болып табылады. Тұлға табиғи-мәдени тіршілік иесі ретінде қалыптасады және өз өмірінде материалдық, рухани байлықтарды игереді. Әлеуметтік-мәдени факторлар (тіл, отбасы, салт-дәстүрлер) бұл байлықтарды толықтырады. Тұлға әлеуметтік тіршілік иесі бола отырып, қоршаған орта құндылықтарын игереді, қайта жасайды. Осы орайда, ақылдылық, парасат, зияттылықтың негізі болып табылатын интеллектіні зерттеу шетел және отандық психология ғылымының маңызды да қажетті, тіпті өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Интеллект табиғатын түсіндіретін көптеген зерттеулер бар. Оның негізін ерте философиялық ой-пікірлерді ұсынушылардың еңбектерінен табуға болады. Осы орайда, біз белгілі ойшыл әл-Фарабидің көзқарасынан бастау алатын интеллект туралы ой пікірлерді талдаймыз [1].

Интеллект табиғатының тұлға құрылымындағы маңыздылығы туралы ой тұжырымдар белгілі ойшыл, еңбектері психологияның материалистік сипатына негіз болған Аристотель көзқарастарында да кездеседі. Аристотель интеллектіні өзіне қалай және қайтіп келіп қалғанын білмесе де, анология жасау немесе ой толғау арқылы емес, туа біткен, жаратылыстан біткен қасиеті арқылы әмбебеп, ақиқат және қажетті шарттар жөнінде анық мағлұмат алу үшін адамға жағдай жасайтын жан қабілеті ретінде түсіндіреді [2].

Аристотель айтқан әрекетшіл интеллект дегеніміз-еш уақытта да материяда болмаған және онымен мүлде байланысы жоқ абстракцияланған форма. Бұл интеллект қайсы бір жағынан қарағанда актуалды интеллект болып табылады және жүре келе дарыған интеллектіге өте жақын болып келеді. Ойшыл өз ой-пікірлерінде интеллектінің табиғатын және оның түрлерін атап көрсетуде құнды мәселелерді алға тартады. Философ-ойшыл интеллект ұғымын оның түрлерін ажырата отырып түсіндіруге тырысты. Және де әрбір түрі әрекет еткен сайын екінші түрге өтіп отыратындығын дәлелдеуге тырысты. Оның еңбектерінен интеллектінің қоршаған шындыққа қатысты туындауы мәселесі сөз болады. Осы орайда, Аристотельдің көзқарасы бойынша ақиқат дүниенің интеллект дамуындағы рөлі болып табылады [3].

Көптеген зерттеулерден біз интеллект табиғатын функциялық ықпалмен түсіндіретіндігін байқаймыз (Р.Дж. Стернберг, Б.Форсайт, Д.Б. Богоявленская) [4; 5]. Бірақ, интеллектік механизмдердің жұмыс жасауында немесе ойлау типтерін суреттеуде функциялық ықпал терминдері толық жауап бере алмайды. Оған теориялық жауаптарды жүйелік-құрылымдық ықпалда іздестіру шығармашылық ойлаудың құрылымының макро уақытты динамикасын табуға мүмкіндік береді.

Интеллект теорияларында түрлі интеллектік тапсырмаларды орындау нәтижесі арасында оң корреляциялық байланыстар бар деген тұжырым болды. Егер белгілі бір зерттеулерде мұндай байланыстар болмаса, ол өлшеу қателіктеріне байланысты болып келеді. Егер осы әлсіреу тиімділігін түзетсе, онда байланыстар шамасы бірлікке ұмтылады.

Психология ғылымында интеллект табиғатын түсіндіруде көптеген зерттеулер түрліше сипаттауға тырысты. Себебі, интеллект өте күрделі құрылым болып табылады.

Олардың ішінде, Р.Б. Кеттелл еңбектерін ерекше атауға болады. Автор тесттер жинағын және факторлық анализді қолдана отырып, 5 дәлелді анықтады.

gc – «кристалданған» (таза) интеллект-сөздік қоры, әлеуметтік нормативті ескеру;

gf – «ағымдағы»-тесттер арқылы кескіндер мен сандар қатарынан заңдылықтарды анықтау, оперативті ес көлемі, кеңістікті операциялар;

gy – «визиалдылық»-дивергентті тапсырмаларды орындауда бейнелерді манипуляциялау қабілеті;

gm – «ес»-мәліметтерді есте сақтау және қайта жаңғырту;

gr – «жылдамдық»-интеллектік әрекеттің жоғары жылдамдығы.

Автордың бөлген интеллект түрлерінің ішінде кристалданған интеллект – бұл мәдени ықпалдық пайда болу нәтижесі. Мұның негізгі қызметі білім беру мен қабілеттілікті толықтыру, жинақтау болып табылады. Осы орайда, өмірлік тәжірибемізде жанақталған түрлі білім, білік, дағдылардан тұратын «кристалданған интеллект» қалыптасады. Ғалымның атап отырған кристалданған интеллектісі қоршаған ортаға бейімделудегі белгілі бір міндеттерді шешуде пайда болады. Бұл тұжырым біздің зерттеулеріміздегі негізгі идеямызға жақын келеді. Себебі, интеллекттік даму қарқындылығы әлеуметтік ортадағы ықпалдарға тәуелді болып табылады.

Шетелдік ғалым Р.Б. Кеттелл өз зерттеулерінің негізінде «қосарлану» сипатында интеллектке сипатта-

ма бере отырып, оны тұқымқуалаушылық және ортадан тәуелді деген тұжырым жасады. Шын мәнісінде, Кеттелл бойынша, бұл қосарлану сыртқы сипаты ғана болып табылады. Кристалданған интеллектіні негізінен әлеуметтік деуге болмайды. Дж. Кеттелл gc-тің де gf секілді генетикалығы басым деп есептейді, тек біріншісі 70%, ал екіншісі 90% көрсетеді.

Р.Б. Кеттелл зерттеулеріне ұқсас желіні Дж. Равен зерттеулерінен көруге болады. Ғалым тұлғаның ақыл-ес кемістігі мәселелерін зерттей отырып, алынған нәтижелердің күрделілігін атап көрсетті. Оның пікірінше, ақыл-ой қабілеті екі құрамнан тұрады: продуктивті (байланыстар мен қатынастарды анықтау қабілеті, шешім жасау) және меңгерілген ақпараттарды пайдалана алу қабілеті. Мұның негізінде Дж.Равен «Прогрессивті матрицалар тестін» жасады, ол анағұрлым таза тест ретінде көрінді, сонымен қатар адамның интеллектік жетістігін зерттеуде тапсырмас құрал болды [7].

Интеллект табиғатын түсіндіруде өз зерттеулерін ұсынған шетелдік ғалымдардың бірі Дж.Гилфорд құрылымдық модель ұсынды. Дж. Гилфорд ұсынған модель үш бөлімнен тұрады [8].

1. Ақыл операцияларын орындайтын тип:

а) түсіну – берілген материалдарды танып білу және түсіну;

б) конвергентті өнімділік-жалғыз дұрыс жауап алғанда бір бағытта іздестіру;

в) дивергентті өнімділік-бірнеше дұрыс жауап алғанда түрлі бағытта іздестіру;

г) бағалау – берілген жағдайлардың дұрыстығын талдау;

д) ес – ақпаратты есте сақтап, қорыту.

2. Интеллектік әрекеттің мазмұны:

а) нақты-нақты заттар мен олардың бейнесі;

б) бейнелік-әріптер, белгілер, сандар;

в) семантикалық-сөздік мағынасы;

г) мінез-құлықтық, өзінің немесе басқа адамның іс-әрекеті.

3. Ақырғы өнім түрлері:

а) нысана бірліктері – сөздердегі жетпей тұрған әріптерді жазу;

б) нысана топтары – заттарды топтау;

в) қатынастар – нысана арасындағы байланысты орнату;

г) жүйелер – нысана көпшілігінің ұйымдастыру ережесін анықтау;

д) тасымалдау – берілген материалдарды өзгерту, өңдеу;

е) импликациялар – «егер осылай болса, не болады» деген жағдайдағы нәтижені болжау.

Осылайша Дж.Гилфорд теориясы бойынша адам дамуының толық бағалы қабілетін анықтау үшін 120 факторды қолдану қажет (5х4х6) деген тұжырым жасалады. Себебі, автор интеллектінің нақты жалпы факторларын теріске шығару бағытын ұстанды. Ақырында Дж. Гилфорд көзқарасы бойынша белгілі бір қабілетті анықтағанда мынадай көрсеткіштерге сүйену қажет: мазмұндық есте сақтау мүмкіндіктерін өлшеу үшін ақырғы продуктының барлық түрлерін, ал оның сапасын өлшеу үшін барлық «операциялардың түрлерін есепке алу» қажет. Әрине ғалым интеллектіні түсіндіруде өзіндік маңызы бар тұжырым ұсынғанымен, оны факторлармен ғана шектеді.

Ғалым Г.Ю. Айзенк интеллектіні үш ұғымда шектеді. Олар: *биологиялық интеллект, әлеуметтік интеллект, психометрикалық интеллект.* Автордың еңбектерінде биологиялық интеллект тұқымқуалау арқылы берілетін интеллект болса, әлеуметтік интеллект тұлғаның белгілі бір білімдер мен тәжірибені жинақтау барысында көрініс беретін интеллект, ал, психометрикалық интеллект тест арқылы өлшенетіндер ретінде тұжырымдалған [9].

Түптеп келгенде «шын мәнінде неше интеллект бар?» деген сұраққа тестология нақты жауап бере алмайды. Оның үстіне интеллектік тестілер сынаққа түсушілердің даралық-психологиялық және жастық ерекшеліктеріне байланысты екендігі байқалады. Шын мәнінде бұл тестілер адамның белгілі бір мәдениетке қосылу деңгейін анықтайды, сол себепті оларды «психикалық даму» тестілері деп атауға болады .

Тестологиялық тұрғыда қарау интеллектіде психологиялық шындық жағдаятынан бас тартуға алып келді. «Интеллект реалды психологиялық қасиет ретінде бар ма немесе жоқ па?» деген сұрақ төңірегінде академиялық пікірталастар туындауы әбден мүмкін. Белгілі ғалым М.А. Холоднаяның пікірінше «интеллект жоғалып кетуі» иллюзиясында үш негіздемені бөлу керек [10].

Біріншісі – интеллекттік қабілеттерді диагностикалаудағы тестік әдістердің қарама-қайшылықтарын айқындаушы әдістемелік негіз;

Екіншісі – интеллектіде белгілі бір «тапсырмалық» жағдаятты көрсетуші қандай да бір психологиялық (интеллекттік) ерекшелік ретінде тестологиялық қабылдаумен байланысты түсінілетін әдіснамалық негіз;

Үшіншісі – интеллекттік даму деңгейінің «төмен-жоғары» терминдерінде нақты адамның интеллекттік

мүмкіндіктерін интерпретациялайтын және тестік тапсырмалардың даралық нәтижелерін түсіндіруге мүмкін еместігіне негізделген мазмұндық этикалық негіз.

Жоғарыдағы топтама бойынша интеллект субъектінің ментальды (ақыл-ой) тәжірибесін ұйымдастыру формасы ретінде анықталды. Тамаша жаңалықтар, шешім табулар және жасап шығарулар адамның, әрине, ақылды екендігінің белгісі. Ал, ақыл-ой қабілеті-тұлға интеллектісінің көрсеткіші болып табылады.

Қазіргі таңда кеңес психология ғылымында өзіндік бағалау теориялық-эмпирикалық деңгейде терең зерттелген (А.И. Липкина, И.И. Чеснокова, В.В. Столин, А.В. Захарова, П.Р. Чамата, К.А. Абульханова, Е.И. Савонько). Соңғы жылдардағы эксперименттік зерттеулер өзіндік бағалауды өз беттілік, жеке тұлғалық феномен, адамның мінез-құлқын реттеуші деп тұжырымдалады (Д.В. Демина, В.Ф. Сафин, З.З. Кузьмина, М.И. Лисина, В.С. Магун және т.б.).

Өзіндік бағалау компоненттері болып табылатын өзіндік сана-сезімдердің онтогенетикалық даму ерекшеліктері Б.Г. Ананьевтің, С.Л. Рубинштейннің, Л.С. Выготскийдың жұмыстарында қарастырылады.

Сондай-ақ кеңес психологтары өзіндік бағалаудың әлеуметтік детерминациясына мән береді. Белгілі ғалымдар Л.И. Божович, А.А. Бодалев еңбектерінде тұлғаның өз қасиеттері мен құрылымдарын ұғыну және өзіндік бағалаудың белгілі бір деңгейі, өзін-өзі тәрбиелеудің алғы шарты, осы процестің маңызды факторы деп есептеді. Авторлардың пікірінше, өзіндік бағалау деңгейі мен тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеуге тәуелділігі өзіндік реттелуде қарқындылықты қамтамасыз етеді.

Қорыта келгенде өзіндік бағалау әлеуметтік факторы маңызды орынға ие. Өз табиғаты бойынша өзіндік бағалау әлеуметтік феномен болып табылады. Өзіндік бағалаудың құрылымына когнетивті, эмоциялық және мінез-құлықтың компоненттер енеді. Когнетивті компонент – өзін білу, эмоциялық компонент – өзіне қатынасы, мінез-құлық компоненті – бұл өзін білу мен өзіне қатынас негізінде өзін реттеу болып табылады. Бұл мәселелер біздің зерттеуіміздің эксперименттік бөліміне негіз болады.

1. *Аяғанова А. Интеллектік даму мен өзіндік бағалаудың өзара байланысына этнопсихологиялық түсініктердің әсері. Канд.дисс. – Алматы, 2009.*
2. *Әл-Фараби философиясы. Әлеуметтік этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – Б. 418.*
3. *Аристотель. Сочинение: в 4-х т. Т.4 – М.: Мысль, 1981. – С. 613.*
4. *Практический интеллект. Стернберг Р.Дж., Форсай Б., Ходланд Дж. И др. – С.П.б.: Питер, 2002. – С. 272.*
5. *Богоявленская Д.Б. Психологические основы инттелектуальной активности: дисс.д-ра психол.наук.- М., 1988.*
6. *Равен Дж. Руководство для Прогрессивных Матриц Равена и Словарных Шкал. – М., 2002.*
7. *Гилфорд Дж. Структурная модель интеллекта // Психология мышления. – М.: Прогресс, 1965. – С. 27.*
8. *Айзенк Г.Ю. Классические IQ тесты. – М.: ЭКСМО, 2004. – С. 192.*
9. *Холодная М.А. Психология интеллекта. – СПб., 2002.*

ОӘЖ:796,011,3:736,3.

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫСЫНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ТҰЛҒААРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ӘСЕРІ

Т.Ережепов – *Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 1-курс магистранты*

Резюме

В данной статье представлены материалы о значении межличностных отношений в развитии психологии у учеников начальных классов.

Summary

Value of the interpersonal relations in psychology at pupils of initial classes.

Тұлғааралық қатынастар адам психикасының, оның дамуы мен саналы, мәдени мінез-құлқының қалыптасуында маңызды орын алады. Психологиялық түрде дамыған адамдармен, тұлғааралық қатынастар арқылы үйренуге үлкен мүмкіндіктердің болуымен, адам өзінің жоғары өндірістік қабілеттері мен қасиеттерін меңгереді. Дамыған тұлғалармен белсенді тұлғааралық қатынастар арқылы ол өзі тұлғаға айналады.

Егер адам туғаннан бастап, адамдармен қарым-қатынасқа түсу мүмкіндіктерінен арналған болса, ешқашан өркениетті, мәдени және адамгершілік дамыған адамзат болмас еді, өмірінің соңына дейін жартылай жануар болып қалатын еді, тек сырттай анатомиялық-физиологиялық жағынан ғана адамды бейнелейтін еді. Бұл туралы көптеген әдебиеттер де дәлелдейді. Мысал ретінде, басқа адамдардан анықталған, жоғалып кеткен адамдар туралы мәліметтерді келтіруге болады.

Әсіресе баланың психикалық дамуында оның онтогенезіндегі ерте кезеңіндегі ересектермен тұлғааралық қатынасы ерекше орын алады. Осы кезде ол барлық адамзаттың, психикалық және мінез-құлықтың қасиеттерін тек тұлғааралық қарым-қатынас арқылы ғана меңгереді, өйткені ол жеткіншектік жасқа дейін, өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі жетілдіру қабілетін меңгермейді.

Баланың психикалық дамуы оның қарым-қатынасынан басталады. Бұл онтогенезде пайда болатын әлеуметтік белсенділіктің алғашқы түрі және ол арқылы нәресте өзінің жеке дамуына қажетті ақпаратты алады. Ал заттық іс-әрекетке келетін болсақ, ол екінші және үшінші өмір сүру жылында пайда болады. Қарым-қатынаста алғашында тікелей еліктеу арқылы (викарлық үйрену) содан соң сөздік нұсқаулар (вербальді үйрету) арқылы баланың негізгі өмірлік тәжірибесі меңгеріледі. Бала қарым-қатынасқа түсетін адамдар осы тәжірибені таратушы болып табылады. Қарым-қатынастың жиілігі, оның мазмұны, мақсаттары мен құралдары бала дамуын анықтайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қарым-қатынастың жоғарыда аталған түрлері адамның психологиясының және мінез-құлқының әртүрлі жақтарының дамуына ықпал етеді. Демек, іскерлік тұлғааралық қарым-қатынас оның қабілеттерін қалыптастырады және дамытады, білімдер мен дағдыларды меңгеру құралы болып табылады. Оның көмегімен басқа адамдармен өзара әрекеттесу іскерлігін жетілдіреді, өз бойында осы үшін қажетті іскерлік және ұйымдастырушы қасиеттерді дамытады.

Тұлғааралық қатынастар адамды тұлға ретінде қалыптастырады, оған нақты мінез – бітістерін, қызығушылықтарын, әдеттерін, бейімділіктерін игеруге, адамгершілік мінез-құлықтың нормалары мен түрлерін меңгеру, өмір мақсаттарын анықтап алып, оларды жүзеге асыру құралдарын таңдауға мүмкіндік береді. Мазмұны, мақсаты, құралдары жағынан әртүрлі тұлғааралық қатынастар өзіне тән ерекше қызмет атқарады. Мысалы, **материалды тұлғааралық қатынастар** адамға қалыпты өмірге қажетті материалды және рухани мәдениеттің заттарын алуға мүмкіндік береді, олар жекелік дамудың шарттары ретінде қызмет атқарады.

Танымдық тұлғааралық қатынастар интеллектуалды дамудың факторы ретінде қызмет атқарады, өйткені қарым-қатынасқа түскен индивидтер білімдермен алмасады және өзара байыта түседі.

Кондициондық тұлғааралық қатынастар үйренуге даярлықты жасайды, қарым-қатынастың басқа түрлерін дамытуға қажетті нұсқауларын қалыптастырады. Сонымен қатар, ол жанама түрде адамның интеллектуалды және тұлғалық дамуына ықпал етеді.

Мотивациялық тұлғааралық қатынастар адамның қосымша қуатының көзі ретінде қызмет атқарады. Мұндай қарым-қатынас нәтижесінде іс-әрекеттің жаңа қызығушылықтары, мотивтері мен мақсаттарын меңгере отырып, адам өзін дамытатын психоэненгетикалық ахуалын арттырады.

Әрекеттік тұлғааралық қатынастар, оны әрекеттермен, операциялармен, іскерліктер және дағдылармен тұлғааралық алмасу ретінде анықтайды, индивид үшін тікелей дамытушы нәтиже береді, өйткені ол оның жеке іс -әрекетін жетілдіреді және байытады.

Биологиялық тұлғааралық қатынастар ағзаны оның өмірлік қызметтерін қолдау дамыту шарты ретінде өзіндік сақтау қызметін атқарады.

Әлеуметтік тұлғааралық қатынастар адамдардың қоғамдық қажеттіліктеріне қызмет атқарады, қоғамдық өмірдің, топтардың, ұжымның формаларының пайда болуына ықпал ететін фактор болып табылады.

Жанама тұлғааралық қатынастар адамға тумысынан берілетін қарапайым және тиімді құралдарды және үйрету тәсілдерін тәжірибеде көп қолдануы барысында тәрбиеленуі үшін қажет: шартты – рефлекторлық, викарлық және вербалды.

Тікелей тұлғааралық қатынастар қарым-қатынас құралын жетілдіре білуге және адамның осы қабілет негізінде өзіндік дамыту мен өзін-өзі тәрбиелеу шарттарын қалыптастыруға көмектеседі,сонымен қатар тұлғааралық қатынастың өзін саналы түрде меңгеруді қамтамасыз етеді.

Вербалды емес қарым-қатынас арқылы адам тілді меңгергенге дейін психологиялық даму мүмкіндігіне ие болады (2-3 жас). Сонымен қатар, вербалды емес тұлғааралық қатынастар адамның коммуникативті мүмкіндіктерін дамытуға және жетілдіруге ықпал етеді, соның нәтижесінде ол тұлғааараық қатынастар неғұрлым бейім болады және даму үшін қажетті неғұрлым кең мүмкіндіктерді ашады.

Ал вербалды қарым-қатынас және оның индивидтің психологиялық дамуындағы роліне келетін болсақ, оны бағалау қиынға соғады. Ол тілді дамумен байланысты, бұл әрине адамның бүкіл дамуымен байланысты, тұлғалық және интеллектуалды.

Баланың мектепке келуінен бастап, қоршаған адамдармен өзара қарым-қатынасындағы өзгерістер де байқалады. Ең алдымен оқуға жұмсалатын уақыт артады. Енді балалар қоршаған адамдармен қарым-қатынаста болады: ата-аналарымен, мұғалімдермен, басқа балалармен. Қарым-қатынас мазмұны өөзгере-

ді, оның мазмұнында ойынмен байланысты емес тақырыптар пайда болады, яғни ересектермен ерекше іскерлік тұлғааралық қатынас ретінде белгіленеді.

Бірінші сыныпта бала құрдастарымен емес, мұғалімдермен жиі қарым-қатынасқа түседі. Бірақ III-IV сыныпқа келгенде мәселе өзгереді. Мұғалім тұлға ретінде қызықты болмай қалады, мәні азаяды және мәртебесі төмендейді, керісінше, оқушының көңілі құрдастарына ауады, өз кезегінде ол орта және жоғары сыныптарға өткенде де арта түседі. Сыртқы өзгерістермен қатар, оның ішкі құрылымы да өзгеріс-терге ұшырайды. Егер бірінші сыныпта қарым-қатынас серігін таңдау, мұғалімнің бағалауы, оқудағы ерекшеліктерімен байланысты болса, ал III-IV сыныпта басқаша таңдау мотивациясы пайда болады, ол қарым-қатынастағы серіктестің тұлғалық ерекшеліктері мен мінез-құлық үлгілеріне байланысты болады. Мектеп өмірінің басында балалардың өзіндік санасының жаңа деңгейі «ішкі бағыт» пайда болады. Бұл бағыт баланың өзіне, қоршаған адамдарға, жағдайға және істерге деген саналы қатынасымен сипатталады, бұл қатынасты ол сөзбен және ісімен түсіндіре алады. Ішкі бағыттың дамуы баланың өміріндегі қиылысты береді, оның өз бетінше тұлғалық дамуын анықтайтын мезгіл болып табылады. Мұндай бағыттың пайда болуы, баланың ішкі дүниесінде адамгершілік нормалары жүйесінің анықталуымен байланысты, сол нормаларға бағынуға тырысады.

Ж.Пиаженің жүргізген зерттеулерінің көмегімен балалардың әртүрлі жас кезеңінде қандай адамгершілік – бағалық тұжырымдарға келетінін байқай аламыз. Мысалы, 5 жастан 12 жасқа дейін баланың адамгершілік туралы түсінігі адамгершіліктік реализмге ауысатыны анықталды.

Адамгершіліктік реализм, Пиаженің түсіндіруі бойынша, бұл мейірімділік пен қастықты бірыңғай түрде қатаң түсінуді береді, яғни барлық нәрсені жақсы мен жаманға бөліп қарау деген мағынада.

Адамгершіліктік релятивизм, балаларда 11 жастан пайда болады, оның мәні бойынша әр адам өзіне әділ әрі сыйлы қатынасқа ие бола алады және де әр әрекетінен адамгершіліктік мақұлдай мен қолдау сипатын анықтауға болады. Реалист адам бедел деңгейінен ойлайды және адамгершілік заңдары билікпен қалыптасады, оларды өзгертуге болмайды деп түсінеді.

Ал адамгершіл реалист бала – адамгершілік қасиеттерін ересектерге мүлтіксіз бағыну мен тыңдауға теңейді. Жасы ересек релятивист балалар түсінігі бойынша ересектердің пікіріне қарсы келуге болады және адамгершілік нормаларының басқа түрлеріне сәйкес әрекет етуге болады. Кішкене балалар мүлдем өтірік айтуға болмайды деп ойлайды, ал үлкенірек балалар кейде өтірік айтуға да болады деп түсінеді.

Адамгершілік реализм кезеңіндегі балалар ойнай отырып, ойынның бір-ақ ережесі бар деп қабылдайды. Ал адамгершілік релятивизмдегі балалар ойынның ережесін өзгертуге болады деп түсінеді де, оны өзгертуге тырысады. Бастауыш мектеп оқушыларының ырықты мінез-құлқы айқын көрініп тұрады.

1. *ҚР «Білім туралы» Заңы – Астана, 2004.*
2. *Шиллер Ф. Статьи по эстетике // Собр. соч. в 7-томах. – Т. 6. – М.: Госиздат, 1957 – 791 с.*
3. *Спенсер Г. Сбор.соч. – Т. 3. Основания психологии. ч. 1-5. – СПб., 1897.*
4. *Гросс К. Духовная жизнь ребенка. / Пер.с нем. – К., 1916.*
5. *Вундт В. Этика – СПб., 1887.*
6. *Бюлер К. Духовное развитие ребенка . Пер. с нем. – М., 1924 – 556 с.*
7. *Колоцца Д.А. детские игры их психологическо и педогогическое значение – М., 1909. – 266 с.*

ЖАТТЫҚТЫРУШЫ-ОҚЫТУШЫНЫҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ БҮГІНГІ КҮНГІ ТАЛАПТАРЫ

Н.Төлегенұлы – *магистр оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ*

Түйін

Бұл мақалада дене тәрбиесі жүйесінде жаттықтырушы-оқытушының кәсіби дайындығының бүгінгі күнгі талаптары қарастырылған.

Резюме

В данной статье расматривается требование к профессиональной подготовке тренера-преподавателя в современных условиях.

Summary

In given article расматривается the requirement to vocational training of the trainer-teacher in modern conditions.

Жаттықтырушының қызметі әсіресе бүгінгі таңда ғарыштап дамыған заманда оның кәсіби шеберлігі мен біліктілігіне байланысты. Өйткені ол спортшыны тәрбиелеуде аса маңызды тұлға болып табылады.

Жаттықтырушының педагогикалық шеберлігі оның тәжірбиесіне ғана емес, сондай-ақ спортты таңдаған түрінің теориялық жағынан да терең біліміне байланысты екендігі даусыз. Жаттықтырушы өз қызметінде бүгінгі таңдағы ғылыми жетістіктер мен алдыңғы қатарлы тәжірбиелерді пайдалана отырып жүргізгені абзал. Педагогикалық шеберліктің негізі – жұмысқа шығармашылық ізденістер мен жаңаша бағыт-бағдармен, теориялық білімді іс-жүзіне тиімді қолдана отырып келуімен қаланады. Жаттықтырушы әркез өзінің білімін көтерумен, тек қана білімін емес кәсіби дайындығын шыңдап отырғанда ғана тәрбиеленушісіне терең және пайдалы әсер ете алады. Бүгінгі жаттықтырушы оқушының жұмысына аса қажетті деген қасиеттерді анықтауға болады.

Бүгінгі жаттықтырушы-оқытушы рухани жан дүниесі таза, адамгершілігі биік, аса қатыгез, аңғарымпаз жан болуы керек [1].

Егер тәрбиеленушінің бойынан биік қасиеттерді көргісі келсе ол міндетті түрде өз бойынан табылғаны жөн.

Адалдық пен ішкі дүниенің тазалығы-жаттықтырушының басты ұстанатын қазығы десек те болады. Жаттықтырушы қарапайым, көпшілікке түсінікті тілмен жастарға тәртіп жайлы әсіресе әр адамның ішкі тәртібі, ортада өздерін қалай ұстау керектігі, спорттық этикалық талаптарын жалпы ұжымға, отанға, қоғамға, ортаға қалай қарым қатынас жасауды үйретулері міндетті.

Бүгінгі күннің жаттықтырушысы жалпы биік мәдениеттің көрінісі болуы тиіс.

Жаттықтырушының биік мәдениеті оның педагогикалық жұмыстарды ұйымдастыруда болашақты болжауға, әрбір тәрбиеленушінің бойындағы ерекше қабілеттерді анықтауға, психология педагогика жағынан белгілі бір жаңаша бағыттарға жол ашуға мүмкіндік жасайды. Ең бастысы жаттықтырушы-оқытушы жастар тәрбиесіне қай қырынан келуді білгені абзал. Тәрбие және оқу үрдісінде әр ұстаз өзінше, өз жолымен түсіндіруге тырысады. Педагогикалық әсер етудің негізгі түрі ретінде сөз алынады. Әдемі, анық, мәдени, әдеби сөйлеу арқылы жаттықтырушы жастарды өзіне қарата алады. Сонымен қатар жаттықтырушының іс қимылы, кәсіби деңгейі өзін-өзі ұстауы да аса маңызды.Тіпті бірдей деңгейдегі сөйлеу мәнері ұқсас жағдайлардада кейде ол бір балаға жағымды, ал екіншісіне тіпті керсінше ұнамауы мүмкін сәттер болады. Осындайда жаттықтырушы-оқытушы сөз қабылдамаған жасқа ісінен, әрине өзінің шеберлігі арқылы көрсеткені әлдеқайда тиімді. Педагогтің жетістігі де сол, ол қай балаға қандай тіл ұғымды қай тіл жеңіл соны дөп басып тануы шарт [1, 3, 4].

Бүгінгі күннің жаттықтырушы-оқытушысына қойылатын талаптардың бірі, ол өзі спортқа басымен ден қойған адам болғаны жөн. Ол ештеңеден, еш кедергіден қорықпайтын жаңалықтарды бірден қабылдайтын, ізденгіш, жүрегінде түгі бар, от-жалыны бар адам болуы керек, өте білімді, теориялық жағынан көп оқыған, мәдениетті бола тұра, кейде жаттығу кезінде салғырттық танытып жатса, оны бала бірден сезініп қояды. Егер біліп тұрған нәрсеңді жан жүрегіңмен жеткізе алмасаң ол – әлсіздік. Оны спортқа қызығып келген жастардың жүрегіне жеткізбеу өзіңді педагог ретінде алдау болса, үйренейін деп келген баланың, спортқа деген қызығушылығын төмендету.

Жаттығу кезінде жеңіске жетелеу керек, біздің команда ең мықты қарсыластарымызды жеңеміз деген мақсатпен жұмыс жүргізілгенде ғана нәтиже болмақ. Жаттықтырушы өзіне сый-құрметі еңбегімен яғни жастардың өзіне сенімі арқылы келеді.

Жаттықтырушы-оқытушының бойында шыдамдылық, төзімділік, біліктілікпен қатар әр сабаққа келгенде командамен жұмыс істеуге деген құмарлық тұруы шарт. Эмоция болғаны да дұрыс.

Егер бәріне селсоқ, әйтеуір сағатым өтсе болғаны деген көзқарас қалыптасса, онда жаттықтырушының өз жұмысына деген немқұрайлы қарағаны. Онда балаларда қызығушылықтан айырылады. Қолынан келмей жатқан нәрселерді көрсетіп, ерінбей бірнеше рет қайталап, оларды жарыстарға апарады да жекежеке әңгімелесіп, команда ішінде жақсы көңіл күй қалыптастыру да жаттықтырушының міндеті. Өзі балалармен бірге жаттығу жасап, олар 2-3 сағат жаттықса, оқытушы олардан артық уақыт жаттығады, үлгі болғаны дұрыс. Кәсіби дайындығы мол жаттықтырушы спорт жаттығуларының жүйесін, мазмұнын, негізін, жоспары мен есебін жасап отырғанда ғана нағыз кәсіби шеберлігі шыңдалған маман болып есептеледі [1, 3, 4].

Спорттық жаттығулардың жүйесі. Бұл сөздің төркінінде қай спорт түрінің болса да спорттық жаттығу жүйесінде, тағыда білім мен біліктілік, сондай-ақ жаттығу процесін басқару мен ұйымдастыру қызметін көреміз. Жаттығу процесін ұйымдастыру дегеніміз жаттығуды жақсы өткізудің кешенді шаралары. Жаттығуды басқару алдын ала жоспарланып, арнайы дайындықты талап етеді.

Жаттығуды ұйымдастыру түрлері. Жаттығуды ұйымдастыру түрлеріне сабақ, өзіндік дәрістер және спорт жарыстары енеді. Олар өз ерекшеліктеріне қарай нақты міндеттерді шешеді.

Спорт жаттығуының принциптері. Спорттық жаттығу педагогикалық процесс болғандықтан оған

жалпы білім мен тәрбие міндетті түрде кіреді. Сонымен қатар жаттығуды арнайы атап айтар болсақ, дене әрекетінің қабілетіне қарай және жарыстың түріне байланысты ерекшеленуі мүмкін.

Спортшы алдына қойған міндеттері мен жаттығудың әдістерін түсінуі керек. Жаттықтырушы-оқытушы өз кезегінде оқушының өздігімен жаттығуына жағдай жасап, оның естігені мен көргенінен қорытынды шығаруына, сөйтіп өз түйсігімен жаттығуға ат салысуына мүмкіндік туғызғаны абзал. Жаттығудың күрделілігіне қарай қимыл-әрекеттерді де дұрыс пайдалана білу керек. Ол уақытымен дұрыс бөлінгені жөн. Жаттығу принциптерінің негізі тұрақтылық, төзімділік. Аз мөлшерде басталған жаттығу бірте-бірте баяу, жүйелі түрде жоғары деңгейге көтеріледі. Шамам келіп тұр деп, бірден жоғары деңгейдегі жаттығуға бел бууға болмайды. Әрбір жаттықтырушы спорт жаттығуының мазмұнын жақсы білуі шарт. Ол физикалық, яғни дене, техникалық, тактикалық, теориялық, моральді-жігері, осылардың барлығы спортшының дайындығымен тығыз байланысты [2].

Дене тәрбиесі дайындығы денсаулықты жақсартуға, белгілі бір деңгейге жетуге, дене тәрбиесі санасын көтеруге әсер етеді. Спортшының техникалық жағынан дайындығы спортшының өзі таңдаған түрі бойынша жүріп тұру, жүгіру, қимыл-әрекетінің техникасын қалыптастырады. Ал тактикалық дайындық жарыс кезінде спортшыларды күресу әдістері мен тәсілдері, түрері мен қаруландырады.Тактика, яғни әдіс, бұл жарыс жүргізудің өнері. Тек қана доппен немесе басқа да спорт құралымен жұмыс істеу ғана емес, айла, тәсіл де ойын кезінде шешуші фактор бола алады. Сондай-ақ спортшының ойын, жұмыс кезінде мінез тануы, табандылық көрсетуі, бастаманы қолына алуы да, батытылдығы да таптырмайтын қасиет. Егер сен теориялық жағынан бәрін өте биік деңгейде меңгеріп, ал жарыс кезінде мінез көрсете алмасаң онда тактикалық жағынан дайындықсыз болғаның. Жаттықтырушы-оқытушы спорт жаттығуларының мезгілін біліп отыруы керек. Жылдық жаттығу кезеңі дайындық, жарыстық, өтпелі кезең болып бөлінеді. Әр кезеңнің қандай міндет арқаратындығын зерттей отырып, оқу процесі жоспарланады. Жаттығу жоспары алдын ала көп жылға, жылдық жеке сабақ және шұғыл апталық, күндік болып жасалуы мүмкін. Әрбір жаттықтырушы есеп жүргізіп отыруға міндетті. Педагогтік бақылау үшін спорт нәтежиелерінің сараптамасы мен есебі қажет [4].

1. Адамбеков Қ.І., Тастанов Ә.Ж., Әбілдабеков С.Ә. «Таңдамалы спорт түрлерінің теориясы мен әдістемесі» – Алматы, 2011.

2. Массовая физическая культура в ВУЗе (учебное пособие). Под редакцией В.А. Маслякова, В.С. Матякова – М.: «Высшая школа», 1991.

3.Физическая культура как элемент культуры общества и человека. Н.И. Пономарев. – Алматы: «Мерей», 1996.

4. Физическая культура студента. Под редакцией. В.П. Ильинича. М.Гардарики, 2001.

ОӘЖ:796.325

ҚАЗАҚ ФУТБОЛЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МЕН ДАМУЫ

Н.К. Мукажанов – *магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ*

Резюме

Появления футбола и его развития.

Summary

Football creation and development.

Қазақ футболының өткенімен болашағы туралы сөз қозғайтын болсақ ең бірінші футболдың тарихына үңілуімізге тура келеді. Футбол десе еліміздің қай азаматының болмасын ойына семей қаласының «спартак» командасы еске түседі. Қай спорт түрі болмасын оның тарихына үңілмей оның болашағын болжау мүмкін емес. Ең бірінші футболдың пайда болуы 1913 жылы қасиетті семей топырағы болып табылады. Семей – Қазақстан футболының Отаны. Кәнігі жанкүйер мен көзі қарақты оқырман қазақ жеріндегі тұңғыш футбол командалары 1913 жылы Семейде құрылғанын жақсы біледі. Олар "Ласточка", "Орлята", "ССК", "Ярыш" ("Жарыс") сияқты командалар болатын. Міне, осы соңғы команда, өз атынан аңғарылып тұрғанындай, түгелдей мұсылман жастарынан жасақталды. Негізінен татар жастарынан құрылған бұл құрама сапында сол кезде бес кластық училищеде оқып жүрген Мұхтар Әуезов те ойнаған. Жас Мұхтардың бірден алғашқы ұйымдасқан футбол командасына алынуы ол кісінің бұған дейін де доп теуіп, өзіндік шеберлігімен көзге түсе білгендігі болса керек. Оның сол кезде қазақ даласына таңсық ойын түрін қалай үйреніп, қандай футболшы болғаны жөнінде бауыры Ахмет Әуезов "Бала Мұхтар" деген

кітабында жазды.Міне, кейін көркем сөздің айтулы шеберіне айналып, "Абай жолы" эпопеясы арқылы атағы әлемге тарап, қазақ деген халықты шартарапқа танытқан заңғар тұлғаның Семейдегі доп қуған бүгінгі ізбасарларының жағдайы қалай деуіңіз әбден мүмкін, қадірлі оқырман.

Семейдің командасы республика біріншілігінде 1963 жылдан бастап ойнай бастады. Сол жылдары Қазақстан чемпионатында екінші орынға көтерілген "Цементник" командасы бүкілодақтық жарыстарға, "Б" тобына жолдаманы жеңіп алды. Алайда, бұл дебют аса табысты болмай ол он сегіз команданың арасынан он алтыншы орынға табан тіреді. Бүкілодақтық аренадағы алғашқы жетістік 1967 жылы келді. Чемпионаттың "Б" тобында төртінші орын алған семейліктер осы топтың күшті командаларының финалдық жарыстарына қатысуға мүмкіндік алып, онда үшінші орынға ие болады. Осы жылы финалда Находканың "Океан" командасын жеңіп, Ресейдің алтыншы аймағындағы кубоктық жарыстарды ұтып алады. 1968 жылдан бастап "Цементник" "Б" тобының жаңа қазақстандық аймағына қосылады. Бұны Қазақстан біріншілігі деген жөн болар. Осы жолы төртінші орынмен қанағаттанған семейліктер 1969 жылы павлодарлық "Трактордан" ғана ұтылып, екінші орынға ие болады. 1970 жыл "Цементникке" көптен күткен бірінші орынды және "А" тобына жолдаманы әкелді.

1971 жылдан бастап семейліктер "Спартак" туы астында ойнай бастады. Екінші лигадағы дебют командаға кезекті табысты әкелді. Олар алтыншы аймақтың жеңімпаздары атанды. Біраз жылдар салып, 1977 жылы олар қайтадан аймақтық жарыстарды ұтады. Семей футболы үшін жаңа кезең бұрынғы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін басталды. 1992 жылдан егемен еліміздің дербес футбол біріншілігі өте басталды. Алғашқы екі жылда кереметтей ойын өрнегін көрсете алмаған семейліктер 1994 жылы өз атын "Елімай" деп ауыстырады және шын мәніндегі халықтық командаға айналып, бірден Қазақстан чемпионатының чемпионы жүлдесін жеңіп алды. Ал 1995 жылы "Елімай" чемпион атанып қоймай, сонымен қатар ел кубогы мен суперкубогының иегері атанды. 1996 жылы қола медальмен қанағаттанған семейліктер 1998 жылы қайтадан серпіліп, Қазақстан командалары арасында алғашқы болып еліміздің үш дүркін чемпионы атағына ие болды. Әлемдік аренаға шығып, Азияның күшті командаларымен де осы жылдары ойнады. Сөйтіп, қазақ футболын шет елдерге танытуға біршама үлес қосты. Семей футболы сонымен қатар коптеген футбол құрамаларының ашылуына үлкен қызығушылық туғызды.

1915-16 жылдар. Танымалдығы күн санап артқан аяқдоп ойыны Павлодарға да жетті. Ертіс жағасындағы қалада "Ястреб" және "Звездочка" командалары пайда болды. Семей мен павлодарлық командалар Ресей империясының көршілес орналасқан губернияларының командаларымен жиі кездесе отырып футболдың Орта Азия мен Сібірде кең танылуына жол ашты.

1921 жыл. Жамбыл қаласында Қазақстандағы алғашқы футбол алаңы пайдалануға берілді.

1928 жыл. Петропавл қаласында Қазақ АКСР (Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы) губернияларының командалары арасында ресми жарыс өткізілді. Аталмыш турнирге қатысқан ойыншылардан Қазақстан тарихындағы тұңғыш құрама команда жасақталып, бұл ұжым РКФСР (Ресей Кеңестік Федеративті Социалистік Республикасы) облыстары мен автономиялары халықтарының I Бүкілодақтық жұмысшылар Спартакиадасы іріктеу бәсекесіне қатысты. Қазан қаласында өткен жарыста қазақстандық команда бес кездесу өткізіп, турнир қортындысы бойынша екінші орынға ие болды.

1936 жыл. Қазақстандық команда алғаш рет Бүкілодақтық ресми бәсекеге қатысты. I КСРО Кубогінің 1/32 финалдық кездесуіне қатысудан бас тартқан Куйбышевтік клубтастарын алмастырған Ақтөбе қаласының «Динамо» командасы мәскеулік ЦДКА-мен кездесу өткізді. Матч қортындысы мәскеуліктердің пайдасында 4:0 болып аяқталды.

1937 жыл. Қазақстандық команда алғаш рет кәсіпқой клубтар арасындағы КСРО чемпионатына қатысуға мүмкіндік алды. Кеңес Одағының III Чемпионатындағы «Шығыс қалалары» тобында өнер көрсеткен алматылық «Динамо» жеті қатысушының арасында үшінші орынға ие болды.

1940 жыл. Қазақстандық клубтың бүкілодақтық деңгейде алғаш рет жеңіске жеткен жылы. Алматылық «Динамо» Таганрогта өткен КСРО-ның Денешынықтыру ұжымдары Кубогінің финалындағы екінші матчта жергілікті «Торпедоны» 3-1 есебімен ұтып, бағалы жүлдеге қол жеткізді. Халық арасында «Миллиондар кубогі» деген атқа ие бұл жарыстың бастапқы кезеңінде ұзын саны 2150 (!) өнер көрсеткен.

1946 жыл. Қазақстанның спорттық ұжымдар арасындағы I Чемпионаты тұсауын кесті. Турнирдің алғашқы жеңімпазы жамбылдық «Локомотив».

1948 жыл. Спорттық ұжымдар арасындағы алғашқы Қазақстан Кубогі сарапқа салынды. Аталмыш жүлденің алғашқы жеңімпазы қарағандылық «Динамо».

1951 жыл. Алғашқы кезеңдерде Баку, Одесса және Сталинградтық ұжымдарды жеңген шымкенттік "Металлург" ВЦСПС Кубогінің финалына жолдама алды. Ақтық сында оңтүстікқазақстандық ұжым кемеровтік"Шахтерді" 3:1 есебімен тізе бүктірді.

1957 жыл. Қазақстан футболының тарихындағы алғашқы ресми халықаралық матч. Алматыда жергілікті «Қайрат» финляндиялық «Вааса» командасымен жолдастық кездесу өткізіп, 4-0 есебімен жеңіске жетті.

1959 жыл. Қазақ КСР Футбол Федерация құрылды.

1960 жыл. Алматылық «Қайрат» қазақстандық командалар арасында алғаш рет жоғары дивизион клубтары арасындағы КСРО чемпионатына қатысуға жолдама алды.

1960 жыл. Қазақстандық футболшылар КСРО Чемпионатының жоғарғы дивизионындағы алғашқы голдарын соқты. Мәскеулік «Локомотивтің» қақпасына соғылған тарихи голдың авторы қайраттық Сергей Квочкин.

1960-61 жылдар. Өскемендік "Торпедо" Миллиондар Кубогінің жартылай финалына шықты.

1962 жыл. Қарағандылық "Шахтер" қазақстандық клубтар арасында алғаш болып КСРО-ның «Б» класындағы командалар өнер көрсететін чемпионатының II аймағында жеңімпаз атанды. Аталмыш турнирдің I және II аймағындағы жеңімпаздар арасында өткен екі кездесуден тұратын финалдық ойынның қортындысы бойынша қарағандылықтар Гомель қаласының "Локомотив" командасын ұтып (1:0 и 0:0), КСРО чемпионатының "А" класындағы командалар бәсекесіндегі II топта өнер көрсетуге мүмкіндік алды.

1963 жыл. Алматылық "Қайрат", КСРО-ның XXII Кубогінің жартылай финалына шығып, қазақстандық клубтардың аталмыш турнирдегі ең жоғарғы жетістігіне қол жеткізді. Финалдың жолдамасына таласқан алматылықтар мен донецкілік "Шахтер" арасындағы жартылай финалдық кездесудің тек қосымша уақытында ғана украиналық команда 2:1 есебімен жеңіске жете алды.

1964 жыл. Алғашқы кезеңдерде жоғары нәтиежелерге қол жеткізген өскемендік Торпедо" Миллиондар Кубогінің «Үлкен финалына» жолдама алды. "Динамо"-3 (Мәскеу) – 3:2 есебімен ұтып, Молодечиналық "Норочьпен" өткізген кездесуді 0:0 нәтижесімен аяқтап, Белая Калитвалық "Трудтан" 2:0 есебімен жеңіліп қалған шығысқазақстандықтар турнирде үшінші орынға ие болды. Бұл бәсекеге сол жылы тұтастай алғанда 40286 (!) команда қатысқан. Жарыс қортындысы бойынша торпедолық қақпашы А.Лазарев пен шабуылшы Ю.Тимошенко өз ойын жүйелері бойынша үздік футболшылар болып танылса, ұйымдастырушылар "Торпедо" футбол клубын «Адал ойын» жүлдесімен де марапаттады.

1966 жыл. Алматылық "Қайрат" жоғарғы лига командаларының арасындағы КСРО чемпионатының қортындысы бойынша «Жеңіске деген ынтасы» үшін жүлдесіне ие болды.

1967 жыл. Қарағандылық "Шахтер" "А" класындағы II топтың III бірлестігіндегі командалар арасында жеңіске жетіп КСРО чемпионатының жоғарғы лигасында өнер көрсетуге мүмкіндік беретін жолдама сарапқа салынар шешуші турнирге қатысты. Бұл бәсекенің финалдық кезеңінде "Шахтер" кировабадтық "Динамомен" бірдей ұпай жинағанымен, қосымша белгіленген кездесуде қарсыластарынан 1:0 есебімен жеңіліп қалды.

1968 жыл. КСРО Футбол федерациясы "Б" класындағы командалардың қазақстандық аймағын құрады. Жалпы саны 21 клуб қатысқан аймақтық жарыстың алғашқы жеңімпазы жезқазғандық "Еңбек".

1968 год. Кәсіби клубтар арасындағы алғашқы Қазақстан Кубогінің бәсекесі өткізіліп, бас жүлдеге целиноградтық "Динамо" қол жеткізді.

1971 жыл. Қазақстанның клубтық футбол тарихындағы ең ірі жеңісі тіркелген жыл. Алматылық "Қайрат" Кеңес Одағы клубтарының арасында алғаш болып Теміржолшылардың Халықаралық Спорттық Одағы Кубогін жеңіп алды. Ақтық сынға барар жолда алматылықтар Кошицелік «Локомотивті» (Чехия) үйде 4:1, сырт алаңда 1:0 есебімен тізе бүктірді. Содан кейін біздің команда Алматыда софиялық "Славиядан" (Болгария) 1:3 есебімен жеңіліп қалғанымен, сырт алаңда 3:0 есебімен жеңіске жетіп, финалда Бухаресттің "Рапидімен" кездесіп Румынияда өткен кездесуде 1:1 нәтижесіне қол жеткізді. Ал Алматының Орталық стадионында 32 мың жанкүйер тамашалаған тарихи кездесуде "Қайрат" 1:0 жеңіске жетіп, мәртебелі жүлдені ұтып алды.

1971 жыл. Алматылық "Қайраттың" қорғаушысы Сейілда Байшақов "Смена" жастар апталығы жүргізген сауалнама қортындысы бойынша КСРО чемпионатының жоғарғы дивизионындағы «Үздік жаңа есім» болып танылды.

1973 жыл. Қазақстан жастар құрамасы Бүкілодақтық "Переправа" турнирінің күміс жүлдегері атанды.

1975 жыл. Теміртаулық "Болат" футбол клубы Қазақстандық командалар арасында екінші болып Миллиондар Кубогін ұтып алды. Финалдық кездесуде металлургтар Раменскінің "Сатурнды " 1:0 есебімен ұтып кетті.

1976 жыл. Алматылық "Қайрат" қазақстандық футбол тарихында алғаш рет КСРО бірінші лига клубтарының чемпионатында жеңіске жетті.

1976 жыл. Алматылық шабуылшы Александр Хапсалис пен павлодарлық қорғаушы Александр Кадейкин жасөспірімдер арасындағы (U-19) Еуропа чемпионатында жеңіске жетті.

1977 жыл. Алматылық "Қайраттың" қорғаушысы Сейілда Байшақов қазақстандық футболшылар арасында бірінші болып КСРО құрамасына шақырту алды. Футболшы Кеңес Одағы құрамасы сапындағы алғашқы матчын 1978 жылғы Әлем Чемпионатының іріктеу турнирі аясында Будапештте Венгрия құрамасына қарсы өткізді.

1980 жыл. Павлодарлық "Трактор" самарқандтық "Динамо" мен тольяттилік "Торпедо" біріккен топтан үздік шығып, екінші лига клубтарының арасындағы КСРО чемпионатының VII аймағында жеңіске жету арқылы Қазақстан атынан Кеңес Одағы біріншілігінің бірінші лигасында өнер көрсетуге мүмкіндік алды.

1980 жыл. Алматылық "Қайрат" екінші рет жоғарғы лига командаларының арасындағы КСРО чемпионатының қортындысы бойынша «Жеңіске деген ынтасы» үшін жүлдесіне ие болды.

1981 жыл. Алматылық "Қайрат" "Неделя" газетінің жүлдесі үшін өткен Қысқы халықаралық турнирдің жеңімпазы атанды. Алматылықтар мен мәскеулік "Динамо" арасында өткен финалдық кездесудің негізгі уақыты нәтижесіз тең есеппен аяқталған болатын. Жеңімпаз матч соңындағы пенальтиде анықталды. "Қайрат" 5:4 есебімен жеңіске жетті.

1983 жыл. Алматылық "Қайрат" екінші рет Бірінші Лига командаларының арасындағы КСРО Чемпионатының алтын жүлдесін ұтып алды.

1985 жыл. Қазақстандық балалар мен жасөспірімдер футболының түлектері Бүкілодақтық аренадағы алғашқы ірі жеңістеріне қол жеткізді. Минскіде өскемендік "Спутник-2" командасы «Былғары доп» турнирінің ересек жас дәрежесіндегі футболшылар турнирінде бас жүлдеге ие болса, Қазан қаласында өткен орта жас дәрежесіндегі балалар жарысында жамбылдық "Жалын" жеңімпаз атанды.

1986 жыл. "Футбольное обозрение" бағдарламасының жүргізген сауалнамасының қортындысы бойынша Алматылық "Қайраттың" жартылай қорғаушысы Вахид Масудовтың Алматыда өткен кездесуде днепропетровскілік "Днепрдің" қақпасына соққан голы Жоғарғы Лига командаларының арасындағы XLIX КСРО Чемпионатының үздік голы болып танылды.

1986 жыл. Жоғарғы Лига командаларының арасында өткен КСРО чемпионатында қортынды жетінші орынға ие болған алматылық "Қайрат" қазақстандық клубтардың аталған турнирдегі ең үлкен нәтижесіне қол жеткізді.

1988 жыл. Алматылық "Қайраттың" жартылай қорғаушысы Евгений Яровенко КСРО олимпиадалық құрамасының сапында Сеулде өткен XXIV жазғы Олимпиалық ойындардағы футбол турнирінің алтын жүлдесін жеңіп алу арқылы отандық футбол тарихындағы алғашқы Олимпиада чемпионы атанды.

1988 жыл. Алматылық "Қайрат" КСРО Федерация Кубогінің жеімпазы атанды. Кишиневтің Республикалық Стадионында өткен финалдық кездесуде алматылықтар бакулік "Нефтчиді" 4:1 есебімен тізе бүктірді.

1988 жыл. Қазақстандық қыздар командасы Бүкілодақтық ресми кездесуге қатысты. Мәскеу облысындағы Кашира қаласындағы "Собеседник" апталығының жүлдесі үшін өткен II Бүкілодақтық турнирге "Претендент" қыздар командасы атсалысты.

1989 жыл. Қазақ КСР Футбол ассоциациясы құрылды.

1989 жыл. Алматылық "Қайраттың" шабуылшысы Евстафий Пехлеваниди қазақстандық футболшылар бірінші болып шетелдік клубпен келісім-шарт бекітті. Оның алғашқы шетелдік клубы грекиялық "Левадиакос" болды.

Қазіргі таңда футболдың жанкүйері көбейіп жан жақты дамып жатқанын өздеріңізде білесіздер. Біздің құраманың үлкен футболдан топ жармасада, жақында кіші футболдан қазақ жігіттерінің чемпион болғанын көрдіңіздер міне осыған қарап қазақ футболының болашағы алда екенін көруге болады. Бүгінгі күндегі жетіп жатқан жетістіктер бұл біздің жетістіктеріміздің бастамасы деуге болады. Қазіргі таңда қазақ балалары Бразилияда футболдың қыр сырын оқып жатқаны бұның барі қазақ футболының дамуына үлкен үлес қосат деген ойдамыз.

1. *Григорий Ефимович Берлянд. Спартак и спартаковцы. 1985.*
2. *Волков В.М., Филин В.П. Спортивный отбор. – М.: ФиС, 1983.*
3. *Адамбеков К.И., Акпаев Т.А. Педагогические основы системы отбора юных футболистов. Методические рекомендации. АГУ им. Абая. – Алматы, 2002.*
4. *http://spartak-semey.ucoz.ru/*
5. *http://ru.wikipedia.org/wiki*

2-СЫНЫПТА ГЕОМЕТРИЯ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Ж.А. Жұмабаева – *«Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 4-курс студенті*
Ғылыми жетекшісі: **Ж.Қ. Астамбаева**

Резюме

В этой статье рассматриваются методика изучения геометрических элементов во втором классе.

Summary

The article is considered teaching method of geometrical elements on the second grade.

Қазақстан білім беру тұжырымдамасында «Білім беру үлгісіне орта білім беру деңгейінің өте жоғары болуы тән. Бұл ең алдымен барынша байыпты бастауыш мектеп арқылы жүзеге асырылады» – делінген [1]. Осыған орай әр пәнді, соның ішінде бастауыш сынып математикасын оқытудың ғылыми дәрежесі неғұрлым жоғары болуын қамтамасыз ету бағытында әр алуан шаралар жүзеге асырылуда.

Білім беру саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатын іске асырудың ұйымдастырушылық негізі – қазақстандық білімді жаңғыртудың жалғастырылуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы болуы тиіс [2, 5].

Жалпы бастауыш математикадағы білім мазмұнын құру, оны жүзеге асыру міндетті түрде бағдарламаға сүйенеді.

Мемлекеттік стандарт – бастауыш сатыны бітірген оқушының білімі және тәрбиесі жағынан, белгілібір деңгейін қамтамасыз етіп, анықтап сипаттайды.

Бағдарлама – оқытудың мақсаты мен міндеттерін жүзеге асырудың, пән бойынша білім берудің стратегиялық бағыттарының тактикалық шешілуі жолдарын нақтылы көрсететін біртұтас әдістемелік жүйе [3, 3].

Бастауыш сыныптардың математикасы негізгі мектеп математика курсының ажырамас бөлігі болып табылады. Осыдан бастауыш мектепте математиканы оқытудың мына сияқты мақсаттары туындайды:

- баланың тұлға ретінде қалыптасуына, оқушының ақыл-ойын дамытуға, интеллектуалдық және ерік пен сезімге қатысты белсенділігін қалыптастыруға септігін тигізу;

- математиканың өмірде болып жатқан нақты құбылыстарды жалпылауға және қоршаған болмысты танып-білуге көмектесетін ғылым болып табылатыны туралы түсініктердің қалыптасуына әсер ету [4, 31].

Осы мақсатты шешу Мемлекеттік стандарт және типтік бағдарламаның негізінде дайындалған бастауыш сынып оқушыларына арналған «Математика» оқулығының алатын орны ерекше. **Оқулық** – білім берудің негізгі көзі және математикалық білім беру мазмұнын айқындайтын, нақтылайтын негізгі оқу құралы [5, 24] [6, 10]. Жоғарыда аталған ресми-құқықтық құжаттар мен құралдарда математиканың бастауыш курсын құрайтын негізгі әдістемелік-желілерді оқыту мәселесі қарастырылады, оның аса маңызды бір мәселесі – геометрия элементтерін оқыту болып табылады.

«Геометрия» – грек сөзі, аудармасы жер өлшемі дегенді білдіреді. Осылай аталуы геометрияның (Геометрия – денелердің формасы мен кеңістіктік қатынастарды) жердегі өлшеу жұмыстарында қолданылуымен байланысты.

Бүгінгі таңдағы геометрия – ұзақ тарихи дамудың нәтижесі. Ертедегілердің классикалық геометриясы негізінде геометриялық көзқарасты түбегейлі қайта құруға дайындық екі мың жылдан астам уақытқа созылды, ол XIX-XX ғасырларда аяқталды және бұл жағдай ең алдымен біздің отандасымыз Н.И. Лобачевскийдің, талантты венгер зерттеушісі Я.Бояидің, неміс математиктері Б.Риманның, Д.Гилберттің және басқалардың есімдерімен тығыз байланысты. Сондықтан геометрияның қазіргі кездегі күйін тек оның даму тарихын білу арқылы ғана түсінуге болады.

Бастауыш сыныптарда геометриялық материалдар мынадай мазмұнда қарастырылады:

- геометриялық фигуралармен таныстыру;

- геометриялық салулар;

- геометриялық мазмұнды есептер. Оны былайша беруге болады:

2-сыныпта қарастырылатын геометриялық материалдар

Сурет 1 – Бастауышта қарастырылатын геометриялық материалдар

Геометриялық материал бастауыш сыныпта бөлек тақырып болып қарастырылмайды. Геометриялық материал арифметикалық және алгебралық материалдармен тығыз байланыста қарастырылады. Геометриялық материалдардан бастауыш сыныпта: «кеңістік туралы түсінік», «нақты фигура туралы ұғым», «геометриялық фигуралармен байланысты қарапайым ұғымдар, оларды ажырату», «геометриялық шамаларды өлшеу», «фигураларды салудың бастама білігін қалыптастыру», «әр түрлі геометриялық шамалармен таныстыру» және т.б. қарастырылады [5].

Аталмыш материалдың бағдарламада берілуін қазіргі қолданыста жүрген оқулықтардың мазмұны бойынша төмендегідей кесте түрінде беруге болады:

Кесте 1 – 2 сыныпта қарастырылатын геометриялық материалдардың бағдарлама бойынша бөлінуі

	«Атамұра» баспасы **М-2, 2002 ж**	«Алматыкітап» баспасы **М-2, 2009 ж**
Сынып	2	2
Тоқсан	**I тоқсан – 36 сағат**	
Тараудың аты	**Жүз көлеміндегі сандар.** Сандарды оқу, жазу, салыстыру, қосу және азайту (12 сағат)	
Қарастырылатын геометриялық материалдар, сағат саны	Бұл бөлімнің 10-сағатында «Көпбұрыш», 11-сағатында «Тік бұрыш және тік емес бұрыш» тақырыптары өтіледі.	
Тоқсан	**II-тоқсан-28 сағат**	**II тоқсан 28 сағат**
Тараудың аты	Кестелік қосу және азайту (II кезең) (28 сағат)	100 көлеміндегі сандар (4 сағат) 100 саны. Ауызша қосу және азайту тәсілдері. Ондықтан аттау арқылы (ауызша) қосу және азайту (24 сағат)
Қарастырылатын геометриялық материалдар, сағат саны	Бұл бөлімнің 15-сағатында «Тік төртбұрыш», 16- саға-тында «Тік бұрыштың қаси-еті», 18-сағатында «Шаршы», 25-сағатында «Тік бұрыш, сүйір бұрыш және доғал бұ-рыш», 26-сағатында «Көпбұ-рыштың периметрі» оқыты-лады.	Бұл бөлімнің 41-сағатын-да «Бұрыштардың түрлері (тік, сүйір, доғал)». «Көп-бұрыштың элементтері (төбелері, бұрыштары, қабырғалары)», 42-саға-тында «Тіктөртбұрыш пен шаршының периметрін табу», 43-сағатында «Көп-бұрыштың периметрі. Тік-төртбұрыш пен шаршының периметрін табу» өтіледі.
Тоқсан	**III-тоқсан-40сағат**	
Тараудың аты	Ауызша қосу және азайту әдістері (II кезең) (21 сағат)	
Қарастырылатын геометриялық материалдар, сағат саны	Бұл бөлімнің 14-сағатында тік төртбұрыштың периметрін табу, 15-сағатында үшбұрыштың және төртбұ-	

	рыштың периметрін табу өтіледі.	
Тараудың аты	Жазбаша қосу және азайту әдістері (19 сағат)	
Қарастырылатын геометриялық материалдар, сағат саны	31-сағатында «Көпбұрышты бейнелеп көрсету», 32-сағатында «Үшбұрышты және тіктөртбұрышты бейнелеп көрсету», 33-сағатында «Тіктөртбұрыш салу», 34-сағатында «Шаршыны салу» оқытылып үйретіледі.	
Тоқсан	**IY-тоқсан - 32 сағат**	**IY тоқсан 32 сағат**
Тараудың аты	Біз нені үйрендік? (7 сағат)	«1000 көлеміндегі сандарды оқу, жазу, салыстыру» (10 сағат), «1000 көлемінде қосу және азайту» (14 сағат), «Жыл бойы өткенді қайталау» (8 сағат)
Қарастырылатын геометриялық материалдар, сағат саны	Алгебра және геометрияның элементтері қарастырылады.	Бұл бөлімнің 132-сағатында «Геометриялық фигуралар», «Фигуралардың периметрі» қайталанады.

Бастауыш сыныптарда геометрия элементтерін оқыту әдістемесінің үрдістік сипаттамаларының ерекшеліктері оқулық материалдары құрамына, оны оқыту уақытына, индуктивті пікірден дедуктивті жалпылық пен шешімдерге өтуді іске асыру қажеттілігіне тән анықталады.

Геометриялық материалдар оқушыларға геометриялық фигуралар, олардың қасиеттері, геометриялық шамалар туралы жалпы түсінік қалыптастыру, салу есептерін орындау, геометриялық мазмұнды есептерді шешу түрінде оқытылады.

Геометриялық фигуралар математиканың алғашқы сабақтарында-ақ санау материалы ретінде қарастырылып, осы кезеңнің өзінде кейбір қасиеттері (үшбұрыштың қабырғалары-кесінділер, оның үш төбесі бар,үш бұрышы бар т.б) оқытылып-үйретіледі.

Бұған қоса, геометриялық фигуралардың нақты анықтамалары (тік, сүйір, доғал бұрыштар, тік төртбұрыш, шаршы) да сұралады. Бастауыш сыныпта қарастырылатын «Тік және тік емес бұрыштар» тақырыбында аталмыш фигуралармен таныстыру әдістемесіне тоқталайық.

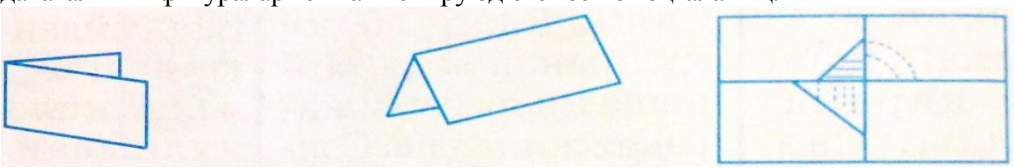

Сурет 2 – Тік және тік емес бұрыштар

Мұғалім әр оқушыға және өзіне де бір-бірден дәптер парағын таратып береді (әрине, қағаздың формасы кез келген болуы мүмкін, алайда әрекетті біршама жеңілдету үшін тік төртбұрыш пішіндес қағаз алуды ұсынған жөн). Парақ қағазды мұқият екіге бүктейді, сонан кейін тағы да екіге бүктейді. Сонда шыққан бұрышты мұғалім көрсетіп, оның тік бұрыш екенін хабарлайды. Енді парақ қағаздың бүктелген жерін жазып, бүктелу сызықтары арқылы төрт тік бұрыштың шыққанын байқатуға болады, бүктеу сызығының бірінен екіншісіне қарай көрсеткіштің қозғалысы көмегімен әр бұрышты көрсете отырып, қарастырылып отырған ұғымның игерілуіне жағдай туғызу керек. Әр оқушы парақ қағаз алып, суретке сүйеніп тік бұрыштың моделін тағы да шығарып алады және оны әр түсті бұрыштардың үстіне орналастырады. Сонда екі бұрыштың тік, ал келесі екі бұрыштың тік еместігі анықталады [7,57].

Геометриялық материалдарға жататын мәселелердің бір тобы – геометриялық салулар.

Геометриялық салулар фигураны ерікті өлшеммен салу және берілген параметрлер бойынша салу деп бөлінеді. Салу есептерін орындауда оқушылар геометриялық фигуралардың қасиеттеріне көз жеткізеді, бастауыш математика курсы қарастырмайтын кейбір геометрияның жүйелі курсының мәселелерін де ұғынады. Жалпы салу есептері мынадай 4 кезеңнен тұрады: есепті талдау, салу, дәлелдеу, зерттеу.

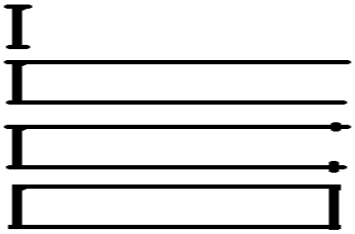

Бастауыш мектепте оқушылар еркін өлшеммен кез-келген фигураны, ал белгілі бір параметрлер бойынша тек кесінді, тік төртбұрыш пен шаршыны ғана салады.Енді біз 2-сыныпта қарастырылатын «Тік төртбұрыш» салудың алгоритмін ұсынамыз:

а) 1-қадам. 1 см кесінді өлшеп сал.

ә) 2-қадам. Төбелері нүкте кесінді ұштары болатын екі бұрыш сал.

б) 3-қадам. Әр сәуленің басынан бастап бір бірден 4 см кесінді өлшеп сал.

в) 4-қадам.Белгіленген екі нүктені кесіндімен қос.

5-қадам. Салынған фигураның қабырғалары 1 см және 4 см тік төртбұрыш екеніне көз жеткіз.

Осы айтылған жалпы жағдайларға сүйеніп, бастауыш мектепте геометрияны оқыту әдістемесі жөнінде мынадай қорытындылар шығаруғам болады:

1.Бастуыш мектептегі геометриялық білімнің пайда болуының негізгі көзі бақылау мен тәжірибе болады.

2.Тәжірибе мен бақылаулар әртүрлі болып келу керек және жеткілікті түрде қайталау керек.

3.Қандай жолмен болса да табылған геометриялық фактылар өзара және басқа фактылармен де байланысты болу керек және турмыста қай ретте қолданылатындығы түсінілген болу керек.

Екінші сыныпта оқушылар геометриялық материалдардан, фигуралармен және олардың кейбір қасиеттерімен, қарапайым (еркін өлшеммен және нақты өлшемі бойынша) салумен және геометриялық мазмұнды есептерді шығарумен танысады. Оқушылар бағдарламаға сай, олардың жас ерекшеліктеріне қарай іріктелген геометриялық материалдармен тынысып, фигураларды танып, олардың атауларын біліп және бір-бірінен ажыратуға үйренеді.

1. Қазақстан Реаспубликасының «Білім туралы» Заңы. - Астана, 2007.

2. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2010.

3. Моро М.И, Пчелко А.С, Пышкало А.М. «Бастауыш сыныптарда математиканы оқыту әдістемесінің өзекті мәселелері».-Москва, Педагогика. 1977.

4. Қазақстан Республикасының бастауыш білімнің мемлекеттік стандарты. – Алматы: Ы. Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті, 1998.

5. Оспанов Т.Қ, Құрманалина Ш.Х, Құрманалина С.Қ. Бастауыш мектепте математиканы оқыту әдістемесі. – Астана: «Фолиант» баспасы, 2007.

6. Оспанов Т.Қ, Маркина М.В, Керемқұлова Г.Т, Свиченко И.И. Математика оқыту әдістемесі: Жалпы білім беретін мектептің 2-сынып мұғалімдеріне арналған математика оқыту құралы. – Алматы: Атамұра, 2009.

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ҚЫЗМЕТІ

А.Е. Әбіш – *Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 2 курс студенті,*
Ғылыми жетекшісі: **Р.Е. Каримова –** *аға оқытушы*

Резюме

В статье раскрывается роль социальной педагога в работе с одаренными детьми.

Summary

In the article are considered the role of the social teacher in work with gifted children.

«*Біз өзіміздің болашағымызды және балаларымыздың болашағын қандай күйде көргіміз келеді, осыны айқындап алатын уақыт жетті*» дегені мәлім Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2030 жылға арналған стратегиялық баяндамасында.

«Қазақстан – 2030» стратегиясы анықтап берген және республиканың ғылым мен білім беру жүйесінің алдында тұрған жауапты міндеттердің бірі – мемлекет үшін Қазақстанның гүлденуіне, егеменді еліміздің өсіп өркендеуіне өз үлесін қосар білімді, мәдениетті жастарды тәрбиелеу. Осы жолдауда айтылғандай XXI ғасырдағы экономикалық және әлеуметтік ұмтылыстағы негізгі жетекші күш – «адамдар, олардың еркі, жігері, табандылығы, білімі» [1]. Бұл мақсатты орындау үшін республиканың ақыл – ойлы, шығармашыл әлеуетін өсіру қажет, дарынды балаларды анықтау мен дамыту үшін өркениетті жағдайлар жасау керек.

Барлық бала дарынды немесе өзіндік жеке дара ерекше қасиеті бар деген тұжырым педиатрлардың, педагогтардың, спорттық және көркем студиялардың маңызды мәселесіне айналды. Дарынды деп өз қатарларынан әлдеқайда дамыған немесе ерекше бір зейіні бар (музыкалық, көркемдік, спорттық т.б. қасиеттері бар) балаларды айтады; ғылыми тұрғыдан кәдімгі сөзде оларды жиі вундеркиндтер деп те айтады. Психология көзқарасынан дарындылық екі мағына береді - жалпы рухани зейінділік және нақты дарындылық. Жалпы зейінділікті ғалымдар - жалпылау икемділігі, кез-келген тақырыпта әңгемелесу, мәселелерді шешу және өз тәжірибесінде үйрену деп тұжырымдайды [2].

Дарындылықтың бірден-бір белгісі - тілдің ерте шығуы. Әсіресе, егер бала бөлек-бөлек сөздерден

қарапайым сөйлемдерге көшсе, бұндай балалардың сөз байлығы да мол, әңгімесі де мәнерлі болып келеді және олар сөздің реңі мен нюанстарын іштей сезеді. Сөйлемдері ұзақ және орынды. Көп балаларда әзіл-оспақ қасиеттері кездеседі. Олардың есте сақтау қабілеті жақсы дамыған, ойлау қабілеті де жан-жақты. Дарынды балалар әдетте 4 жасында хат таниды, оқи алады. Тәжірибелі психолог-мұндай баланы өткір көзқарасынан және өзінің ерекше іс-әрекетіне қарап көпшілік ішінен тез тауып алады. Егер үлкендер мен бала қарым-қатынасында сенімділік болмаса, ең үлкен дарын да танылмай қалады. Дарындылық, сол сияқты қарапайым зейінділік жылулық сүйіспеншілік және қамқорлық ортада ғана ашылады.

Н.Ожеговтың сөзігінде дарындылық «Табиғаттан берілген ерекше қабілет» деп түсіндіріледі. Адами ойлау, ізденімпаздық – табиғаттың адамзатқа берген тамаша сиы. Бұл қабілет барлық адам бойынан табылары да сөзсіз. Дегенмен, табиғат оны бәріне бірдей етіп бөлмей, біреуге көптеу, біреуге аздау , ал үшіншілеріне мүлдем жарытпай тарататыны да анық.

Қай мемлекеттің де негізгі тірегі – білімді де білікті, іскер де белсенді адамдар. Сондықтан қоғам талабына сай ол қоғамды көркейтіп, дамытатын жастар тәрбиелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қазақстан республикасының «Білім туралы» заңында мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет «Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын дамыту» сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі.

Дарынды балаларға білім беруді әр ғылымның бүгінгі даму дәрежесіне сәйкес жүргізу бір жағынан қоғамға талантты мамандар даярлауда тиімді болса, екінші жағынан ерекше дарынды балалардың тек өзінің интеллектуалдық дамуын қанағаттандыруды қамтамасыз етеді.

Дарынды балаларды анықтау- баланың дамуын талдаумен байланысты ұзақ процесс. Дарындылықты қандай да бір әдіспен анықтау мүмкін емес (мысалы сынақтан өткізу). Дарынды баланы тәрбие беру мен оқыту барысында біртіндеп, сатылып анықтау қажет.

Жас өркеннің бойындағы табиғат берер ерекше қабілетті, дарындылықты тани білу, оның ары қарай дамуына бағыт –бағдар бере білу ерекше қиын іс. Алайда әр баланың жеке қабілетін анықтап, оны сол бағытта жетелеу – ұстаз парызы. Ұстаз болу жауапты да қиын мамандық. Баланы заманына қарай икемдеп, өз заманының озық өнегесін оның санасына сіңіре білу, оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту – бүгінгі күннің басты талабы. Дарынды оқушымен жұмыс істейтін әрбір мұғалімнің көкейінде мынандай сан қилы сұрақтар тұрары сөзсіз. «Дарындылық, данышпандық, қабілеттілік дегеніміз не?», «Дарындылықтың пайда болу негізінде қандай себеп жатыр: қоршаған орта ма, тұқымқуалаушылық па, әлде тәрбие ме?», «Оқушы дарындылығын, оның әлеуетті қабілетін қалай анықтауға болады?», «Дарындылықты анықтайтын психодиагностикалық әдістемелердің қайсысы нәтижелірек, қайсысы тиімді?» , «Неліктен кейбір адамдардың (Паскаль, Моцарт, Гете, Архимед,т.с.с.) қабілеті ерте жасында байқалады, ал тағы басқа біреулердікі (Ньютон, Гегель, Дарвин, Менделеев, декарт, т.с.с.) ересек жаста пайда болады?». Осы сұрақтарға талмай жауап іздеп және соны таба білген мұғалім ғана дарынды оқушымен нәтижелі жұмыс жасай алмақ.

Дарынды оқушымен жұмыстың негізгі мақсаты – олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады.

Оқушының дарындылығын анықтап, дамыту үшін әр пән мұғалімі өзінің алдына мынандай мақсаттар мен міндеттерді қойды:

1. Дарынды оқушының ақыл-ойының, эмоционалдық және әлеуметтік дамуы мен ерекшеліктерінің өзіндік ашылу деңгейі мен өлшемін ескеру;

2. Жан-жақты ақпараттандыру;

3. Коммуникативті бейімдеу;

4. Дарынды оқушының шығармашылық бағытының ашылуына, дамуына, қоршаған ортаға өзін-өзі жарнамалауына көмек көрсету;

Осы мақсаттар мен міндеттерді орындауда мектеп ұстаздары мынандай жұмыс түрлерін қолданады:

1. Икемді және ұтқыр оқу жоспарын құрады;

2. Жеке пәндерді оқытуда тәуелсіз қозғалыс жасайды;

3. Дарынды оқушының өзінің жұмысын өзі жоспарлап, шешім қабылдауына ықпал етеді;

4. Дарынды оқушының қызығушылығына байланысты оқу жоспарын құрады;

Осындай жұмыс түрлерін ұйымдастыруда әлеуметтік педагог мынандай мәселелерге баса назар аударады:

1. Пән сабақтарында шығармашылық сипаттағы тапсырмаларды іріктеу, орындау, талдау жұмыстарын жүйелі жүргізуге;

2. Дарынды оқушылардың білім деңгейі мен олардың өз мүмкіндіктерін пайдалану көрсеткішін арнайы әдістемелер бойынша жүйелі түрде тексеріп отыруға;

3. Сабақтан тыс мезгілде жүргізілетін жұмыстарға - пәндік олимпиада, ғылыми конференцияға, интеллектуалдық турнирлер мен шығармашылық байқауларға дайындық жұмыстарын жыл бойы жоспарлы жүргізуге;

4. Білім беру мекемелерінде дарынды оқушылар үшін арнайы сыныптар мен топтар құрып, оқу бағдарламаларын жеделтетіп оқытуды ұйымдастыруға;

Дарынды оқушымен жұмыс жүйесінде әлеуметтік педагог маңызды орын алады. Оқушының болашақтағы мамандығына байланысты, яғни кәсіби тағдыры тек қана жақсы мұғалімге байланысты. өкінішке орай дарынды баланы анықтау, дамыту, оған қолдау көрсету қазіргі уақытта білім жүйесіндегі қолға алынып жатқан өзекті мәселе екеніне қарамастан еліміздегі жоғары оқу орындары осындай категориялы оқушылармен жұмыс істейтін мұғалімдерді даярлау мәселелерін нақты әрі мақсатты қарастырмаған. Мектепте мұғалімдер мен психологтердің дарынды оқушылармен жұмыс істеу тәжірибелері жеткіліксіз. Дарынды оқушыны анықтап, дамыту және оқытуға арналған ғылыми - әдістемелік оқулықтар тапшы. Сондықтан әрбір әлеуметтік педагог өзінің жинақтаған және семинарларда алған тәжірибесі деңгейінде ғана оқушымен жұмыс жасайды. Ал бұл дарындылық мәселесін шешуге қиындықтар туғызады [3]. Сондықтан арнайы дайындықтан өтпеген әлеуметтік педагогтар дарынды оқушымен жұмыс жасаған кезде мынадай келеңсіз жағдайларға душар болады:

- көптеген жағдайда олар дарынды оқушыға немқұрайлы қарайды және олардың ішкі жан дүниесіне үңіле алмайды;
- тіпті дарынды оқушыларды жақтырмайтын да жағдайлар кездеседі, себебі олар оның беделіне қауіп төндіреді;
- дарынды оқушының ерекшелігін, қажеттіліктерін және онымен жұмыс жасаудың кешенді диагностикалық әдістемелерін білмегендіктен дарынды оқушыны анықтауда төмен нәтижелер көрсетеді.
- Дарынды оқушылар мұндай мұғалімдер үшін тек қана оқу жағынан ғана емес, сонымен қатар тәрбие саласында да қиындықтар туғызады.
- Олар оқушы дарындылығын дамытудағы ғылыми зерттеу жұмыстарының қажеттілігін сезінбейді.

Ал біліктілігі жоғары немесе арнайы дайындықтан өткен әлеуметтік педагог өзінің мынадай қасиеттерімен ерекшеленеді.

- дарындылықты анықтау, дамыту мәселесіне ерекше көңіл бөледі және сол бағытта талмай жұмыс жасай алады;
- олар дарынды оқушыға қосымша тереңдетілген бағдарламалар жасай алады және олардың өздігімен жұмыс істеуіне, шығармашылық ізденістеріне қажетті кеңестер бере алады;
- жұмысқа қажетті материалдар мен тиімді әдістерді таба біледі және жұмыстың мақсатын нақты қоя алады;
- оқушыға дұрыс бағыт бағдар беру арқылы оның ғылыми зерттеу жұмысымен айналасуына көмек жасай алады;
- педагогикалық үрдісті диагностикалау жұмысын жүргізе алады және оларды бір-бірімен байланыстыра алады;
- дарындылықты анықтауды әр түрлі психодиагностикалық әдістемелерді, ал дамытуда оқытудың әр түрлі жаңа технологияларын тиімді қолдана біледі [4].

Дарынды оқушымен жұмыс істейтін әлеуметтік педагогқа қойылатын педагогикалық психологиялық талаптарды мынадай бөліктерге бөлуге болады.

1. Әлеуметтік педагогтің бағыт бағдарына байланысты талаптар:
- дарынды оқушымен жұмыстың әлеуметтік қажеттілігін сезінуі;
- оқуышыны жақсы көруі және қабілеті жоғары оқушылармен жақсы қарым-қатынаста болуы;
- дарынды оқушымен жұмысқа тұрақты қызығушылық танытуы және нәтижелі әдіс-тәсілдерді талмай іздеуі;
- дарынды оқушының ата-анасымен тығыз байланыс орнатуы;
- дарынды оқушымен жұмыс кезінде жоғары нәтижелерге жетуге ұмтылуы;

2. Әлеуметтік педагогтің біліміне қойылатын талаптар:
- өзінің сабақ беретін пәнін мемлекеттік стандар деңгейінен жоғары деңгейде білуі;
- қызмет нысанын, яғни біріңғай педагогикалық үрдісті білуі;
- оқушы дарындылығының моделін білуі;
- жеке тұлға теориясын, оны қалыптастырудың әдіс-тәсілін білуі;

- қазіргі заманға сай оқытудың жаңа технологияларын білуі;
- дарынды оқушыны оқыту, тәрбиелеу үрдісінде үлгерімге ғана көңіл бөлмей, оның басқа көрсеткіштерімен байланысына да көңіл бөлуі;
- дарынды оқушылардың ерекшелігін ескере отырып, оларға шығармашылықпен жұмыс жасайтын тапсырмалар дайындай білуі.

Әлеуметтік педагогтің іскерлігіне қойылатын талаптар:

- дарынды оқушыны анықтау әдістерімен жұмыс жасай алуы;
- дарынды оқушыларды (жекелей және топпен) оқытуға арналған тереңдетілген бағдарлама құрастырып, сонымен тұрақты жұмыс жасай білуі;
- оқушы дарындылығын дамытуға қажетті зерттеу жұмыстарын жүргізе алуы;
- дарынды оқушыны зерттеуге психодиагностикалық күнделік жүргізуі;
- оқытудың инновациялық технологияларын, дифференциалды әдісін қолдана білуі;
- оқушылармен қарым-қатынасын психологиялық тұрғыдан сауатты орната білуі;
- дарынды оқушыны оқытудың нәтижесін нақты бағалай білуі;
- дарынды оқушының ғылыми ізденіс жұмыстарымен айналысуына жетекшілік етуі;
- дарынды оқушыны олимпиадалар мен сайыстарға дайындауда жетістікке жете алатындай деңгейде жұмыс жасауы;
- дарынды оқушының ата-анасына әр түрлі педагогикалық психологиялық кеңестер беруі.

Сондай ақ, дарынды оқушымен нәтижелі жұмыс жасайтын мұғалімнің кәсіби «бейнесі» мынандай қасиеттерден тұрады: жоғары кәсіби біліктілік, даралық қасиет, білімпаздық, ойлап табуға және ғылыми зерттеу жұмысына қабілеттілік, кәсіби қызметін өздігінен жетілдіруге ұмтылушылық. Дарынды оқушымен жұмыс мұғалімнің өзіне, қызметіне және кәсіби біліктілігіне жаңа, жоғары талаптар қояды. Тіпті оның кәсіби жетілуіне өзгеше емтихан болып табылады [5].

Әлеуметтік педагогтің дарынды оқушымен жұмысқа дайындығының қалыптасуының мәселесі арнайы ғылыми зерттеуді қажет етеді. Ал қазіргі жағдайда республиканың әлеуметтік экономикалық дамуы үшін интеллектуалдық әлеуетті арттыру аса қажет. Сондықтан әлеуметтік педагогтер арнайы курстар арқылы бағыт бойынша кәсіби деңгейін жоғарлатуы тиіс.

1. *Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2030 жылға арналған стратегиялық баяндамасы// -Астана*
2. *У.В. Жексенбаева, А.К.Сатова Педагогика и психология одаренности школьников.- Алматы, 2002.*
3. *2.Н.Д.Иванов, Н.Д. Хмель, Н.Н. Тригубова Научно –практические основы профессионально-педагогического самообразования.- Алматы, 1995.*
4. *3.І.Халитова.Әлеуметтік педагогика. –Алматы: Білім, 2007.*
5. *Л.Н.Нарықбаева. Научно-практические основы подготовки будущего учителя к работе с одаренными детьми. //Автореф. к.п.н. 19.11.01. Алматы.2001. 26-б.*

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛ ДАМЫМАУЫН ТҮЗЕТУДЕГІ ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ЫРҒАҚТЫ ҚОЛДАНУ

М.М. Рахимова

Резюме

В статье рассматривается направление работы логопедической ритмики в коррекции общего недоразвития речи у дошкольников.

Summary

The article the direction of logopaedic rhythm in general korrektsii nedorazvitia speech in preschool children.

Соңғы он жылдықта сөйлеу тілінің бұзылыстары бар балалардың саны көбеюде екені байқалады.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу тілінің түрлі бұзылыстарының арасында, түзетуге қиын келетін жалпы сөйлеу тіл дамымауы болып табылады [6].

Естуі қалыптағы және біріншілік зияты сақталған балалардың жалпы сөйлеу тіл дамымауы (ЖСТД) деп сөйлеу тіл жүйесінің негізгі компоненттері: фонетика, лексика, грамматикасы бұзылған немесе кешеуілдеген сөйлеу тіл бұзылысының түрі деп түсініледі.

Көп жылдық зерттеу жұмыстары ЖСТД бар балалардың сөйлеу тіл іс-әрекетінің толыққандылығының жетіспеушілігі барлық психикалық қызметтердің қалыптасуына белгілі бір сызат түсіретіндігіне көз жеткізеді. Мектепке дейінгі жастағы балалардың көбісі зейіннің тұрақсыздығымен, материалды есте

сақтау және айтып берудің, күрделі нұсқауларды орындаудағы қиындықтарымен ерекшеленеді.

Көріп қабылдау, көру- кеңістікті гнозис және праксисті зерттеу ЖСТД бар балаларда олардың жеткілікті түрде қалыптаспағаны туралы қорытынды береді. Балаларда өзін-өзі реттеу, ерікті іс-әрекет дағдыларының төменгі деңгейі белгіленеді.

Бір балаларға тым қимылды белсенділік пен жалпы көңіл-күйдің ауыспалығынан белгіленетін гиперқозғыштық тән. Басқалары керісінше, өзінің тежелгендігімен, енжарлығымен, әлсіз көрінуімен өздеріне көңіл аудартады.

Балалардың көпшілігіне қозғалыс саласының дамуында кейбір жетіспеушіліктер тән: координацияның, қозғалыстың жалпы ырғағының бұзылысы; іске асырудағы сенімсіздік, орындау жылдамдығының төмендігі, бір қимылдан екіншіге ауысу кезіндегі қиындықтар. Аталған ерекшеліктер жалпы, ұсақ моториканың қалпын, сонымен қатар артикуляциялық моториканың қалпын сипаттайды. Үлкен қиындықты сөздік нұсқау бойынша, кеңістікті-уақыттық параметрлер бойынша тапсырмаларды орындау кезінде айқындалады [6].

Сонымен, аталған ерекшеліктер ЖСТД бар балалардың сөйлеу тіл іс-әрекеттерінің бұзылыстары, тәрбиелік-түзету міндеттерді шешудегі әдістемелік және ұйымдастырудың біріңғай стратегиясын өңдеуде, көп аспектілі сипатта екенін көрсетеді.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың жалпы сөйлеу тіл жетіспеушілігін түзетуде біріңғай әсер етуді қалыптастыруда логопедтің және музыкалық маман жұмыстарының өзара байланысы жәрдемдеседі.

Мектепке дейінгі жастағы балалармен түзету-дамыту жұмысты оптимизациялаудың алғышарттары келесідей болуы мүмкін [4]:

- Арнайы мектепке дейінгі мекемеде оқыту мен тәрбиелеудің бағдарламалардың мазмұнын біріге қарастыру;
- Топтағы балалардың сөйлеу тілінің қалпын, сөзсіз үрдістерін тексеру нәтижелерін талқылау;
- Бастапқы ақауды есепке ала отырып, музыкалық тәрбиелеу бойынша түзету жұмыстың жоспарын құрастыру;
- Түзету-дамыту жұмысты жетілдіруде өзара мәлімет алысу;
- Ата-аналарға арналған ортақ нұсқауларды құрастыру.

Жалпы сөйлеу тіл дамымауы бар мектепке дейінгі жастағы балалармен түзету - дамыту жұмыста логопед пен музыкалық маманның өзара әрекеттесулерінің нәтижелі түрі, логопедиялық ырғақты сабақтарды құрастыру және өткізу болып табылатындығы жалпыға мәлім. Сондықтан ортақ жұмыста логопедиялық ырғаққа акцент жасайды.

Логопедиялық ырғақ – қозғалыс, музыка және сөздің байланысына негізделген, өзтүрлілігі бар белсенді терапияның бір түрі болып табылады[1].

Логопедиялық сабақтарда келесідей міндеттер шешіледі:

- Есту және көру зейінін дамыту арқылы жоғарғы психикалық іс-әрекеттерді белсендіру;
- Есту және көріп қабалдауын дамыту;
- Есте сақтау көлемін ұлғайту;
- Қимыл, артикуляциялық праксис, қозғалыс дағдыларын дамыту;
- Оптико-кеңістіктік орналасуын және көру- моторлы координациясын дамыту;
- Ырғақты қабілеттерін дамыту;
- Сөйлеу тіл функциональды жүйесін дамыту.

Практикалық жұмыстардың нәтижелері бойынша қолданылатын логопедиялық ырғақ сабағының белгілі бір құрылымы құрастырылды [2] :

Жұмыстың кезеңіне, нақты бір топтың балаларының даму деңгейіне тәуелді олардың мазмұны вариантталады.

Логопедиялық ырғақ сөйлеу тілінде ауытқушылығы бар балаларға арналған ырғақталған жаттығулар кешенінен тұрады. Ырғақты қабілеттерін дамыту ана-тілді сөздердің буындық құрылымын, интонациясын, екпінін меңгеруде негізгі болып табылады. Сөздің ендірілуі, әсіресе өлең шумақтары түрінде, қозғалысты меңгеруді жеңілдетеді, өйткені өлеңді сөйлеу тілдің ырғағы ырғақтылықты сақтауға көмектеседі. Музыка арқылы сөйлеу тілдің және қимылдың сәйкестігі, сөздің буындық құрылымының бұзылысын түзету, сөйлеу тілдің сөзді және қозғалыс жетіспеушілігін түзету жолында маңызды құрам болып табылады.

Сөйлеу қимылды жаттығулар музыканың сүйемелдеуімен және сүйемелдеусіз орындалады[2]. Бастапқы міндет қимылмен бірге атқарылатын тақпақты мәтінді ырғақты орындау болып табылады. Түрлі ырғақты екі, үш, төрт санаудағы және музыкалық мөлшердегі 2/4, 4/4 түрлі ырғақты белгілеулер

қолданылады [3] .

Саусақтық, қозғалмалы және коммуникативті ойындарға, қимылмен қатар орындалатын тақпақтарға түрлі мемлекеттердің балалар фольклоры қолданылады. Сөйлеу тілді жаттығулардың түгелдей барлығын қимылдап бір уақытта тақпақты айтып орындай алмаймыз. Бұл дем алудың бұзылысын тудыруы мүмкін. Сондықтан, белсенді қимыл кезінде балаларды екі топқа бөледі: бір тобы қозғалыстарды орындайды, екіншілері мәтінді айтады, кейін олар ролдермен ауысады.

Логопедиялық ырғақ сабағы кезінде балалар мұғаліммен шеңберде тұруларына, жартылай шеңберде отыруларына көңіл аударылады. Бұндай орналасу мектепке дейінгі жастағы балаларға мұғалімді жақсы көріп отыруға, олармен бірге сөйлеу тіл материалын синхронды орындауға және қимылдауға мүмкіндік береді. Логопедиялық гимнастика жаттығулары көрпешеде отырылып орындалады. Оларды жиі қол саусақтарының қимылын орындаумен сәйкестендіреді (санау музыкалық сүйемелдеумен орындалады).

Сөйлеу қимылды ойындар мен жаттығуларды логоырғақты сабақтың мазмұнына ғана емес музыкалық, логопедиялық, дене шынықтыру сабақтарына қосылады. Ойын мен жаттығулар жүйелілік бойынша қолданылады.

Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы бар балалардың ырғақты метр бұзылыстары бар, олар ырғақсыз жүрісте, қозғалыстың координациясының бұзылысында белгіленеді. Соған байланысты музыкалық және сөйлеу тілді сүйемелдеумен жүрістің түрлі түрлері қолданылады.

Түзету жұмыстың бастапқы кезеңдерінде оқытудың барлық дыбысталатын түрін ұйымдастыру тиімді[3] .

Балалармен жеке және топтық сабақтар алдымен жәй ырғақтарды кейін күрделі ырғақтарды шапалақтау, топырлатудан, алдымен жәй ырғақтарды кейін күрделі, біртіндеп көріп қабылдау сүйенуді қосу арқылы басталады. Сабақтарға ырғақтарды қабылдау мен ажыратуға бағытталған жаттығулар қосылады, олар шапалақтау, дауыспен, музыкалық аспаптарда ойнаумен іске асырылады. Бұндай жаттығулар ырғақ сезімін және қозғалыс координациясын дамытуға жәрдемдесіп қана қоймай, зейін, сөйлеу есту есте сақтауын, дұрыс тыныс алуды қалыптастыруды дамытады [5]. Осындай түзету жұмыстары нақты ырғақты бейненің метрлік пульстің тұрақты рефлексінің қол саусақтарының бұлшық еттерінде, дауыс байланыстарында пайда болуына бағытталған. Сабақтарға таныс әуендерге фонетикалық ырғақта қолданылатын дыбыстарды, буындарды әуендеуді; құрастырмалы тізбек («музыкалық доп») ойындары қосылады. Сонымен қатар қандайда бір буынды бөліп, мысалы «ста-сто-сту-сты» буындарды дауысты жоғарылатып, төмендету арқылы, ырғағын, интонациясын өзгерту арқылы әуендеу жаттығулары қолданылады. Бұндай жұмыстың міндетті шарты сөйлеу тілінің тепінде, ырғақты, екінді буынды түсіріп орындау болып табылады.

Әуендеу, жаңылпаш, балалар өлендерін айту артикуляциялық аппараттың бұлшық етін дамытуға, тұрақты артикуляциялық кинестезияның қалыптасуына, бір артикулемадан екіншісіне бірден ауыса алу, дыбыстарды, буындық құрылымдарды дұрыс айту дағдыларын бекітуге тиімді материал болып табылады.

Сәйкес келетін сөздерен тұратын (рифмденген) мәтіндер мен мелодиялардың арқасында балалар сөйлеу тілді фразаның, сөздің музыкалы-ырғақты «бейнесін» оңай меңгереді. Жаңылпаш пен әуендеудің көбін, саусақпен жеке оң, сол, екі қолмен бір уақытта әр буынды әндету арқылы жаттықтырылады. Ол баланың зейінін сөзде әр буынды анық айтуға бағыттауға және артикуляция мен қол мүшелерінің сөйлеу қимыл-қозғалысты координациясын дамытуға жәрдемдеседі. Өленderді темп, дыбысталу диапазонын, музыкалық фразалардың ұзақтығын есепке алып іріктейді. Өлең айту кезінде балаларда метр, темптің тұрақтылығын сезінуіне үлкен көңіл бөлінеді.

Кейбір өленderдер музыкалық аспаптардың сүйемелдеуімен орындалады.

Бұндай жұмыстың ерекшелігі әннің мәтіні кезектілі жатталады, одан жеке музыкалық аккомпанемент жатталады, содан кейін ғана әндер мен аккомпанемент бірігетіні болып табылады. Ән айту дауыс байланыстарын қатайтуға мүмкіндік береді, дауыстың ән айтуға қабілеттілігінің, дауыстың диапазонының жоғарылауына, дауыстың көңіл-күйлі және тембрлі сипатының дамуына, дикцияның, тыныс алудың жақсаруына жәрдемдеседі. Ән айтудың арқасында түрлі буындық конструкцияларды, фразаның бір қатарлық құрылымын бекітуге мүмкіндік туады.

Логопедиялық ырғақты сабақтарды өткізу балаларда темп және ырғақ сезімін, кеңістікте бейімделе алуын, жалпы және ұсақ моториканы, артикуляциялық қимылдарды, есту зейінін және фонематикалық естуін, түрлі буындық құрамдағы сөздерді айта алу біліктілігін жақсартуға мүмкіндік береді.

Келесідей негізгі кезеңдерді [4] бөлуге болады:

- Логопедиялық ырғақ сабақтарда жалпы қозғалыс және іс-әрекеттердің статико-динамикалық және

темпті-ырғақты параметрлерін жетілдіруге бағытталған ойындарға көңіл бөлу қажет;

- Логопедиялық ырғақ сабақтардың міндетті негізі музыкалық ырғақтан құрылған жаттығулар емес, тақпақты тармақтарды қозғалыспен біріктіріп айтатын тақпақты жаттығулардан құрылған болуы керек;
- Логопедиялық ырғақ сабақтарына интонация, ырғақты қабілеттерді, сипап-сезу сезінулерін дамытуға бағытталған жаттығуларды қосу қажет, өйткені оларды дамытпай мектепке дейінгі жастағы балалардың дұрыс сөйлеу тілін, сөздің буындық құрылымын қалыптастыру мүмкін емес;
- Ән айту кезінде балалардың зейінін метр, темп тұрақтылығын іштей сезінуін дамытуға аудару қажет;
- Балалардағы жалпы сөйлеу тілінің дамымауын логопедиялық ырғақ тәсілі түзету бойынша жұмыста жағымды нәтижеге жету үшін, балабақша қызметкерлерінің бірлесе әсер етулері қажет.

Өзара бірлесіп жұмыс істеген мұғалім-логопед және музыкалық мамандардың көмекшісі болып мамандардың өзара ірекеттесу дәптері болып табылады. Дәптерлерді ендіру логопедиялық, музыкалық, логопедиялық ырғақ сабақтарында алынған біліктілік пен дағдыларын бекітуге көмектеседі, балаларға деген тереңдетілген жеке жол табуға жәрдемдеседі [4].

Сонымен, жоғарыда аталған жұмыс түрлерін қолдану мектепке дейінгі жастағы балалардың жалпы сөйлеу тіл дамымауын нәтижелі түзетуге жәрдемдеседі.

1. Волкова Г.А. Логопедическая ритмика: Учеб. для студ. высш. учеб, заведений. - М: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002.

2. Воронова А.Е. Логоритмика в речевых группах ДОУ для детей 5-7 лет. Методическое пособие. - М.: ТЦ Сфера, 2006.

3. Дедюхина Г.В. Работа над ритмом в логопедической практике- М.: Айрис-пресс, 2006.

4. Картушина М.Ю. Логоритмические занятия в детском саду. Методическое пособие.- М.: ТЦ Сфера, 2005.

5. Лопухина И.С. Логопедия. Ритм, речь, движение 3 изд. - СПб.: КОРОНА-ВЕК, 2008.

6. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада.- М., 1991.

МЕЖЛИЧНОСТНАЯ ПЕРЦЕПЦИЯ КАК КОМПЕТЕНЦИЯ В ПРОФЕССИОГРАММЕ СПЕЦИАЛИСТА-ПСИХОЛОГА

Д.С. Сагалбаева – *магистрант II курса, специальности «Психология» Института Магистратуры и PhD Докторантуры*

Түйін

Кәсіби сапаның және келешек психологтің белгілі нысанға келтір - құзырының анализы интерперсональной перцепциянің бұлақты рөлін сияқты негіздерді үшін коммуникатив қызметтің барлық жағының дамуы үшін анықтау қой- және сияқты тиімді әрекеттестік қажетті шарт мен келешек клиент.

Резюме

Анализ профессиональных качеств и формируемых компетенций будущих психологов позволил определить ключевую роль интерперсональной перцепции как основы для развития всех сторон коммуникативной деятельности и как необходимого условия эффективного взаимодействия с будущими клиентами.

Summary

Analysis of professional qualities and competencies of future psychologists formed allowed us to determine the key role of interpersonal perception as a basis for the development of all aspects of communicative activities and as a prerequisite for effective interaction with prospective customers.

Основная часть жизни человека, как известно, связана с определенной профессиональной деятельностью. В решении проблемы «человек и профессия» психология играет значительную роль. В лице человека, не занятого профессиональной деятельностью, общество несет невосполнимые духовные и материальные потери. Огромный ущерб терпит и сама личность, вследствие неудовлетворенности этим положением. Человек зачастую становится неудачником лишь потому, что он в свое время не смог или ему не помогли найти то место, на котором он испытал бы удовлетворенность от труда по призванию.

В наше время выбор профессии, профессиональное самоопределение рассматривается как основа жизненного самоутверждения личности в обществе.

Большинство людей, включенных в определенную профессиональную деятельность, выбирают ее по разным причинам, но в любом случае каждому человеку надо знать о психологических особенностях своей профессиональной деятельности [1].

Одной из приоритетных мест в мире профессий занимает психология. В настоящее время психология охватывает почти все сферы жизни и деятельности людей. Психологические знания используются в политике, экономике, медицине, культуре и искусстве, на производстве и в образовании. И, несомненно, каждому человеку необходимо иметь хотя бы первоначальное представление о психологической профессии.

Психолог – современная перспективная молодая профессия с глубокими историческими корнями [2].

При выборе профессии «Психолог» важно обратиться к профессиограмме.

Понятие профессиограммы по А.К. Марковой [3]:

Профессиограмма - это научно обоснованные нормы и требования профессии к видам профессиональной деятельности и качествам личности специалиста, которые позволяют ему эффективно выполнять требования профессии, получать необходимый для общества продукт и вместе с тем создают условия для развития личности самого работника. Профессиограмма – это обобщенная эталонная модель успешного специалиста в данной области, хотя иногда отмечается, что в профессиограмме надо учитывать и варианты выполнения профессиональной деятельности на «среднем» уровне.

Из профессиограммы человек получает сведения об объективном содержании труда, о психологических качествах, требуемых от человека. Вместе с тем, профессиограмма – это не жесткая стандартная схема, а гибкая ориентировочная основа развития специалиста. Профессиограмма не должна сковывать индивидуальное творческое развитие специалиста, а лишь давать ориентиры объективных требований профессии к человеку.

Профессиограмма может меняться по мере изменения профессии, поэтому обращаться к профессиограмме необходимо так или иначе в течение всей профессиональной жизни как специалисту психологу, так и каждому работающему человеку для того, чтобы осуществлять коррекцию психологических качеств с учетом современных требований профессии.

Профессиограмма структурно включает два основных компонента:

- личностные качества (психограмму);
- совокупность компонентов профессиональной подготовленности, которыми должен обладать психолог [4].

Рассмотрим более подробно профессиограмму «Психолог» (рис. 1).

Таблица 1. Профессиограмма «Психолог»

Наименование профессии	Психолог
Доминирующий способ мышления	Адаптация-формализация
Область базовых знаний № 1 и их уровень	Общественные или естественные науки (зависит от специальности), уровень 3, высокий (теоретический)
Область базовых знаний № 2 и их уровень	Педагогика и психология, уровень 2, средний (практическое использование знаний)
Профессиональная область	Психология
Межличностное взаимодействие	Частое по типу «рядом»
Доминирующий интерес	Социальный
Дополнительный интерес	Исследовательский
Условия работы	В помещении, сидячий

Доминирующие виды деятельности:

- исследование развития психики и закономерностей психических процессов;
- изучение общих закономерностей развития детей разного возраста и построение программ обучения;
- изучение внутреннего мира и поведенческих особенностей человека;
- изучение поведения людей в малых и больших группах;
- изучение вопросов, связанных с творческой деятельностью людей, особенностями восприятия;
- изучение деятельности человека, особенностей его труда;
- изучение особенностей поведения в стрессовых ситуациях;
- профессиональный отбор и подбор кадров;
- исследовательско-аналитическая работа (работа с получаемой ин формацией, адаптация психодиагностических методик к условиям реальной практики);

- информирование клиента о том, что с ним происходит;

- психологическое консультирование, направленное на оказание помощи человеку в разрешении

различных затруднительных ситуаций;

- организация групповых мероприятий, ведение тренингов, семинаров, чтение лекций;
- профилактика и коррекция нежелательных проявлений психики человека, а также укрепление и формирование необходимых психологических качеств личности;
- осуществление психологического сопровождения карьеры;

- изучение особенностей судебного процесса, мотивов поведения преступника, разработка мер профилактики преступности.

Качества, обеспечивающие успешность выполнения профессиональной деятельности:

Способности:

- высокий уровень развития концентрации и устойчивости внимания (способность длительное время сосредоточиваться на одном предмете, не отвлекаясь на другие объекты и неослабляя внимания);
- высокий уровень развития переключения и распределения внимания (способность быстро переводить внимание с одного предмета на другой или с одного вида деятельности на другой, а также удерживать в центре внимания одновременно несколько предметов или совершать одновременно несколько действий);
- хорошее развитие образной и словесно-логической памяти;
- высокий уровень развития образного мышления;

- развитие логического мышления;
- хорошее развитие мнемических способностей (долговременная и кратковременная память);
- коммуникативные способности (общение и взаимодействие с людьми, умение устанавливать контакты);

- умение слушать;
- вербальные способности (умение говорить четко, ясно, выразительно);
- ораторские способности (грамотное выражение мысли);
- способность к самоконтролю.

Личностные качества, интересы и склонности:

- высокая степень личной ответственности;
- терпимость, безоценочное отношение к людям;
- интерес и уважение к другому человеку;
- стремление к самопознанию, саморазвитию;
- оригинальность, находчивость, разносторонность;
- любознательность и обучаемость;
- тактичность, воспитанность;
- склонность к сопереживанию;
- инициативность;
- целеустремленность, настойчивость;
- интуиция, умение прогнозировать события;
- находчивость;
- умение хранить тайну;
- творческое начало;
- эрудированность.

Качества, препятствующие эффективности профессиональной деятельности:

- психическая и эмоциональная неуравновешенность;
- агрессивность;
- замкнутость;
- нерешительность;
- отсутствие склонности к работе с людьми;
- неумение понять позицию другого человека;
- ригидность мышления (неспособность изменять способы решения задач в соответствии с изменяющимися условиями среды);
- низкий интеллектуальный уровень развития.

Области применения профессиональных знаний:

- социальные организации (детские дома, приюты, дома престарелых, инвалидов, детские центры

творчества и досуга);

- образовательные учреждения (школы, детские сады, вузы);
- учреждения по подбору и отбору персонала (кадровые агентства, центры занятости, центры профориентации);
- медицинские учреждения (больницы, поликлиники, наркологические центры, реабилитационные центры);
- психотерапевтические, психологические консультативные службы;
- предприятия, фирмы;
- правоохранительные органы (суды, детские приемники-распределители, колонии, прокуратура, районные управления внутренних дел);
- работа на телефоне доверия;
- работа в МЧС, службах спасения;
- военные организации [5].

Анализ профессиональных качеств и формируемых компетенций будущих психологов позволил определить ключевую роль интерперсональной перцепции как основы для развития всех сторон коммуникативной деятельности и как необходимого условия эффективного взаимодействия с будущими клиентами.

В профессиограмме «Психолога» важен аспект межличностной перцепции. Межличностная перцепция как компетентность в профессиограмме специалиста-психолога включает в себя следующие составляющие:

- восприятие и оценка внешних признаков и поведения индивида;
- создание представлений о его психологической особенности и состоянии;
- оценки этих представлений и сопоставления внешних признаков индивида с личностными характеристиками;
- понимание и интерпретация полученной информации;
- оценка партнера в целом;
- общие умозаключения;
- прогнозирование действий и поступков партнера;
- создание стратегии собственного поведения.

К этому процессу можно добавить еще и такие характеристики, как принятие решения, принятие партнера по общению, его целей, мотивов, установок. Речь идет, таким образом, не только о понимании другого участника взаимодействия, но и о разделении его мнений, взглядов и т.д. А это уже из области взаимопонимания, достижения которого считается внутренней основой и целью общения.

Взаимопонимание является чрезвычайно сложным феноменом, чья эффективность зависит от информации, которую люди получают друг от друга, от степени заинтересованности друг другом, от уровня симпатии или антипатии и т.п.

Оно предполагает:

- ❖ совпадение, сходство или созвучность у разных людей взглядов на мир;
- ❖ понимание целей, мотивов, установок партнера по общению;
- ❖ принятие целей, мотивов, установок другого;
- ❖ взаимное принятие самооценки, своих возможностей и способностей;
- ❖ принятия выполняемых в отношении друг друга ролей;
- ❖ понимание индивидуальных особенностей друг друга;
- ❖ понимания отношений, которые складываются и развиваются между партнерами;
- ❖ взаимное принятие способов понимания партнерами друг друга.

Конечно, названными признаками не исчерпывается все многообразие понятия взаимопонимания, вместе с тем они могут быть взяты за основу в характеристике этой дефиниции.

Восприятие людьми друг друга в ходе общения, формирование впечатления индивида можно считать исходной предпосылкой в его понимании и познании. При этом отметим, что речь идет о восприятии человека человеком как процесса гораздо активного, чем восприятие других объектов окружающего мира, которое активизирует умственные, волевые, эмоциональные процессы, чаще побуждающие к действию, к осмыслению себя и других, к получению знания.

Непосредственный процесс восприятия одним человеком другого начинается с отображения внешности и поведения, и уже на этом этапе тот, кто наблюдает, определенным образом оценивает

внешние признаки и делает некоторые умозаключения (иногда бессознательно) о внутренних психологических свойствах партнера по взаимодействию.

При этом по одним признакам делается вывод о расовой и национальной принадлежности человека, по другим - о поле, возрасте, социальной принадлежности и уровне культурного развития, еще по другим - о характерологических особенностях человека, его способности, возможности выполнять то или иное дело.

Взаимное восприятие порождает к участникам взаимодействия высокий уровень требований, связанных с углубленным интеллектуальным анализом. Вместе с тем в условиях прежде дефицита времени и интенсивного роста коммуникативной информации партнеры по общению вынуждены пополнять недостаток данных им знаний о другом той информацией, которую дает им первое впечатление. Конечно, оно может частично или полностью не совпадать с последующими представлениями о человеке.

Общее личностное содержание другого человека устанавливается путем интерпретации элементов внешности, поведения и поступков индивида. В ситуации общения формирования в сознании человека образа другого человека возникает как результат взаимодействия и коммуникации. При таких условиях образ другого человека выполняет функции регулятора общения.

При этом другой человек предстает перед партнером как личность с определенными характерными чертами, эмоциональными, волевыми, интеллектуальными свойствами, поведенческих возможностями.

Раскрытие этих свойств является важной задачей межличностного понимания. Следовательно, вступая в межличностные отношения, личность должна учиться понимать людей, пытаться эмоционально откликаться на психические состояния: сочувствовать, сопереживать, вместе радоваться и грустить, а также выбирать адекватные способы перехода воздействий.

Понятие «понимание» отражает способность человека познать существенное, важное в другом человеке, раскрыть его в связях и взаимоотношениях с другими личностями.

В социальной психологии известно такое понятие, как «рациональное понимание», т.е. накопление информации, систематизация знаний о других людях и оперирование ими с целью достижения максимального соответствия суждений, оценок, представлений о человеке ее объективно имеющимся чертами, свойствам, мотивам и возможностям.

На понимание других людей осуществляет влияние опыт общения того, кто пытается познать другого. Понимание человека человеком предопределяется также задачами взаимодействия, личными характеристиками участников совместного действия (жизненным опытом, уровнем развития самооценки и др.).

Проникновение во внутренний мир другого человека - крайне сложная задача, ведь, как уже отмечалось, человеку, который воспринимает другого человека, как правило, дается только его внешность. Т.е. мы можем наблюдать за поведением, высказываниями, переживаниями, коммуникативными возможностями индивида и т.д.

Доказано, что становление представления о себе, которое основывается на основании представлений о другом, эффективно формируется тогда, когда люди взаимодействуют, когда они совместно принимают решения, составляют план совместных действий. Именно в такой ситуации возможно тестирование человека человеком, а также изменение своих действий и поведения партнера, построение стратегии собственного поведения.

Межличностное познание характеризуется несколькими процессами:

- эмоционально-рациональной и абстрактно-логической оценкой другого человека;
- эмпатического понимания и принятия другого;
- интерпретации информации и поступков индивида;
- образования обобщений о другом человеке как личности;
- прогнозирования изменения его поведения, построения стратегии собственного поведения.

На основе этих операций в процессе совместной деятельности и общения формируются образы, понятия, представления, знания друг о друге, которые облегчают или затрудняют межличностные отношения.

Успешное межличностное познание становится возможным лишь тогда, когда люди могут осознать, понять и оценить, кем является партнер во взаимодействии, т.е. проявить свою способность проникнуть во внутренний мир другого.

В контексте анализа межличностного познания важно рассмотреть проблему точности межличностной перцепции. Здесь есть свои сложности, связанные с тем, что, наблюдая за физическими объектами,

мы можем легко проверить точность восприятия, сопоставив результаты с объективной фиксацией, измерением некоторых качеств и свойств, а в случае познания другого человека сделать это гораздо труднее, ведь впечатление, полученное о нем субъектом восприятия, ни с чем сравнивать, поскольку отсутствуют методики непосредственной регистрации качеств личности другого человека.

Бесспорно, для получения той или иной информации о человеке можно использовать тесты. Вместе с тем известно, что нет тестов для измерения всех характеристик человека. Поэтому их нельзя рассматривать как единственный инструмент исследования личности, учитывая тот факт, что тест в определенной степени ограничен.

То же следует сказать и о экспертной оценке, которая также играет роль внешнего критерия.

Поиск подходов, которые помогли бы глубже понять проблему, идет в разных направлениях:

- осмысление всей совокупности трудностей, стоящих на пути межличностной перцепции;
- детальное изучение перцептивных способностей субъекта восприятия, переменных, с помощью которых субъект восприятия описывает самого себя, ранее знакомых лиц, отношения между собой и объектом восприятия;
- особенности ситуации, в которой осуществляется процесс межличностной перцепции.

Как важный фактор повышения точности восприятия другого человека исследователи называют получение от него обратной связи, что помогает скорректировать образ и способствует точнее прогнозировать поведение [6].

Межличностная перцепция - это важный психологический процесс, ответственный за осуществление человеком определенных норм поведения. Процесс межличностной перцепции обеспечивает взаимодействие людей, который во многом определяет характер человека.

Таким образом, в профессиограмме специалиста-психолога одно из приоритетных мест занимает межличностная перцепция, которая обеспечивает психологу правильное восприятие и понимание человека, а также его особенностей и проблем.